
POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ

IFJÚSÁG ÉS POLITIKA

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ KUTATÁSÁRÓL¹

AMIÓTA VAN IFJÚSÁG, AZÓTA ÉLNEK RÓLA a legszélsőségesebb vélemények. Az egyik ilyen sztereotípia az, hogy az ifjúság lelkes társadalmi újtó, időnként a forradalmár képében jelenik meg, de mindenképpen beleveti magát a politikába. Egy másik közkeletű kép szerint azonban csak az élvezeteknek, felelőtlen időtöltéseknek él, és mi sem áll távolabb tőle, mint hogy a baráti körénél tágabb közösséggel törődjön, vagy éppen a „felnőtt világ” problémáival foglalkozzon. E sztereotípiák felidézése az ifjúsággal szembeni általános attitűdök vagy az ifjúság mint társadalmi kategória elemzéséhez vezethetne.² Ambíciónk ehelyütt kisebb: egyedül a politikával való találkozás, a politikához való viszony egyes vonatkozásainak áttekintésére terjed ki. A valóság itt sem igazodik a sztereotípiákhoz.

Ha a politikát az emberi tevékenység olyan fajtájának tekintjük, amely a legtöbb más tevékenységnél erősebben és szélesebb körben befolyásolja életfeltételeink alakulását, akkor fölöttébb izgalmas perspektíva a politika felől nézni az ifjúságra. Formálisan ugyan csak a nagykorúság elérésétől kezdve lesz valaki *zoón politikon* azaz választó és választható állampolgár, de az erre való alkalmasságot korábban, hosszabb időszak alatt szerzi meg. Ebből a szempontból az ifjúság fontos sajátossága – bárhogyan húzzuk is meg időhatárait – éppen az, hogy a gyermekkortól kezdve, szinte észrevétlenül nőhet bele a politizáló világba, ám „hivatalosan” egyszer csak ott terem egyetlen hirtelen aktussal, és cselekszik is: szavaz. Ez a harmadik évezred elejének Magyarországon például azt jelenti, hogy a négyévente sorra kerülő választásokon mintegy 600 000 (hatszázezer) „politikai újszülött” jelenik meg,³ aki addig még nem volt a politikai világ nyilvántartott tagja. A politikai érzékenységet éppen az izgatja, hogy mennyire „újszülöttek”: lehet ugyanis, hogy sokan már kijárták a politikai óvodát, akár már valamennyire iskolázottak is

¹ Ez az összefoglalás egyetemi oktató munkám és az 1990 óta e téren folytatott kutatásaim során alakult ki, ezért köszönettel tartozom hallgatóimnak, valamint azoknak a kollégáimnak, akik szintén részt vettek ebben a munkában: különösen Szabó Ildikónak, aki nemcsak a kutatások menetére volt hatással, hanem a magam gondolaira is, valamint Murányi Istvánnak, akinek szövegszerű adalékokat is köszönhetek.

² Az *Educatio* 1995. évi 2. számának az ifjúság volt a témája.

³ Mármost ennyinek van joga rá.

lehetnek attól, hogy a mátrikulába még nincsenek beírva. Ez a kérdés motiválta a politológusokat arra, hogy jó negyven éve újfajta kutatásokat kezdjenek.

A politikai szocializációs kutatások a hatvanas évektől indultak meg az USA-ban és Nyugat-Európában. Aki csak az első két számtani alapláncban járatos, az is pillanatok alatt megérti, hogy miért lett ez annyira fontos éppen a hatvanas évek elejére. Elegendő a II. világháború befejezése óta eltelt évek számát kiszámítani, és felidézni azt a jelenséget, amelyet a háború utáni „baby boom” névvel illettek.⁴ Az „ismeretleneknek” ez az óriási tömege ráadásul egy nagyon megváltozott világban lépett be a politikába: a háború után átalakult a gazdaság, a lehetőségek és perspektívák, a nemzetközi viszonyok és természetesen az állam is.⁵ Ráadásul a *babyboomerek* bizalmatlanul nézték a felnőttek világát. Egy mai emlékező szerint: „Fiatalkorunkban nem bízunk senkiben, aki már elmúlt 30.”⁶ Melyik politológus ne szeretne volna tudni, hogyan fognak viselkedni a politikai színtérre lépve azok, akiket még nem láttak politikailag viselkedni?

Túl az Óperencián

A *politikai szocializáció* terminust Herbert H. Hyman használta elsőként 1959-ben megjelent könyvének címében.⁷ A könyv első fejezetében kötelezően elkészítette az „első leltárt” a politikai szocializáció addigi kutatásairól. A további fejezetekben a szocializációkutatás megközelítésmódját alkalmazta tárgyára, kiemelve a család mint aktor szerepét, majd a szülői hatás gyengülését a kortárs csoport javára. A politikatudományból átvette a politikai orientáció és az érdeklődés vagy érintettség megkülönböztetését.

A hatvanas évek (főleg amerikai) kutatásai alapvetően két területre irányultak: a) az egyéni politikai véleményeket meghatározó gondolkodási és magatartási minták megismerésére, megértésére; és b) a politikai rendszer és az egyéni viselkedések közötti kapcsolat feltárására. Easton és Dennis⁸ a politikai rendszer működésének, funkciójának oldaláról közelített a politikai szocializációhoz, F. J. Greenstein⁹ az egyéni magatartások vizsgálata felől. Mindkét irányú megköze-

4 Magyarul a kevésbé frappáns szaknyelvi eredetű „demográfiai hullám” kifejezés használatos az ilyen jelenségekre, az első mesterségesen előidézett „hullám” (1951–53) tagjainak pedig külön nevük van: űk a „Ratkó-gyerekek” (az abortusz betiltásakor hivatalban lévő népjóléti miniszterasszony neve után). A *baby boom* méretét segít elképzelni az az adat, hogy egyedül az Egyesült Államokban 3,4 millióan születtek 1946-ban, egy millióval többen 1947-ben, és a hullám még tíz év múlva sem csökkent – bár akkor már nem a háború befejezése tartotta fenn.

5 A politikai szocializáció mint kutatási irány megjelenésekor Amerika már túl volt a McCarthyizmuson, a Szovjetunióban eltemették Sztálint, és a pártkongresszus meghallgatta Hruscsov leleplező beszédét, a felszabadult gyarmatok helyén pedig új erőként lépett fel az ún. el nem kötelezett országok csoportja Nehru és Sukarno vezetésével.

6 A folytatás pedig: „30 fölött pedig már senkiben sem bízunk.” Lásd Howard Smead: *Don't trust anyone over thirty: The first four decades of the baby boom*, Borders Books, iuniverse.com [www.howardsmead.com/boom.htm], 2005.

7 Herbert H. Hyman: *Political socialization. A study in the psychology of political behavior*, The Free Press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1959.

8 Easton, D. & Dennis, J.: *Children in the Political System*, McGraw-Hill, New York, 1969.

9 Greenstein, F.: *Children and Politics*, Yale University Press, New Haven, 1965.

lítés középpontjában továbbra is a gyermekkor és a család állt, feltételezve, hogy a gyermekkori szocializáció során alakulnak ki azok a nézetek, amelyek felnőttkorban meghatározzák a politikai cselekvést, ezeket a nézeteket pedig alapvetően a család közvetíti a gyermek számára. Easton és Hess majdnem Hyman könyvével egyidőben¹⁰ utalt arra, hogy a politikai szocializáció már egészen kis gyermekkorban elkezdődik: amikor kisgyerekek arra a kérdésre, hogy „apu, miért nem parkolhatunk itt?”, apjától azt a választ kapja, hogy „azért, kisfiam, mert tiltja a törvény”, akkor „a gyermek korai és fontos bevezetést kap a szélesen értelmezett politikába” mégpedig egy számára hiteles forrásból. „Ez még akkor is így van – teszi hozzá Easton és Hess –, ha a *politika* és a *politikusk* szó rendszerint nem kerül be a gyermek szótárába 11–12 éves kora előtt, és ha a politika viszonylag kevésbé érdekli is az iskolához, sportokhoz, más játékokhoz és egyéb érdekességekhez viszonyítva.”¹¹ Az elsődleges szocializáló ágens, a család kitüntetett szerepe kétségtelen ezen a téren is, de vajon mennyire erős és mennyire tartós a hatása? Ez volt a következő évtized legjelentősebb vizsgálatának tárgya.

A politikai vélemények állandósága és változása a politikatudomány és a politikai szocializáció egyik központi kérdése, amelyhez a köznapi tapasztalat egymással ellentétes érveket nyújt. Egyrészt sok családban tapasztaljuk a baloldali vagy jobboldali hagyományok továbbélését generációkon át, másrészt sok példát ismerünk a szüleik politikai hagyományával – akár aktívan is – szembeforduló fiatalokra. (Elég a nyolcvanas évek magyar demokratikus ellenzékében aktív szerepet vállaló „kádergyerekekre” gondolnunk.) Egyáltalán nem biztos tehát, hogy a családi szocializáció ezen a területen is egész életre kiterjedő hatással van. A téma azonban igen nehezen vizsgálható, nemcsak azért, mert a kutatás tárgya gyakran „szenzitív adatnak” minősül, hanem azért is, mert leginkább longitudinális panelvizsgálatot igényel,¹² ami technikailag és pénzügyileg is nehezen kivitelezhető.

Kivételes példaként Jennings és Niemi a Michigani Egyetemen a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején mégis ilyen vizsgálattal igyekezett feltárni a generációk közötti folytonosság és a változás dinamikáját a politikai szocializációban.¹³ 1965-ben végzős középiskolások országos mintáján végeztek kérdőívvel, és a mintába kerültek szüleiket is megkérdezték ugyanazzal a kérdőívvel. Az adatfelvételt azonos mintán megismételték 1973-ban, és ezt a második felvételt kiegészítették egy újabb végzős középiskolás minta lekérdezésével. Ez a kutatási struktúra lehetővé tette a számukra, hogy ne csak politikai attitűdök általános változását tudják leírni a generációk között, de az egyes egyének szintjén is megközelíthessék, hogy milyen változások történtek vagy nem történtek a

10 David Easton & Robert D. Hess: *The Child's Political World*. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. VI., No. 3 (August 1962).

11 *I. m.*, 236. old.

12 Ugyanazokat a személyeket (mintát) kellene legalább kétszer megkérdezni csaknem azonos kérdőívvel több év különbséggel.

13 Jennings, M. K. & Niemi, R. G.: *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and their Parents*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1981.

– politikailag szintén változó vagy nem változó – szülőkhöz képest nyolc év alatt. A változatlan-ság-változás skálán először is két szélső modellt különböztettek meg és elemeztek részletesen: azt, amelyik élethosszig kitart orientációja mellett, és azt, amelyik élethosszig nyitott, azaz hajlamos a változásra. Közöttük helyezkedik el az „életciklus modell” és a „generációs modell”. Ezekben sem feltétlenül történik változás. Az életciklus modell szerint az életút egyes szakaszain nagyobb a valószínűsége a változásnak, mint máskor, míg a generációs modell szerint – Mannheim Károly¹⁴ nemzedékfogalmát felidézve – a korszellemben kifejeződő politikai mozgások hatása alatt kialakuló nemzedékben jöhetnek létre nagyobb vagy kisebb, lassú vagy gyors változások.

Nem véletlen, hogy Jennings és Niemi nem „gyerekekről” vagy „fiatalokról” beszél, hanem „fiatal felnőttek és szülei tanulmányozásáról”. 1965-ben a végzős középiskolások már közvetlenül a felnőtt lét kapujában álltak, a panel második megkérdezésének idején, 1973-ban pedig már 26 évesek voltak. A kérdés itt az éppen felnőtté váló és a már felnőtt generáció közötti hasonlóság és különbözőség, a késő serdülőkorból a felnőttkorba való átmenet. A kutatókat a történelmi-társadalmi körülményeken túl konkrétan is motiválhatta, hogy más kutatásokból már tudták, hogy a felnőttkor kezdeti szakasza – amelyet két adatfelvétellel közrefogtak – a politikai vélemények és attitűdök talán legnagyobb változásait, át- és visszarendeződéseit mutató időszak. A serdülőkori politikai szocializációval kapcsolatban azonban csak bizonytalanságukat tudják kifejezni: „A gyermek nemzedéket illetően időben közelebb vagyunk ahhoz, amit korai vagy felnőttkor előtti tanulási foknak szokás nevezni. De még így sem tudjuk közvetlenül, hogy mennyire tükrözik az 1965-ös adatok a korábbi szocializáció maradványait.”¹⁵

Jennings és Niemi kutatásából tehát kimaradt a kora kamaszkortól a csaknem felnőtt korig vezető folyamat. Erről csak azt állapították meg minden kétséget kizáróan a hatvanas évek amerikai kutatásai, hogy az alapfokú és középfokú iskolák tanulóinak politikai szocializációjában mind az állandóság, mind a változás megtalálható, de 14 éves korra lényegében határozott képük alakul ki a politikáról a fiataloknak. Fontos módszertani tanulság, hogy tévedések forrása olyan tulajdonságok mérésével kísérletezni, amelyek az adott életkorban egyszerűen nem lehetnek jelen a gyerekekben.

A hatvanas évtized végén a vietnami háború elleni egyetemista tüntetések és az 1968-as párizsi diáklázadások nyomán a kutatók érdeklődése fokozatosan áttevődött a családról más ágensek, az iskola, a kortárscsoporthoz, a média, a különböző szubkultúrák politikai szocializációs szerepének vizsgálatára. Sajnos, egyik tárgyban sem sikerült elméleti értékű általánosításra jutni.¹⁶ Ennek oka Mary Hepburn szerint részben az volt, hogy a politikai szocializáció nem disz-

14 Mannheim, K.: A nemzedéki probléma. In.: *Ifjúságszociológia*, Szerk: Dr. Huszár, T. & Sükösd, M. KJK, Budapest, 1969.

15 *Id. mű*, 23. old.

16 Richard G. Niemi & Mary A. Hepburn: The Rebirth of Political Socialization. *Perspectives on Political Science*, Vol. 24, No. 1 (Winter 1995).

ciplináris terület, kutatói különböző tudományágakban működnek, és „az egyik tudományágban működő politikai szocializáció kutatók alig vagy egyáltalán nem érintkeztek hasonló érdeklődésű, de más diszciplínában működő kutatókkal. A politikatudományban kevés politikai szocializáció kutatót érdekeltek a politikai tanulásról a neveléstudományban vagy az újságírásban készült munkák, nem is igen tudtak róluk.” A témával foglalkozó pszichológusokkal is alig folyt kommunikáció.¹⁷ Így az egyes vizsgálatok eredményei elszigetelten, megerősítés, további ellenőrzés nélkül maradtak.

A kortárs csoport szocializációs hatását nem kell bizonygatnunk. Mégis, a politikai szocializációs hatásáról viszonylag kevés kutatást folytattak, túl sokféle módszerrel, az eredmények pedig ellentmondanak egymásnak. A kortárs csoport mint vonatkoztatási csoport elmélete alapján az egyén önértékelésének és normáinak megalapozója. Mint ilyen erős hatással lehetne a politikai szocializációra is. Több amerikai kutató mégis azt találta, hogy „a serdülők politikai tárgyú attitűdjei kevésbé függenek össze társaikéval”.¹⁸ Ezen a téren az összehangolatlanságon kívül az is akadályozta az eredményes kutatást, hogy a téma kutatói a kortárs csoport tagjairól csak közvetett információt gyűjtöttek. A hetvenes évek folyamán mindössze egyetlen kutató szerkesztett olyan kutatást, amelyben az alanyok kortárs csoportjának más tagjait közvetlenül megkérdezték – az is publikálatlan maradt.¹⁹

A média jelentős politikai szocializációs hatását a politikusok eleve, kutatások nélkül is feltételezték. Bizonyára vannak még olyanok, akik emlékeznek rá, hogy az ötvenes évek elejének magyar mozielőadásainak szünetében mintegy reklám-szöveggént vetítették a következő Sztálin-idézetet: „Számunkra valamennyi művészet közül legfontosabb a film.” De a náci Németországban is köztudottan használták a film feltételezett politikai szocializációs hatását. Egyik rendszerben sem a propagandafilmekre kell elsősorban gondolni ebben az összefüggésben, hanem a szórakoztató vagy művészfilmekre. Ha pedig van ilyen hatás, akkor nemcsak szélsőséges esetekben, azaz diktatúrákban van, hanem más politikai berendezkedésben is működni kell.²⁰

Niemi és Hepburn szerint azonban ezeket a hatásokat nem lehet bizonyítotttnak tekinteni. Két erősen megrögzült előfeltevésünk van a szocializációról, amelyek szerint a) amit felnőtt korunk előtt tanulunk meg, az változatlanul megmarad (az

17 Mary Hepburn a *Perspectives on political science* „Revitalizing political socialization research” (A politikai szocializáció kutatásának újjáélesztése) című, az előző jegyzetben idézett számának szerkesztői bevezetőjében. (5–6. old.)

18 Az áttekintést lásd: Bruce A. Campbell: A Theoretical Approach to Peer Influence in Adolescent Socialization. *American Journal of Political Science*, Vol. 24, No. 2 (May 1980), 324. old.

19 Susanne Koprince Sebert, *The Influence of Friends on the Political Socialization of High School Seniors*. Ph. D. disszertáció, University of Michigan, 1974. Említi Bruce A. Campbell, *u. o.*

20 A Nemzetközi Politikatudományi Társaság Politikai Szocializációs Szakosztályának 2004. november végén Budapesten tartott konferenciáján Karl Wasmund a weimari köztársaságban Nagy Frigyesről készített filmeket elemezte ebből a szempontból „National Myths in films during the Weimar Republic: The Fridericus-Films” című előadásában.

„elsődlegesség” előfeltevése), és b) amit korábban sajátítunk el, az fontosabb az életünkben (a „korai tanulás” előfeltevése). Bár kétségtelenül sokat finomodott a szocializációról alkotott képünk – kiderült például, hogy a pártpreferenciák korántsem olyan tartósak sem a nemzedékek között, sem a családon belül, sőt egy személy életén belül sem, mint kezdetben hitték –, számos fontos érték állandóságát ma is feltételezik. Ilyen például a nemzeti érzés. A korai tanulás előfeltevéseit még nehezebb lenne vizsgálat tárgyává tenni, mint az elsődlegességét. Itt nemcsak az akár évtizedekig tartó panelvizsgálatok nehézsége merül fel, hanem az is, hogy még egy ilyen vizsgálat keretében is nehezen képzelhető el a kisgyermek-kori és gyermekkori hatások fonalának azonosítása és nyomon követése.

Az előfeltevés jelenlétére utalnak a tömegkommunikációban megjelenő gyermekműsorok – Amerikában pl. a (valaha a magyar tévében is bemutatott) „Szezám utca” vagy itthon a „Futrinka utca” és a „Mazsola” sorozat –, amelyek nyilvánvalóan az erkölsi nevelés tartós hatására számítanak.²¹ Ugyanezen előfeltevés miatt tartja a szülők és nevelők nagy része károsnak az erőszak mindent elborító hullámát a televízióban, különösen a gyermekeknek szánt műsorokban. Újabb pszichológiai kutatások valószínűsítik, hogy a médiabeli erőszaknak valóban vannak tartós következményei.²²

Niemi és Hepburn azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen eredményekből nem szabad ismét olyan következtetést levonni, mintha *minden* korai tanulásnak tartós hatása lenne. A kutatások áttekintéséből arra a következtetésre jutnak, hogy a 14–25 éves kor – vagyis az ifjúkor! – az életnek az a szakasza, amelyben a legnagyobb változások történnek az ember politikai nézeteiben. Jennings és Niemi – korábban már felidézett 1965–1973-as panelvizsgálatukban – azt találták, hogy az 1965-ben 17–18 évesek mind csoportként, mind egyéenként sokkal többet változtak 1973-ra, mint a szüleik. Ellenpélda erre is van: Jennings 1990-ben egy USA-Hollandia-Nyugat-Németország kiterjedésű nemzetközi összehasonlításban nem tapasztalt nagyobb változást a fiatalabb kohorszokban, mint a 30 év felettiekben, különösen Németországban.²³ Bárhogy is van, a változások követését még senki sem kísérelte meg. Pedig ez annál is kézenfekvőbb lenne, hogy a középiskolás években többnyire iskolai tantervi cél is a fiatalok felkészítése az állampolgári életre. Az iskola ebbeli teljesítményéről ismét csak egymásnak elmentendő tapasztalatok állnak rendelkezésre. Az amerikai kutatók inkább csak a felsőfokú intézmények hallgatóival foglalkoztak – talán eleve jelentéktelennek tartották a középiskolai állampolgári oktatást.

Az Egyesült Államokban két lelkes kutatómunkában eltelt évtized után, a nyolcvanas évekre elfordult az érdeklődés a politikai szocializációtól. 1995-ben Niemi

21 A gyermekműsorok politikai szocializációs jelentőségével foglalkozik az *Educatio* jelen számában Ráczkevi Ágnes tanulmánya.

22 Az erőszaknak a politikai szocializációval való összefüggését vizsgálja Linda Valenty és Edith Barrett tanulmánya az *Educatio* jelen számában.

23 M. K. Jennings: The crystallization of orientations, In: *Continuities in political action*, ed. by M. K. Jennings et al., De Gruyter, Berlin, 1990.

és Hepburn ezt a fentebb emlegetett módszertani nehézségekkel és elméleti hiányosságokkal magyarázta. Ugyanakkor úgy látták, hogy ismét feljövőben van az ilyen kutatások csillaga, és érdemes tematikus számot hirdetni a *Perspectives on Political Science* című folyóiratban a politikai szocializációról.

Az öreg kontinens és a magunk házatája

Az amerikai politikai szocializáció kutatás rég elszakadt ugyan attól a kezdeti motivációtól, hogy közvetlenül a választási eredmények előrejelzését próbálja elősegíteni, mindvégig főleg a politikatudomány oldaláról és fogalmaival igyekezett megközelíteni a folyamatot, és a korai helyett a későbbi életkori változások felé fordultak. Easton és Hess kisgyermekkorra vonatkozó megjegyzései sokkal táplálóbba talajra találtak Európában. Annick Percheron²⁴ a szocializációt a politikai rendszer szempontjából a fennmaradás és a változás mechanizmusának, az egyén szempontjából a politikai és társadalmi én kialakulásának és tökéletesedésének tekinti. Fontos szerepet tulajdonít a gyermekkori szocializációnak, és hangsúlyozza, hogy a szocializációban mind a család, mind az iskola, mind pedig a társadalom fontos szerepet játszik, de az egyén nem csupán passzívan alkalmazkodik, átveszi az ezek által közvetített normákat, értékeket, elveket és világképeket, hanem saját tapasztalatai által részben átalakítja azokat. Percheron szerint a politikai tanulási folyamat kitüntetett időszaka ugyan a gyermek- és ifjúkor, nem lehet a gyermekkorral lezárt szakasznak tekinteni: élethosszig tart. A francia nyelvterületen folytatott kutatások a felnőtt korra is kiterjedtek, pl. a kommunista politikai aktivisták szocializációjára...²⁵

A politikai szocializációt ma a szocializációs folyamat egyik állandó elemének, szálának tekintjük, amely nem vizsgálható teljesen különválasztva a szocializáció egészétől, különösen nem fiatal korban. Színterei szerinte is azonosak a szocializáció elsődleges (család) és másodlagos színtereivel (kortárs csoport, iskola, munkahely, tömegkommunikáció). Folyamata a világnézet, a társadalomszemlélet, az értékek, a kapcsolatok, attitűdök, az ismeretek és az érdeklődés alakulásának folyamába simul.

Ebben a széles értelemben fogja fel a politikai szocializációt Anna Melich is, aki a még fiatalabb korosztály – a 8–10 évesek – kutatásához bevezeti a pre-politikai szocializáció fogalmát.²⁶ Melich eredményei azt bizonyítják, hogy a svájci demokrácia alapjai ebben a korai – sőt, az ezt is megelőző – differenciálatlan szocializációs folyamatban épülnek ki a személyiségben. Gyűlni látszanak tehát a bizonyítékok a mellett, hogy az értékek és a személyiség alakulására tartós ha-

24 Percheron, A.: Durkheim és a kultúrantropológia öröksége. In: Szabó I. & Csákó M. (eds) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

25 A főbb kutatási irányokat igyekeztünk képviseltetni magyar nyelvű válogatásunkban: Szabó I. & Csákó M. (eds) (1999) I. m.

26 Melich, A. (1979) *Comment devient-on Suisse? Enfants et apprentissage politique*, Institut de Science Politique, Lausanne, (Mémoires et documents, 11).

tást gyakorol a korai politikai vagy akár pre-politikai szocializáció, míg a politikai orientációk változékonyabbak maradnak.

Közép-Európában csak a hetvenes évektől kezdtek kutatni a politikai szocializációt, Lengyelországban és Magyarországon. Már az első kutatások világossá tették, hogy ezt a folyamatot nemcsak a közvetlen környezet és a társadalom általános jellege, hanem a politikai berendezkedés is meghatározza. A politikai szocializáció problémája elválaszthatatlan az adott társadalom politikai kultúrájától,²⁷ történelmétől, múlthoz való viszonyától. A politikai szocializáció magyar sajátossága a 20. századi magyar fejlődésben gyökerezik. Ebben az évszázadban az ország nyolc rendszerváltást élt át, és ezek általában az előző rendszer megtagadásával jártak együtt. Ha gyorsan történnek a politikai és társadalmi változások, a társadalmi tudatban egymásra rakódnak az egymást követő rendszerek legitimitási értékei. Az új értékek elfogadásához, a régiék újraértékeléséhez idő és tapasztalat kellene, ennek híján a körülmények nyomására az emberek sajátos stratégiákat dolgoznak ki, amelyeknek első megvalósulási szférája a család.

Csepeli György és Szabó Ildikó rámutat, hogy a család az egyetlen olyan szocializációs ágens, amelyben a hivatalosan elfogadott és a politikai rendszer intézményei által közvetített értelmezéseken kívül mindig hallhattak más véleményeket is a gyermekek.²⁸ A privát és az intézményes szocializáció nem kapcsolódott össze egymással, az általuk közvetített értékek elválnak egymástól, szembekeverülnek egymással. Az 1989-es rendszerváltás utáni első években a magyar társadalom lélektani válságba került, amiben szerepet játszott, hogy az emberekben az új helyzetben is tovább éltek a korábbi társadalmi és politikai tapasztalatok. Valójában újabb átszocializálódási folyamatnak lehettünk tanúi, amely minden serdültebb korosztályra kiterjedt.²⁹

A posztszocialista országokban a rendszerváltással megváltoztak a politikai szocializáció korábbi paradigmái. Módosult a politikai szocializáció értelmezési kerete és fogalmi apparátusa is, a tudományos életben új kutatási irányok jelentek meg. A folytonosságot olyan témák képviselték, mint a nemzeti identitás, ami a hetvenes-nyolcvanas években is jelen volt a kutatásban. A kutatók a rendszerváltás után azonnal vizsgálni kezdték a korábbi időszakot jellemző „kettős szocializáció” attitűdökben rögzült továbbélését.³⁰ A hazai politikai szocializációs kutatásokat áttekintő írásában Szabó Ildikó már 1994-ben hangsúlyozta, hogy a rendszerváltozást követően nagy szükség lenne a programszerűen tervezhető – a nyolcvanas éveket sem maradéktalanul jellemző – elméletileg és módszertanilag megalapozott, szisztematikus empirikus kutatásokra.³¹ Ehhez szükséges forrá-

27 Vö. Gabriel A. Almond & Sidney Verba: *The Civic culture*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1963. (Magyarul részletek „Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába” címen: *Szociológiai fügyelő*, II. folyam, I. évfolyam, 1–2. szám.)

28 Szabó Ildikó & Csepeli György: Politikai érzelmek iskolája, *Jel-kép*, 1984/2.

29 Szabó Ildikó: Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon, *Világosság*, 1994/3.

30 Stumpf István: Generációs kihívás egy új politikai-szocializációs erőterében. In: Csepeli Gy. & Kéri L. & Stumpf I. (szerk.), *Allam és polgár*, MTA PTI, Budapest, 1992.

31 Szabó Ildikó: A politikai szocializáció nyomában, *Politikatudományi Szemle*, 1994/2.

sok híján megnőtt a regionális, nem reprezentatív, de szociológiailag jól körülírható ifjúsági csoportokra vonatkozó adatfelvételek szerepe. Már a kilencvenes években születtek olyan kutatási eredmények, amelyek jelentősen hozzájárulnak a megváltozott politikai szocializáció jellemzéséhez, de még csak törekvés, hogy ezek a vizsgálatok egymáshoz kapcsolva lehetővé tegyék a politikai szocializációs folyamat átfogó képének felvázolását, amely egyúttal megalapozza a rendszeres további kutatást.

A politikai szocializáció új jelenségeinek leírására törekvő empirikus szociológiai kutatási beszámolók és politikatudományi esszék mindegyike hangsúlyozza, hogy a tágabb szocializációs feltételrendszer változása új lehetőségeket nyitott a fiatalok társadalmi magatartásának vizsgálatában. Annak megítélésében is egységesek a hazai kutatók, hogy a megváltozott szocializációs környezet az ifjúságkutatás – ezen belül a politikai szocializáció – új elméleti és módszertani paradigmáit igényli, azonban az ehhez szükséges új ismeretek még korlátozottak, ezért az eddigi összefoglalások jórészt csak feltevéseken alapulnak.³² A többnyire lehetséges változási irányokat felvázoló „szcenáriók” két kérdésre próbálnak válaszolni: hogyan módosult a megelőző korszakot jellemző politikai szocializációs paradigma? Milyen új szocializációs ágensek jelentek meg a rendszerváltást követően?

Némileg paradoxnak is tekinthető, hogy a családi nevelés hatása, amely mint láttuk meglehetősen sikerrel ellensúlyozta a kommunista állam indoktrináló törekvéseit, a kilencvenes években gyengülni látszik az értékek átadásában. Megerősödött a léthelyzet hatása az értékrendre, a léthelyzetek pedig hirtelen széles skálán szóródtak szét. Több kutatás kimutatta, hogy differenciáló hatásukat növelik az országon belüli regionális és településtípusok közötti területi hátrányok.³³ A család és a lakókörnyezet szocializációs esélyeket differenciáló szerepét bizonyította a TÁRKI országosan reprezentatív, nagymintás adatfelvétele is, amely szoros korrelációt tárt fel a gyenge emocionális családi háttér, a társadalmi és területi hátrányok, valamint a fiatalok erőszakos politikai cselekvésre való hajlama között.³⁴

A demokratikus politikai berendezkedés és a piac kiépülése a magyar fiatalok körében is felgyorsította a civilizációs korszakváltást. Ennek első jelei már korábban jelentkeztek, de a politikai szocializációban csak most érezteti hatását. Magyarországon is tapasztalható az ifjúsági életszakasz és az ifjúsági kultúra felértékelődése, de a különböző fejlettségű régiókban más-más tartalommal. A megváltozott családi szocializáció mellett megnőtt a fogyasztói ipar, a tömegkommunikációs minták és az iskolatípusok kulturális-érvényesülési esélyeket differenciáló szerepe.³⁵

32 *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, szerk. Gázsó F. és Stumpf I., Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

33 Boros László: Polgárosodás és generációs érintettség. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (szerk.) *Rendszerváltás és ifjúság*, MTA PTI, Budapest, 1992; Gázsó, F. & Stumpf, I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

34 Garami Erika & Tóth Olga: *Ifjúság 1993. Társadalmi-családi helyzet és politikai attitűdök*, Kutatási zárójelentés, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1994.

35 Gábor Kálmán: Ifjúságkutatási tézisek. In: Gábor K. (szerk.) *Ifjúságkutatás*, Educatio, Budapest, 1996. (Educatio füzetek. 2.)

Az ifjúsági kultúra erősödése feltehetően megváltoztatja a kortárs csoport politikai szocializációs jelentőségét is. Bár a magyar politikai életnek az a sajátossága, hogy a rendszerváltó csoportok között fellépett egy ifjúsági párt, nem az ifjúsági kultúra tendenciáihoz kapcsolható, az már feltételezhető, hogy e párt további befolyásának alakulása elég jelentősen függhetett ettől a kontextuális hatástól. Csak a 2000. éven túl kerül minden pártban előtérbe a generációváltás kérdése, ami egyúttal mindegyik esetében módosítja az ifjúsági háttérrel való kapcsolatot, s ezzel a fiatalok politikai orientációjának alakulását is. Ezzel egyúttal akkora új területet kínál feltárássra a politikai szocializáció és a politikai kultúra kutatóinak, hogy ez a feladat messze meghaladja a hazai kutatói kapacitás lehetőségeit.

Az államszocialista rendszer bukását követő intézményi változások – szabad választások, többpártrendszer, demokratikus intézményrendszer – a politikai szocializáció intézményi kereteinek változását is jelentették. A legszembetűnőbb változás a többpártrendszer létrejötte, aminek bizonyára közvetlen hatása van a politikai szocializáció folyamatára. Ám a témakörben publikált hazai és külföldi tanulmányok szinte mindegyike kiemeli, hogy az első demokratikusan fellépő pártok és a megválasztott parlamentek Kelet-Európában általában nem voltak eredményesek a fiatalok politikai szocializációjában. A fiatalok nem egyértelműen a demokrácia felé orientálódtak, a demokratikus állampolgári szocializációhoz még hosszú időre van szükség.³⁶ Egy magyar-észak-ír kutatás eredményei azt mutatták, hogy a posztkommunista országban a fiatalok demokráciaképében a letűnt kurzus értékei már nem, a piaci kapitalizmus, illetve a klasszikus demokrácia értékei még nem dominánsak. Az eltérő politikai-társadalmi környezetben szocializálódott magyar és észak-ír egyetemisták demokráciához való viszonyát leíró eredmények szerint a magyar hallgatók az íreknél jelentősen kisebb mértékben fogadták el a liberális demokrácia értékeit tartalmazó kijelentéseket.³⁷

Valószínű, hogy a demokratikus szocializáció deficitje egy sajátos ambivalenciának köszönhető. Egyrészt, Magyarországon és a posztkommunista régió egészére is igazolták,³⁸ hogy a fiatalok demokrácia fogalmán leginkább a politikai szabadságot, a törvény előtti jogegyenlőséget és a többpártrendszert értik, vagyis egyértelműen pozitív szerepük van a politikai intézményeknek. Ugyanakkor a kilencvenes évek közepére a magyar ifjúság többségében a rendszer egészére vonatkozó negatív ítéletekben összegződött az, hogy a politikai rendszer változása súlyos gazdasági hanyatlással járt, amelynek megállítása évekig illúzióknak bizonyult. Az ugrásszerűen megnőtt deviancia (bűnözés, drogfogyasztás) és a felnőtt társadalommal szembeni hagyományos bizalomhiány feltehetően fokoz-

36 Nagle, J. D. (1994) Political Generation Theory and Post-communist Youth in East-Central Europe. *Research in Social Movements. Conflicts and Change*, 17.

37 Murányi István & Berényi Zoltán: Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és észak-ír egyetemisták körében, *Regio*, 1997, 3.

38 Erős F. & Murányi I. & Plichtová, J. & Varga, R.: A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban, *Politikatudományi Szemle*, 1997, 4. és Simon, J.: A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban, *Szociológiai Szemle*, 1996, 1.

ta ezt hatást.³⁹ A felnőtteknek az immáron demokratikus formájú politizálásból való kiábrándulása magyarázhatja leginkább a gyerekek között is a politikai érdeklődés csökkenését, amit hetedik osztályos tanulók nem reprezentatív mintáinak a kilencvenes évek három választási évében való lekérdezése látványos adatokkal valószínűsített.⁴⁰

A korai politikai szocializáció ágensei közül az iskola – egyáltalán az oktató-nevelő intézményrendszer – a családnál is jobban meggyengült a rendszerváltás nyomán. A régi rendszer intézményeinek átpolitizáltságát a politikum kirekesztése váltotta fel – a politika kirekesztése címén. A politikai pártok kitiltása a munkahelyről – iskolából, tanintézményből – nemcsak azt jelentette, hogy direkt politikai tevékenység nem folytatható a „kerítésen belül”, hanem azzal a következménnyel is járt, hogy minden a politikáról szóló vagy azzal kapcsolatos ismeret és gondolat – például a kormányformákról, választási rendszerekről, különösen pedig a politikai harcok tétjeiről – gyanússá vagy tilalmassá⁴¹ vált, egy-két tantárgy szorosan vett tananyagán kívül. A politika a kilencvenes évek során egyre ritkábban volt téma az iskolában a gyerekek között, és – ha lehet – még kevésbé tanár és diák között. Ugyanakkor általános nemzetközi és egyúttal „uniós elvárás” a demokráciára nevelés erősítése az iskolában: 2006 a demokráciára nevelés éve.

A hazai reflexiókhoz hasonlóan a környező posztkommunista országokat jellemző politikai szocializációs változásokat elemző írásokat is elsősorban a változás és az állandóság szempontja foglalkoztatja.⁴² Lengyel 13–14 évesek 1994-ben a szabad választást, a politikai méltányosságot a demokrácia, míg az egyéni felelősséget a piaci kapitalizmus fogalmához kapcsolták.⁴³

Bár a posztkommunista országokról általában tett megállapítások nyilván nem érvényesek közvetlenül a magyar társadalomra, a politikai rendszerváltást követő folyamatok sok tekintetben hasonlóak. Így az iskola politikai szocializációs szerepének gyengülése, valamint a vallási szervezetek és a tömegkommunikáció hatásának erősödése minden posztszocialista országban megfigyelhető. Megjelentek az olyan generációkon belüli konfliktusok, amelyek ellentétes politikai és társadalmi értékrendeken alapulnak.⁴⁴ A kilencvenes éveknek ezek a megfigyelései már

39 Agocs, P. & Agocs, S.: Youth in Post-Communist Hungary. *Society*, 1994, 3.

40 Csáki Mihály, Berényi Eszter, Bognár Éva, Tomay Kyra: Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években, *Szociológiai Szemle*, 2000, 1.

41 Az ELTE hallgatói kutatásorozatában – amelyben ilyen kérdéseket is feltettek a hetedikeseknek: „Szerinted mi az, hogy demokrácia?”, „Szerinted ki cigány?” „Szerinted mi az, hogy politika?” „Mennyire érdekel téged a politika?” – egy fővárosi gimnáziumigazgató 2002-ben kemény szavakkal utasította el iskolája részvételét, mondván „Ami ebben a kérdőívben van, az nem iskolásgyerekeknek való, és jobb lenne, ha békén hagynák vele őket.”

42 *From Subject to Citizen*, ed. by Csepeli György & Daniel German & Kéri László & Stumpf István, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994.

43 Slomczynski, K. M. & Shabad, G.: Continuity and Change in Political Socialization in Poland, *Comparative Education Review*, 41. No. 1. (Febr. 1997.)

44 Rizova, A.: Political Socialization in Post-totalitarian Bulgaria. In: Csepeli et al. (eds.) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Pantic, D.: Changes in Political Socialization in Serbia, *u.o.*; Alisauškiene, R. & Bajauriene, R.: Economic Values and Attitudes of the Lithuanian People, *u.o.*

előrevetítették a politikai viszonyok és harcok ezredforduló utáni változásait. Az új hatalmi és politikai intézmények, valamint a piaci kapitalizmus iránti bizalmatlanság több országban is egyértelműen megjelent a fiatalokban. Ugyanígy megjelentek azonban az ifjúság konzervatív, sőt szélsőjobboldali csoportjai is. Újabb vizsgálatok szerint⁴⁵ a lengyel politika konzervatív fordulata komolyan érinti az ifjúságot.

A politikai szocializációra vonatkozó konkrét kutatási eredmények Magyarországon arra utalnak, hogy átalakult a politika jelentéstartalma. Míg a „rég rendszerben” a külügyi események uralták a politikai kommunikációt, a kilencvenes évekre a belpolitikai események, politikai szereplők váltak léptek előtérbe: a belpolitika reprezentáns intézményei (kormány, parlament) és az olyan lényegi politikai folyamatok, mint a döntés, az irányítás, a végrehajtás.⁴⁶ Gázsó Ferenc paradox helyzetnek nevezi, hogy az évtized első felében a 18–35 éves fiatalok nem utasítják ugyan el a politikai demokrácia értékrendjét, de elégedetlenek a demokratikus intézmények, hatalmi szervezetek és politikai pártok teljesítményével és működésével. A többpártrendszer és a szabadon választott parlament politikusaival szemben a fiatalok többségének fenntartásai vannak. Szerintük a korábbi időszakhoz hasonlóan most sincs érdemi befolyásolási lehetőség a hatalmi döntésekre, a politika világa változatlanul a negatívan értékelt politikusok elkülönült terrénuma. Mindezek, valamint az érdekeszámítást elutasító hatalmi-politikai intézmények közönye instabil, kiszámíthatatlan társadalomképet, az állampolgár „magányának” képzetét erősíti.⁴⁷

A politikai, gazdasági és ideológiai változások ellenére a korábbi rendszer szocializációs technikái és mechanizmusai nem tűntek el egy csapásra,⁴⁸ és kérdés, meddig élnek tovább. Magyarországon a kilencvenes évek közepén a kecskeméti főiskolások politikai kultúráját elemző kutatás eredményei szerint még kimutatható volt a rendszerváltozást megelőző időszak szocializációs hatásainak továbbélése (a történelmi ismeretek vizsgálatánál tapasztalt kategorizációs feszültségfeldolgozó mechanizmusokban, a hazai etnikai kisebbségek számának becslésénél, vagy a Kárpát-medence magyarok lakta kiserégióinak megnevezésénél).⁴⁹

A serdülők vizsgálata ebben a helyzetben a teljesen új folyamatok első megragadásának lehetőségét nyújtotta, hiszen nekik volt a legkevesebb a megváltoztatni valójuk. Ennek feltárásához járultak hozzá Örkény Antal és Szabó Ildikó közép-

45 Lásd Marek Szopski tanulmányát az *Educatio* jelen számában.

46 Csepeli, Gy. (1994) *Children of a Paradise Lost*. Csepeli et al (eds) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Stumpf, I.: Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (eds) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

47 Gázsó, F.: Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (eds) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

48 Pantic, D.: Changes in Political Socialization in Serbia. In: Csepeli et al (eds) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Boari, M.: Structural Limits of Political Socialization in Romania: A Case Study on Political Discourse, *u.o.*

49 Szabó, I. & Horváth, Á. & Marián, B.: *Főiskolások állampolgári kultúrája*, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.

iskolások körében végzett kutatásai.⁵⁰ Ezek jól tagolt képet adtak politikai szocializáció kognitív és affektív oldaláról valamint az orientációkról is a középiskolások főbb csoportjainak összehasonlításával. Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében Csákó Mihály 1990-ben indított hallgatói kutatássorozatot a folyamat egy korábbi metszetének feltárására általános iskolások (hetedikesek) között. 1991-ben, 1994-ben 1998-ban és 2002-ben történt adatfelvétel, amely elsősorban a politikai érdeklődés kialakulását és szocializációs ágenseit igyekezett megközelíteni.⁵¹ Az eredmények egyrészt igazolták, hogy ebben a korai serdülőkorban még mindenképpen indokolt – Percheron nyomán – tágabban megvonni a politikai szocializációban figyelembe veendő hatások körét, másrészt azt mutatták, hogy a munkahelyek és az oktatási intézmények depolitizálásának félreértelmezése miatt az iskolák szerepe radikálisan visszaszorult a politikai szocializációban, ami súlyos következménnyel járhat a demokráciára nevelés tekintetében.

A hazai kutatók a nyolcvanas évektől személyes kapcsolatban álltak a terület más országokban működő kutatóival, elsősorban a Nemzetközi Politikatudományi Társaság politikai szocializációs szakosztálya, valamint külön szálon fejlődött francia kapcsolatok révén. Csepeli György, Stumpf István, Kéri László, Csákó Mihály több ízben részt vett az IPSA RCPSE konferenciáin, Szabó Ildikó pedig hosszabb ideig közvetlenül Annick Percheron munkatársa volt Franciaországban. Az amerikai kutatók megjelenésük után azonnal a fontos európai fejlemények között jegyezték a Csepeli György, Kéri László és Stumpf István által szerkesztett tanulmányköteteket.⁵² Az IPSA RCPSE 1999-ben Budapesten tartotta rendes évi konferenciáját, és itt mutatták be az első eredményeket az ELTE kutatássorozatából; 2004 novemberében pedig ismét Budapestet választotta éves konferenciája színhelyeül.

A kilencvenes évek eredményei nyomán több fontos változás állt be. Egyrészt, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nemzetközi együttműködés a kutatásban. Ennek egyik jele Örkény Antal és Szabó Ildikó magyar-román összehasonlító vizsgálata a Román Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetével és a romániai magyar doktoranduszok szervezetével együttműködve.⁵³ Enyedi Zsolt Bojan Todojisević-csel közösen végzett kutatásának eredményeit az *Educatio* jelen számában mutatja be. Az Európai Unióhoz való csatlakozással európai szinten is érdekesebbé váltak azok a kutatások, amelyek a közép-európai országok új nemzedékeinek egymásközi viszonyait érintik. Itt a tisztán tudományos érdeklődés egy határozott politikai érdeklődéssel párosul.

50 Szabó Ildikó & Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*, Minoritás Alapítvány, Budapest, 1998.

51 Csákó Mihály, Berényi Eszter, Bognár Éva, Tomay Kyra: *i. m.*

52 Richard G. Niemi & Mary A. Hepburn: The rebirth of political socialization, *id. kiad.* hivatkozik az *Állam és polgár* angol nyelvű kiadására (*State and citizen*, Institute of Political Science, Budapest, 1993.), valamint a *From subject to citizen* című gyűjteményre, ahol a három magyar szerkesztőhöz Dan German csatlakozott negyediknek (Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994).

53 Szabó Ildikó & Örkény Antal: A siker záloga. Magyarországi és romániai középiskolások életstratégiáinak értékei, *Educatio*, 2001. ősz; Szabó Ildikó & Örkény Antal: Perceptiile ale adolescenților din Ungaria cu privire la locul țării lor în Europa, *Revista Română de Sociologie*, 2002. 3–4.

Másrészt, a hazai politikai életnek sajátos – és korántsem biztos, hogy átmeneti – jellemzőjeként egyfajta permanens kampányállapot állt be, amely minden eddighez képest eltérő szocializációs közeget jelent a most felnőőknek.

Harmadrészt, kezd felnőni egy újabb kutató-generáció is, amely már csak Szabó Ildikó könyvéből ismeri az „államosított embert”,⁵⁴ éppúgy, ahogyan kutatásainak alanyai. Ehelyett felerősödnek olyan új szempontok, amelyek – legalább részben – a megváltozott politikai helyzet következményei. Megerősödtek a társadalmi aktivitásnak olyan formái, mint a civil szervezetek, amelyek nem feltétlenül politikaiak, de nincsenek is légmentesen elzárva a politikai szférától. Ezek a szocializáción belül olyan tanulási folyamatok színterei lehetnek, amelyeken a politika területére is konvertálható magatartásformákat sajátíthatnak el a fiatalok.⁵⁵ Egy másik felerősödő érdeklődést a vallási élet megélénkülése támogat: a vallási és a politikai szocializáció között sajátos összefüggések jöhetnek létre. Mivel semmilyen általános törvényszerűség nem rendel egymáshoz szükségszerűen bizonyos fajta vallási és politikai felfogásokat vagy magatartásokat, csakis empirikus vizsgálódással állapíthatók meg azok a különös összefüggések, amelyek hol itt, hol ott és hol így, hol úgy mégiscsak létrejönnek közöttük.⁵⁶

Mindennek következtében: ahogyan a politikai életben változást hozott az új évtized, ahogyan a társadalmi élet egyéb területein is új jelenségek tapasztalhatóak, ahogyan az Európai Unióhoz való csatlakozás is új helyzetet teremtett, amely új problémákkal és új élettapasztalatokkal jár, úgy újra kell gondolni a politikai szocializációt, és így a politikai szocializáció kutatását is.

A helyzet változásával nemcsak a kutatás tárgyának változása kényszeríti változtatásra a kutatót, hanem az a tapasztalat is, hogy a megváltozott tárgy gyakran csak másféle vagy legalábbis módosított módszerekkel és eszközökkel tárható fel és érthető meg.

* * *

Az *Educatio* sajátos helyzetben vállalkozik egy tematikus szám összeállítására a politikai szocializáció témakörében. A magyar szociológiában ugyan – mint jeleztük – hosszú ideje jelennek meg ilyen tárgyú munkák, a kutatási területre mint ilyenre azonban ritkán irányul figyelem. Ezért indokolt lenne egy körkép igényével fellépni. Ráadásul a politikai szocializáció kutatása a világon mindenütt feléledőben van, amit természetesnek érzünk, mivel a politikai élet egészen új jelenségeket produkál. A posztszocialista országokban ezeket kiegészítik máshol már ismert jelenségek, amelyek azonban itt más feltételek között, más módon mennek végbe. Ezt a változatosságot azonban nem lehet egyetlen folyóirat-számban bemutatni, sokkal nagyobb terjedelemben sem lehetne körképet adni. A

54 Szabó Ildikó: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*, Tekintet Könyvek, Budapest, 1991.

55 Ebben a számban Nárai Márta cikke foglalkozik a témával.

56 Ilyen összefüggéseket vizsgál ebben a számban Murányi István tanulmánya.

tárgy klasszikus-akadémikus körüljárása tehát ezúttal elmarad: nem tudjuk sorra venni a szocializációs ágenseket a családtól az oktató-nevelő intézményeken és a kortárs csoporton át a médiáig, hogy bemutassuk hatásukat a szocializáció politikai dimenziójában.

Bevezető tanulmányunkkal igyekeztünk eligazítani az olvasót kutatási területünk térképén, de a továbbiakban csak néhány kiemelkedő tereppontot – kutatásokkal meghódítandó magaslatot – tudunk megmutatni. Arra törekedtünk, hogy olyan témákat emeljünk ki, amelyek a legjelentősebbek közül valók, egyszersmind a legaktuálisabbak között találjuk őket a hazai kutatásokban is. Szabó Ildikó a szocializáció egyik legfontosabb kérdésének, a kollektív identitások kialakulásának mély elemzésébe ágyazza a nemzeti identitás és a politikai pártokhoz kötődés problematikáját. Az előítéletes magatartások létrejöttének és továbbélésének feltételeit mindenütt fontos feltárni, nálunk elsősorban a cigánysággal szembeni előítéletek jelentenek problémát. E folyamatok néhány sajátosságát elemzi szellemes, két erősen különböző városi közeg hatását összehasonlító tanulmányában Enyedi Zsolt és Bojan Todosijević. Az előítéletesség és a vallásosság összefüggéseit vizsgálja Murányi István hazai empirikus elemzése, amely nagy számú korábbi kutatás tapasztalataira épít. Linda Valenty és Edith Barrett látszólag talán távoli témát elemez, amikor a nagyvárosi erőszak hatására irányítja a figyelmét. Tanulmányukban azt keresik, hatással van-e az amerikai fiatalok politikai szocializációjára, ha rendszeresen erőszaknak vannak kitéve, vagy fenyegetve érzik magukat. Magyarországon eddig ez talán még nem merült fel ennyire élesen, de az előszele sajnos már érezhető: egyre inkább napfényre kerülnek a magyar gyerekek és fiatalok életének sötét bugyrai, amelyekben a családi vagy a kortárs erőszak hatása dominál, és a mindennapi beszélgetésekben egyre inkább erősödik az a nézet, hogy az erőszak nálunk is terjedőben van. Két tanulmányt a megvalósíthatatlan cél, az intézményes szocializációs ágensek bemutatása érdekében közlünk: egyikük új, másikuk régi ágenssel foglalkozik. Nárai Márta tanulmánya azt az új figyelmet jelzi, amely a civil szerveződések mint szocializációs ágensek felé fordul. Mint öntevékenyen létrejövő önkéntes társulások, a civil szervezetek mindenképpen a lakosság olyan elemeit tömörítik, amelyek különböző tárgyakal kapcsolatban és különböző szélességű hatókörrel valamilyen köz javára igyekeznek tevékenykedni. Aktívabbak tehát az emberek többségénél, és bizonyosra vehető, hogy sajátos hatással vannak a velük kapcsolatba kerülő vagy kereteikben működő, sőt, esetenként akár vezető szerepet játszó fiatalok politikai szocializációjára. Ráczkevi Ágnes olyan szocializációs ágens hatásainak elemzéséhez nyújt adalékot, amely régóta mindenkinek eszébe jut, ha a fiatalokat befolyásoló tényezőkről van szó. A hazai média politikai szocializációs hatásának alaposabb és részletes elemzése ennek ellenére várat magára. Ráczkevi tanulmánya – amely akár történeti szociológiaiainak is tekinthető – arra hívja fel a figyelmet, hogy a média már abban a korai megjelenési formájában is, amikor még csak egyetlen médiumként – mint rádió – létezett, nemcsak hatással volt, hanem politikai erő

által szándékolt hatással volt az ifjúságra. Mivel a média politikai felhasználására irányuló törekvés azóta inkább csak nőtt, az eszköztár pedig sokszorosára bővült, egyre sürgetőbb gond ezen a területen a „kutatási deficit”.

Válogatásunk súlyos hiányossága, hogy egyetlen tanulmányt sem tartalmaz az iskolában folyó politikai szocializációról. Iskolás korúakról természetesen ma is készülnek kutatások, de az iskolai hatásokról nem. Fentebb említettük már, hogy ennek egyik oka a politika „kitiltása” az iskolákból. Ez azonban nem indokolja, hogy interjúkat és kérdőíveket nem alkalmazó módszerekkel sem közelítik meg a témát. Alkalmas kutatási eszköz lehetne pl. a tankönyvelemzés, a tantárgyi hatásvizsgálat a különféle című társadalomismeret és etika tárgyak esetében, vagy a pedagógusok attitűdjének vizsgálata a tanulók politikai nevelésével kapcsolatban – hiszen a pedagógusokat a tanulók „veszélyeztetése” nélkül meg lehet kérdezni. Reméljük, hogy mielőbb módunk lesz ilyen tanulmányokat is közölni.

CSÁKÓ MIHÁLY

KOLLEKTÍV IDENTITÁSMINTÁK A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓBAN

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓS FOLYAMATOK és a kollektív identitások közötti összefüggésekről sokáig viszonylag kevés szó esett a társadalomtudományokban. Ennek okai talán éppen a kutatók szakmai szocializációjában rejlenek. A politikai szocializáció-kutatások ugyan alapvetően a politikai szociológia keretei között zajlanak, de a szocializációban kialakuló identitások kutatása már átnyúlik egy másik kutatási területre: a politikai kultúra kutatási területére. Ez utóbbi pedig a hagyományos felfogás szerint inkább a politikatudományok „illetékességébe” tartozik. A két kutatási terület módszertani hagyományai különbözőek. Azok számára, akik járatosak az empirikus politikai szociológia módszertanában, a szocializáció „puha” tényezői: a tanult tartalmak, a tapasztalatok, az interperszonális kapcsolatok, a gondolkozási, magatartási és cselekvési minták módszertanilag megragadhatóak ugyan, de elméletileg nem mindig értelmezhetőek. A politikai szociológia világában szocializálódott kutatók a kollektív identitások konstruálásának történelmi dimenziójával és szociálpszichológiai mechanizmusaival sem tudnak mindig mit kezdeni. A politikatudományok felől érkezők pedig sokszor az identitások társadalmi meghatározottságával nem számolnak eléggé.

A szocializációs tényezők szövedéke

Társadalmi kihívások

A szocializáció és a kollektív identitások közötti összefüggések kutatása napjainkban fellendülőben van.¹ Úgy gondolom, ebben a társadalomtudományi paradigmában bekövetkezett változások is szerepet játszanak, amelyek nem függetlenek az új társadalmi kihívásoktól. A korábbi tudományos felségterületek közötti határvonalak egyre inkább elmosódnak, és a kutatók egyre gyakrabban élnek multi- és interdiszciplináris megközelítési módokkal és az úgynevezett puha válto-

¹ Lásd például Magyarországon Murányi István: *Tizenévesek nemzeti identitása és előítéletessége* című, 2004-ben benyújtott doktori értekezését, amelyben a szerző saját kutatásai és az utóbbi évtizedek magyar és külföldi kutatásai alapján sokrétűen tárja fel a politikai szocializáció különböző tényezőinek szerepét a fiatalok nemzeti identitásának formálásában.

zók elemzésbe való bevonásával. Ez módszertani sokszínűséggel és a különböző diszciplínák fogalmi rendszerének integrálásával jár együtt.

A szocializáció és a kollektív identitások közötti összefüggések vizsgálatának kedvez, hogy egyre több „átjáró” van a társadalomtudományok és a társadalmi gyakorlat között. A nyitottság nemcsak a kutatási témák megválasztásában fejlődik ki,² hanem abban is, hogy ezeket gyakran alkotják olyan kérdések, problémák és jelenségek, amelyek felé mind a társadalompolitikai, mind pedig a társadalomtudományi figyelem sajátos értékelkötelezettségek (például a demokratikus értékek iránti elkötelezettség) alapján irányul. A társadalmi gyakorlat iránti nyitottság jele az is, hogy a modern társadalompolitikák egyre inkább törekszenek a tudományos eredmények hasznosítására.³ Az Európai Unióban az ifjúságpolitika a társadalompolitika kiemelt területe lett.⁴ A demokratikus állampolgári kultúra megalapozása a közoktatás hangsúlyos feladata,⁵ míg a nem formális nevelés lehetőségeinek hasznosítása a demokratikus állampolgári magatartások kialakulásának elősegítésére az ifjúságpolitika egyik fő törekvése lett. Témánk szempontjából ez a társadalompolitikai nyitottság elősegíti, hogy a kutatói figyelem az új nemzedékek vagy az új politikai struktúrák közé kerülők kollektív identitásának alakulására irányuljon, hiszen a kollektív identitások kérdése gyakran égető társadalmi kérdés is.⁶

A kollektív identitások társadalmi gyakorlatban is érzékelhető jelenségei között régóta ismert és újonnan felbukkanó csoportképződési formákkal, valamint régi és új tartalmi elemekkel egyaránt találkozunk. Különösen nagy társadalmi kihívást jelentenek azok a jelenségek, amelyek a szándékolt intézményes szocializáci-

2 Ami persze, sokszor a kutatások finanszírozásának rendszerével is összefügg.

3 A különböző társadalomtudományok közötti határok elmosódása többek között éppen a politikai szocializáció problematikájának kutatásával kezdődött a hatvanas évek végén Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Ezeknek a kutatásoknak a további sajátossága eredményeik látható társadalmi hasznosítása volt a társadalomismereti tárgyak oktatásában, a kívánatosnak tekintett állampolgári magatartások megfogalmazásában és ezek formálódásának elősegítésében a formális és a nem formális pedagógia eszközeivel.

4 Itt utalnék az Európai Bizottság *Ifjúság 2000–2006* című, a nem formális nevelés legkülönbözőbb területeit (ifjúsági munka, ifjúsági kezdeményezések, önkéntes munka, ifjúsági cserék és önszerveződések, nemzetközi hálózatok stb.) érintő programjára, amely a meghirdetése idején még tagjelölt országokra is kiterjed.

5 A második világháború befejezése óta a modern oktatás egésze Nyugat-Európában mindinkább a demokratikus állampolgári szocializáció jegyében zajlik (ami persze nem jelenti azt, hogy ez a törekvés maradéktalanul valóra is válna). A társadalomismeret és az állampolgári ismeretek évtizedek óta az oktatás részei; a pedagógiai módszerek hátterében pedig rendre ott találjuk a demokratikus értékeknek érvényesülése elősegítésének szándékát. Az, hogy az iskolának elő kell segítenie a társadalmi esélyegyenlőség érvényesülését (és sok országban ezt sikerrel is teszi), ugyancsak az iskolai állampolgári szocializáció kitüntetett társadalompolitikai fontosságát jelzi. Az iskola belső világában (diákönkormányzat, tanár-diák viszony, az iskola és a szülők, valamint az iskolafenntartók és a tanárok viszonya stb.) is több olyan változás ment végbe, amelyek arról tanúskodnak, hogy az iskolát a (demokratikus társadalmi) élet tanítómesterének tekintik.

6 A politikai szocializáció-kutatások számára annak idején a fasizmus előretörése és társadalmi támogatottságának mértéke jelentett olyan társadalmi kihívást, amely nyomán végig kellett gondolni: a különböző tényezők milyen szerepet játszanak a kollektív magatartások alakulásában, és milyen lehetőségek vannak az intézményes szocializációban az új nemzedékek identitásának a formálására.

ős törekvések ellenére, vagy éppen ezek mellékhatásaiként jönnek létre, még, ha ezekben a törekvésekben nagy különbségek is vannak az egyes országok között. E jelenségek következő típusait emelném ki.

1. *Szélsőjobboldali jelenségek.* Az egyik fő kérdés az, hogy a nagy történelmi katalizmak, politikai változások, rendszerváltások ellenére mivel magyarázható bizonyos kollektív identitásformák továbbélése, illetve az, hogy a különböző helyzetekben ezek újra és újra felbukkannak. A 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően, a politikai identitások átrendeződésének forrágatágában több országban is olyan identitáskategóriák bukkantak fel vagy erősödtek meg, amelyekről korábban már sokan azt hitték, hogy történelmileg túlhaladtak, vagy legalábbis politikailag jelentéktelen erejűek. Az is kiderült róluk, hogy viszonylag jelentős társadalmi támogatottságuk van. Ilyenek például a szélsőjobboldali jelenségek, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az idegengyűlölet vagy egyes országokban az interetnikus konfliktusok kiéleződése.⁷ Ezeknek az ideológiáknak a revitalizálódása politikailag talán magyarázható a nyilvánosság kiszélesedésével és a demokráciákra jellemző értékluralizmus lehetőségeivel. Társadalmi támogatottságuk azonban – különösen a nagy hagyományokkal rendelkező európai demokráciákban – nem magától értődő.⁸ Azokban az országokban, amelyekben a demokratikus hagyományoknak nagy múltjuk van, éppúgy felbukkannak, mint a közép- és kelet-európai térség országaiban. A kutatásoknak választ kell keresniük arra a kérdésre, hogy milyen szocializációs háttere van annak, amikor a más csoportokkal szembeni ellenséges érzület válik a csoportszerveződések legfőbb tényezőjévé; hogyan élnek tovább a szélsőséges tartalmak és mi aktivizálja őket, és miért vonzóak azok számára, akik formális, intézményes szocializációjukban valószínűleg nem sajátíthatták el ezeket.

2. *A nagy integratív folyamatok ellenhatásai.* Választ kell keresni arra a kérdésre is, hogy a modern európai állampolgári szocializációt meghatározó, tartalmaikban nagyon különböző makrofolyamatok hogyan hatnak a korábbi kollektív identitásokra. A társadalmi modernizáció, a globalizáció és az európai integráció nyilvánvalóan új csoportképződésekkel és új mentalitások kialakulásával is jár,

⁷ Ezekben az esetekben nem csupán a szervezett megjelenési formák megjelenéséről és szervezett akciókról van szó, hanem a gondolkodás egészét átszövő szemléletről, amely rányomja bélyegét a társas kapcsolatok szövődikére és – ideológiává szerveződve – a politikai világkép egészére.

⁸ Ebből a szempontból figyelemre méltó és tudomásom szerint egyedülálló a Német Szövetségi Köztársaság szövetségi szintű akcióprogramja, amelyet az ország szerte, de különösen a keleti tartományokban megszaporodó szélsőjobboldali, rasszista, idegengyűlölet és erőszakos jelenségekre adandó válaszul hirdettek meg a Bundestag pártjainak konszenzusos támogatásával, összesen 235 millió eurós költségvetéssel. Az *Aktívan a gyűlölet ellen! A fiatalok a toleranciáért és a demokráciáért, a szélsőjobboldal, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen* című akcióprogram a 2000–2006 közötti időszakot öleli fel, és három modellprogramból (Civitas, Xenos, Entimon) áll. Ezek célja az együttes fellépés a megelőzés érdekében, illetve a demokratikus konfliktuskezelő stratégiák, a civil társadalom és az állampolgári elkötelezettség hosszú távú megerősítése az ifjúság körében. Mindhárom modellprogramhoz politikailag független szakmai szolgáltató intézmény, külön kuratórium és – témánk szempontjából ez a legfontosabb – tudományos intézményi háttér tartozik, amelyek biztosítja az alapkatásokat és a programhoz kapcsolódó kutatásokat, valamint az értékelést.

ugyanakkor e folyamatok hátrításokat, ellenreakciókat is kiváltanak. A társadalmi modernizáció ellenhatásainak széles és sokszínű spektrumában találjuk többek között a környezetvédőket, a fogyasztói mentalitással szemben különböző alternatív életformákkal kísérletezőket, a teljesítménykényszerrel szemben a társadalomból valamilyen formában kivonulókat, az erőteljes individualizációval szemben a vallási alapon szegregálódó csoportokat. A globalizáció életre hívta az antiglobalizációs mozgalmakat, az európai integrációs folyamatok pedig a nemzeti identitásra, az interkulturális és az interetnikus viszonyokra hatottak. Ezekkel a jelenségekkel gyakrabban találkozunk a nyugati világban, mint a posztkommunista országokban, de valószínűleg csak idő kérdése, hogy ez utóbbiakban is gyakoribbak legyenek.

3. *Újrafogalmazódó interetnikus és interkulturális viszonyok.* A harmadik nagy kihívást a modern európai állampolgári szocializáció nyitottságon alapuló, liberális társadalmi eszményeinek és törekvéseinek (például a multikulturalizmus, az altruizmus, a kisebbségek védelme, a hátrányos helyzetűek fokozott segítése stb.) hatásai jelentik. Ezek az eszmények és törekvések nemcsak integratív erővel rendelkeznek, hanem szemben állnak a hagyományos kollektív identitások, a mindig másokkal szemben megfogalmazott összetartozások logikájával is. Konfliktushelyzetekben ezért hozzájárulhatnak a másfajta kohézióval rendelkező csoportok védtelenségének vagy éppen fenyegetettségének érzetéhez. Az elmúlt évek terrorizmussal összefüggő eseményei nyomán azokban az országokban, ahol nagy bevándorló-közösségek élnek, több jel utalt arra, hogy a korábbi nyitott csoportközi és kultúraközi viszonyok zártabbak lettek, és az együttélés korábbi alapelvei megkérdőjeleződtek.

E problémák közös vonása a nagy hagyományokkal rendelkező demokráciákban, hogy az állampolgári szocializáció társadalompolitikai eszközökkel kialakított rendszerének szándékolt hatásai ellenében jelennek meg, bár nyilvánvalóan nem függetlenül a demokratikus rendszerek szabadon döntő és társuló, nagy autonómiával rendelkező állampolgárának eszményétől. Egyfajta visszajelzést jelentenek a demokráciák működéséről, ugyanakkor jelzik szocializációs rendszerük jelenlegi korlátait is.

Közép- és Kelet-Európában elsősorban a szélsőjobboldali jelenségek, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az idegengyűlölet és az interetnikus konfliktusok kiéleződése jelent problémát. E térségek országaiban e problémák kezelését nemcsak az nehezíti meg, hogy az állampolgári szocializáció kiépülőben lévő rendszere – mindenekelőtt az oktatási rendszer és a nem formális pedagógia – nincs kellően felkészülve rá, hanem gyakran az egyes problémák (például az antiszemitizmus, a cigányellenesség, az interetnikus konfliktusok) társadalompolitikai kezeléséhez szükséges társadalmi konszenzus is hiányzik.

4. *A nemzeti identitás problémái.* A szélsőjobboldali jelenségek, az integratív folyamatok ellenhatásai, valamint az újrafogalmazott interetnikus és kulturális viszonyok nem függetlenek a nemzeti identitás problematikájától, de nem is azo-

nosak vele. Azokban az országokban, amelyekben társadalmi konszenzus van abban, hogy mit jelent a nemzet fogalma, kik tartoznak a nemzethez és milyen kritériumok alapján, valamint, hogy milyen viszony van a nemzet és az állampolgári közösség között, a nemzeti identitással összefüggő kérdések rendszerint nem önállóan jelennek meg, hanem a társadalmi élet különböző problémáinak alárendelődve.⁹ Bár színezik a politikai életet, nem rajzolnak ki éles, mindent átható politikai törésvonalakat. Elsősorban a társadalmi együttélés gyakorlati kérdéseiként jelennek meg, amelyek kezelésére politikai és társadalmi intézmények szolgálnak. Maga a nemzeti szocializáció az állampolgári szocializáció részeként jól bejáratott mechanizmusok között zajlik. Meghatározó szerepet játszik benne az iskola a történelemoktatással és az állampolgári kultúra legfontosabb elemeinek a közvetítésével. A nemzeti identitás konszenzuális társadalmi kereteit az „ünnepi” társadalmi gyakorlat újra és újra megerősíti a nemzeti közösség összetartozását kifejező szimbólumokkal, ünnepekkel, hagyományokkal, szertartásokkal és emlékezésekkel, a „hétköznapi” tapasztalati világban pedig folyamatosan vizsgálódik, hogy mit jelent az adott nemzeti közösség tagjaként állampolgárnak lenni. Ezekben az országokban tehát a nemzeti identitás nem annyira önálló problémát, mint inkább tényt jelent.

A rendszerváltó közép- és kelet-európai országokban, így Magyarországon is a nemzeti identitás kérdései rendszerint másképpen vetődnek fel. A különbségek nemcsak a demokratikus hagyományok hiányosságaival és a rendszerváltással járó változásokkal függenek össze, hanem a nemzeti kérdések történelmi terheivel és megoldatlanságaival is. A rendszerváltással radikálisan átalakult a társadalom egész struktúrája és a társadalmi gyakorlat egésze is. A társadalom jelentős csoportjai kényszerültek reszocializációra. Úgy kellett újrafogalmazniuk identitásukat, hogy közben az identitásminták maguk is változtak.¹⁰ A társadalmi, politikai és gazdasági élet egészét érintő strukturális változások mentális feldolgozásában a szocializáció átalakuló és funkcióikat kereső intézményei nem tudtak hatékony segítséget nyújtani. Ugyanakkor a felszínre kerültek a nemzeti identitással összefüggő kérdések is: az interetnikus konfliktusok, a történelmi sérelmek, a nemzeti múlt feldolgozásának problémái és mindezekkel összefüggésben az, hogy mit jelent, mit jelentsen az új viszonyok között a nemzeti identitás. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a kollektív identitások és a politikai szocializáció kapcsolatában érzékelhető társadalmi kihívások közül a posztkommunista országokban talán a nemzeti identitás kérdései a legjelentősebbek.

A nemzeti identitással kapcsolatos problémák társadalmi jelentőségét hagyományosan abban szokták megragadni, hogy könnyen forrásai lehetnek a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteknek, valamint, hogy a nyelvi és etnikai alapú

9 Nem véletlen, hogy a nemzeti identitás kérdései Németországban különösen élesen vetődnek fel, hiszen a történelmi múlt feldolgozásának folyamata még nem zárult le.

10 A rendszerváltással járó reszocializációval részletesen is foglalkoztam egy korábbi tanulmányomban. Szabó Ildikó: Minden másképpen van. In: *A Pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 221–235. oldal.

kultúr-nemzet-felfogás etnikai alapú ellenségképek felépítésével és erősítésével járhat együtt.¹¹ A magyarországi empirikus kutatások is megerősítik, hogy a magyarság etnikai alapú felfogása főként hátrányos társadalmi környezetben összefügg az előítéletességgel.¹² Különösen figyelemre méltó, hogy a fiatalok egy része számára vonzó a szélsőjobboldali értékvilág sok eleme.¹³ A középiskolások körében erős a jobboldal iránti szimpátia, és értékvilágukban pontosan a más népekkel, etnikumokkal kapcsolatos kérdésekben találjuk a legtöbb szélsőséges elemet. Többségük nyíltan cigányellenes, általában elutasítóak más népekkel szemben, főként azoknak az országoknak a többségét alkotó népekkel szemben, amelyekben sok magyar él. Ugyanakkor a nyugati világ nemzeteit magasra értékeli.¹⁴

Úgy vélem, hogy a nemzeti identitás és a politikai szocializáció közötti összefüggések más szempontból is fontosak. A nemzettel összefüggő kérdések politikai tematizációja¹⁵ a *politikai szocializáció egyik önálló tartalmi tényezője* is. Ezzel a tematikával a politikai aktorok közvetlenül is a nemzeti szocializáció részeseivé válhatnak. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha a demokratikus politikai szocializáció nem elég hatékony, valamint, ha a nemzeti identitás alapvető kérdéseire (mit jelent az adott közösségben a nemzet, kik tartoznak a nemzethez és milyen viszony van a nemzethez való tartozás és az állampolgári közösséghez való tartozás között) nincsenek egyértelmű válaszok. Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt időszak meggyőzően bizonyította, hogy a nemzeti kérdésekhez való viszony meghatározó politikai tematikává vált, amelynek fontos szerepe van az önmeghatározásokban, és kirajzolja a politikai törésvonalakat.

A politikai szocializációs folyamatok tartalmi tényezői

A politikai szocializáció-kutatásokban hagyományosan nagy figyelem irányul az olyan formális ágensekre, mint a család, az iskola, a médiumok, a szervezetek, az egyházak és a kortársi csoportok. Arról azonban, hogy a társadalmi interakciókban megszerezhető közvetlen, személyes tapasztalatok és kulturálisan közvetített tartalmak, gondolkozási és magatartási minták, valamint a politikai diskurzusokban önálló egységgé váló identitás-tematikák milyen szerepet játszanak

11 Az európai nemzeti modellekről, az „államnemzeti” és a „kultúr-nemzeti” modellről áttekintést ad Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 11–29. oldal.

12 Saját, középiskolások körében végzett empirikus kutatásaink is megerősítik, hogy a kultúr-nemzet-felfogás erős intoleranciával és xenofóbiával jár együtt, míg az államnemzet-felfogás elfogadói más csoportok iránt nyitottabbak. Szabó Ildikó & Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest, 1998. 159–225. oldal. A nemzetfelfogások és az előítéletek közötti összefüggéseket vizsgáló, magyar és külföldi empirikus kutatások áttekintését lásd Murányi István: *i. m.*

13 Egy 2000 decemberében végzett, országos vizsgálatban például az utolsó éves középiskolások együttese mondta, hogy a Magyar Igazság és Élet Pártjára szavazna (amely aztán két év múlva, a választásokon a parlamentbe sem jutott be). Szabó Ildikó & Örkény Antal: *Középiskolások értékvilága*. *Educatio* 2002. 3.

14 Nem csak magyar sajtósság a fiatalok egy részének vonzódása a szélsőjobboldal iránt és az, hogy az interetnikus viszonyokat a szélsőjobboldali nézetek alapján közelítik meg. A német ifjúságszociológiai vizsgálatok szerint ezek a jelenségek Németországban is megfigyelhetők, különösen a keleti tartományok fiataljai körében. (Lásd a 8. jegyzetet is.)

15 Az identitásokat formáló alaptermatikákkal a következő fejezetben foglalkozom.

az identitások formálódásában, kevesebbet tudunk.¹⁶ Pedig ezeknek a személyes tapasztalatok szövedékét alkotó elemeknek a szerepe különösen azokban a társadalmakban érdekes, amelyekben a szocializáció formális intézményei nem tudnak hatékonyak lenni a minták közvetítésében. Ilyenek a posztkommunista országok, amelyeknek a társadalmi gyakorlatában nem kristályosodtak ki jól használható, a családi és iskolai szocializációban könnyen elsajátítható minták.¹⁷ Ezekben az országokban a nem formális szocializáció éppen azért értékelődik fel és játszik meghatározó szerepet az identitások alakulásában, mert a formális szocializáció nem vagy csak rossz hatásfokkal tudja funkcióit ellátni.¹⁸ Tartalmi iránt különösen a fiatalok fogékonyak, mivel ők életkoruknál és társadalmi státusuk átmenetiségénél fogva a tapasztalatszerzés és önálló világmépük kialakulásának időszakájában vannak.¹⁹

A formális és a nem formális szocializációs hatások egymást feltételezik. Optimális esetben nincsenek közöttük alapvető ellentmondások. Nem egymástól függetlenül, még csak nem is egymás mellett érik el a társadalom tagjait, hanem a személyes élet bonyolult rendező elvei által strukturálva és a formálódó személyes világmép szűrőjén keresztül. Ezek a hatások összeadódnak vagy semlegesítik egymást, és rendszerint közvetetten, áttételeken keresztül és hosszú távon érvényesülnek.

A szocializációs hatások együttese az adott kultúrára vagy csoportkultúrára jellemző szövedéket alkot, amely egyfajta virtuális valóságként benne van a társadalmi közgondolkodásban. A kultúra része, amely a történelem során folyamatosan „szövédik”, mintázata folyamatosan változik, de megőrződnek benne régi elemek, alakzatok is. A szocializációs szövedék gazdag készlettel: ismereti, érzelmi, értékelési elemekkel, szimbólumokkal, identitás-sablonokkal rendelkezik a különböző identitások felépítéséhez. Az egyén interakciók sorozatán keresztül építi fel saját identitását a körülötte lévő identitáselemek vagy identitás-sablonok

16 A politikai szocializáció értelmezésem szerint az egyén és a társadalom közötti interakciók folyamata, melynek során az egyén társadalmi és politikai identitása kialakul. E folyamatban a társadalmi rendszer szervezeten és intézményesen ad át az új nemzedékeknek kész világmépeket, világértelmezéseket és ezek részeként ismereteket, normákat, értékeket, magatartási mintákat, hogy továbbörökítse magát bennük, és hogy ily módon is biztosítsa állampolgári lojalitásukat. Ugyanakkor a társadalom gyakorlatát meghatározó, viszonylagos önállósággal rendelkező gondolkozási, magatartási és cselekvési minták is a szocializációs modell részét képezik. Ezért a szándékolt és a tényleges szocializáció eltér egymástól. Szabó Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.

17 A nemzetközi szakirodalom szerint a politikai identitások kialakításában a legnagyobb szerepet a család játssza, többek között éppen a politikai orientációk társadalmi beágyazódását biztosító értékrendek közvetítésével. Annick Percheron: *La socialisation politique*. Armand Colin, Paris, 1993.

18 Hozzátehetjük: sok szempontból a formális szocializáció és deformálódik, és a nem formális szocializációra jellemző esetlegességek uralkodnak.

19 Itt nincs lehetőségünk arra, hogy a globális rendszerhatásokat a politikai kultúra történeti örökségként is értelmezzük, de utalunk rá, hogy egy 1997-es németországi vizsgálat ugyancsak arra jutott, hogy a 16–29 évesek politikához való viszonyát alapvetően az határozza meg, hogy valaki a keleti vagy a nyugati országrészben lakik-e. Wolfgang Gaiser & Martina Gille & Winfried Krüger Johann de Rijke: *Désintéret pour la politique en Allemagne de l'Est et de l'Ouest? Prises de position des jeunes et des jeunes adultes allemands*. *Agora*, 2001. 1. pp. 97–114.

alapján. A kollektív tudat az egyéni identitások mentén, a hasonlóságok keresésével és felismerésük élményével konstituálódik. Az egyén, miközben építi saját identitását, hozzájárul a csoportidentitások alakulásához is.

Egy adott kultúra szocializációs szövedékét *a szocializáció modelljének* nevezhetjük. A szocializáció modelljét hatások rendszere alkotja. Az új nemzedékek kollektív identitása és tágabb értelemben politikai, állampolgári kultúrája a szocializációs szövedék keretei között formálódik. A szocializáció modellje a maga viszonylagos önállóságával rövid távon ellenáll ugyan a kollektív identitások befolyásolására irányuló (állami, intézményi, politikai) törekvéseknek, de hosszú távon maga is változik.

A szocializációs modell a különböző csoportidentitások megkonstruálásához kínál elemeket. Így az állampolgári és a nemzeti közösségről (amelyekhez egyfajta adottságként tartozunk) és a politikai csoportokról (amelyek között választhatunk), valamint a készen kapott és választott csoporttagságok tartalmáról. Míg az állampolgári és a nemzeti hovatartozás megtanulásában kevésbé beszélhetünk az egyén választásáról, aktív közreműködéséről, addig azt, hogy mit értünk a nemzet fogalmán, hogy értelmezzük nemzeti identitásunkat, már aktívan konstruáljuk szocializációnk során. A szocializációs modellnek éppen abban van jelentősége, hogy benne leljük fel a nemzetkép felépítéséhez szükséges tartalmi, érzelmi és attitüdinális elemeket. Nem mindegy, hogy milyen politikai-tartalmi kontextusban közvetítődnek a nemzeti identitás formálásában szerepet játszó tartalmak. A formális, intézményes szocializáció (például az iskolai szocializáció) hatásfoka annál nagyobb, minél erősebbek a demokratikus hagyományok, azaz, minél inkább ki tudtak kristályosodni a demokratikus értékek intézményes közvetítésének formái, tartalmi, mechanizmusai.

A szocializációs modell szerepe a kollektív identitások formálásában

Egy társadalom szocializációs mintáját a formális és a nem formális szocializáció tényezői együttesen alkotják, de egymás tartalmait jelentősen át tudják írni. A *nem formális szocializáció* jelentőségét az adja, hogy tudáselemeket (kemény, tényként felfogott elemek) és mentalitáselemeket (puha attribúciók) egyaránt kínálva személyes interakciókban, tapasztalatokban, diskurzusokban, reakciómintákban, a társadalmi cselekvés formáiban, a konfliktuskezelési módokban hat a kollektív identitásokra. Ezek jelentősége a nagy történelmi fordulatok, társadalmi átalakulások idején megnő, mivel ilyenkor a formális intézmények (a család és az iskola) nem tudnak hatékonyan közreműködni az új nemzedékek világgénekek alakításában.

A szocializációs szövedék elemei különböző identitás-konstrukciókra adnak lehetőséget. Történelmi változások után, az átmeneti időszakokban a konstrukciók jellegét befolyásolhatja, hogy a szocializációs szövedékbe milyen új elemek kerülnek be (ez alapvetően a társadalmi átalakulások irányától függ), és hogy ezek hogyan mobilizálják a meglévő identitáselemeket.

A rendszerváltás, mint a társadalmak egészét érintő változás destabilizálta a nemzet és az állampolgári közösség addig sem konszenzuális, de hallgatólagosan elfogadott politikai konstrukcióit. Egyúttal aktivizálta a közgondolkodásban élő, a szocializációs modell részét képező identitáselemeket, hiszen hirtelen nagy szükség lett rájuk: a társadalom tagjainak tisztázniuk kellett a nemzethez, az államhoz, a politikai hatalomgyakorlás új módjához fűződő viszonyukat. A kollektív identitások alakulásában felértékelődött a szocializációs minta nem formális elemeinek szerepe, így az is, hogy ebben a mintában milyen elemek voltak a nemzet és az állampolgárok közösségének fogalmi konstrukciójához. A demokratikus szocializáció struktúrái lassan épültek, és nem voltak felkészülve a kollektív identitások újrafogalmazásának feladatára.

A szocializációs modell nem formalizált eleminek jelentőségét bizonyítja az is, hogy Magyarországon 2002-re már egyértelműen kiderült: a pártorientációk egyik legfontosabb sajátossága az, hogy a társadalmi-demográfiai jellemzők és a pártválasztás között csak gyenge kapcsolat van.²⁰ Igaz volt ez a diákokra is: az ő pártválasztásaik mögött sem felfedezhettünk fel markáns státushatásokat.²¹ Ugyanakkor azt is megfigyelhettük, hogy az interetnikus kapcsolatok megítélésében, a nemzet értelmezésében, a politikához fűződő személyes viszonyulások jellemzésében a jobboldali értékek domináltak. A fiatalok általában elutasítóak voltak más csoportokkal. Az elmúlt évek magyarországi ifjúságkutatásainak egyik tapasztalata az is, hogy a nemzetről és a magyarságról alkotott felfogásokat, valamint a más csoportok megítélését a hagyományos társadalmi és kulturális változókkal csak korlátozottan lehet magyarázni. Azt feltételezhetjük tehát, hogy a kollektív identitások alakulásában a szocializációs modell készletei aktivizálódtak. A nem formális szocializáció egyik meghatározó tényezőjévé pedig a politikailag megformált nemzeti tematika vált.

A nemzeti problematika tematizációja

Közösségi alaptermatikák a politikai szocializációban

A nemzeti tematikát az átfogó, makroközösségi alaptermatikák egyikének tekintem. Alaptermatikáknak azokat a történelmileg építkező és a politikai kommunikációban kidolgozódó témaegyütteseket nevezem, amelyek a vallási, nemzeti, társadalmi és állampolgári közösségek tagjainak egymáshoz és a közösségen kívül

20 „Az első szabad választás nyomán kialakult pártstruktúrában még a rétegpártok voltak túlsúlyban: a választópolgárok csaknem fele társadalmi-demográfiai háttérének megfelelő pártra szavazott. [...] Ma már elenyésző annak a valószínűsége, hogy valakiről társadalmi helyzete alapján el lehessen találni, melyik pártra szavaz.” Mindent elsősorban bal-jobb. A Medián utóbbi 12 évben végzett felmérésein alapuló elemzés. *HVG* 2002. március 29. 61–63. oldal.

21 2000-ben végzett országos vizsgálatunkban az utolsó éves középiskolások 44 százaléka a Fideszt választotta. Közöttük minden státuscsoport egyaránt képviselteti magát. Az MSZP és az SZDSZ választói körében (összesen 31 százalék) valamivel jelentősebb a magasabb státusú családokból kikerülő diákok aránya. A 10 százalék által választott MIÉP hívei a leginkább vegyes összetételűek, közöttük több a magasabb státusú.

lévőkhöz való viszonyát kulturálisan befolyásolva próbálják őket identitásukon keresztül bevonni a politikai színtérre. Abból indulok ki, hogy a makroközösségek azonosságtudatát nemcsak a csoport-hovatartozások, a társadalmi státus, a szocializáció jól ismert (és sokszor elemzett) intézményei – a család, az iskola, a médiumok, az egyházak, a politikai és társadalmi szervezetek, a kortárs csoportok és a személyes tapasztalatok – alakítják, hanem a közösségek kulturális öröksége is, amelynek az adott politikai kultúra közösségi tematikái is részét képezik. Az identitások alakulásában a szocializációs folyamat egésze: a szocializációs modell szerepet játszik, amelynek részét képezik az elsajátítható világképek különböző tartalmi konstrukciói is. Az alaptermatikák ebben az értelemben a politikai szocializációs modellek generációkon átívelő, sajátos tartalmi ágensei.²²

Az európai társadalmak történelme folyamán a politikai szocializációban három nagy közösségi alaptermatika játszott szerepet, ha időben eltérő erősséggel is: a vallási, a nemzeti és a demokratikus tematika.²³ A közösségi alaptermatikák történelmileg egymásra épülnek, és tartalmi kapcsolatok is vannak közöttük. Közös bennük, hogy

1) történelmi dinamikájuk van:

- a) több évszázados vagy éppen több évezredes múlttal rendelkeznek;
- b) újabb elemeik a kultúra és az oktatás révén hagyományozódó, korábbi, kanonizálódott mélyrétegeikre épülnek;

2) közösségszervező erejük van:

- a) kijelölik a makroközösségek kereteit és közreműködnek fennmaradásukban; normatív, szabályozó, a közösségek tagjai számára magatartási mintákat meghatározó erővel rendelkeznek;
- b) az összetartozás érzésének fenntartásával sajátos, szimbolikus vagy valóságos kapcsolatrendszert létesítenek az adott közösségek tagjai között;
- c) alkalmasak politikai határvonalak vagy törésvonalak kijelölésére;

3) a szocializáció tartalmi tényezői:

- a) nemzedékről nemzedékre élnek tovább;
- b) a különböző szervezetek (például az egyház vagy a politikai szervezetek) mellett a modern társadalmak multiplifikációs eszközei is segítenek fennmaradásukban és abban, hogy a társadalmi diskurzusban tovább formálódjanak;
- c) tartósan beépülnek az egyének identitástudatába.

A nagy európai identitás-tematikák kidolgozódásának és fennmaradásának hátterében valós társadalmi problémák állnak, és a tapasztalatok által táplált és megerősített társadalmi igényekre épülnek. Politikai hatékonyságuk társadalmi beágyazottságukban rejlik. Tartalmaik a szocializáció folyamatában épülnek be az emberek világképébe. Az elsajátítandó társadalmi és politikai valóság részei,

²² A makroközösségi alaptermatikák hasonló értelmezésével nem találkoztam a számításba vehető szakirodalomban.

²³ Napjainkban tanúi vagyunk annak, hogy ez utóbbiból hogy válik ki és válik önállóvá az európai tematika.

amelyeket a szocializáció ágensei – a család, az iskola, az egyházak, a médiumok – közvetítenek és építenek tovább.

Az európai alaptermatikák mindegyike jelen van a különböző politikai eszmrendszerekben, ha intézményi háttérükben és közösségszervező szerepükben nagy különbségek is vannak. Kanonizálódott mélyrétegek az európai kultúra értékvilágának meghatározó elemei; a politikai diskurzusokat pedig át- és átszövik az ezekben a mélyrétegekben gyökerező témakonstrukciók.

A vallási és a demokratikus tematika

A vallási tematika tekint vissza a leghosszabb múltra, s rendelkezik a legrégebben kialakult multiplikációs rendszerrel és a legrégebbi kanonikus alapokkal. Az egyházak saját szocializációs intézményrendszere biztosítja, hogy a vallási tartalmak és értékek beépüljenek az identitásokba, és hatással legyenek az egyéni és a közösségi életre. A vallás politikai tematizációjának történelmileg kialakult korlátjait jelenti az állam és az egyházak működésének szétválasztása, így e tematika közösségszervező ereje elsősorban az egyházak saját intézményrendszerének (egyházi iskolák, az egyházakhoz kapcsolódó intézmények és társadalmi szervezetek) keretei között érvényesül.²⁴ Mivel e tematika a társadalmi és a politikai élet különböző kérdéseire is reflektál, multiplikálásában adott esetben a politikai szereplők és a médiumok is közreműködnek. A vallási tematika történelmileg a nemzeti tematika előzménye, a nemzeti tematikát pedig a demokratikus tematika előzményének tekinthetjük.

A demokratikus tematika a modern államok társadalmi integrációjában játszik szerepet, ugyanakkor az önállósuló európai tematikának is előfeltétele és szerve része.²⁵ Olyan értékrendeken nyugszik, melyek társadalmi beágyazottságát és fennmaradását az európai demokráciák léte és intézményrendszere biztosítja. A demokráciával kapcsolatos kérdések politikai tematizációjának érvényességét az adott társadalom a mindennapi gyakorlatban méri. A demokratikus és európai tematika kanonizálódott mélyrétegei alkotják az intézményes állampolgári szocializáció alapelveit Európa sok országában. A demokratikus állampolgári kultúra²⁶ kialakításában az iskolarendszernek, mint a szocializáció legfontosabb intézményének meghatározó szerepe van, a társadalmi gyakorlat egésze pedig kedvez annak, hogy a közösségek maguk is részesei legyenek a demokráciával és az európaisággal kapcsolatos kérdések politikai tematizációjának.

A nemzeti tematikával külön is foglalkozom még, itt csak arra szeretnék utalni, hogy a vallási és a demokratikus tematikától eltérően e tematika formálására és

24 Annak ellenére így van ez, hogy a vallási tematika elemeit nem nehéz felfedeznünk a vallási alapelveken álló pártoknak a politikai és a társadalmi élet különböző kérdéseivel kapcsolatos megnyilvánulásaiban.

25 Az európai tematika integratív hatása államok és nemzetek feletti szinten érvényesül.

26 Állampolgári kultúrának nevezzük azoknak az ismereteknek, értékeknek, normáknak, érzelmeknek, véleményeknek és beállítódásoknak az együttesét, amelyek a múlttal, a jelennel és a jövővel kapcsolatos társadalmi magatartásunkat és a politika világához való viszonyunkat meghatározzák. Szabó Ildikó, Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998. 11 oldal.

multiplikálására nincs külön intézményrendszer.²⁷ A demokratikus Európában erre is a demokráciát működtető politikai intézmények szolgálnak.²⁸ Ugyanakkor az állami keretek között élő nemzeti közösségek számára az adott állam intézményrendszere – beleértve ebbe a szocializáció legfontosabb formális intézményét, az iskolarendszert is – egyúttal nemzeti intézményrendszer is; a nemzeti identitás formálódása pedig az állampolgári szocializáció része és feladata.²⁹

A nagy identitástematikák a politikai önmeghatározások tényezői. A politikai aktorok kezében kettős célt szolgálnak: saját politikai profiljuk megrajzolását és hitvallásuk kifejezését, valamint támogatóik politikai világlképének a formálását. Jelzik a társadalmi támogatottságukat megtartani, illetve növelni kívánó politikai aktorok értékrendbeli koordinátáit, és egyúttal – a polgárok valós társadalmi igényeire rezonálva – tartalmakat, értékeket és értékorientációkat is kínálnak a különböző csoportok politikai önmeghatározásához. Ugyanakkor azt a célt is szolgálják, hogy minél több embert vonjanak be a tematikát megfogalmazó aktorok mellett a politikai küzdőtérbe. Identitás-tematikák hagyományaik, történelmi kötöttségeik, intézményi lehetőségeik révén más-más típusú kapcsolatokat mobilizálnak társadalmi célcsoportjaik és a tematikák megfogalmazói között. Nicos Mouzelis kategóriái segítségével azt mondhatjuk, hogy a vallási tematika főként a korporatív-klientista kapcsolattípus előmozdítására tűnik a leginkább alkalmasnak, a demokratikus és az európai tematika pedig az integratív, a nemzeti tematika pedig a korporatív-populista típusú kapcsolatok erősítésével mozgósítja az embereket.³⁰

A nemzeti tematika

A nemzeti tematikát a nemzeti identitás egyik tartalmi tényezőjének tekintem, mely az adott kultúrában élő nemzetfelfogások kanonizálódott tudás- és érzelmi rétegeire épül. A politikai szocializációban – amelynek a nemzeti szocializáció is része – a nemzet értelmezése és újrafogalmazása, illetve a nemzeti kérdések politikai optikájának közvetítése révén játszik szerepet az önmeghatározásokban.

27 Más a helyzet a nemzeti és etnikai kisebbségekkel. A demokratikus rendszerek intézményrendszerében helyük van a nemzeti és etnikai kisebbségek érdekeit érvényesítő, kultúrájukat művelő és közösségeiket szervező, külön intézményeknek is.

28 A minden országban megtalálható nemzeti intézményeknek (múzeumok, színházak, közgyűjtemények, emlékhelyek, könyvtárak, közszolgálati médiumok, kutatóintézetek stb.) természetesen fontos szerepük van a nemzeti identitás fenntartásában, de elsődlegesen nem céljuk a nemzettel kapcsolatos kérdések politikai tematizációja és a különböző közösségek politikai megszólítása. Más kérdés, hogy volt már például arra, hogy a nemzeti intézmények egy-egy politikai tematizáció helyszínéivé, díszleteivé, ürügyeivé vagy éppen közvetítőivé váltak.

29 Bár dolgozatomnak nem célja a nemzeti identitás kérdéseinek vizsgálata, utalnék Benedict Anderson felfogására a nemzetről, mint nem valóságosan körülhatárolható, szuverén, hanem elképzelt politikai közösségről, amelynek a koncepcionális konstrukciója az értelmiségiek tevékenységéhez, a konstrukció elterjedése pedig az írásbeliség, az olvasni tudás – és ezzel összefüggésben – a nyomtatott sajtó megjelenéséhez és elterjedéséhez kapcsolódik. Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso, 1991.

30 Nicos Mouzelis: *Politics in the Semi-Periphery. Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin-America*. London, Macmillan, 1896. 1986.

Tartalma a politikai színtér szereplői és a társadalom közötti, a politikai aktoroktól kiinduló kommunikációban, politikai diszkurzivitása révén³¹ formálódik. Témái sokakat foglalkoztató kérdésekre rezonálnak, és sokakhoz jutnak el. Ez magának a tematizációnak a célja.

A nemzeti tematika témáit a politikai aktorok tűzik napirendre azzal a céllal, hogy 1) meghatározzák magukat, 2) leírják a társadalmi vagy a politikai élet különböző jelenségeit és a többi aktorokat, 3) reflexióra készítsék a közgondolkozást, valamint, hogy 4) társadalmi támogatásukat és így szavazótáborukat növeljék. A nemzeti tematika az egyik fontos politikai törésvonalat jelölheti ki.

A nemzeti tematika témáit azért lehet napirenden tartani, mert valós problémák húzódnak meg mögöttük. A nemzeti tematika nem azonos sem a nemzeti problematikával, sem a nemzettudat problémáival, de háttérben kétségtelenül ott találjuk ezeket. Kapcsolódik hozzájuk, de a politikai cselekvés önálló, konstruktív eleme. E problémák létét, megoldatlanságukat és társadalmi feldolgozatlanságukat a nemzeti tematika társadalomtörténeti és szociálpszichológiai előfeltételeinek, mindenkor forrásainak tekinthetjük. Témakonstrukciói e problémák politikai szempontú megfogalmazásai, értelmezései és érzelmi, hitelű befolyásolásának kísérletei. A nemzeti tematikára is igaz, hogy bár a politikai történetek és a társadalmi önmeghatározások befolyásolására törekszik, pusztán politikai szándékból nem képes tartósan napirenden maradni. Magyarországon azért tud fennmaradni, mert a több politikai korszakon végighúzódó nemzeti problémák foglalkoztatják az embereket, és politikai válaszokat (értelmezéseket, értékeléseket, döntéseket, cselekvéseket, alternatívákat) várnak rájuk.

A nemzeti tematika más alaptematikákhoz hasonlóan többoldalú folyamat része. Kölcsönhatásban van mind a nemzettel kapcsolatos politikai cselekvésekkel, mind pedig a társadalom mentális és identitásbeli reakcióival. Megkonstruált, politikai üzenetként kommunikált, a politikai diskurzusban önállósuló, a médián, illetve a kulturális közvetítőkön keresztül sokakhoz eljutó, önmagukban is értelmezhető, a politikai önmeghatározásokat és a politikai identitásokat érintő témák együtteséből épül fel. A politikai versengésben megszerzett vagy megszerezni kívánt uralom világnézeti alapjainak a kiépítésében működik közre. A tematizációk nem pusztán elméleti konstrukciók, hanem ideológiaiak, amelyek hitvallásszerűen igazítják el a megszólított csoportokat azzal, hogy a politikai orientációjukhoz szükséges sarokpontok jelzésével (például, hogy ki a barát, ki az ellenség).

A nemzeti tematika aktuális tematizációi feltételezik a már meglévő struktúrákat. Építenek rájuk, de át is rendezik őket, új témákkal és elemekkel is bővítik

31 A nemzet politikai diszkurzivitásán azt értem, hogy a politikai szövegek, beszédek, vélekedések, megnyilvánulások szintjén értelmezett nemzet többféle módon konstruálható és rekonstruálható jelentések „valósága” lett, és összekapcsolódott egy eszmei közösség létrehozásának törekvésével. Diszkurzivitása kedvez politikai konvertálhatóságának: a nemzet valósága elsősorban szimbolikus valóság, fogalmának a magyar társadalomban nincs konszenzuális értelmezése, jelentéstartalma szűkíthető vagy bővíthető, többféle módon konstruálható, többféle politikai közösségként fogható fel. A nemzeti tematika esetében politikailag különösen jól hasznosítható az a sajátosság, hogy a diszkurzivitás egy eszmei közösség konstruálódása is. Az eszmei közösségek kezében a nemzeti tematika a politikai delegálás egyik eszköze.

a témakatalógust. Egyfajta folyamatosságra törekedve kapcsolódnak a nemzeti szocializáció tartalmi, érzelmi és attitüdinális elemeihez, elemeihez,³² a nemzet-tudatot évszázadokon át alakító kánonokhoz és a korábbi politikai tematizációkhoz, amelyek a szocializáció nyilvános csatornáinak eltömődése után is fennmaradtak a szocializációs mintában a családi szocializáció jóvoltából, illetve a kulturális közvetítések (szaktudományok, irodalom, sajtó, művészetek, különböző kulturális termékek, eszmei és szellemi hatások) révén.

A nemzeti tematika megfogalmazásában, kidolgozásában és fenntartásában meghatározó szerepet játszhatnak az értelmiségiek.³³ A tematika napirenden való tartása és multiplikálása minden esetben értelmiségiek (újságírók, közírók, publicisták, tanárok, politikai szakértők) közreműködésének eredménye. Az, hogy a témakonstrukciók milyen hatással vannak a nemzetfelfogásokra, mennyire épülnek be a politikai önmeghatározásokba, „fogyaszthatóságuk”, relevanciájuk mellett megfogalmazzuk, közvetítőik és a tematizációra reagáló „rezonőrök” hatékonyságától is függ. A nemzeti tematika a közvetítések révén válik az identitások relatív önállósággal bíró tényezőjévé.

A nemzeti tematika témakonstrukciói és elemei a társadalom egészének vagy különböző csoportjainak szóló, a nemzetre és a nemzetire utaló tartalmakként jelennek meg a politikai diskurzusban. Befolyásolni képesek a politikai üzenet küldőjéről kialakított képet (amennyiben ennek önértelmezéséről szólnak), a politikai üzenet küldőjének a többi politikai aktorhoz való viszonyát, a „célcsoportok” kollektív identitását, politikai aktorokhoz való viszonyát és politikai reakcióit.

A nemzeti tematikának a következő kérdések feltevésében és újra feltevésében, valamint megválaszolásában van szerepe:

Mit értünk a (magyar) nemzet fogalmán?

Kik tartoznak a (magyar) nemzethez és kik nem tartoznak hozzá?

Milyen normák kapcsolódnak a (magyar) nemzethez való tartozáshoz?

Kik használnak a (magyar) nemzetnek és kik ártnak neki?

Mi a jó és mi a rossz a (magyar) nemzetnek?

32 Érdemes megemlíteni Csepeli György egyik írását, amelyben a nemzeti identitást befolyásoló tényezők közül hármat emel ki: a sajátos mintákat közvetítő kommunikációt, mint üzenetet; az üzenet hatásait meghatározó véleményeket, normákat, értékeket, valamint a nemzeti szocializációt. Témánk szempontjából az érték kultivációs elmélet alapján álló, első tényező, az üzenet meghatározása érdekes: „A nemzeti identitást kondicionáló történeti-társadalmi tényezők sorában elsőként a hovatartozással és identitással kapcsolatos érzelmi és gondolati mintákat tartalmazó kommunikációs együttest említhetjük, melyet metaforikusan „üzenetként” jellemezhetünk. A nemzeti hovatartozást mint üzenetet a társadalom múltja és jelene egyszerre közvetíti személyes és tömegkommunikációs közlési pályákon a társadalom tagjai számára. [...] Ugyanis ami e közlések összessége mögött mint strukturáló világgép létezik, az megszabja azt, hogy mit gondoljunk létezőnek és mit nem, mit tartunk fontosnak és mit lényegtelennek, mit vélünk értékesnek és mit értéktelennek, végül miről gondoljuk azt, hogy egyes dolgokkal, jelenségekkel összefügg, más dolgokkal, jelenségekkel viszont nem.” Csepeli György: Nemzeti identitás és attitűd Magyarországon a 70-es években. In: *Csoporttudat – nemzettudat. Esszék, tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 206–207. oldal.

33 Jellemző példa erre a népiesek irodalmi és politikai tevékenysége a 30-as években.

A továbbiakban arra keresem a választ, hogy a rendszerváltást követően miért válhatott Magyarországon a nemzeti tematika a politikai önmeghatározások alapvető tartalmi tényezőjévé.

A nemzeti problematika politikai konvertálhatósága

Abban, hogy a nemzeti identitás politikai eszközökkel történő formálásának lehetőségei a rendszerváltás után felértékelődtek, a demokratikus szocializáció történelmi hiányosságai, a nemzeti problematika megoldatlansága és a 20. század meghatározó eseményeivel való társadalmi szembenézés és történelmi felelősség tisztázásának hiányosságai egyaránt szerepet játszottak.³⁴

A demokratikus (majd az európai) alaptematika akkor dolgozódott ki a nyugati világban, amikor a nemzet értelmezésével kapcsolatos problémákra (a többség és a kisebbségek viszonya, a nemzeti és az állampolgári identitás viszonya) hatékony politikai megoldásokat tudtak kínálni, és e problémák társadalmi feldolgozására jól működő intézmények álltak rendelkezésre. Magyarországon a gyakori politikai fordulatok, illetve ezekkel összefüggésben a demokratikus fejlődés deficitjei nem tették lehetővé a nemzeti problematika politikai megoldását. A nemzeti tematika minden más tematikánál alkalmasabbnak bizonyult arra, hogy a politikai önmeghatározások legfontosabb szervező eleme legyen.

A huszadik századi nagy, történelmi fordulókat követően többször is „kinyílt” a nemzeti tematika. Ezek a fordulatok gyakran az addigi társadalmi struktúrákat is szétzilálták, és hatással voltak a kollektív identitásokra. A társadalmi struktúrában elfoglalt helyek többször is radikálisan átrendeződtek, az addig érvényesnek tűnő (és a modern társadalmak stabilitásában és társadalomlélektani elfogadásában alapvető) mobilitási pályák megtörttek. A nemzeti tematika ugyanakkor lehetőséget kínált közösség-konstrukciókra és -rekonstrukciókra. A nemzeti témakonstrukciók kijelölték az egyén helyét egy makroközösségben, mintegy eltakarva a társadalomban és az állampolgári közösségben elfoglalt hely bizonytalanságát és értelmezési nehézségeit.

A nemzeti kérdések jelentős része nem zárult le megnyugtatóan a rendszerváltás után eltelt másfél évtizedben sem. A nemzet fogalma, jelentése, szociológiai és politikai tartalma a politikai diskurzusok meghatározó témája lett. A nemzeti önmeghatározás valóságos társadalmi szükséglet volt. A nemzeti identitást kollektív sérelmek és frusztrációk terhelték: alapvető kérdéseire egyik politikai rendszer sem adott kielégítő választ. Elmaradt a 20. századi történelem meghatározó eseményeinek társadalmi konszenzusra vezető feldolgozása is (például

³⁴ Az is hozzájárult a nemzeti tematika előtérbe kerüléséhez, hogy a formálódó magyar többpártrendszerben kellő társadalmi tudás és tapasztalatok híján nem volt könnyű sem a jobboldaliság-baloldaliság tengelye mentén, sem pedig a szocialista-liberális-konzervatív eszmerendszer alapján eligazodni. Így a történelmileg a nemzeti tematikát követő demokratikus tematikához képest felértékelődnek a nemzeti tematika csoportkohéziót erősítő funkciói. Úgy is mondhatnánk, hogy a társadalom tagjai számára minden fogalmi ellentmondásossága és változékonysága ellenére a nemzet maradt az egyetlen, a történelmi folytonosság próbáját is kiálló hovatarozási nagycsoport.

Magyarország belépése az első és a második világháborúba, a trianoni döntés háttere, a Horthy-korszak nemzeti kérdésekkel kapcsolatos kül- és belpolitikája, a magyar Holokauszt, az 1956 utáni Kádár-korszak).

A nemzeti kérdések politikai tematizációjának hátterében a nemzet fogalmának bizonytalanságait is felfedezhetjük. Abban, hogy mit is értünk a magyar nemzet fogalmán – ellentétben a nyugati világban végbement folyamatoktól – nálunk mindeztidáig nem alakult ki olyan társadalmi konszenzus, amely a mindenkori politikai aktorok számára is kötelező érvényű lenne. Jól mutatják ezt az elmúlt évtizedek felnőttek és fiatalok körében végzett kutatásai, amelyek a különböző nemzetfogalmak egymás mellett éléséről és kritériumaik összefonódásáról tanúskodnak.³⁵ A konszenzus hiánya a politikai szereplők számára azt a lehetőséget kínálta, hogy aktuálpolitikai kérdésként kezelhették a nemzettel összefüggő kérdéseket, és hogy közvetlenül összekapcsolhatták politikai céljaikkal.

A magyarországi ifjúságkutatások egyik fontos eredménye a nemzetfogalmak szerveződésének feltárása volt. A már említett kutatásokból egyértelműen kiderült, hogy a fiatalok magyar nemzetről alkotott felfogásában – hasonlóan a felnőttek felfogásához – egymás mellett élnek az államnemzeti és a kultúrnemzeti elemek, ha a nemzedékek között vannak is hangsúlybeli különbségek. A nemzethez való tartozásról alkotott elképzelésekben a jogi, állampolgársági kritériumok mellett a képlékenyebb morális szempontok, érzések, teljesítmények is megtalálhatók. A nemzetfogalom tartalmi bizonytalanságaival jól megférnek a szomszéd népekkel és a hazai kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteknek. Ez a veszély az államnemzet-felfogást vallókra kevésbé leselkedik, mert e felfogás „ellensége” maga is állami keretek között élő csoport. A kultúrnemzeti felfogásban azonban az ellenségkép erőteljesebb, mivel ennek identitáserősítő funkciója van. Ezt az összefüggést a magyarországi ifjúságszociológiai kutatások igazolták.

A nemzeti tematika alkalmas arra, hogy segítségével a politikai aktorok akkor is tudják növelni támogatottságukat, ha ezt társadalmpolitikai eszközökkel nem tudják megtenni. Emellett segítségével el lehet fogadtatni a különböző társadalmpolitikai, gazdaságpolitikai vagy éppen külpolitikai törekvéseket (vagy erre kísérletet lehet tenni) akkor is, ha ezek társadalmi támogatásának nincsenek meg a legitim, alkotmányos, intézményes feltételei. Bár a nagy politikai fordulatok kedveznek a társadalmi méretű mentalitásváltozásoknak (és ennek különösen nagy politikai vonzereje van), fejlődéslelektani okok miatt a fiatal, csoport-hovatartozásait építő korosztályok szempontjából van nagy jelentősége annak, hogy kollektív identitásuk formálásában milyen szocializációs minták, milyen formális és nem formális tényezők, tartalmak és tematikák játszanak szerepet.

SZABÓ ILDIKÓ

³⁵ Csepeli György: *Nemzet által bomlályosan*. Századvég Kiadó, Budapest, 1992. Lázár Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Lázár Guy & Lendvai Judit & Örkény Antal & Szabó Ildikó: *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 9–115. oldal; Szabó Ildikó & Örkény Antal: *i.m.*; Murányi István: *i.m.*

KULTURÁLIS ELVÁRÁS VAGY/ÉS SZEMÉLYISÉG?

ROMAEELLENES ELŐÍTÉLETEK MAGYARORSZÁGON¹

HA EGYETLEN MONDATBAN KELLENE ÖSSZEFOGLALNUNK „A tekintélyelvű személyiség” (*Adorno et al* 1950, 1982) elméletének legfontosabb állítását, akkor az az lenne, hogy a különböző etnikai előítéletekre és az általános etnocentrizmusra való egyéni fogékonyság leginkább a személyiségstruktúra és -dinamika terminusaiban értelmezhető. E tétel módszertani alátámasztottságát szűnni nem akaró kritika övezi (melyet mindenekelőtt *Christie és Jaboda* [1954] írása indított el), miközben a mű számos központi elméleti feltevését a mai napig sem vetették alá kellően megalapozott vizsgálatnak (vö. *Stone et al* 1993; *Todosijević* 1999). A tekintélyelvűség mérésére használt nevezetes F-skála prediktív érvényességét ugyanakkor a legtöbb kutatás alátámasztotta: az F-skála általában erősen korrelál az előítéletekkel, az intoleráns politikai attitűdökkel és a szélsőjobboldali mozgalmakkal való szimpátiával (lásd például *Meloen* 1993).

A *tekintélyelvűség modelljével* szembeni egyik legelső kritika arra hívta fel a figyelmet, hogy a személyiségstruktúrának az előítéletességben játszott szerepe valójában – a mű szerzői által elhanyagolt – kulturális tényezők függvénye. Kifejezetten marginális a személyiség szerepe azokban a kultúrákban, ahol a vizsgált előítéletek széles körben elterjedtek, részét képezik a hagyományoknak és a mindennapi társadalmi kapcsolatoknak.

A fenti kritikából kinőtt elmélet, a *kulturális elvárás (cultural pressure) elmélete*, jelentős mértékben meghatározta az előítélettel foglalkozó kutatásokat az 1960-as és 70-es években (*Duckitt* 1992). Az elméletet eredetileg *Pettigrew* (1958, 1959) fogalmazta meg, de később számos más szerző is magáévá tette (például *Heaven* 1984). Az elmélettel összhangban *Pettigrew* (1959) szignifikánsan magasabb mértékű feketék ellen irányuló előítéletet talált az Egyesült Államok déli államaiban, mint az északiakban, miközben a tekintélyelvűség tekintetében nem különbözött a két régió. Az előítéletességet és a tekintélyelvűséget mérő skálák között következésképpen csak gyenge összefüggés volt kimutatható. Hasonló eredményekre jutott *Heaven* (1976, 1984) Dél-Afrikában. Másrészt viszont *Duckitt* saját dél-af-

¹ A tanulmány a T034554 számú, „Etnikai és politikai attitűdök longitudinális vizsgálata” című OTKA kutatás keretében készült.

rikai eredményei alapján azt állapíthatta meg, hogy „függetlenül a tapasztalt kulturális elvárás fokától, a tekintélyelvűség az előítéletességgel erős korrelációban áll” (1994:123, lásd még 1988, 1993).

A két megközelítés eltérő hipotézisekre vezet az etnocentrizmus fogalmának empirikus háttere tekintetében is. A Berkeley kutatói szerint a tekintélyelvűség egy általános értelemben vett előítéletes beállítódottságban nyilvánul meg. A tekintélyelvű személyiség mereven és feltételek nélkül azonosul a saját csoporttal és előítéletesen viszonyul az idegen csoportok egész sorával szemben. A kulturális elvárás elméletéből ezzel szemben az következik, hogy a különféle külcsoporthoz közül csak az azokkal kapcsolatos attitűdök kapcsolódnak össze, amely csoportokat egyformán ítéli meg az adott kultúra.

Jelen tanulmányunk a fenti vitához kíván hozzászólni a magyarországi romaellenesség vizsgálatán keresztül.

A fent említett kutatások és a mi eredményeink összevetését két tényező segíti. Az egyik az, hogy a romák sok szempontból hasonló szerepet töltenek be számos közép-európai országban, mint az afro-amerikaiak az Egyesült Államokban. A másik pedig az, hogy adataink két olyan városból származnak, amely városok várhatólag különböznek az előítéletességet felerősítő kulturális nyomás tekintetében. Várakozásaink szerint Salgótarjánban, ahol a roma lakosság nagysága jelentősen nagyobb (mintánkba tízszer annyi, a kérdezők által romaként azonosított válaszadó került Salgótarjánban [15 százalék] mint Sopronban [1,5 százalék]) és amelyik város súlyos gazdasági problémákkal küszködik, jelentősen nagyobb a romaellenesség, mint Sopronban.² Miután adva van a romákkal kapcsolatos hozzáállás tekintetében két eltérő környezet, vizsgálhatóvá válik a helyszínrre jellemző kulturális elvárás hatása az egyéni attitűdökre.

Hipotézisek

A tekintélyelvű személyiség elmélete szerint azok, akik ellenségesen, előítélettel³ viseltetnek egy bizonyos csoport irányában, valószínűleg számos más külcsoporthoz szemben is előítéletesek lesznek, vagyis lehetséges az egyének *általános etnocentrizmusáról* beszélni.⁴ Az első hipotézist ebből következően fogalmaztuk meg:

1. hipotézis: A különböző külcsoporthoz iránti negatív attitűdök korrelálnak egymással. A romaellenes előítélet része az etnocentrizmusnak, függetlenül a különböző városokban létező romaellenes előítéletek átlagos szintjétől.

Adornoék az etnocentrizmusban megnyilvánuló egyéni különbségeket egy adott személyiségtípussal magyarázták, nevezetesen a tekintélyelvű személyiséggel. Ebből következik a második hipotézis:

² Ez a várakozás elsősorban az ún. realiztikus csoportkonfliktusokat valamint a frusztráció-agresszió mechanizmusát feltételező elméletekre épül.

³ Előítélet és ellenségesség nem azonos fogalmak, de a jelen szempontból különbségük nem releváns.

⁴ Az etnocentrizmus fogalma egyben a saját csoporttal való merev azonosulást is magában foglalja.

Azonban a jelen adatok nem teszik lehetővé a fogalom ezen részének kielégítő operacionalizálását.

2. *hipotézis*: A tekintélyelvűség-skála mindkét városban szignifikánsan és megközelítőleg egyenlő mértékben korrelál a romaellenes előítéletekkel és az általános etnocentrizmussal.

A kulturális elvárás elmélete szerint viszont az előítéletelességet a kultúra határozza meg, és az előítéletek a szocializációs folyamat során adódnak tovább a felnövő generációknak, függetlenül a személyiségvonásoktól. Ebből az állításból az következik, hogy nem létezik általános, minden külsoporra kiterjedő etnocentrizmus, a létező előítéletek csak az adott kultúra (vagy szubkultúra) által kijelölt csoportokat sújtják. Más szóval, a kulturális sztereotípiák jelölik ki azokat a konkrét csoportokat, amelyek ellen megnyilvánul az előítéletelesség. Ebből adódik a következő feltevés:

3. *hipotézis*: A különböző csoportok iránt megnyilvánuló negatív attitűdök gyengén vagy egyáltalán nem kapcsolódnak egymáshoz. A romaellenes előítéletek nem vagy csak gyengén korrelálnak más előítéletekkel. A különböző külsoportok irányában megnyilvánuló előítéletelesség aggregált szintjei jelentősen eltérnek egymástól, a helyi kulturális elvárásoknak megfelelően.

A kulturális elvárás elmélete az egyéni személyiségstruktúráknak mellékes szerepet tulajdonít. Ebből következik a negyedik feltevés:

4. *hipotézis*: Abban a régióban, ahol a romaellenesség általánosan elterjedt (feltevézésünk szerint Salgótarjánban), a tekintélyelvűség-skála nem kapcsolódik, vagy csak nagyon gyengén kapcsolódik a romaellenes előítéletekhez.

A megfogalmazott hipotézisek közelebbi vizsgálata rávilágít arra, hogy a két tárgyalt elmélet nem teljesen összeegyeztethetetlen egymással. A tekintélyelvűség elmélete elsősorban az egyének etnocentrizmusra való hajlamával foglalkozik, míg a kulturális elvárás elmélete inkább az előítéletek aggregált szintű elterjedtségére vonatkozik. Ezért aztán a kulturális elvárás elmélete a tekintélyelvűség elmélet egyik lehetséges kiegészítéseként is értelmezhető. Előrejelzi az előítéletelesség aggregált szintjét, de az egyéni különbségek tekintetében gyengébb magyarázóerővel bír.

Az adatok elemzése előtt egy elmélettörténeti jellegű megjegyzést szeretnénk tenni. Helytelen lenne a fentiek alapján azt a következtetést levonni, hogy „A tekintélyelvű személyiség” szerzői az előítéletelesség kizárólagos pszichológiai meghatározottságában hittek volna (vö. *Todosijević* 1999). Amikor például az Egyesült Államok keleti és nyugati felében élő csoportokat hasonlítottak össze, megállapították, hogy az előbbieket előítéletelesebbek voltak ugyan, de nem voltak tekintélyelvűbbek, és az Etnocentrizmus és F-skála közötti korreláció „a kapott eredmények közül az egyik leggyengébb volt” (*Adorno et al* 1982:198). Eredményeiket a szerzők az „elterjedt uralkodó nézetekkel” magyarázták (*uo.*).

Módszerek

A minta

Jelen kutatás 400 serdülőkorú (16–17 éves) válaszadó és szülei véletlen mintáján alapul. Minden tizenéves válaszadó egyik szülője is kitöltötte a kérdőívet, így a teljes minta 800 válaszadót tartalmazott. A megkérdezett szülők 22,8 százaléka volt nő, míg a fiatalok között a nemek aránya kiegyenlítettebb volt: 48,5 százalékuk volt lány. A fiatalok életkorának mediánja 16 volt (83,5 százalék 1981-ben született, a többiek 1980-ban). A szülők átlagos életkora 44 év volt, 5 év 6 hónap szórással.

A kutatás 1997. novemberében és decemberében zajlott le, Sopronban és Salgótarjánban. Mindkét városban egyenlő számú interjút folytattunk le. A kérdezőbiztosok által romaként azonosított válaszadók kizárása után 358 szülő és ugyanennyi fiatal maradt a mintában.

Alkalmazott változók

Kutatásunkban három attitűd-skálát alkalmaztunk, a) tekintélyelvűség, a) romaellenesség és az c) etnocentrizmus skálákat. A Tekintélyelvűség és a Romaellenesség esetében az egyes állításokkal való egyetértést négy fokozaton lehetett megjelölni. A statisztikai elemzések során a Likert-skála „egyáltalán nem értek egyet” opciójához 1-et, a „teljesen egyetértek”-hez 4-et, a „nem tudom”-hoz 2,5-öt rendeltünk hozzá. Az Etnocentrizmus esetében ötfokú skálát használtunk, az 1-es érték a „nagyon ellenszenves”, az 5-ös a „nagyon rokonszenves” címkét kapta. Az egyes attitűd-kérdések összekapcsolódását főkomponens elemzéssel vizsgáltuk, és az első főkomponenst használtuk az adott attitűdöt kifejező változóként.

Tekintélyelvűség. A tekintélyelvűséget operacionálisan egy olyan 16 itemet tartalmazó skála (lásd Melléklet) első főkomponenseként definiáljuk, amely az Adorno és munkatársai által megalkotott F-skálára és Altemeyer RWA skálájára épül (Altemeyer 1981, 1988). Bár a tekintélyelvűség skálák pszichológiai státusát illetően megoszlanak a vélemények, korábbi vizsgálataink azt igazolják, hogy ezek a skálák többet fejeznek ki, mint politikai-ideológiai orientációt, és ennyiben alkalmasak a „felszín alatt lévő”, pszichológiai jellemzők megragadására (Tódosijevič & Enyedi 2004).

A szülők esetében a 16 item alfa megbízhatósága 0,80, az első főkomponens sajátértéke 4,16, a magyarázott variancia 26 százalék volt. A gyerekek esetében az alfa 0,66, a sajátérték: 2,83, a magyarázott variancia 17,7 volt.⁵ A felnőtt skála (AUT), és a fiatalok skálája (C-AUT) közötti korreláció $r = 0,39$ ($p < 0,01$).

Romaellenes előítélet. A Romaellenesség skála (lásd 1. táblázat) kilenc itemből áll, ugyanolyan formában összeállítva, mint az AUT (Tekintélyelvűség) skála. A

⁵ A nem túl magas megbízhatósági indikátorok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy ezek nem a (főkomponens-elemzéssel készült) skálákra, hanem csupán a skálák alapjául szolgáló eredeti itemekre vonatkoznak.

Romaellenesség (AG) itemek alfa megbízhatósága a diákok mintájára nézve 0,77, a szülők mintájánál (PAG) pedig 0,79.

A szülők mintájában az első főkomponens a teljes variancia 37,9 százalékát magyarázta meg (sajátérték 3,41), míg a fiatalok mintájában 36,0 százalékot (sajátérték 3,24). Az itemek súlya az első főkomponensen a fiatalok mintájában 0,42-től 0,76-ig, a szülők mintájánál 0,50-től 0,72-ig terjed.

A romaellenes előítéletek mérésére további mérőműszereket is használtunk, így a romákkal való rokonszenvre rákérdező ún. szimpátia hőmérőt valamint azt a kérdést, hogy a megkérdezett szavazna-e roma képviselőjelöltre. A mintánkban lévő válaszadók átlagos romaellenességét a városra jellemző „kulturális minta” indikátoraként kezeltük.

Etnocentrizmus. Az általános etnocentrizmust 14 item segítségével mértük (lásd 4. táblázat). Ennek a skálának a megbízhatóságát, egydimenzióosságát az elemzés részben tárgyaljuk, mivel hipotéziseink egy része éppen erre a kérdésre irányul.⁶

Az etnocentrizmus skálát alkotó egyes kérdések ara vonatkoztak, hogy bizonyos etnikai, kulturális és politikai csoportok milyen mértékben szimpatikusak vagy ellenszenvesek a megkérdezettek számára. Így az etnocentrizmus fogalmának igen széles definíciójával dolgoztunk, hiszen a lehetséges csoportok közé nem csak etnikai külcsoportokat vettünk bele. Ezáltal az 1. hipotézist meglehetősen szigorú vizsgálatnak vethetjük alá.

Háttér-változók. A társadalmi-gazdasági státus szerepének kontrollálása céljából a következő két változót használtuk:

Jövedelem: A család havi nettó jövedelmét firtató kérdésre a szülők által adott válaszokat tartalmazó változó.

Iskolázottság: Összetett változó, amelyet úgy hoztunk létre, hogy összeadtuk a két szülő iskolázottságára vonatkozó adatokat. Az eredeti kérdések hét kategóriával rendelkeztek, ahol az 1-es értékkel jelölt kategória a befejezetlen általános iskolát, a 7-es az egyetemi végzettséget jelölte. Így az összetett változó két szélső értéke 2, illetve 14 volt. Az előzetes elemzések szerint ennek az összetett változónak nagyobb volt az előrejelző ereje, mint a csak az egyik szülő iskolázottsági szintjét alapul vevő változónak.

Eredmények

Előzetes elemzés: nagyobb romaellenesség irányába ható kulturális elvárás jelei Salgótarjában

Ahhoz, hogy a kulturális elvárás elméletét megfelelően vizsgálhassuk, mindekelőtt meg kell győződnünk arról, hogy a két város valóban eltér egymástól az aggregált előítéletesség szempontjából.

⁶ A hiányzó értékeket az Etnocentrizmus skála esetén átlag-értékekkel helyettesítettük be, mivel e nélkül az eljárás nélkül meglehetősen sok esetet veszítettünk volna el.

1. táblázat: A Romaellenesség skála alapjául szolgáló itemek átlagai

	Sopron		Salgótarján	
	szülők	gyermekek	szülők	gyermekek
A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak*	3,17 ^a	3,29	3,46	3,36
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre	1,40 ^a	1,72 ^a	1,84	2,04
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek	3,01	3,08	3,13	3,17
Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak*	1,66 ^a	2,31 ^a	2,40	2,70
Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	1,58 ^a	2,18 ^a	2,19	2,76
Mindenkinek joga van ahhoz, hogy olyan iskolába járjon, ahol nincsenek cigányok	1,46 ^a	1,93 ^a	1,99	2,29
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	2,30 ^b	2,48	2,54	2,61
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát*	2,22 ^a	2,30 ^a	2,60	2,63
A cigányok között ugyanannyi a becsületes ember, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között*	2,15 ^b	2,14	2,39	2,26

* Ellentétesen kódolva.

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$; a szülő-gyermek különbségek szignifikanciája adott városon belül.

2. táblázat: Különböző romaellenes attitűdök átlagos szintje Sopronban és Salgótarjánban

	Átlag - Sopron	Átlag - Salgótarján	Eltérés szignifikanciája
Szavazna-e cigány jelöltre ^a	0,80	0,54	$p < 0,000$
Romaellenesség skála (fiatalok)	-0,21	0,23	$p < 0,000$
Romaellenesség skála (szülők)	-0,30	0,34	$p < 0,000$
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat? ^c (fiatalok)	2,28	2,16	n.sz.
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat? ^c (szülők)	2,65	2,22	$p < 0,000$
Etnocentrizmus skála (fiatalok) ^d	-0,10	0,11	n.sz.
Etnocentrizmus skála (szülők) ^d	0,00	-0,02	n.sz.

^a Csak a szülőknél tették fel ezt a kérdést; válaszlehetőségek: 0 – nem, 1 – igen.

^b Válaszlehetőségek: 1 – nincs eltérés, 2 – kicsi, 3 – nagy.

^c Válaszlehetőségek: 1-től – (nagyon ellenszenves) 5-ig – (nagyon rokonszenves).

^d Az etnocentrizmust fordított értékkel kódoltuk (magasabb pont alacsonyabb etnocentrizmust jelent).

A kapott eredmények (1. és 2. táblázat) szerint a soproni és a salgótarjáni válaszadók a várt módon különböznek egymástól. A soproni válaszadók hajlandóbbak lennének roma jelöltre szavazni (ezt a kérdést csak a szülőknél tettük fel), alacsonyabb átlagos eredményt értek el a Romaellenesség skála egyes itemein és a skála egészén (szülők és fiatalok egyaránt), és a romákat kevésbé találják ellenszenvesnek (szülők).

Az ellenszenvet legközvetlenebbül mérő szimpátia hőmérőn a következők voltak a megoszlások. A salgótarjáni szülők 60,4 százaléka és a soproni szülők 38,4 százaléka tartotta ellenszenvesnek a romákat (vagyis az 1. vagy 2. válaszlehetőséget jelölte be), míg 10,8 illetve 16,4 százaléka találta őket rokonszenvesnek (4-es és 5-ös opció). A fiatalok esetében a salgótarjániak 62,6 és a soproniak 54,7 százaléka fejezte ki ellenszenvét a romák iránt, és csak 10,0 és 9,9 százalék érzett irántuk rokonszenvet. Míg Sopronban a fiatalok és a szülők egyaránt a semleges válaszlehetőséget választották a leggyakrabban, Salgótarjánban a leggyakrabban választott lehetőség a legnegatívabb (nagyon ellenszenves) kategória volt.

A kapott eredmények alapján valószínűsíthetjük: Salgótarját nagyobb mértékben jellemzi a romaellenes előítéletek elfogadtatására irányuló normatív elvárás. Az eltérő atmoszférának természetesen sok forrása lehet (gazdasági különbségek, hagyományok, csoportkonfliktusok stb.), de ez a mi szempontunkból most másodlagos jelentőségű. Megállapíthatjuk viszont, hogy a két város közötti különbségeket nem lehet az általános etnocentrizmus eltérő szintjének számlájára írni, mivel ebben a tekintetben nem találtunk különbséget.

Az etnocentrizmus és a romaellenesség összefüggései

Az 1. és a 3. hipotézisek arra vonatkoztak, hogy egydimenzós jelenség-e az etnocentrizmus, és hogy a romaellenes előítéletek is részét képezik-e ennek az általánosabb jelenségnek. Ennek megállapításában mindenekelőtt a különféle külcsoportok felé irányuló negatív attitűdöket mérő 14 itemes skála főkomponens analízise és a skála (melyet jelen dolgozatban Etnocentrizmus skálának neveztünk el) megbízhatósági együtthatójának vizsgálata segíthet.

A főkomponens analízis keretében alkalmazott Scree teszt (Cattell 1966) mind a fiatalok, mind a szüleik mintájában⁷ egyetlen szignifikáns főkomponenst azonosított. A szülők esetében az első főkomponens a skála teljes varianciájának 30 százalékat (sajátérték 4,20) magyarázta. Az összes item viszonylag magas súllyal rendelkezik, 0,20-tól (skinheadek és szélsőbaloldaliak esetében) 0,76-ig (feketéik) terjedően. A „kulturális” külcsoportokra (pl. skinheadek, kábítószerfogyasztók, homoszexuálisok) és a politikai külcsoportokra (szélsőbal és -jobboldaliak) vonatkozó itemek általában a legalacsonyabb faktorsúllyal rendelkeznek. Ez arra enged következtetni, hogy az ezen külcsoportok felé megnyilvánuló negatív attitűdöket irányító logika valamelyest különbözik attól, ami az etnikai csoportok esetében nyilvánul meg (vö. Fábíán 1999). A romák felé irányuló attitűdök viszont meglehetősen magas faktorsúllyal (0,65) rendelkeznek.

A skála megbízhatósági elemzése azt mutatta ki, hogy a szülők mintájában a megbízhatóság alfa együtthatója 0,81. Az egyes itemek és a teljes skála közötti korrelációs együtthatók szintén viszonylag magasak, 0,18-tól (skinheadek) 0,64-

⁷ A Guttman-Keiser kritérium szerint több faktort lehetne kiemelni. Ebben az esetben az általános etnocentrizmus etnikai, kulturális és politikai külcsoportok felé irányuló attitűd-nyalábokra bomlik.

ig (románok) terjednek, így lényegében megismétlik a főkomponens analízisének alapján nyert eredményeket. A romákra vonatkozó kérdés erősen korrelál a skála egészével (0,55), ami újra csak azt sugallja, hogy a romaellenes attitűdök a szülők mintájában az általános etnocentrizmus integráns részét képezik.

A fiatalok válaszaira épülő főkomponens analízis hasonló eredményeket hozott. Az első főkomponens a teljes skála varianciájának a 28,1 százalékát magyarázza meg (sajátérték 3,94). Szinte mindegyik itemnek magas a súlya, 0,20-tól (skinheadek) 0,74-ig (zsidók) terjedően, míg a „roma item” faktorsúlya 0,56. Ebben a mintában csak két külcsoport jelenik meg alacsony faktorsúllyal: a skinheadek és a szélsőjobbodaliak. Úgy tűnik, hogy a fiataloknál ezekkel a csoportokkal szemben egy speciális, az általános „etnocentrizmustól” valamelyest független attitűd alakult ki.

A fiatalok között az etnocentrizmus skála megbízhatósági együtthatója 0,80. Az egyes itemek és a teljes skála közötti korrelációs együtthatók 0,19-től (skinheadek) 0,62-ig (zsidók) terjednek, míg a romák esetében ez az együttható 0,43.

Összefoglalva a fenti eredményeket, megállapíthatjuk, hogy a fiatalok és szülők mintáján külön elvégzett elemzések empirikusan alátámasztották, hogy az etnocentrizmus, mint a különféle külcsoportok irányában tanúsított generalizált negatív attitűd, létezik. A romákkal kapcsolatos negatív attitűdök ennek az általános orientációnak a részét képezik. Ebből adódóan az 1. számú hipotézis lényegét a kutatási eredmények alátámasztják, míg a 3. hipotézis nagyobb részét cáfolják.

Az 1. hipotézis azonban azt is állította, hogy a romaellenesség és az etnocentrizmus szoros kapcsolata független a helyi kulturális elvárásoktól. Ennek az állításnak a vizsgálatához kettéválasztottuk a mintát soproni és salgótarjáni almintákra. A faktoranalízist nem végeztük el külön a két mintán, mert túl alacsony lett volna a válaszadók száma az egyes elemzésekhez. Viszont módunkban állt megvizsgálni, hogy a szimpátia-hőmérő és a Romaellenesség skála különbözőképpen viszonyul-e az általános etnocentrizmus⁸ a két minta esetében.

A 3. táblázat együtthatói azt mutatják, hogy a romaellenes attitűdök mindkét városban szignifikánsan kapcsolódnak az általános etnocentrizmus⁸hoz, és ez igaz mind a fiatalok, mind a szülők esetében. Azonban a fiatalok és szülők megfelelő együtthatói négy esetből háromszor magasabbak Sopronban, mint Salgótarjában. A legalacsonyabb korrelációt a Romaellenesség skála és az Etnocentrizmus skála között a salgótarjáni fiatalok között találtuk ($r = 0,20$, $p < 0,01$), vagyis annál a részmintánál, ahol a legmagasabb a romaellenes előítéletesség szintje.⁹ Ez az eredmény azt sugallja, hogy egy erősen romaellenes helyi kultúra esetén a romaellenesség kevésbé szorosan kötődik a más csoportok felé irányuló előítéletekhez.

⁸ Az ehhez és a további elemzésekhez az Etnocentrizmus skálát a romákra vonatkozó item kihagyásával alkottuk újjá.

⁹ Ennek a csoportnak a különösen magas romaellenességét mutatta a szimpátia-hőmérő és a Romaellenesség skála alapjául szolgáló itemek majd mindegyike. A főkomponens elemzés segítségével képzett roma-ellenesség skálák összevetése a fiatalok és a felnőttek összehasonlítására nem alkalmas, mivel a két almintán való külön-külön főkomponens analízissel készültek.

3. táblázat: Korrelációs együtthatók a romaellenes attitűdök és az etnocentrizmus között

		Etnocentrizmus	
		Salgótarján	Sopron
Szülők	Szimpátia hőmérő	0,51 ^a	0,61 ^a
	Romaellenesség skála	0,46 ^a	0,42 ^a
Fiatalok	Szimpátia hőmérő	0,39 ^a	0,53 ^a
	Romaellenesség skála	0,20 ^b	0,42 ^a

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$.

Vagyis az eredmények többsége szerint Salgótarjánban, abban a helyi kultúrában, ahol a romaellenes előítéletek nagyobb hangsúlyt kapnak, a romaellenes attitűdök valamivel függetlenebbek az általános etnocentrizmustól. A kulturális elvárásoknak tehát van némi, bár nem meghatározó, szerepe.

A 3. hipotézis azt jelezte előre, hogy az egyes előítéletek aggregált szintjei általában eltérnek egymástól, egy adott (szub)kultúra normáinak függvényében. A kulturális elvárás modelljének ez a feltételezése összhangba hozható a rivális modellel, mely a személyiség szerepét emeli ki. A tekintélyelvű és etnocentrikus egyének is rangsorolhatják saját kultúrájuk elvárásainak megfelelően a külcsoportokat, erőteljesebb ellenszenvet mutatva ugyanakkor mindannyiuk iránt. Mindenesetre, minél markánsabb és minél szisztematikusabb különbségekre találunk az egyes külcsoportokkal kapcsolatban, annál inkább bizonyított a kulturális minta szerepe. (v.ö. *Katz & Braly* 1933, 1935).

A 4. táblázat az Etnocentrizmus skála alapjául szolgáló attitűdök átlagos szintjét mutatja fiatalok és szülők között, Sopronban és Salgótarjánban.

4. táblázat: Különböző külcsoportok iránti attitűdök átlagértéke Sopronban és Salgótarjánban

	Sopron		Salgótarján	
	Szülők	Fiatalok	Szülők	Fiatalok
Mennyire találja rokonszenvesnek a lengyeleket?	3,94 ^a	3,23	3,88 ^a	3,30
Mennyire találja rokonszenvesnek a kínaiakat?	3,01 ^b	3,24	3,04 ^b	3,28
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat?	2,65 ^a	2,28	2,22	2,16
Mennyire találja rokonszenvesnek a kábítószerezéseket?	1,25 ^a	1,53	1,29 ^a	1,55
Mennyire találja rokonszenvesnek a feketéket?	3,28 ^a	3,67	3,02 ^a	3,43
Mennyire találja rokonszenvesnek a románokat?	2,91	2,80	2,80	2,69
Mennyire találja rokonszenvesnek a skinheadeket?	1,29 ^a	1,89	1,34 ^a	1,89
Mennyire találja rokonszenvesnek a szlovákokat?	2,96	2,87	3,18	3,07
Mennyire találja rokonszenvesnek a homoszexuálisokat?	1,72 ^b	2,00	1,66	1,80
Mennyire találja rokonszenvesnek a hajléktalanokat?	3,19	2,99	3,09	2,98
Mennyire találja rokonszenvesnek az osztrákokat?	3,33 ^b	3,14	3,83 ^a	3,63
Mennyire találja rokonszenvesnek a szélsőbaloldaliakat?	1,82 ^a	2,25	2,02 ^a	2,73
Mennyire találja rokonszenvesnek a szélsőjobboldaliakat?	1,95 ^a	2,58	1,88 ^a	2,69
Mennyire találja rokonszenvesnek a zsidókat?	3,30 ^b	3,01	3,26	3,22

^{*} Válaszlehetőségek 1-től (nagyon ellenszenves) 5-ig (nagyon rokonszenves) terjednek.

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$; a szülő-gyerek különbségek szignifikanciája adott városon belül.

A táblázat számos érdekességet tartalmaz, így mindenekelőtt a fiatalok arra való hajlamát, hogy pozitívabb (vagyis kevésbé negatív) véleménnyel rendelkezzenek a legtöbb kulturális és politikai csoportról (pl. skinheadek), de szüleiknél negatívabban vélekedjenek a legtöbb etnikai csoportról (kivéve a feketéket és a kínaiakat). Ez a probléma kívül esik a jelen tanulmány keretein, de az ez irányban folytatott kutatás sokat ígérőnek tűnik.

A kulturális minta szerepe szempontjából fontosabb, hogy az előítéletességnek lényegében hasonló struktúrája van mind a négy almintában. A hagyományosan a magyarok barátainak tartott lengyelek foglalják el a legkedveltebb csoport szerepét, de alapvetően pozitívan értékelik a válaszadók a zsidókat, osztrákokat, kínaiakat és a feketéket is. A legkevésbé kedvelt csoportok közé tartoznak a kábítószerszármazékok, a homoszexuálisok, a skinheadek, a politikailag szélsőséges csoportok, és az etnikai csoportok közül a romák.

Bár a korábbi eredmények az általános etnocentrizmus fogalmának empirikus alátámasztásának irányába mutattak, a jelenlegi eredmények azt illusztrálják, hogy a kulturális normák függvényében a különböző kulcscsoportok eltérő értékelés kapnak.

A romaellenes attitűdök rendkívüli elterjedtsége újfent azt mutatja, hogy a romákkal szembeni ellenszenv része az általános normarendszernek, miközben – ahogy ezt korábban bemutattuk – ez a norma erősebben érvényesül Salgótarjánban, mint Sopronban.

A romaellenes előítéletek meghatározó tényezői: tekintélyelvűség és kulturális elvárás

Korreláció-elemzés

Jelen kutatás másik központi kérdése, ahogy ezt a 2. és a 4. hipotézisben megfogalmaztuk, a következő: kapcsolódik-e a tekintélyelvűség a romaellenes attitűdökhöz és az általános etnocentrizmushoz, függetlenül a helyi kulturális normáktól, ahogy ez a tekintélyelvűség elméletéből következik, avagy a romaellenes attitűdök pusztán a kulturális normák folyamánai, ahogy ez a kulturális elvárás elméletéből következik. Első lépésként a tekintélyelvűség és a romaellenesség skála, valamint az etnocentrizmus közötti lineáris korrelációkat számoltuk ki.

Az 5. táblázatban látható eredmények meglehetősen vegyes képet mutatnak. A romaellenesség és a tekintélyelvűség összefüggése vonatkozásában és a fiatalok esetében az együttható Salgótarjánban nem szignifikáns ($r = 0,14$), Sopronban viszont az ($r = 0,29$, $p < 0,01$), a kulturális elvárás modelljével összhangban. A felnőttek között azonban Salgótarjánban, vagyis abban a városban erősebb az összefüggés, ahol feltételezhetően nagyobb a normatív elvárás ezen attitűdök elfogadása iránt ($r = 0,50$, $p < 0,01$), mint Sopronban ($r = 0,30$, $p < 0,01$).

5. táblázat Korrelációs együtthatók a Tekintélyelvűség, illetve a Romaellenesség és Etnocentrizmus skálák között Sopronban és Salgótarjánban

	Tekintélyelvűség			
	Sopron		Salgótarján	
	Szülők	Fiatalok	Szülők	Fiatalok
Romaellenesség skála	0,30 ^a	0,29 ^a	0,50 ^a	0,14
Etnocentrizmus skála ^a	-0,23 ^a	-0,21 ^b	-0,38 ^a	-0,17 ^b

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$.

Az etnocentrizmus mind a négy almintában összefügg a tekintélyelvűséggel, de a legmagasabb együtthatókat újfent a salgótarjáni szülők esetében kaptuk (-0,38).

A fiatalok körében tapasztalt összefüggések a kulturális elvárás hipotézisét támasztják alá, hiszen az előítéletek lazán kapcsolódnak a tekintélyelvűséghez, és a tekintélyelvűség hatása ott nagyobb, ahol kisebb a kulturális nyomás, vagyis Sopronban.

A szülők esetében azonban azt tapasztaljuk, hogy a salgótarjániak előítéletessége jobban kapcsolódik a romaellenességhez, pedig ennek éppen ellenkezőjét vártuk. Talán a tekintélyelvűekre jellemző hiper-konvencionálizmus járul hozzá az erőteljesebb kulturális nyomás esetén a tekintélyelvűség és előítéletesség szorosabbá váló kapcsolatához. Nem tudhatjuk, hogy a fiatalok között ugyanez a mechanizmus miért nem érvényesül, de megkockáztatjuk azt a feltételezést, hogy a kor előrehaladtával megnövekszik a tekintélyelvűség szindrómán belül a konvencionálizmus jelentősége.

Oksági modellek

A fiatalok esetén a kulturális elvárásokat jelentős részben a szülők közvetítik. Vagyis a szülői romaellenességet a fiatalok szemszögéből a helyi kultúra mikro-szintű indikátorának is tekinthetjük. Igaz, hogy így a kulturális elvárás modellje veszít specifikusságából és közelebb kerül a társadalmi tanulás-elméletekhez, de valószínűleg célravezetőbb a szigorú elméleti határoknak kevesebb figyelmet szentelni, és az adatokat különféle nézőpontokból megvizsgálni, kihasználva annak a lehetőségét, hogy a fiatalok attitűdjeit a szülők előítéletességének bevonásával magyarázhatjuk.

A két városnak különálló oksági modellt állítottunk fel, amelyben a fiatalok romaellenessége a függő változó. A független változók, az oksági láncban elfoglalt hipotetikus hely sorrendjében a következők: társadalmi-gazdasági státus-indikátorai (családi jövedelem és a szülők iskolai végzettsége), a szülők romaellenessége (PAG) és a fiatalok tekintélyelvűsége (C-AUT). A demográfiai változókat azért vettük bele a modellbe, hogy a két populáció eltérő gazdasági helyzetének befolyásoló hatását is figyelembe vehessük.

A regressziós analízis legfőbb eredményeit a 6. táblázat mutatja, a felállított modelleket pedig az 1. és 2. ábra szemlélteti. Az egyes változók az ábrákban tölük

jobbra eső változók függő változóiként szerepelnek a modellben. Az azonos státusúnak kezelt változók esetében korrelációs együtthatókat számoltunk ki.

Ahogy látható, ez az egyszerű modell a fiatalok romaellenes előítéleteinek egy-egyedét-egyötödét magyarázza a két városban.

6. táblázat: A fiatalok romaellenességének és etnocentrizmusának oksági modellje Sopronban és Salgótarjánban*

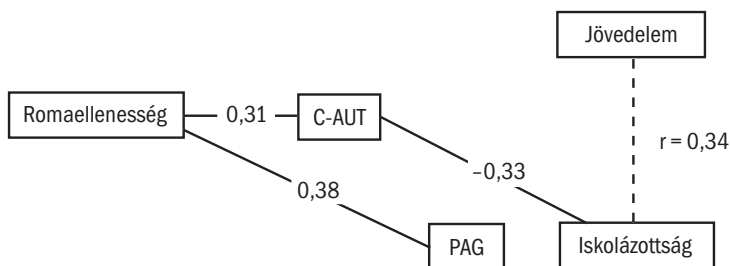
	Salgótarján	Sopron
	Romaellenesség	Romaellenesség
Adjusztált R ²	0,18 (F próba p < 0,001)	0,23 (F próba p < 0,001)
Standardizált regressziós együtthatók (Béta)		
Tekintélyelvűség, fiatalok (C-AUT)	0,06	0,31 ^a
Szülők romaellenessége (PAG)	0,42 ^a	0,38 ^a
Jövedelem	0,12	0,14 ^b
Iskolázottság	-0,12	0,09

* A hiányzó értékeket páronként töröltük. A táblázat csak a függő változókkal való közvetlen kapcsolatokat tartalmazza.

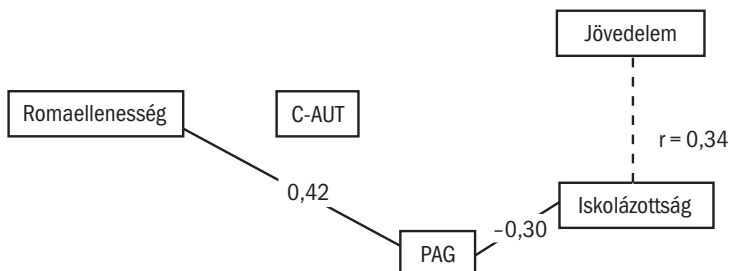
^a p < 0,001; ^b p < 0,05.

Sopronban a szülők előítéletessége (béta = 0,38, p < 0,001) csak valamelyest erősebb meghatározó tényező, mint a tekintélyelvűség (béta = 0,31, p < 0,001). Salgótarjánban viszont a tekintélyelvűség hatása a statisztikai szignifikancia szintje alá csökken az egyéb változók kontrollálása után, míg a szülői előítéletesség hatása a soproninál is jelentősebb (béta = 0,42, p < 0,001).

1. ábra A romaellenesség és az etnocentrizmus oksági modellje, soproni adatok

2. ábra A romaellenesség és az etnocentrizmus oksági modellje, salgótarjáni adatok

Az elemzés legfontosabb eredménye az, hogy a tekintélyelvűség szerepe minimálisra zsugorodik a salgótarjáni romaellenesség esetében, összhangban a kulturális elvárás elmélete alapján megfogalmazott hipotézisekkel. Sopronban viszont, ahol feltehetően kisebb a romaellenesség felé ható nyomás, a tekintélyelvűség jelentős előrejelzője maradt a fiatalok előítéletességének. Vagyis a 2. hipotézis által jósolt szoros és kontextustól független kapcsolat tekintélyelvűség és romaellenesség között cáfolatot nyert.

Kifejtés és következtetés

Elemzésünk a tekintélyelvű személyiség elmélete (*Adorno et al* 1950, 1982) és a kulturális elvárás hipotézise (*Pettigrew* 1958, 1959) közötti vita áttekintésével indult. Az utóbbi lényegében az Adorno és munkatársai nevével fémjelzett elmélet feltételezett „pszichologizmusára” való reakcióként fogalmazódott meg, és a társadalmi, illetve kulturális tényezők szerepének fontosságára mutatott rá. A bevezetőben említettük, hogy a két modell nem feltétlenül alternatívája egymásnak. A kulturális elvárás modelljét a tekintélyelvűség elméletének olyan kiegészítőjeként lehet értelmezni, amely rámutat olyan háttértényezőkre, amelyek befolyásolják a személyiség és az előítéletesség közötti kapcsolat alakulását.

Négy hipotézist fogalmaztunk meg ezen két elmélet alapján. Ezek a tekintélyelvűség szerepét írtatták a romaellenesség kialakításában, illetve a romaellenes előítéletek és az általános etnocentrizmus közötti kapcsolatra kérdeztek rá.

A tekintélyelvűség elmélete alapján azt vetítettük előre, hogy a különféle specifikus előítéletek hajlamosak korrelálni, és így egy általános etnocentrikus irányultsággá állnak össze, amelynek a romaellenesség szerves részét képezi, függetlenül az előítéletesség (szub)kulturális szintjétől. Azt is megjósoltuk, hogy a tekintélyelvűség magyarázni fogja a romaellenesség és az etnocentrizmus szórásának jelentős részét, a helyi feltételektől függetlenül.

Részben ellentétes hipotéziseket fogalmaztunk meg a kulturális elvárás elmélete alapján. Eszerint az egyes előítéleteknek nem kell korrelálniuk egymással, hacsak a kulturális elvárások nem éppen ezt kívánják meg. Másképpen fogalmazva, az etnocentrizmus fogalma empirikusan nem megalapozott (vö. *Heaven et al* 1985). A romaellenes előítéleteknek sem kell korrelálniuk másfajta előítéletekkel. Az eltérő kulcsoportok felé irányuló előítéletesség aggregált szintjei között pedig jelentős különbségeket vártunk. Végül pedig eszerint a modell szerint a tekintélyelvűség kevésbé vagy nem áll kapcsolatban a romaellenességgel abban a régióban, ahol ez a fajta előítélet jobban elterjedt, vagyis Salgótarjában.

A hipotézisek vizsgálatához szükséges előfeltétel az volt, hogy a két vizsgált városban eltérjen a lakosai által megtapasztalt kulturális elvárás szintjét illetően. Ez a feltétel oly módon teljesült, hogy a két város szignifikáns eltérést mutatott a romaellenesség átlagos szintjeit tekintve (Salgótarján romaellenesebb mint Sopron), de nem volt eltérés az általános etnocentrizmust illetően. A szülők közötti különbségek általában nagyobbak voltak, mint a fiatalok körében tapasztaltak.

Az Etnocentrizmus skála, amely 14, különböző etnikai és kulturális külcsoporttal kapcsolatos szimpátia hőmérőt tartalmazott, a faktoranalízisek során egy szignifikáns fő komponenst emelt ki a fiatalok és a szülők mintájában egyaránt. A romákkal kapcsolatos item ennél a változónál magas faktorsúllyal szerepelt. A skála megbízhatóságának vizsgálata megerősítette ezeket az eredményeket. Mindkét minta esetében az Etnocentrizmus skálák belsőleg homogén mérőeszközöknek bizonyultak. A romaellenesség item és a teljes skála közötti korreláció magas volt. Így azt a következtetést vontuk le, hogy az etnocentrizmus fogalma empirikusan alátámasztást nyert, és hogy a romaellenes előítéletek alapvetően nem különböznek az egyéb előítéletektől. Ez megerősítette a tekintélyelvűség elmélete alapján megfogalmazott előrejelzéseinket.

Amikor a két város lakói által képzett mintát külön kezeltük, kevésbé koherens eredményeket kaptunk. A romaellenesség és az etnocentrizmus kapcsolatát jelző együttthatók általában magasabbak voltak Sopronban, különösen a fiataloknál, ahogy ezt a kulturális norma elmélete szerint vártuk, de a soproni szülők esetében a romaellenesség skála és az etnocentrizmus közötti korreláció a vártnál alacsonyabb volt. Vagyis a kulturális elvárás hatását a konkrét előítélet és az általános etnocentrizmus közötti kapcsolatra nézve tetten lehetett érni, de az eredmények nem teljesen konzisztensek.

A kulturális norma elmélete viszont jól megjósolta a különböző külcsoportok felé irányuló attitűdök aggregált szintjének eltéréseit. Azonos szintű tekintélyelvűség esetén is a válaszadók a különféle etnikai és kulturális csoportok felé megnyilvánuló pozitív és negatív attitűdök széles skáláját mutatták be.

A kulturális elvárásnak a tekintélyelvűség és a romaellenesség közötti kapcsolatra gyakorolt hatása sem mutat egyértelmű képet. A fiatalok mintájára támaszkodó eredmények a kulturális elvárás modelljét támasztották alá. A korreláció magasabb volt Sopronban, jelezve, hogy Salgótarjánban a széles körben elterjedt romaellenes előítéletek lecsökkentették a személyiség szerepét.

Azonban úgy tűnik, hogy a szülők ismét nem voltak összhangban a kulturális elvárás elméletének logikájával. A salgótarjáni előítéletes szülők tekintélyelvűbbnek tűnnek, mint a soproni előítéletes szülők, *ellentétben* a kulturális elvárás elméletéből következő hipotézissel.

A fiatalok romaellenességét magyarázó oksági modellek pedig azt mutatták, hogy, a kulturális elvárás elméletével összhangban, a tekintélyelvűség szerepe jóval gyengébb volt Salgótarjánban.

Hogyan foglaljuk össze ezeket a meglehetősen vegyes képet mutató eredményeket, és hogyan értékeljük a két előítélet-elméletet? Kezdjük a kulturális elvárás elméletével. Akik ennek az elméletnek az alapján támadják az etnocentrizmus fogalmát, kétségtelenül tévednek. Ugyanakkor az elmélet legtöbb előrejelzése alátámasztást nyert a fiatalok mintájának vizsgálatakor, bár a szülőknél kapott eredmények ellentmondásosak voltak.

A tekintélyelvűség elméletének abszolutizálásából következő várakozás, amely azt jósolta, hogy a kulturális környezet marginális jelentőségű, ugyancsak egy-

értelműen kudarcot vallott. A tekintélyelvűség szindrómájához tartozó különböző elemek közötti kapcsolat nem állandó, hanem a környezet változásával összhangban maga is változik.

Úgy tűnik, hogy a legcélszerűbb elfogadni Duckitt nézetét (1992), aki szerint az előítéletesség legtöbb elmélete valójában egymással összeegyeztethető, a közöttük levő legfőbb különbségek az előítéletesség különböző aspektusaira fektetett viszonylagos hangsúlyban vannak. Véleménye szerint a legjobb stratégia a különböző megközelítések integrálásának, ötvözésének megkísérlése. A tekintélyelvű személyiség elmélete az előítéletes attitűdök elfogadására való egyéni fogékonyságról szól, a normatív elvárás hipotézise pedig azokra a tágabb szocio-kulturális feltételekre mutat rá, amelyek közbülső-közvetítő elemként vannak jelen a személyiség és az előítéletesség közötti kapcsolatban.

Eredményeink azt mutatják, hogy az előítéletes kultúra előítéletes egyéneket hoz létre, de az egyének nem passzív alanyai a kultúrának. A tekintélyelvű emberek készek gyűlölni azokat a csoportokat, amelyeket „mindannyian gyűlölünk”, sőt e tekintetben különösen lelkes követőknek bizonyulnak, de valószínű, hogy ezen túl más, saját célpontokat is találnak.

A szülők és gyerekeik előítéletessége között talált összetett és gyakran zavarba ejtő kapcsolódások jelzik a további kutatás szükségességét ebben az irányban, különösen a családon belüli szocializációs folyamat és a tágabb szocio-kulturális kontextus hatásának összefonódását illetően.

TODOSIJEVIĆ BOJAN & ENYEDI ZSOLT

IRODALOM

- ADORNO, T. W., FRENKEL, BRUNSWIK E., LEVINSON, D. J. & SANFORD, R. N. (1950) *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Row.
- ALTEMEYER, B. (1981) *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg, University of Manitoba Press.
- ALTEMEYER, B. (1988) *Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism*. San Francisco, CA, Jossey-Bass Publishers.
- CATTELL, R. B. (1966) The Scree Test for the Number of Factors. *Multivariate Behavioral Research*, No. 1. pp. 245–276.
- CHRISTIE, R. & JAHODA, M. (eds) (1954) *Studies in the Scope and Methods of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe IL, Free Press.
- DUCKITT, J. (1988) Normative Conformity and Racial Prejudice in South Africa. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, No. 4. pp. 415–437.
- DUCKITT, J. (1992) Psychology and Prejudice: A Historical Analysis and Integrative Framework. *American Psychologist*, No. 10. pp. 1182–1193.
- DUCKITT, J. (1993) Right-Wing Authoritarianism among White South African Students: Its Measurement and Correlates. *Journal of Social Psychology*, No. 4. pp. 553–563.
- DUCKITT, J. (1994) Conformity to Social Pressure and Racial Prejudice among White South Africans. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, No. 2. pp. 123–143.
- FÁBIÁN, Z. (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.
- HEAVEN, P. C. L. (1984) Afrikaaner Patriotism Today: The Role of Attitudes and Personality. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, No. 1. pp. 133–139.
- HEAVEN, P. C. L. (1976) Personality Factors and Anti-Semitism among a Group of Afrikaans-Speaking Students. *Humanitas*, No. 4. pp. 483–484.
- HEAVEN, P. C. L., RAJAB, D. & RAY, J. J. (1985) Patriotism, Racism, and the Disutility of the Ethnocentrism Concept. *Journal of Social Psychology*, No. 2. pp. 181–185.

- KATZ, D. & BRALY, K. W. (1933) Racial Stereotypes of 100 College Students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, No. 30. pp. 280–190.
- KATZ, D. & BRALY, K. W. (1935) Racial Prejudice and Racial Stereotypes. *Journal of Social Psychology* No. 30. pp. 175–193.
- MELOEN, J. D. (1993) The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of Authoritarianism Research. In: STONE (et al) *i. m.*
- PETTIGREW, T. F. (1958) Personality and Socio-Cultural Factors in Intergroup Attitudes: A Cross-National Comparison. *Journal of Conflict Resolution*, No. 2. pp. 29–42.
- PETTIGREW, T. F. (1959) Regional Differences in Anti-Negro Prejudices. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, No. 1. pp. 28–36.
- STONE, W. F., LEDERER, G. & CHRISTIE, R. (eds) (1993) *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*. New York, Springer Verlag.
- TODOSIJEVIĆ, B. & ENYEDI, Zs. (1998) *Anti-Jewish Prejudice: A Socio-Psychological Causal Model*. Paper presented at the 14th World Congress of Sociology, Montreal, July 1998.
- TODOSIJEVIĆ, B. (1999) Az autoriter személyiség: az előítéletesség pszichoanalízise. In: Kovács A. (ed) *Modern antiszemitizmus*. Budapest, Új Mandátum. pp. 242–273.
- TODOSIJEVIĆ, B. & ENYEDI, Zs. (2004) The Meaning of Authoritarianism: The Role of Aggressiveness, Alienation, and Anxiety. *Central European Political Science Review*, No. 15, pp. 35–51.

Tekintélyelvűség itemek

Egészséges, normális és tisztességes ember még csak nem is gondolhat arra, hogy valaha is megbántson egy közeli barátot vagy rokont.

A becsületünkön ért sérelmeket mindig meg kell torolnunk.

Aligha van hitványabb ember annál, aki nem érez múlhatatlan szeretetet, hálát és tiszteletet szülei iránt.

A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztélet.

A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.

A fiatalokat arra kell buzdítani, hogy vizsgálják felül a korábbi nemzedékek szokásait és hagyományait.*

Az erkölcstelen viszonyok annak is köszönhetőek, hogy a szülők és a tanárok elfelejtették, hogy a fizikai büntetés még mindig a legjobb módja a nevelésnek.

Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.

Az erőszak gyakran jobb megoldás, mint a hosszas egyezkedés.

A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.

A legtöbb társadalmi problémánk megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcstelen és ferdehajlamú alakoktól.

Az emberek két csoportra oszthatóak: erősekre és gyengékre.

Az ember mindig mondja ki amit gondol, még ha meg is sért másokat.

Manapság, amikor annyiféle ember nyüzsög és keveredik mindenhol, az embernek különösen vigyáznia kell, nehogy fertőzést vagy betegséget kapjon.

A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.

A bíróság helyesen jár el, ha nem bünteti a kábítószer-fogyasztókat, a büntetés úgyszemint használ.

* A „pozitív” itemeket fordított értéssel kódoltuk.

FIATALOK VALLÁSOS SZOCIALIZÁCIÓJA ÉS ELŐÍTÉLETESSÉGE

AKÖZELMÚLTBAN TÖBB SZOCIOLÓGIAI-SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI empirikus kutatás foglalkozott a fiatalok etnikai előítéletességének jellemzőivel, illetve az intoleráns attitűdöket magyarázó különböző tényezők vizsgálatával (*Erős* 1997; *Fábián & Erős* 1996; *Gábor* 1993; *Kelemen* 1992; *Ligeti* 2003; *Murányi* 1998; *Szabó & Örkény* 1998; *Szabó & Horváth & Marián* 1996).

Egy nagyobb munka keretén belül a kilencvenes években végzett 11 survey kutatás másodelemzésével a fiatalok előítéletessége és a szocio-kulturális jellemzők közötti kapcsolatot vizsgáltuk.¹ A kutatásonként eltérő operacionalizálás ellenére, *néhány szocio-kulturális jellemzőnek azonos hatása van a különböző* (etnikai, nemzeti, fogyatékos, deviáns) *másságot reprezentáló kisebbségekhez való viszony alakításában*. Több elemzett kutatás eredménye is alátámasztja, hogy *a lányok, a fiatalabb tizenévesek, a vallásosak és az iskolázott szülők gyermekeinek csoportjában kevésbé valószínű az előítéletes magatartás*, mint a fiúk, az idősebbek, a nem vallásosak és az iskolázatlan szülők gyermekei között (*Murányi* 2004). Ezek az eredmények megerősítik *Szabó Ildikó* és *Örkény Antal* korábbi következtetéseit: a nyolcadikosok és az utolsó éves középiskolások kisebbségekhez való viszonya nem csak az iskolatípusok, hanem a nemek és településtípusok, valamint a szülők iskolázottsága alapján képzett csoportokban is eltér. A kisebbségekkel szembeni előítélet *Szabóék* eredményei szerint is inkább jellemző a fiúkra, a községekben élőkre és a kevésbé kvalifikált szülői háttérrel rendelkezőkre (*Szabó & Örkény* 1998).

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás, mint a kisebbségi csoportokra irányuló lehetséges magyarázó faktorok hatásának részletes elemzése azt mutatta, hogy *a vallásosság intenzitásának növekedésével csökken az előítéletes attitűdökkel jellemezhető fiatalok aránya*, csak a többnyire fogyatékosokra irányuló előítélet változó esetén figyelhető meg ellenkező irányú kapcsolat. A felekezetek szerinti csoportokra jellemző intolerancia arányok között szintén felfedezhető egyfajta következtelen

¹ Két vizsgálat országos mintán, öt vizsgálat az ország különböző városában, négy vizsgálat az ország keleti régiójában készült. A survey vizsgálatok mintái viszonylag tág, 10–25 éves korcsoportra vonatkoztak: öt kutatás csak középiskolások körében készült, de további mintákban is voltak 14–18 éves válaszadók. Két adatfelvételben az általános iskolák felső osztályaiban tanulók, míg a szolnoki vizsgálat mintájában főiskolások (is), a debreceni kutatásban egyetemisták (18–25 évesek) szerepeltek.

logika. *A nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni előítéletességet inkább a reformátusoknál, a fogyatékos kisebbségek elutasítását inkább a katolikusoknál lehetett megfigyelni* – de találtunk példát az ellentétes arányokra is. Az előítéletességet befolyásoló szocio-kulturális tényezők vizsgálata során a vallásosság az egyik leginkább meghatározó változónak bizonyult. Több kutatási eredmény is alátámasztotta, hogy *a fiatalok vallásossága a kisebbségekkel szembeni toleranciát, míg a szülők vallásossága – a fogyatékos másság kivételével – az intoleranciát erősíti*. A felekezeti tagság ok-okozati hatása már közel sem volt ennyire következetes, inkább a szignifikáns befolyásoló hatást érdemes kiemelniük (Murányi 2004).

A fiatalok vallásossága és előítéletessége közötti kapcsolat további vizsgálata során 2003. májusában olyan survey kutatást végeztünk, amely – támaszkodva az eddigi eredményekre – a felekezeti és családi szocializációs hatások vizsgálatára koncentrált. *A korábbi adatfelvételeknél nagyobb hangsúlyt helyeztünk a vallásosság konceptualizálására, illetve operacionalizálására*. A kutatás statisztikai elemzésekre alkalmas adatbázisának kialakítása során arra törekedtünk, hogy a három almintát (apa, anya, gyerek) úgy egyesítsük, hogy – a fiatalokra vonatkozó változók önálló elemzése mellett – lehetővé váljon a felekezeti hovatartozás, valamint a szülői hatások vizsgálata is. A Debreceni Egyetem társadalomtudományi kutatómódszertan kurzusok hallgatóinak közreműködésével végzett adatfelvétel kvótás mintavételénél – hasonlóan egy korábbi, 2002-ben lebonyolított vizsgálathoz – két kritériumot kellett figyelembe venni: 1. a vizsgálat 120 családra kialakított mintájában a három lekérdezett (apa, anya, gyerek) azonos felekezethez (református vagy katolikus) tartozzon; 2. a gyerek kérdezett középfokú oktatási intézményben tanuljon. A mintába került családok lakóhelye gyakorlatilag három megyében található: 55 százalékuk Hajdú-Bihar, 15 százalékuk Szabolcs-Szatmár-Bereg, míg 14 százalékuk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él. A kérdőíves vizsgálathoz hasonló kutatási koncepció és mintavételi logika alapján 2003. őszén hetven családdal készítettünk strukturálatlan magnós interjúkat, amelyek feldolgozása jelenleg zajlik. A kvalitatív elemzés során nagyban támaszkodunk a most bemutatásra kerülő, a vallásosság és az előítéletesség (antiszemitizmus és cigányellenesség) kapcsolatára vonatkozó eredményekre.

A vallásosság jellemzésére felhasznált változók *első csoportja* a Szántó János tanulmányában (Szántó 1998) részletesen taglalt négy vallásosság dimenzióra – vallásos identifikáció (mennyire tartja magát vallásosnak) intézményes vallási aktivitás (templomba, istentiszteletre járás), személyes vallási aktivitás (imádkozás gyakorisága), Istenhit (mennyire hisz Istenben) – vonatkozott. A korábbi kutatások során alkalmazott összevont vallásosság változók képzéséhez igazodva, a négy dimenzió felhasználásával három, a vallásos intenzitás alapján elkülönült csoportot – nem vallásos, inkább vallásos, vallásos – képeztünk. A vallásos orientáció mérését az indokolta, hogy a vallásszociológia és valláspszichológia terjedelmes irodalmában a vallás és előítélet kutatása általában azzal kapcsolatos, hogy a vallásosság típusa előrejelzi az előítéletet vagy toleranciát. A vallásos orientáció Allport-i fo-

galmának bevezetése a vallásosság értelmezéséhez kapcsolható. Allport szerint a vallásosság nem azonos a templomba járással és imádkozással mért vallásos viselkedéssel, hamisan reprezentálja a vallásos elkötelezettséget „...mert csak a formális viselkedésre, s nem a vallásos értékek elfogadására, beépülésére reflektál” (Allport & Ross 1967:433). A vallásos orientáció lényegében a vallásos hit megélésének mértéke. A különböző típusú vallásos állásfoglalások megértésének kulcsa a motiváció koncepció. A különböző motivációkon alapuló vallásos gyakorlat (íma, ájtatosság) alapján Allport megkülönbözteti azokat akik használják és akik élik a vallásukat. Ha a vallás gyakorlása pszichológiai szükségletek kielégítésére szolgál, akkor a külső, míg abban az esetben, ha a vallásosság az élet fő motivációja, akkor a belső vallásosság a jellemző. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az első esetben az egyén uralkodik a vallásán, a másik esetben a vallás uralkodik az egyénen (Allport & Ross 1967).

A nemzetközi (többnyire amerikai) szakirodalomban számos olyan kérdőíves kutatásra is találunk olyan példákat, amelyek felhasználták a vallásosság két típusának mérésére kidolgozott ROS skálát. Az eltérő mintákon és különböző kulturális környezetben készült vizsgálatok eredményei többnyire alátámasztották a vallásosság típusok és a kisebbségekkel szembeni előítélet között feltételezett kapcsolatot. Az empirikus kutatási eredmények kétségtelenül azt mutatják, hogy az etnikai előítélet pozitívan korrelál a külső vallásos orientációval, azonban a belső orientációval nem mutattak ki következetes kapcsolatot (Donabue 1985). Hosszan idézhetnénk a különböző vizsgálati eredményeket, de talán elegendő arra utalni, hogy a vallásos orientáció két típusa és az előítéletesség közötti kapcsolat – a populáció kulturális és vallási jellemzői, a minta sajátosságai mellett – erőteljesen függ attól, hogy milyen típusú előítélet mérése szerepelt az adott vizsgálatban.

A kutatásunk során alkalmazott „Age-Universal I-E” skála (Gorsuch & Venable 1983) belső (intrinsic), illetve külső (extrinsic) alszállait – az eredmények összehasonlíthatósága miatt – standardizáltuk (1. táblázat).

A kutatás kérdőívében az antiszemitizmus, a cigányellenesség és a xenofóbia mellett a kisebbségekkel szembeni ellenszenv mérése a TÁRKI 2002. májusban készült *Vélemény 2002. május* kutatás kérdőívében alkalmazott skálákkal történt. A továbbiakban a történetileg kondicionált, empirikus kutatások által leginkább vizsgált két nagy előítélet-rendszerre, az antiszemitizmusra és a cigányellenességre koncentrálnak.

A hasonló skálákkal, felnőtt mintákon végzett korábbi kutatások (lásd az 1994-es RWA-felvétel eredményeit: *Fábián* 1999) eredményei arra utalnak, hogy kimutatható az antiszemita ideológia három típusának (etnocentrikus, vallási és politikai) elkülönülése. A vizsgálat során alkalmazott antiszemitizmus alszállakat a 2. táblázat mutatja.

A cigányellenességet mérő Likert-skála tizennégy kijelentéséből öt egy korábbi regionális vizsgálat, kilenc a *Vélemény 2002. május* kutatás kérdőívében szerepelt (lásd 3. táblázat).

1. táblázat: Az Age-Universal I-E skála (átlagpontok, 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért)

Belső (intrinsic) vallásos orientáció skála itemei	
Az egyedül elmondott imáim vannak olyan fontosak nekem, mint a templomiak	3,86
Az imával és elmélkedéssel eltöltött idő fontos számomra	3,04
A vallásom azért fontos számomra, mert választ ad sok olyan kérdésre, amely az élet értelmére vonatkozik	2,76
Nagyon törekszem arra, hogy az egész életemet a vallásos hitemnek megfelelően éljem	2,48
Gyakran előfordult már, hogy intenzíven éreztem Isten jelenlétét	2,43
Az egyház szervezésében működő különböző gyülekezeti csoportok közül leginkább az érdekel, ahol a biblia tanulmányozásával foglalkoznak	2,37
Az élethez való viszonyomat teljességgel a vallásom határozza meg	2,15
Külső (extrinsic) vallásos orientáció skála itemei	
Az ima a békességért és boldogságért van	3,48
* Bár hiszek a vallásomban, sok más dolog fontosabb ennél az életben	3,17
A vallásom leginkább vigaszt ad nekem, amikor szomorú vagyok, vagy bajban vagyok	3,14
* Nem számít, hogy miben hiszek, amíg jó vagyok	3,06
Szívesen olvasok a vallásomról	2,96
Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és oltalmat kapjak	2,94
Bár vallásos vagyok, nem engedem, hogy ez a mindennapi életemre befolyással legyen	2,45
Előfordul, hogy a hitemmel ellentétesen kell viselkednem, mert különben megszólnának az emberek	2,22
Elsősorban azért imádkozom, mert így tanították	2,04
Leginkább azért járok templomba, mert jó találkozni az ottani ismerősökkel	1,57
Többnyire azért járok templomba, hogy együtt legyek a barátaimmal	1,47
Azért járok templomba, mert ott barátságokat köthetek	1,45
Ha a *-al jelzett itemek nem szerepeltek a skálában, az eredeti E-skála Cronbach-alfa értéke megnőtt (0,6382, illetve 0,7170), ezért a további elemzések során a csökkentett item számú E-skálát használtuk. Az I skála Cronbach-alfa értéke: 0,9112.	
2. táblázat: Az antiszemitizmus három skálája (4 fokozatú skála átlagok, 1: egyáltalán nem, 4: teljesen egyetért)	
Politikai antiszemitizmus (PAS) skála – Cronbach alfa: 0,836	
A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát	2,64
A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak	2,53
A zsidók még az üldöztetésükből is előnyt próbálnak kovácsolni	2,41
Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat	2,30
A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek	2,30
A rendszerváltással igazából a zsidók jártak jól	2,26
Diszkriminatív antiszemitizmus (DAS) skála – Cronbach alfa: 0,8766	
A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót	2,11
Jobb, ha az embernek nincs sok dolga zsidókkal	1,90
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát	1,87
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból	1,83
Vallási antiszemitizmus (VAS) skála – Cronbach alfa: 0,7613	
Jézus Krisztus keresztre feszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne	2,04
A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt	2,06

3. táblázat: A romákkal szembeni előítéletesség (4 fokozatú skála átlagok, 1: egyáltalán nem, 4: teljesen egyetért)

A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékból akarnak megélni	3,36
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni	3,33
A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok	3,30
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon*	3,20
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát	3,19
A cigányokat rá kell szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok	3,15
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között	3,04
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	2,77
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	2,56
Sok cigány azért nem dolgozik, mert nem kap munkát*	2,43
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között	2,27
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre	2,15
A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek*	2,04
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak*	1,29

* A pozitív tartalmú kijelentések átkódolva, Cronbach-alfa: 0,723.

Először azt vizsgáljuk, hogy milyen kapcsolat van a vallásos orientáció két típusa és a vallásosság egyéb jellemzői között. A vallásosság hagyományos mérése alapján elkülönült csoportok külső-belső vallásos orientáció alapján történő jellemzése követi a nemzetközi irodalomban jelzett trendeket. *A katolikus és a református gyerekekre egyaránt igaz, hogy a vallásosság intenzitásának növekedése együtt jár mind a belső, mind a külső vallásos orientáció erősödésével*, azonban mindkét felekezeti csoportnál érvényes, hogy a belső típusú vallásosság erősödése jobban követi a „hagyományos” vallásosság változását. A felekezeti hovatartozás szerepére utal, hogy a reformátusoknál mindkét orientáció típus jobban megosztja a vallásosság szerint elkülönült csoportokat: a katolikus csoportnál csak az I-skála átlagainak eltérése szignifikáns, míg a reformátusoknál mindkettő. Mindezek miatt nem meglepő, hogy a vallásos orientációk és a hittanra járás között szignifikáns kapcsolat csak a reformátusoknál figyelhető meg: a hittanra járó református gyerekeket jobban jellemzi mindkét típusú vallásosság és a kettő közül inkább a belső orientáció a jellemzőbb.

4. táblázat: A felekezeti/vallásos csoportok I-E orientáció jellemzői (átlag)

	E-skála	I-skála
Katolikus - Nem vallásos csoport	-0,435	-0,763 ^a
Katolikus - Inkább vallásos csoport	0,002	-0,568 ^a
Katolikus - Vallásos csoport	0,286	0,508 ^a
Református - Nem vallásos csoport	-1,169 ^a	-0,757 ^a
Református - Inkább vallásos csoport	0,132 ^a	0,130 ^a
Református - Vallásos csoport	0,430 ^a	0,861 ^a
Református - Nem jár hittanra	-0,314 ^a	-0,003 ^a
Református - Jár hittanra	0,616 ^a	0,903 ^a

^a p < 0,05, egymintás T-próba.

A kutatás eredményei szerint *a református gyerekeket nagyobb mértékű (politikai és diszkriminatív) antiszemitizmus jellemzi, mint a katolikus felekezethez tartozó fiatalokat. A református gyerekekre inkább jellemző intoleranciát a cigányok szignifikánsan nagyobb mértékű elutasítása is alátámasztja.*

5. táblázat: A felekezeti csoportok előítéletességének jellemzői (átlag, score-átlag)

	Katolikusok	Reformátusok
PAS skála	-0,432	-0,266
DAS skála	0,187	0,240
VAS skála	-0,009	-0,006
Cigányellenesség skála ^a	-0,176	0,145

^a $p < 0,05$, kétmintás T-próba.

A vallásosság intenzitása alapján elkülönült csoportok zsidókkal és cigányokkal szembeni előítéletességét vizsgálva, az antiszemita attitűdök közül a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmus mértéke tér el szignifikánsan. *A korábbi kutatási eredményektől eltérően, a vallásos csoportokra inkább jellemző a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmus.*

6. táblázat: A vallásosság alapján elkülönült csoportok előítéletességének jellemzői (átlag)

	Nem vallásos csoport	Inkább vallásos csoport	Vallásos csoport
PAS skála	0,004	-0,494	-0,368
DAS skála ^a	-0,006	0,106	0,484
VAS skála ^a	-0,441	0,005	-0,007
Cigányellenesség skála	-0,006	-0,008	-0,009

^a $p < 0,05$, kétmintás T-próba.

A különböző előítéletes attitűdök és a vallásos orientáció típusok közötti szignifikáns kapcsolatok – a nemzetközi kutatási eredményekkel összhangban – *jelen-tős mértékben függenek az előítélet tárgyát képező csoportoktól, pontosabban az előítéletesség típusától.*

Korábban láttuk, hogy a református gyerekeket inkább jellemezi – a politikai és a diszkriminatív – antiszemitizmus, valamint a cigányellenesség. A külső vallásos orientációt tekintve a felekezeti csoportok hasonlósága változatlan, mivel – a több kutatást elemző tanulmány (Donabue 1985) következtetéseivel összhangban – a külső vallásosság skála a katolikusoknál a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmussal, míg a reformátusoknál mindhárom antiszemita attitűddel pozitívan korrelált. A belső vallásos orientáció szintén együtt jár az antiszemitizmussal, azonban a katolikusoknál a diszkriminatív, a reformátusoknál a politikai antiszemitizmus szintén pozitív korrelációját figyelhettük meg. Ez azt jelenti, *minél erősebb a vallásos orientáció – típustól függetlenül – a református és katolikus fiataloknál egyaránt az antiszemitizmus erősödésével jár együtt.* Ellentétben a belső vallásosság és az antiszemitizmus nem várt összefüggésével, a cigányellenesség és a vallási orientáció közötti – csak a reformátusoknál jelentkező – korreláció már logikus-

nak tűnik, mivel minél inkább jellemző a belső vallásos orientáció, annál kevésbé valószínűsíthető a cigányellenes attitűd.

7. táblázat: Az antiszemitizmus/cigányellenesség típusok és az I-E-skála szignifikáns korrelációs kapcsolatai

	I-skála
Katolikus - DAS skála	0,427 ^b
Református - PAS skála	0,281 ^a
Református - Cigányellenesség skála	-0,270 ^a
	E-skála
Katolikus - DAS skála	0,270 ^a
Katolikus - VAS skála	0,493 ^b
Református - PAS skála	0,286 ^a
Református - DAS skála	0,217 ^a
Református - VAS skála	0,231 ^a

^a $p < 0,05$; ^b $p < 0,001$.

A vizsgálat mintája lehetőséget nyújtott annak vizsgálatára is, hogy a szülők hasonló attitűdje mennyire befolyásolja a fiatalok antiszemitizmusát, illetve cigányellenességét. A felekezeti bontásban elemzett regressziós modellek azt mutatják, hogy *a fiatalok antiszemitizmusát mindkét felekezeti csoportban* – különösen a diszkriminatív antiszemitizmus esetében – *jelentősen meghatározza a szülők antiszemitizmusa*. A cigányellenesség modelleknél feltűnő, hogy *a református fiatalok cigányokkal szembeni attitűdjét jelentősen jobban befolyásolja a szülők cigányellenessége, mint a katolikusoknál*.

8. táblázat: Katolikus alminta: a szülők attitűdjének hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalék	Összevont szülő változó standardizált béta értéke
CIGÁNYELLENESSÉG skála	2,9	0,170 ^a
PAS skála	18,8	0,433 ^b
DAS skála	67,4	0,821 ^b
VAS skála	41,3	0,642 ^b

^a $p < 0,05$; ^b $p < 0,001$.

9. táblázat: Református alminta: a szülők attitűdjének hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalék	Összevont szülő változó standardizált béta értéke
CIGÁNYELLENESSÉG skála	29,1	0,539**
PAS skála	10,3	0,321 ^a
DAS skála	74,2	0,861 ^a
VAS skála	32,2	0,567 ^a

^a $p < 0,001$.

A következő két modellben a *szocio-kulturális változók hatását* vizsgáltuk.² A református és katolikus fiatalok csoportjában külön-külön elvégzett lépésenkénti regressziós modellek eredménye szerint a hat magyarázó változó befolyása lényegesen eltér a két felekezethez tartozók között. A katolikus felekezeti gyerekeknél csak a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmus befolyásolása szignifikáns. Mindkét esetben *az antiszemita attitűd csökkenését valószínűsíti a szülők iskolázottsága*, ugyanakkor a szocio-kulturális jellemzők által nagymértékben befolyásolt vallási *antiszemitizmust erősíti az egzisztenciális szempontból minél jobb családi környezet és az urbanizált lakóhely*. A református csoportnál csak a vallási antiszemitizmus esetében volt szignifikáns magyarázó változó: a katolikusokhoz hasonló lakóhelyi hatás a tágabb környezet felekezeti hovatartozástól független szerepet mutatja.

10. táblázat: Katolikus alminta: szocio-kulturális jellemzők hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalékban	Szignifikáns ($p < 0,05$) magyarázó változók
DAS skála	19,4	Szülők iskolai végzettsége (-0,441)
VAS skála	49,0	Életkor (0,539), Lakóhely (-0,431) Egzisztenciális főkomponens (0,423) Szülők iskolai végzettsége (0,287)

11. táblázat: Református alminta: szocio-kulturális jellemzők hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalékban	Szignifikáns ($p < 0,05$) magyarázó változók
VAS skála	10,4	Lakóhely (-0,323)

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás, valamint az előítéletesség közötti kapcsolatok fenti eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- felekezeti hovatartozástól függetlenül, a vallásosság intenzitása mindkét típusú vallásos orientáció erősödésével pozitívan korrelál;
- a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmus inkább a vallásos csoportokat jellemzi, míg a cigányellenesség tekintetében nincs eltérés;
- a vallásos orientáció – típustól és felekezeti hovatartozástól függetlenül – együtt jár az antiszemitizmus erősödésével;
- csak a református fiatalokra jellemző a vallásos orientációk és a hittanra járás közötti szignifikáns együttjárás;
- a katolikusok csoportjához viszonyítva, a református fiatalokra nem csak a nagyobb mértékű (politikai és diszkriminatív) antiszemitizmus, hanem a cigányellenesség is inkább jellemző;

² A modellekben a következő magyarázó változók szerepeltek: lakóhely (1: város, 0: község), életkor (születési év), iskolatípus (1: gimnázium, 0: nem gimnázium), szülők iskolai végzettsége (4–10 értékű öszszesont változó), nagyszülők iskolai végzettsége (2–10 értékű összesont változó), egzisztenciális helyzet (egzisztenciális főkomponens).

- csak a református fiatalokra jellemző, hogy a belső vallásos orientáció fordítottan arányos kapcsolatban van a cigányellenességgel;
- a református fiatalok cigányellenességét – viszonyítva a katolikusok csoportjához – lényegesen jobban befolyásolja a szülők cigányokkal szembeni attitűdje.

Mivel magyarázhatjuk, hogy a református fiatalok előítéletesebbek, mint a katolikusok? A vallásos orientáció miért befolyásolja az inkább előítéletes református fiatalok vallásgyakorlását és cigányellenességét? Miért jellemzi jobban – felekezeti hovatartozástól függetlenül – az antiszemitizmus és a vallásos orientáció a vallásos fiatalokat? (A korábbi kutatások eredményei szerint azonban a vallásosság intenzitásának növekedésével csökken az előítéletes attitűdökkel jellemezhető fiatalok aránya, míg – a jelen vizsgálathoz hasonlóan – a nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni előítéleteséget inkább a reformátusoknál, a fogyatékos kisebbségek elutasítását inkább a katolikusoknál lehetett megfigyelni.)

A fenti kérdésekre a vallásos orientáció, a vallásosság megnyilvánulása, valamint a most nem elemzett szocio-kulturális jellemzők és az előítéleteség típusok további empirikus vizsgálata alapján adhatunk kielégítő válaszokat. Vélhetően vizsgálni kell azt a feltételezést is, mely szerint *az előítéleteség és a felekezeti hovatartozás közötti kapcsolatban a két legnagyobb keresztény felekezet közötti különbségeknek is szerepe van*. A reformáció olyan alapelvét valósította meg a lelkiismereti szabadságnak, amelynek központi eleme volt az istennek tudatosan felelős személyiséget képviselő individualizmus. A katolikus vallású fiatalok számára az egyenlőséget kifejező egyházi előírások betartása és a bibliai elvek követése bizonyos esetekben inkább érvényesül, mint a társadalomszemléletében inkább egyénközpontú református vallásnál. A két felekezet közötti eltérések napjainkban már korántsem olyan erősek, mint a reformáció korában, azonban tény, hogy a protestantizmus nagyobb lehetőséget kínált és kínál az individuumnak. A reformátusok előítéleteségében feltehetően annak van szerepe, hogy az egyházhoz tartozás kritériumai jelentősen „gyengébbek”. Reformátusnak vallhatja magát az is, aki nem ismeri, vagy nem tartja be saját egyháza előírásait. A református vallás a hit dolgában sokat bíz az egyéni döntésre, nagyobb lehetőséget biztosít az egyénnek, s ebből következik a társadalomszemlélet sokfélesége. Az istentiszteletek szocializációs hatása szempontjából lényeges, hogy a református prédikációk alapvetően nem foglalkoznak morális kérdésekkel és a biblia magyarázatok sem aktualizálnak.

A „katolikus tolerancia” magyarázatánál elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy római katolikus részről egyrészt fennáll az egyházi előírások nagyobb tekintélye, a protestantizmushoz képest szabályozottabb, rigidebb és hierarchikusabb struktúrájú katolikus vallás az egyházi előírások maradéktalan követését írja elő.³ Ugyanakkor érvényesül egy – vélhetően a „katolikus intoleranciában” meg-

³ Nyilván a hívekre és a hitoktatás tartalmára is hatással van, hogy a római katolikus egyház a közelmúltban erőteljesen nyitott a másság felé. II. János Pál tevékenysége alatt különösen nagy hangsúlyt fektetett például a cigányok mind harmonikusabb beilleszkedésére a katolikus egyházba : 1993. április 7-én Auschwitzban a katolikus egyház részéről II. János Pál emlékezett meg először a cigány holocaustról és 1978-tól cigány nyelven is elhangzik az Urbi et Orbi áldás.

nyilvánuló – olyan megkülönböztetés, az „egyedül üdvözítő Anyaszentegyház” és a kívülállók közötti különbséget tartalmazza. A vallási másság (a latin és görög szertartású katolikusok közötti különbség) vélhetően másként van jelen, mint a társadalmi másság.

A tizenévesek vallásossága és előítéletessége közötti kapcsolat magyarázatában feltétlenül figyelembe kell vennünk *a vallásos fiatalok körében megerősödő „interiorizált” vallásosságot*. Ez nem a felekezethez igazodó vallásosság elterjedését jelenti, mivel a keresztény egyházakhoz kötődő vallásosság a fiataloknak csak egy kisebb részénél figyelhető meg. *A kilencvenes évek tizenéveseinek hithez való viszonyát tartalmi sokféleség és elkülönülés jellemzi*: a hitek struktúrájában a tradicionális, keresztény tanításokat képviselő típusok mellett elkülönült a média által közvetített, valamint az asztrológiát és a kommunista eszmét magába foglaló jellemzők együttese is (Csepeli & Závecz 1995).

Annak ellenére, hogy vallásossá válásnak változatlanul a család a legfontosabb színtere, az elmúlt évtizedekben *a családi kereteken belüli vallási szocializáció veszített a korábbi jelentőségéből*. Nyilván ez kapcsolatban van azzal, hogy a kilencvenes években a családi nevelés értékorientációs ereje meggyengült, az értékrend egyre inkább léthelyzet függő jelenség (Boros 1992). A történelmi egyházakban viszont megerősödött a fő tevékenység, azaz a „transzcendens” és a „hívek” kapcsolatának ápolása. A társadalom részéről is olyan elvárások fogalmazódnak meg, amelyek – annak ellenére, hogy az emberek nem érzékelik a jelenlétét – a vallási dimenziójú társadalmi ellentétek feloldását várják az egyházaktól.⁴ *A mai tizenévesek funkcionálisabb egyházakba integrálódhatnak és ennek köszönhetően a fiatalok vallásossága elsősorban az iskolában és a templomokban zajló, tartalmában biblikusabb és módszertanában eredményesebb hitoktatásnak köszönhető*. A tizenéves korosztály nem vesz részt rendszeresen a templomi istentiszteleteken, de a bibliai történetek és értelmezések más csatornákon keresztül – iskolai tananyagként, tömegkommunikáció, hittanoktatás – ismertek lehetnek. *A fiatalok intenzív vallásgyakorlásának középpontjában – protestánsoknál és katolikusoknál egyaránt – a bibliai tanok megismerésére áll*. A bibliai parancsolatokban és azok értelmezéseiben megfogalmazott felebaráti tisztelet sok tekintetben a mássággal szembeni toleranciát sugallja. A morális szempontból kifejezetten egalitáriánus elvek feltétlen követését és ezek megszegését bűnnek minősítő vallási tételek elfogadásának és hitként rögzülésének folyamata logikus pszichológiai gátja lehet az előítéletesség kialakulásának. Mindezek azt jelentik, hogy a vallásos fiatalok kisebb mértékű előítéletessége nem feltétlenül a prédikációknak, hanem az istentiszteleteken is közvetített Biblia szövegének köszönhető. A Biblia – kevés kivételtől eltekintve – a toleranciát, előítéletmentességet hirdeti, ahol a felebaráti szeretet központi bibliai ember-ember

⁴ Az 1995-ben, 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett vizsgálat eredménye szerint a legkevésbé érzékelt, de megoldásukat leginkább az egyházaktól váró három társadalmi konfliktus típus a katolikus-protestáns, vallásos-nem vallásos és a keresztények-zsidók közötti ellentét volt (Tamás 1997).

viszonyt meghatározó fogalom.⁵ A Bibliában a másság elsősorban az Isten és ember közötti különbségben, aztán ellentétben jelentkezik. A teremtés során még hangsúlyos a Teremtő és a teremtmény közötti különbség, de az Újszövetségben helyreáll az Isten és ember közötti kapcsolat (Isten Atyának szólítása; a kapcsolat véglegessége, az örök élet; a létforma alaptézise: hasonlókká leszünk Őhozzá). Hangsúlyozottan kegyelemként fogalmazódik meg az Istenben hívők alapvető magatartásformája, amely tartalmazza a másokkal szembeni toleranciát, illetve a vétkezőknek megbocsátó kegyelmet. Az Újszövetség több helyén az ember és ember közötti különbség problémájára („Nincs különbség, mert mindnyájan vétkeztek...” [Róma 3:23]) kialakul egy új kategorizálás: „Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.” (Ap. Csel. 22:21–22.).

A néhány korábbi és a most ismertetett vizsgálatban is megfigyelt, a fenti gondolatmenethez nem illeszkedő eredmények – az antiszemitizmus inkább a vallásos csoportokra jellemző, a vallásos orientáció együtt jár az antiszemitizmus erősödésével – arra figyelmeztetnek, hogy az „interiorizált” vallásosság és az előítéletesség kapcsolata nem mindig egyértelmű. Az operacionalizálási és minta-sajátosságok mellett ebben olyan konceptuális tényezőknél is szerepe van, mint – a survey metodikának is köszönhető – a kognitív szempontok dominanciája. A kisebbségi előítéletek és a vallásosság további kutatásánál a kognitív és perceptorális értelmezések mellett a motivációs, illetve affektív megközelítések előtérbe kerülése jelentheti a továbblépést. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az affektív és motivációs folyamatok vizsgálatához szükséges az inkább megfelelő strukturálatlan interjúkra koncentrálni, illetve más diszciplínák (kulturánpológiája) metodológiájára támaszkodni.

MURÁNYI ISTVÁN

IRODALOM

- ALLPORT, G. W. & ROSS, J. M. (1967) Personal Religious Orientation and Prejudice. *Personality and Social Psychology*, No. 4. pp. 432–443.
- BOROS LÁSZLÓ (1992) Polgárosodás és generációs érettség. In: GAZSÓ F. & STUMPF I. (eds) *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA PTI.
- CSEPELI GYÖRGY & ZÁVEZ TIBOR (1995) Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: GAZSÓ F. & STUMPF I. (eds) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány. pp. 139–156.
- DONAHUE, M. J. (1985) Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 2. pp. 400–419.
- ERŐS FERENC (1997) Etnicitás és identitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar

⁵ Néhány jellemző utalás a Bibliából : „Egy tehát az Isten választott népe: Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség” (v.ö.: Ef. 4,5). „A mi üdvözítő Istenünk azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére.” (1. Tim. 2,4). Az Ószövetség és az Újszövetség egyaránt tartalmazza, hogy Abrahámban minden nemzettség áldást nyer (Ter. 12,3; Gal. 3,8.), és az egalitárius toleranciát tartalmazza a II. Vatikáni Zsinat állásfoglalása is : „Az egyház nincs hozzákötve kizárólagosan egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához, egyetlen ősi vagy új szokáshoz sem, minthogy minden kor és minden földrész valamennyi népéhez szól küldetése. Ragaszkodik a maga hagyományaihoz, de egyszersmind tudatában van egyetemes küldetésének, egybe tud fonódni a különféle kultúrákkal, ez pedig mind az egyházat, mind a kultúrákat gazdagítja. „(Gaudium et Spes” 58. b.)

- társadalomban. *Magyar Tudomány*, No. 7. pp. 712–719.
- FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.
- FÁBIÁN ZOLTÁN & ERŐS FERENC (1996) Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarázatában. In: ERŐS F. (ed) *Azonosság és különbözőség*. Budapest, Scientia Humana. pp. 182–200.
- GÁBOR KÁLMÁN (1993) Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében. *Educatio*, No. 2.
- GORSUCH, R. L. & VENABLE G. D. (1983) Development of an „Age Universal” I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, No. 22, pp. 181–187.
- KELEMEN ÁGNES (1992) Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, No. 2. pp. 77–101.
- LIGETI GYÖRGY (2003) *Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció*. Budapest, Új Mandátum.
- MURÁNYI ISTVÁN (1998) Szociokulturális és területi tényezők szerepe a 10–17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában. In: SIK E. & TÓTH J. (eds) *Idegenek Magyarországon*. Budapest, MTA PTI. pp. 139–152.
- MURÁNYI ISTVÁN (2004) Tizenévesek nemzeti identitása és előítéletessége. Szocio-kulturális jellemzők a rendszerváltozás után. PhD dolgozat. Kézirat.
- SZABÓ ILDIKÓ & HORVÁTH ÁGNES & MARIÁN BÉLA (1996) *Főiskolások állampolgári kultúrája*. Budapest, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont.
- SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- SZÁNTÓ JÁNOS (1998) A vallási mobilitás dimenziói és társadalmi vonatkozásai. In: Szántó J. (ed) *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest, Új Mandátum.
- TAMÁS PÁL (1997) Egyházi mozgásterek a társadalomban. In: HORÁNYI Ö. (ed) *Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*. Budapest, Vigilia.

SERDÜLŐK POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓJA AZ ERŐSZAK ÁRNYÉKÁBAN

ÜNNEPELT KÖNYVÉBEN (*There Are No Children Here* 1991) Kotlowitz leírja, hogy a felnőtté válás során a belvárosban (*inner city*)¹ egy gyerek életével együtt jár az erőszak. A gyerekek, akikről Kotlowitz ír, szinte mindennap erőszaknak vannak kitéve: otthon, a lakóhelyi környezetben és az iskolában. Kotlowitz kifinomult újságírói prózában mutatja be, hogyan kíséri ezeket az élményeket a növekvő félelem és egymás iránti bizalmatlanság, az iskolai tanulmányok iránti érdeklődés hanyatlása, az iskolai teljesítmény csökkenése és a jövővel kapcsolatos reménytelenség érzése. Ez az erőszakra adott viselkedési reakció és pszichológiai minta számtalan tudományos vizsgálódás tárgya volt (*Rosenblatt* 1983; *McLaughlin* 1993; *Groves* 1996; *Jenkins & Bell* 1997; *Straussner & Straussner* 1997 stb.).

Perry (1997) állandó félelmet diagnosztizált azoknál a gyerekeknél, akik hosszútávon ki vannak téve az otthoni erőszaknak. *Gardner* (1971) megfigyelte, hogy a korai életszakaszban átélt erőszak csökkenti a személyközi kapcsolatok kiépítésére való képességet és az ellenséges és visszahúzó viselkedés előjele. A kisgyerekekre különösen jellemző, hogy az erőszakos környezet hatására az önmagukba és másokba vetett bizalom nem alakul ki (*Wallach* 1994). Azok a gyerekek, akik gyilkosság szemtanúi lettek, még az általuk korábban szeretett tevékenységektől is visszahúzódnak (*Pynoos & Nader* 1986). Amikor az erőszak és az ezt követő félelem eluralkodik a szomszédos környezetben, a felelősségteljes szülők jobban odafigyelnek a gyerekeikre és erősebben korlátozzák a gyerek mobilitását (*Scheinfeld* 1983). Így azoknál a gyerekeknél, akiknek kevesebb lehetőségük van a környezetük felfedezésére, nehezebben alakul ki a személyes kontroll és így nehezebben válnak autonómmá (*Nabhan & Trimble* 1994). Az autonómiával kapcsolatos konfliktusok és az alacsony önbecsülés összefügg (*Taylor & Oskay* 1995; *Frederick & Grow* 1996), a korlátozó környezet kevésbé valószínű, hogy kifejleszti az egyéni kompetencia érzését (*Garbarino, Dubrow, Kostelny & Pardo* 1992). Az erőszakkal fertőzött lakókörnyezet katasztrofális a gyermek fejlődésére, „társadalmilag mérgező” (*Garbarino* 1995).

¹ A fehér lakosság nagy része által elhagyott és nyomornegyeddé vált városközpontokról van szó. Ez a folyamat leginkább az Egyesült Államok városaira jellemző. [A szerk.]

Az erőszak negatívan hat a gyerekek politikai szocializációjára is, s a személyes kontroll különböző szintjeire, az autonómiára, az önbecsülésre, a személyes kompetenciára, amelyek szétválaszthatatlanok a politikai részvételtől, amelyre hatással vannak. Azok az egyének, akiknek lehetőségük van, hogy otthon, az iskolában vagy a környezetükben kifejlesszék a személyes kontrollt, valószínűleg általánosítják ezt a specifikus élményüket a politikai részvétel szintjére és ezért érnek el magasabb pontszámot a politikai kompetenciaméréseken; azok, akiknek kevés ilyen tapasztalatuk van, ugyancsak általánosítják egyéni élményüket és a politikai kompetenciateszteken rosszabbul teljesítenek (*Almond & Verba* 1989:297–99). Az önkontroll döntő hatással van a politikai hatékonyságra (*Guyton* 1988), a polgári kötelességtudatra (*Renshon* 1974), csakúgy mint az önbizalom szintjére (*Yeich & Levine* 1994), és mindkettő kihat a politikai részvételre (*Carlson & Hyde* 1980).

Több tanulmány kimutatta a politikai hatékonyság és a részvétel kapcsolatát – vagyis aki kevésbé érzi, hogy képes változást előidézni a környezetében, kevésbé valószínű, hogy részt vesz politikai tevékenységben (*Verba & Nie* 1972; *Renshon* 1974; *Almond & Verba* 1989 stb.). A politikai hatékonyság és a politikai bizalom kapcsolata is jól dokumentált (*Abrahamson & Busch* 1975; *Craig et al* 1990). A politikai hatékonyság alacsony szintje gyenge politikai bizalommal jár együtt, melynek eredménye a közösségtől való elszakadás, az elidegenedés és a politikai részvételről való lemondás (*Hoffman* 1995; *Herring* 1989).

Ugyanakkor nem minden erőszakban felnövő gyermek válik kiábrándulttá és elköteleződésre képtelenné. Az erős családi környezet elháríthatja a negatív külső hatásokat (*Garbarino et al* 1992). A gyermek személyisége ugyancsak ellensúlyozhatja e hatásokat (*Wallach* 1994). Az alkalmazkodó gyerekek sok szeretetet és törődést keresnek és kapnak gondviselőjüktől, akkor is, ha nem édeszüleikről van szó (*Werner* 1990). Maga a közösség is megadhatja a társadalmi támogatást, amelyre szükségük van a stresszel szemben (*Caplan & Killilea* 1976), bár ha egy közösségen eluralkodik az erőszak, legtöbb esetben a társadalmi intézményeket is tönkreteszi (*Garbarino* 1995).

Pszichológusok már évek óta írják, hogy a gyermekkorban megtapasztalt erőszak komoly következményekkel jár a későbbi felnőtt életre. A gyermekkori erőszakot tanulmányozó kutatások legtöbbször azt vizsgálta, hogy az egyén hogyan integrálódik a társadalmi környezetbe; a politikai környezetbe integrálódás vizsgálata viszont többnyire elmaradt. A demokratikus társadalom aktív részvételt kíván polgáraitól. A jelen tanulmány a gyermekkorban megélt erőszak és a későbbi politikai szocializáció (pl. politikai érdeklődés, politikai folyamatokba vett bizalom, politikai hatékonyság, közösségi aktivitás) közötti összefüggésekkel foglalkozik serdülőkorúaknál és fiatal felnőtteknél. Hipotézisünk szerint azok a fiatalok, akik félnek mások szándékaitól és nem tudnak bizalomra épülő emberi kapcsolatokat kialakítani, másokkal termékenyen együttműködni, azok elszakadnak a közösségtől is, és képtelenek vagy nem hajlandóak részt venni a demokratikus rendszer működésében.

Ezen fiatalok kudarca abban, hogy a közösséghez kötődjenek nem csak magánéleti, hanem a közéletre kiható következményekkel is jár.

Az egyén-közösség kapcsolat fontossága már az antikvitás óta nagy hangsúlyt kapott különböző politikai és pszichológiai művekben. Arisztotelész híres kijelentése: „az ember társas lény” (zoón politikon) (*Politika* I. könyv 2. fejezet) a politikával való kapcsolat belső, adott voltát mint az emberi természet integráns részét határozza meg. Arisztotelész szerint jól akkor élhetünk, ha politikailag társulunk másokkal. *Rousseau* (1762) kibővítette ezt a gondolatot azzal, hogy a gyakorlat és a legjobb politikai társulás, vagyis a közvetlen demokrácia olyan dinamikát hoz létre, amelyben „a tehetség kibontakozik, az emberi látókör szélesedik, az érzések nemesednek és az ember egész lelke felemelkedik...” (*A társadalmi szerződésről*, I. könyv, 8. fejezet).

John Dewey a demokráciát társadalmi eszmeként és politikai kormányzati formaként írta le. A demokrácia mint kormányzati forma üres és jelentés nélküli, „hacsak nem testesül meg emberi kapcsolatokban”, továbbá „megtanulni embernek lenni annyit tesz, mint a kommunikáció adok-veszek folyamatában kialakítani azt az érzést, hogy az ember megkülönböztetett tagja egy közösségnek” (1927).

Hannah Arendt szerint az én és a közösség kapcsolatának autentikus érzését az egyének a demokratikus folyamat egyéni megtapasztalásából kell megszereznie. Arendt, aki fenomenológiai megközelítést alkalmazó politikai teoretikus, az egyének tényleges észlelésén vagy a részvétel fizikai tapasztalatán keresztül követte a jelentésalkotást a politikai közösségben (1958). A görög polisz alapos megfigyeléséből Arendt megértette, hogy a politikai cselekvés előfeltétele a megvitatus, és az emberekben levő legjobbat hozhatja felszínre – az egyenlők közösségének geneziséjét. Arendt számára a *vita activa* „három alapvető emberi tevékenységből áll: fizikai munkából (labor), teremtő munkából (work), cselekvésből (action).” (1958:7). A fizikai munka elsősorban a fennmaradással kapcsolatos, míg a teremtő munka a mesterséges, nem-természeti világgal foglalkozik. A *politikai cselekvésként definiált* cselekvés pedig az egyetlen olyan tevékenység, amelyben nem anyagi, hanem lényegi emberi terminusokban foglalkozunk egymással. Arendt azt állítja, hogy a modernitás összekeverte a cselekvést a fizikai munkával és a teremtő munkával, és ezzel az egyetlen igazán emberi tevékenységet a mesterséges alá rendelte. A mellett érvelt, hogy az emberi lét valósága a pluralitás, aminek következtében az autentikus politikai tevékenység politikai cselekvést igényel a nyilvános megvitatus elkötelezett résztvevőjeként felfogott közösségen belül. Rousseauhoz hasonlóan Arendt szerint is jobba teheti az embert a politikai cselekvés, és olyan alapot hozhat létre, amelyre építve az emberek ha nem érhetik is el, legalább közelíthetik legjobb önmagukat (*Rousseau* 1762:56). Arendt úgy gondolta, hogy csak a politikai cselekvésen keresztül fedezzük fel egyéni identitásunkat, és hogy a nyilvános megvitatus egyenlíti ki az egyének közötti játékeret azáltal, hogy elősegíti az egyenlőség és a szabadság kibontakozását a közösségen belül.

A modernitásra az elidegenedettség és egy általános veszteségérzés jellemző, így várható a zavar az egyénnek a demokratikus részvételben játszott szerepében. Az idézett gondolkodók szerint a politikai cselekvésre irányuló akarat jelzi, mit jelent embernek lenni – mi az emberi lét, és ez a megoldás a modern szorongásra. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen erőszaktól fenyegetetten élni, és felteszi a kérdést, hogy a modern közösségekben felnövekvő gyermekek leszádkadtak-e a közösségről, érinti-e ez politikai szocializációjukat, ha igen, hogyan, továbbá hogy az erőszak elszენvedése, ami alacsony önbecsülési, önkontroll és politikai hatékonyság szinteket eredményez, ellene hat-e annak, amit Arendt az emberi lét természetes pluralitásának nevezett.

Adatforrások és mérőeszközök

A jövő megfigyelése: Az ifjúság életformáinak és értékeinek folyamatos kutatása, 1994 (Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994).

A Michigani Egyetem Társadalomkutató Intézete az Országos Kábítószer Intézet finanszírozásában országos felmérést készített, amelynek reprezentatív mintájában kb. 125 állami és magánközépiskola 15 929 felsőévese vett részt (Bachman, Johnston & O'Malley 1996). Az iskolából kimaradókat kihagyták a mintából. A nyomtatott önkitöltős kérdőívet iskolai tanítási időben tantermekben töltötték ki képzett kérdezőbiztosok. Tanárok nem voltak jelen a kitöltésnél, hogy ezzel is elősegítsék a szabad és őszinte válaszadást. A diákok többsége 45 perc alatt kitöltötte a kérdőívet. A felmérés sok témára kiterjedt, és mivel túlzás lett volna elvárni a tanulóktól, hogy az összes téma kérdéseire válaszoljanak, ezért a tartalmat 6 részre osztva 6 különböző kérdőív-variánst (form) szerkesztettek. Mi az első két variáns (Form 1 és Form 2) válaszait ($N^1 = 2691$ és $N^2 = 2657$) vizsgáljuk e tanulmányban. Mint látni fogjuk, a fekete és a fehér válaszadók politikai attitűdje sok szempontból különbözött. Az 1. kérdőív (Form 1) válaszadóinak faji hovatartozását 656 esetben (24 százalék), a 2. kérdőív (Form 2) válaszadóit pedig 599 esetben (22 százalék) nem kódolták. Ezeket az eseteket kihagytuk a további elemzésből. Az 1. kérdőív válaszadói közül 2035 (85,9 százalék), a 2. kérdőív esetében 2058 válaszadó (86 százalék) fehér.

A minta jellemzői. A nemi eloszlás egyenlő volt a két kérdőíven (Form 1 = 53,3 százalék nő, Form 2 = 52,7 százalék nő) A válaszadók 17–22 év közöttiek voltak, többségük 1976-ban (Form 1 = 66,7 százalék, Form 2 = 66,9 százalék) vagy 1975-ben született (Form 1 = 29,9 százalék, Form 2 = 28,2 százalék) így 18 illetve 19 évesek voltak a felmérés idején. Az átlagéletkor 18,3 év.

Politikai mérőeszközök. Az 1. kérdőív több politikai attitűd- és viselkedésmérőt tartalmazott. Először is egy egyszerű 6 fokú ideológiai liberalizmus-konzervativizmus skálát a „nagyon konzervatív”-tól (= 1) a „radikális”-ig (= 6). A második eszköz egy faktor volt, amely a válaszadók emberpercepcióját mérte a követke-

ző 3 item kombinációjából számítva: Mennyire ért egyet azzal, hogy a) a legtöbb ember tisztességes próbál lenni b) az emberek a legtöbb esetben segítőkészek c) a legtöbb emberben meg lehet bízni. A válaszokat 0-tól (egyáltalán nem ért egyet) 3-ig (nagyon egyetért) terjedő konzisztens skálán mérték (Chronbach alpha 0,75). A politikai attitűdöket mérő harmadik eszköz egy faktor, amely a demokratikus politikai cselekvésről alkotott nézeteket fejezte ki. A válaszadókat megkérdezték, hogy hisznek-e abban, hogy a) az emberek szavazatai hatással vannak arra, hogyan kormányozzák az országot, és b) a civil szerveződések hatással vannak a különböző szakpolitikákra. A két item összekapcsolásával kaptak egy 1-től 5-ig terjedő skálát (1 = teljesen egyetért, 5 = egyáltalán nem ért egyet), ahol az alpha = 0,63. Három további item egyetlen faktorba sem illett, ezért külön elemeztük őket. A válaszadókat megkérték, hogy jelöljék, mennyire értenek egyet a következőkkel: a) „nem lehet jó állampolgár valaki, ha nem tartja be mindig a törvényeket”, b) egy jó állampolgár mindig támogatja a kormányt, még akkor is, ha nem ért egyet vele” c) „a jó állampolgár megpróbál változtatni azokon a kormányzati politikákon, amelyekkel nem ért egyet”. Minden itemre 1-től 5-ig terjedő skálán lehetett válaszolni 1 = egyáltalán nem ért egyet, 5 = teljesen egyetért).

Az 1. kérdőív 3 olyan itemet is tartalmazott, amely a válaszolók részvételi hajlandóságát mérte, bár nem sajátosan politikai értelemben. Itt arra kellett válaszolniuk, mennyire tartják fontosnak a maguk számára, hogy: a) tegyenek valamit a társadalomért, b) vezető funkciót töltsenek be egy közösségben, c) küzdjenek a társadalmi és gazdasági igazságtalanság ellen. Az itemek belsőleg konzisztens négyfokú skálát alkotnak (1 = nem tartja fontosnak, 4 = nagyon fontosnak tartja; alpha = 0,73).

Azokat a válaszolókat, akik a 2. kérdőívet kapták, szintén megkérték, hogy helyezzék el magukat az 1-től 6-ig (nagyon konzervatív – radikális) terjedő ideológiai liberalizmus-konzervativizmus skálán, úgy, mint az 1. kérdőívben. A politikai attitűdöket egy olyan kérdéssorozattal mérték, amely arra vonatkozott, mennyire támogatják a kérdezettek a kormányt. Az öt konzisztens item (alpha = 0,73) arra kérdezett rá, mennyire gondolják úgy, hogy a) a kormányon lévő emberek (nem) korruptak, b) a kormány (nem) pazarolja az adófizetők pénzét, c) lehet bízni abban, hogy a washingtoni kormány helyesen cselekszik, d) a kormány tagjai okosak és tudják mit tesznek, e) a kormány az egész nép javáért működik (értsd: nemcsak a nagy érdekcsoportokért). A skála 1-től, (egyáltalán nem ért egyet) 5-ig (teljesen egyetért) terjed.

A viselkedési szándékokat 6 itemmel mérték. Azt kérdezték, tervezi-e a kérdezett, hogy: a) szavaz a választásokon? b) levelet ír köztisztviselőnek? c) pénzt adományoz jelöltek vagy ügyek támogatására? d) politikai kampányban dolgozik? e) részt vesz legális tüntetésen? f) bojkottal bizonyos termékeket vagy áruházakat? Ezek az itemek is *belsőleg konzisztens faktort alkotnak* (alpha = 0,84) háromfokú skálával (amelyben 1 = nem tervezem, 3 = már tettem is ílyet).

Személyes hatékonyság és a jövőbe vetett hit mérése. Az 1. kérdőívet kitöltő válaszadóktól azt kérdezték, hogy mit gondolnak, nehezebb lesz-e a jövő, mint a mostani életük. Erre 1-től 5-ig terjedő skálán lehetett válaszolni (1 = semmiképpen sem lesz nehezebb, 5 = biztosan nehezebb lesz). A 2. kérdőívet kitöltők egy olyan kérdéssorozatot kaptak, amellyel az önértékelést és a személyes hatékonyság érzését vizsgálták. Az itemek a következők voltak: a) „Pozitívan viszonyulok önmagamhoz.” b) „Úgy érzem, értékes ember vagyok.” c) „Képes vagyok ugyanolyan jól csinálni dolgokat, mint mások.” d) „Összességében elégedett vagyok magammal.” e) „Úgy érzem, nem sok mindenre lehetek büszke.” f) „Néha azt hiszem, hogy semmire sem vagyok jó.” g) „Úgy érzem, semmit sem tudok jól csinálni.” h) „Úgy érzem, az én életem nem túl hasznos.” Ha az e, f, g, h itemeket ellentétükbe fordítjuk, $\alpha = 0,89$ konzisztenciájú skálát kapunk. A skála 1-től 5-ig terjed (1 = alacsony önértékelés, 5 = magas önértékelés).

Az erőszak mérése. A környékbeli erőszak mérése különbözött a két kérdőíven. Az 1. kérdőíven a válaszadókat arról kérdezték, hogy mennyire elégedettek „...saját biztonságukkal a lakóhelyükön, a munkahelyükön és az iskolában. Biztonságon azt értjük, hogy nem támadják meg és nem bántják valamilyen módon.” Az 1. kérdőíven azt is mérték, mennyire van jelen (erőszakmentes) tulajdon elleni bűncselekmény a környezetükben: „Mennyire érzi biztonságban a tulajdonában lévő tárgyakat attól, hogy ellopják vagy tönkreteszik őket lakóhelyi környékén, a munkahelyén vagy az iskolájában?” A válaszokat magas, közepes és alacsony félelemszintek szerint kódoltuk.

A 2. kérdőív a kérdezettek viktimizációjáról érdeklődött. 4 item a fizikai erőszakra kérdezett rá (fenyegették-e már meg fegyver nélkül? sértették-e már meg fegyver nélkül? fenyegették-e már meg fegyverrel? és okozott-e már valaki sérülést Önnek fegyverrel?), 3 item pedig arról kérdezett, áldozatul estek-e már nem-erőszakos, tulajdon elleni bűncselekménynek (elloptak-e már Öntől valamit 50 dollárnál kisebb értékben? 50 dollárnál nagyobb értékben? előfordult-e már Önnel, hogy valaki szándékosan kárt okozott a tulajdonában?). Mind a 7 itemnél az előfordulás gyakoriságát mérték. Az itemeket két skálára kódolták át: erőszakos cselekmény áldozata/nem erőszakos (tulajdon elleni) cselekmény áldozata. Mivel azonban annyira kevés válaszadónak volt már egynél több ilyen élménye (csak 9,8 százalék tapasztalt egynél több esetben erőszakot és csak 14,4 százalék több, mint egy esetben tulajdon elleni támadást), a két faktort átkódoltuk aszerint, hogy volt-e már áldozat vagy nem.

Országos Ifjúságkutatás, VII. hullám, 1987 (National Youth Survey, Wave VII, 1987)

1987-ben egy 1725 20–29 év közötti fiatal felnőttből álló országos reprezentatív mintát kérdeztek meg az 1986-ban történt eseményekről (Elliot 1996). Az Országos Ifjúságkutatás a kontinentális USA háztartásainak valószínűségi min-

táját használta. Az 1987-es mintában a válaszadók 21–27 év közöttiek voltak, átlagéletkoruk 23,9 év. Legtöbbjük angolszászként (Anglo) sorolta be magát (87,9 százalék), bár egy jelentős kisebbség vallotta magát feketének (15,1 százalék). Alig valamivel több, mint négy százalék (4,4 százalék) jelezte, hogy a spanyol anyanyelvű etnikumból (Hispanic) került a mintába. A tanulmányunkban csak a három csoportot elemezzük.

Az aspirációk és az intézmények támogatásának mérése. A survey kérdései nem irányultak közvetlenül politikai attitűdökre és viselkedésre, de néhány kérdés a válaszadók aspirációit vizsgálta és azt, hogy mennyire támogatják a hagyományos intézményeket. Három item azt mérte, hogy mennyire fontos a válaszadóknak, hogy pályájukon anyagilag elismerjék őket, ezen belül: a) évi 20 000 \$ fizetés b) a szakmai előbbre jutás c) a jó állás vagy pálya. (a Chronbach alpha együttható értéke 0,62). Három másik item azt mérte, mennyire fontos a kérdezettnek az intellektuális kihívás a munkájában, ezek: a) a képességeit használhatja; b) felsőfokú diplomája van; c) sikeres a munkában (a Chronbach alpha együttható értéke 0,51). Két item azt vizsgálta, mennyire fontosak a válaszadóknak a hosszú távú kapcsolatok: a) hosszan tartó intim viszony fenntartása; és b) a házasságkötés (a Cronbach alpha együttható 0,75). A pontszámok 1 (egyáltalán nem fontos) és 5 (nagyon fontos). között szóródnak. Egyetlen item mérte azt, hogy mennyire pozitív a kérdezettek viszonya az oktatási rendszerhez („Mennyire elégedett az iskolákban szerzett tapasztalatával?”) Ezt az itemet is 1-től 5-ig (nagyon elégedetlen, illetve nagyon elégedett) kódolták.

Végül, mivel a felmérés központi témája a bűnelkövető viselkedés és a deviancia volt, számos item a válaszadóknak a büntetőjogi rendszerről alkotott képét, valamint saját normanélküliségük és devianciájuk személyes szintjét mérte. A válaszadóktól azt kérdezték, hogy bizonyos cselekmények elkövetése esetén mennyire tartják valószínűnek, hogy letartóztatnák őket. Ilyen cselekményként felsorolták: a gyorshajást, az 5 \$ érték alatti lopást, az 50 \$ fölötti értékű lopást, a betörést, mások erőszakkal való kényszerítését, valaki megtámadását, a partner vagy házastárs bántalmazását). Az itemeket 0-tól 10-ig kódolták (0 = 0 százalék az esélye, 10 = 100 százalék az esélye). Ezután megkérdezték, milyen ítéletre számítanának. A választható ítéletek közül a legenyhébb az 1 = szabadon engedik büntetés nélkül, a leg súlyosabb pedig a 7 = hosszú börtönbüntetés volt.

A normanélküliség skálája összesen 21 itemet tartalmazott (alpha = 0,93), amelyek azt kérdezték, mennyire ért egyet a válaszadó a következő állításokkal (1 = egyáltalán nem ért egyet, 5 = teljesen egyetért): 1) a munkában csalás nélkül nem lehet sikeres az ember, 2) a párkapcsolatban elfogadható a hazugság, ha el akarjuk kerülni a vitát, 3) megengedhető a hazugság, hogy megkaphassunk egy állást, 4) a barátoknál a jó benyomás a legfontosabb, 5) hazudni kell a tanároknak, hogy elkerüljük a bajt, 6) a szülőknél a jó benyomás a legfontosabb, 7) *ha valaki olyan, mint a munkások, azt leplezni kell*, 8) a hazugság megengedhető, ha a társunkat megóvjuk a bajtól, 9) iskolai sikert csak csalással lehet elérni, 10) a szüleinkkel (nem) fontos

őszintének lenni, 11) ahhoz, hogy népszerűek legyünk, meg kell szegnünk szabályokat, 12) a feladatunk elvégzése (nem) fontosabb, mint az, hogy szeressenek bennünket, 13) a gyerekek verése a barátok tiszteletét vívja ki, 14) a szabályokat meg kell szegni, ha a munkában sikert akarunk elérni, 15) ha jó párkapcsolatot szeretnénk, a társunknak hazudni kell, 16) ha nyerni akarunk az iskolában, szabad tisztességtelenül játszani, 17) a bizalom megtartása érdekében hazudhatunk a szüleinknek, 18) a tanárokkal az a legfontosabb, hogy jó benyomást keltsünk, 19) megszeghetjük az ígéreteinket, hogy megőrizzük a jó viszonyt a partnerünkkel, 20) szabad hazudni, ha ezzel megóvjuk barátunkat a bajtól, 21) azért, hogy megtartsuk barátainkat, meg szabad szegni a szülők által szabott szabályokat. Az itemeket 1-től 5-ig (nagyon nem ért egyet – nagyon egyetért) kódolták.

A következő 16 item azt mérte, mennyire deviánsok a válaszadók ($\alpha = 0,89$). Azt kérdezték tőlük, mennyire tartják rossznak, ha valaki 1) csal az adóbevallásnál, 2) mások tulajdonát rongálja, 3) marihuánát szív, 4) 5 dollár alatti értékben lop, 5) megüt valakit, 6) alkoholt fogyaszt, 7) autót tör fel, 8) kemény drogokat árul, 9) 50 dollárnál nagyobb értékben lop, 10) lerészegedik, 11) gyógyszerrel visszaél, 12) alkohollal kínál valakit vagy alkoholt árusít, 13) megtámad valakit, hogy megsebesítse vagy megölje, 14) 10–20 mérföld/órával túllépi a megengedett sebességet, 15) erőszakkal kényszerít másokat, 16) szándékosan megsebesíti házastársát vagy partnerét. A kódok itt 1-től 4-ig (egyáltalán nem tartja rossznak – nagyon rossznak tartja) terjednek.

Az erőszak mérése. A kutatás 2 mérőeszközt használt. Az első a lakóhelyi környezet patológiáját vizsgálta. A válaszadókat arról kérdezték, mennyire fordulnak elő bizonyos problémák lakóhelyi környezetükben. A felsorolt bűnök közül néhány nyílt erőszakkal jár (pl. szexuális támadás, nemi erőszak, szervezett bűnözés, tettlegesség és utcai rablás, bűnbandák jelenléte), számos másik pedig nem jár nyílt erőszakkal (pl. vandalizmus, törvénysértés, alkoholista csavargó vagy narkós jelenléte, betörések, lopások és szerencsejáték). Két változót készítettünk ezekből az itemekből. Az első változó megkülönböztette azokat a válaszadókat, akik olyan helyen laktak, ahol problémásnak érzékelték az erőszakos események jelenlétét, azoktól, akik olyan helyen laktak, ahol nem érzékelték problémásnak az erőszakos események jelenlétét. A második változó ugyanígy két csoportra bontotta a válaszadókat az erőszakmentes bűncselekmények problematikussága alapján.

Azt is megkérdezték a válaszadóktól, hogy voltak-e már valaha erőszakos vagy nem erőszakos bűncselekmények áldozatai. Ebből is két változót készítettünk, amely megkülönböztette azokat, akik voltak/nem voltak erőszakos cselekmények áldozatai, és azokat, akik voltak/nem voltak nem erőszakos cselekmények áldozatai.

A pozitív támaszok (asset) mérése. A válaszadókat megkérdezték, hogy mennyire fontosak számukra a szüleik. Öt item méri a szülőktől kapott támogatást ($\alpha = 0,82$): 1) a szülői befolyás fontossága, 2) elégedettség a szülőkkel való kapcsolattal, 3) a szülőktől kapott melegség és szeretet szintje, 4) a szülőktől kapott támogatás és bátorítás szintje, és 5) a stressz és a presszió szintje a szülőkkel való

kapcsolatban (a többi skálához igazodóan átkódolva). A válaszokat két csoportra osztottuk: ahol pozitív a kapcsolat (1), és ahol nincs pozitív kapcsolat (0). Két item azt mérte, hogy mennyire fontos a szervezett vallás a válaszadónak ($\alpha = 0,76$); ezek: 1) milyen gyakran jár templomba (1 = soha, 5 = többször egy héten) 2) mennyire fontos számára a vallás (1 = egyáltalán nem fontos, 5 = nagyon fontos). A kapott értékeket dichotomizáltuk, így azt mutatják, hogy a vallás fontos, illetve nem fontos.

Elemzés és eredmények

A környék biztonságossága és a politikai szocializáció

A *Monitoring the Future* kutatás 1. kérdőívére válaszoló fiatalok 53,6 százaléka azt állította, hogy nem fél attól, hogy megtámadják vagy bántalmazzák a lakóhelyén, a munkahelyén vagy az iskolában. További 29 százalék érezte magát valamennyire biztonságban, míg 17,3 százalék aggódott amiatt, hogy a lakóhelyén esetleg fizikailag bántalmazzák. A 2673 fiatalból arra a kérdésre, hogy mennyire fél attól, hogy tulajdonát kár éri a lakóhelyén, munkahelyén vagy az iskolában 35,5 százalék válaszolta, hogy szinte egyáltalán nem, 35,7 százalék valamennyire tart ettől, 28,7 százalék pedig meglehetősen fél attól, hogy ez bekövetkezhet.

A férfiak a nőknél kevésbé érezték úgy, hogy fizikai erőszaknak vannak kitéve környezetükben. Míg majdnem 60 százaléuk (59,7 százalék) teljesen biztonságban érzi magát, a nőknél ez az érték 50 százalék. [$\text{Chi}^2(2) = 25,77, p < 0,001$]. A tulajdonának veszélyeztetettségétől való félelem tekintetében nem volt különbség a férfiak és a nők válaszai között. A fehérbőrű diákok kevésbé félnek akár fizikai, akár tulajdonát érintő erőszaktól, mint a fekete diákok. A fehérek 59, a feketék 43,4 százaléka érezte fizikailag biztonságban magát [$\text{Chi}^2(2) = 60,52, p < 0,001$], afelől, hogy tulajdonában kárt tesznek, a fehérek 37,6, a feketéknek pedig 31,6 százaléka nem aggódott [$\text{Chi}^2(2) = 11,73, p < 0,01$].

A fekete válaszadók a fehéreknél hajlamosabbak voltak úgy gondolni, hogy a jövő nehezebb lesz, mint a jelenlegi életük. [$t(2033) = 3,95, p < 0,001$]. A fehérekhez képest ugyancsak kevésbé gondolták, hogy az emberek korrektek, segítőkészek és szavahihetők [$t(1906) = 5,98, p < 0,001$], valamint azt, hogy a jó állampolgár igyekszik megváltoztatni a kormánypolitikát, ha nem ért egyet vele [$t(2019) = 2,86, p < 0,01$]. Másrészről a fekete válaszadók a fehéreknél gyakrabban hiszik, hogy ha együtt szavaznak vagy dolgoznak, akkor változást tudnak elérni [$t(2025) = 3,92, p < 0,001$]. A feketék nagyobb fontosságot tulajdonítottak az aktív közösségi részvételnek, mint a fehérek [$t(2031) = 6,76, p < 0,001$]. A feketékhez hasonlóan a nők is nagyobb fontosságot tulajdonítottak az állampolgárok közösségi aktivitásának a környezetükben, mint a férfiak [$t(1997) = 4,19, p < 0,001$]. A nők politikailag liberálisabb álláspontot képviseltek, mint a férfiak [$t(1312) = 2,75, p < 0,001$], és a férfiaknál nagyobb valószínűséggel gondolták azt, hogy a

közös munka változást tud elérni [$t(1992) = 5,31, p < 0,001$]. Az átlagértékeket az 1. táblázatban mutatjuk be.

1. táblázat: A politikai változók korrigált átlagai faj és nem szerint (zárójelben a szórással)

	Faj		Nem	
	Fehér	Fekete	Férfi	Nő
<i>Jövőbe vetett hit</i>				
A jövő nehezebb lesz*	3,26 (1,5)	3,65 (1,6) ^b	3,34 (1,5)	3,29 (1,6)
Egyéni hatékonyság**	4,04 (0,8)	4,07 (0,9)	4,14 (0,8)	3,97 (0,9) ^b
<i>Politikai viselkedés</i>				
Politikailag liberális*	3,17 (1,2)	3,36 (1,2)	3,10 (1,3)	3,28 (1,1) ^a
Politikailag liberális**	3,13 (1,2)	3,22 (1,2)	3,05 (1,2)	3,22 (1,1) ^a
Az emberek jók*	0,69 (0,9)	0,35 (0,6) ^b	0,61 (0,9)	0,67 (0,9)
A polgárok tehetnek*	3,53 (1,0)	3,78 (1,0) ^b	3,44 (1,0)	3,68 (1,0) ^b
Megváltoztathatják a kormánypolitikát*	3,67 (1,1)	3,46 (1,2) ^a	3,60 (1,1)	3,67 (1,1)
Betartják a törvényt*	2,84 (1,2)	2,85 (1,4)	2,79 (1,3)	2,89 (1,2)
Egyetértenek a kormánypolitikával*	2,04 (1,1)	1,91 (1,2)	2,04 (1,2)	2,00 (1,1)
Támogatják a kormányt**	2,71 (0,6)	2,50 (0,5) ^b	2,67 (0,6)	2,69 (0,05)
<i>Politikai cselekvés</i>				
Fontos a közösségbeli aktivitás*	2,41 (0,7)	2,73 (0,8) ^b	2,38 (0,8)	2,52 (0,7) ^b
Politikai aktivitás**	1,63 (0,4)	1,58 (0,4)	1,62 (0,4)	1,64 (0,4)

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,001$.

* Forrás: Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994, Form 1.

** Forrás: Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994, Form 2.

A fizikai erőszaktól való félelemnek jobban kitett fiatalok kevésbé pozitívan vélekedtek az emberi természetről, még akkor is, amikor kiszűrtük a nem és a faj lehetséges hatását. Viszont személyes hitüktől függetlenül nem különböztek a biztonságos környéken élőkől politikai liberalizmusban, a demokratikus folyamat definíciójában, vagy abban, hogy mennyire hajlamosak követni a politikai vezetőket. Másrésztől, sokkal fontosabbnak ítélték a közösségben való részvételt és saját szerepüket jövőbeli közösségi vezetőként. A második táblázat ezeknek a változóknak az átlagait és F-értékeit tartalmazza. Ugyanezt találtuk, amikor azokat a fiatalokat hasonlítottuk össze, akik olyan környéken élnek, ahol úgy érzik, félniük kell, hogy a tulajdonukban kárt tesznek vagy ellopják. Akik jobban félnek, azok kevésbé hisznek az emberek alapvető jóságában, mint azok, akik biztonságban élnek. Akik nagyobb félelemben élnek, hasonlóak azokhoz, akik a közösségben végzett cselekvés fontosságában bíznak, bár azok a fiatalok remélik a legkevésbé, hogy a jövőben közösségi vezetők lesznek, akik valamelyest félnek a nem erőszakos (tulajdon elleni) bűncselekményektől.

2. táblázat: A politikai változók korrigált átlagai a környékbeli fizikai erőszaktól vagy tulajdon elleni támadástól való félelem szerint, kiszűrve a nem és a faj hatását*

	Fizikai erőszaktól való félelem			
	Magas	Közepes	Alacsony	F (2,1974)
<i>Jövőbe vetett hit</i>				
A jövő nehezebb lesz	3,64	3,24	3,16	13,97 ^a
<i>Politikai viselkedés</i>				
Politikailag liberális	3,08	3,19	3,19	0,54
Az emberek jók	0,39	0,55	0,76	25,11 ^a
A polgárok tehetnek	3,49	3,58	3,61	1,81
Megváltoztathatják a kormánypolitikát	3,65	3,54	3,68	2,73
Betartják a törvényt	2,79	2,87	2,85	0,47
Egyetértenek a kormánypolitikával	1,93	2,04	2,03	1,17
<i>Politikai cselekvés</i>				
Fontos a közösségbeli aktivitás	2,56	2,34	2,49	10,46 ^a
	Félelem a tulajdon elleni erőszaktól			
	Magas	Közepes	Alacsony	F (2,1974)
<i>Jövőbe vetett hit</i>				
A jövő nehezebb lesz	3,40	3,27	3,13	5,48 ^a
<i>Politikai viselkedés</i>				
Politikailag liberális	3,27	3,18	3,15	1,05
Az emberek jók	0,48	0,58	0,84	28,40 ^a
A polgárok tehetnek	3,51	3,57	3,61	1,66
Megváltoztathatják a kormánypolitikát	3,67	3,60	3,64	0,62
Betartják a törvényt	2,79	2,84	2,89	0,94
Egyetértenek a kormánypolitikával	1,97	2,01	2,07	1,19
<i>Politikai cselekvés</i>				
Fontos a közösségbeli aktivitás	2,46	2,37	2,52	7,20 ^a

^a p < 0,001; ^b p < 0,01.

* Forrás: Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994, Form 1.

Az 1382 fiatal felnőtt közül akik az 1987-es *National Youth Survey*-ben a lakóhelyi környezetük patológiáját érintő kérdésekre válaszoltak, 29,2 százalék jelezte, hogy az erőszakos bűncselekmények problémát jelentenek a környéken, 60,8 százalék pedig azt jelezte, hogy a nem erőszakos bűncselekmények problémát jelentenek. A férfiak és a nők azonos mértékben jelezték környékükön problémaként az erőszakos bűncselekményeket, a nem erőszakos bűncselekményeket azonban a férfiak kicsit nagyobb gyakorisággal jelezték. A férfiaknál ez az érték 63 százalék volt, a nőknél pedig csak 58 százalék [Chi² (1) = 3,16, p = 0,07]. A feketék és a latinók nagyobb valószínűséggel jelezték, mint a fehérek, hogy lakókönyezetükben problémát jelent az erőszakos bűnözés: a feketék 42,6, a latinók 47,9 százaléka, de a fehéreknek csak 26 százaléka [Chi² (2) = 30,33, p < 0,001]. A kisebbségi válaszadók azt is nagyobb valószínűséggel mondták, mint a fehérek, hogy a nem erőszakos bűncselekmények problémát jelentenek a környékükön: a feketék

73,2, a latinók 64,6 százaléka, és a fehér válaszadók 58,4 százalék-a válaszolt így [Chi² (2) = 15,12, p < 0,001].

A kisebbségi válaszadók magasabb pénzügyi és intellektuális igényeket fogalmaztak meg, mint a fehérek, de alacsonyabb aspirációkat az élethosszig tartó személyes kapcsolatok tekintetében [t (1359) = 7,87, p < 0,001 a pénzügyi; t = 3,15, p < 0,01 az intellektuális, and t = -7,05, p < 0,001 a személyes aspirációkra]. Az oktatási rendszerrel viszont a kisebbségi válaszadók nem elégedettek gyakrabban mint a fehérek, és azt sem gondolják a fehéreknél nagyobb arányban, hogy nagyobb valószínűséggel tartóztatnák le őket, vagy hogy súlyosabb büntetést kapnának. A fehérekkel összehasonlítva a kisebbségi válaszadók normanélküliség-pontszámai magasabbak voltak [t (1361) = 5,18, p < 0,001], a deviancia-pontszámuk viszont alacsonyabbak [t (1359) = -4,89, p > 0,001]. E skálák faj szerinti átlagait a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat: Az aspiráció és az intézmények támogatása változók kiigazított átlagai faj és nem szerint*

	Faj		Nem	
	Fehér	Fekete/Latin	Férfi	Nő
<i>Aspirációs változók</i>				
Pénzügyi aspirációk	3,95 (1,0)	4,47 (0,7) ^a	4,25 (0,8)	3,82 (1,0) ^a
Intellektuális aspirációk	4,14 (0,9)	4,33 (0,7) ^b	4,24 (0,8)	4,11 (0,9) ^b
Személyes aspirációk	4,19 (1,2)	3,58 (1,4) ^a	4,01 (1,2)	4,18 (1,2) ^c
<i>Intézményi változók</i>				
Elégedettség az oktatással	3,77 (1,1)	3,69 (1,1)	3,81 (1,1)	3,69 (1,2)
A letartóztatás valószínűsége	5,96 (2,1)	5,92 (2,4)	5,61 (2,1)	6,29 (2,0) ^a
A büntetés szigora	3,90 (0,6)	3,97 (0,7)	3,91 (0,6)	3,91 (6,2)
Normanélküliség	1,90 (0,5)	2,08 (0,5) ^a	2,06 (0,5)	1,79 (0,5) ^a
Deviancia	1,79 (0,4)	1,64 (0,4) ^a	1,86 (0,4)	1,66 (0,4) ^a

^a p < 0,001; ^b p < 0,01; ^c p < 0,05

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

A nők és a férfiak között is számos különbség volt az aspirációk szempontjából. A női válaszadók alacsonyabb pénzügyi [t (1380) = -8,77, p < 0,001] és intellektuális [t (1380) = -2,84, p < 0,001], de magasabb személyes igényeket [t (1379) = 2,41, p < 0,05] fogalmaztak meg, mint a férfiak. Az oktatási rendszerrel nem voltak elégedettebbek a férfiaknál. A nők a férfiaknál gyakrabban gondolják, hogy letartóztatják őket, ha bűncselekményt követnek el [t (1380) = 6,00, p < 0,001], de a büntetést nem gondolták súlyosabbnak, mint a férfiak. Végül pedig, a nőknek átlagosan alacsonyabb a normanélküliség-pontszámuk [t (1382) = 10,40, p < 0,001] és alacsonyabb deviancia-pontszámuk [t (1380) = 8,72, p < 0,001], mint a férfiaké. E mutatók nemenkénti átlagait a 3. táblázat tartalmazza.

Mind a faj, mind pedig a nem összefügg az aspirációval, ezért amikor összehasonlítjuk a lakókörnyezet patológiáját és az aspirációs szinteket, ellenőriznünk kell a két egyéni jellemző szerint. A faj és nem szerinti kontrollálás után látható, hogy

csak az erőszakos bűncselekmények lakókörnyezeti észlelése és az intellektuális aspirációk között van összefüggés. Az erőszakosabb környéken élők intellektuális aspirációja magasabb [F (1,1359) = 7,91, $p < 0,01$]. A pénzügyi és a személyes aspirációk szempontjából nem volt különbség az erőszakosabb környéken élő és a kevesebb erőszakos bűncselekménynek kitett környéken élők között, továbbá nem volt különbség a sok és a kevés nem-erőszakos bűncselekménnyel sújtott környékek lakói között sem, sem pénzügyi, sem intellektuális, sem pedig személyes aspirációikban. E változók pontszámait a 4. táblázat mutatja be.

4. táblázat: Az aspirációs változók kiigazított átlagai a környékbeli erőszakos és nem-erőszakos bűncselekmények szerint, a nemmel és a fajjal kontrollálva*

	Aspirációs változók		
	Pénzügyi aspirációk	Intellektuális aspirációk	Személyes aspirációk
<i>Erőszakos bűncselekmény a lakóhelyen</i>			
Igen	4,03	4,28	4,00
Nem	4,06	4,14	4,10
F (1,1354)	0,32	7,91 ^a	2,08
<i>Nem erőszakos bűncselekmény a lakóhelyen</i>			
Igen	4,02	4,18	4,07
Nem	4,05	4,16	4,13
F (1,1354)	0,25	0,33	0,76

^a $p < 0,01$.

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

Azok a válaszadók, akik erőszakos környezetben éltek, kevésbé tartották valószínűnek, hogy letartóztatják őket, ha elkövetnek egy bűncselekményt, mint azok, akik kevésbé erőszakos környéken éltek [F (1,1358) = 17,16, $p < 0,001$], de a büntetés szigorának megítélését illetően nem volt különbség a válaszokban. Az erőszakosabb környezetben élők magasabb pontszámot értek el mind a normanélküliség [F (1,1359) = 11,98, $p < 0,1$], mind pedig a deviancia mérésénél [F (1,1359) = 8,77, $p < 0,001$], ha összehasonlítjuk őket azokkal, akik szerint lakóhelyükön az erőszak nem probléma. Akik olyan környéken éltek, ahol a tulajdon elleni bűncselekmény a probléma, azoknál gyengébb volt a kapcsolat az intézmények támogatásával, mint az olyan környéken lakóknál, ahol az erőszakos bűncselekmény volt probléma. Azoknál a válaszadóknál, akik nagyszámú tulajdon elleni bűncselekmény között éltek, magasabb volt a normanélküliség-pontszám, mint azoknál, akiknek a környezetében kevés tulajdon elleni bűncselekményt követtek el [F (1,1359) = 11,58, $p < 0,001$]. Más, statisztikailag szignifikáns eltérést nem találni a sok és a kevés a tulajdon elleni bűncselekménnyel jellemezhető környékek lakói között. Az 5. táblázatban láthatók e változók átlagértékei.

5. táblázat: Az intézmények támogatása változóinak korrigált átlagai a környékbeli erőszakos és nem-erőszakos bűncselekmények szerint, kiszűrve a nem és a faj hatását*

	Intézményes változók				
	Elégedettség az oktatással	A letartóztatás valószínűsége	A büntetés szigorja	Normanélküliség	Deviancia
<i>Erőszakos bűncselekmény a lakóhelyen</i>					
Igen	3,67	5,59	3,91	2,00	1,81
Nem	3,79	6,11	3,91	1,90	1,74
F (1,1354)	2,63	17,16 ^a	0,00	11,98 ^a	8,77 ^b
<i>Nem erőszakos bűncselekmény a lakóhelyen</i>					
Igen	3,71	5,91	3,93	1,96	1,77
Nem	3,83	6,03	3,87	1,87	1,76
F (1,1354)	3,60	1,22	3,15	11,58 ^a	0,18

^a $p < 0,001$; ^b $p < 0,01$.

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

Az áldozat helyzet és a politikai szocializáció

Az egyének bűncselekmény áldozatává válhatnak, akár magas, akár alacsony a környékben a bűncselekmények száma. Mind a *Monitoring the Future*, mind a *National Youth Survey* megkérdezte, hogy a válaszadó volt-e bűncselekmény áldozata. Tanulmányunkban a bűncselekményeket két csoportra osztottuk: olyanokra, amelyekben megjelenik fizikai erőszak (pl. nemi erőszak vagy tettlegesség), és olyanokra, amelyek általában erőszakmentesek (pl. vandalizmus vagy lopás). A *Monitoring the Future* felmérés válaszadóinak többsége (59,7 százalék) azt mondta, hogy még soha nem volt erőszakos támadás áldozata, bár a többség (59,1 százalék) állította, hogy nem erőszakos bűncselekményről már volt közvetlen tapasztalata. A férfiak nagyobb gyakorisággal (48,1 százalék erőszakos, 62,3 százalék nem erőszakos) számoltak be arról, hogy mindkét fajta bűncselekménynek áldozatai voltak, mint a nők (33 százalék erőszakos, 55,9 százalék nem erőszakos) [$\text{Chi}^2(1) = 46,94$, $p < 0,001$] és [$\text{Chi}^2(1) = 8,34$, $p < 0,01$]. Hasonlóképpen, a feketék (46 százalék erőszakos, 67,5 százalék nem erőszakos bűncselekmény áldozata) nagyobb valószínűséggel mondják, hogy mindkét bűncselekmény áldozatai, mint a fehérek (39,4 százalék erőszakos, 57,7 százalék nem erőszakos) [$\text{Chi}^2(1) = 4,36$, $p < 0,05$] és [$\text{Chi}^2(1) = 9,70$, $p < 0,01$].

A faj és a nem hatásának kiszűrésével azt láthatjuk, hogy aki erőszakos bűncselekmény áldozata volt, nagyobb valószínűséggel tartja magát kevésbé hatékonynak [$F(1,1700) = 28,91$, $p < 0,001$], és politikailag liberálisabb [$F(1,1700) = 13,67$, $p < 0,001$], mint az, aki nem volt még áldozata ilyen cselekménynek. Míg azok, akik erőszak áldozatai voltak, kevésbé támogatják a kormányt [$F(1,1700) = 4,60$, $p < 0,05$], mint akik nem voltak áldozatok, mégis azoknál nagyobb politikailag nagyobb aktivitást akarnak kifejtetni [$F(1,1700) = 17,06$, $p < 0,001$]. A nem erőszakos bűncselekmények áldozatai ugyancsak kevésbé tartják magukat

politikailag hatékonyak [$F(1,1700) = 10,46, p < 0,001$], bár ők is nagyobb politikai aktivitási szándékot mutattak [$F(1,1700) = 17,94, p < 0,001$], mint azok, akik még nem szenvedtek el ilyen bűncselekményt. A 6. táblázatban e mutatók átlagértékei láthatók.

6. táblázat: A politikai változók korrigált átlagai az áldozat-helyzet szerint, kiszűrve a nem és a faj hatását*

	Politikai attitűd és viselkedés			
	Politikai hatékonyság	Liberális/konzervatív	Kormány támogatás	Politikai cselekvés
<i>Erőszak áldozata</i>				
Igen	3,92	3,28	2,65	1,68
Nem	4,14	3,10	2,70	1,60
F(1,1700)	28,91 ^a	13,67 ^a	4,60 ^b	17,06 ^a
<i>A tulajdon elleni erőszak áldozata</i>				
Igen	3,99	3,18	2,67	1,66
Nem	4,12	3,07	2,69	1,58
F(1,1700)	10,46 ^a	2,80	0,85	17,94 ^a

^a $p < 0,001$; ^b $p < 0,05$

* Forrás: Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994, Form 2.

A *National Survey of Youth* válaszadóinak többsége arról számolt be, hogy sem erőszakos (79,7 százalék), sem pedig tulajdon ellen elkövetett bűncselekménynek (61,3 százalék) nem volt áldozata. A kisebbségi válaszadók sem állították gyakrabban, hogy áldozattá váltak, mint a fehérek. Kevesebb nő (17 százalék) mint férfi (23,6 százalék) szenvedett el erőszakos bűncselekményt [$\text{Chi}^2(1) = 9,35, p < 0,01$], és kevesebb nő (34,1 százalék), mint férfi (43,1 százalék) esett áldozatul tulajdon elleni támadásnak is [$\text{Chi}^2(1) = 11,88, p < 0,001$]. Erőszakos bűncselekmény elszívődése és a válaszadó aspirációja között összefüggés mutatkozott, amely akkor is megmaradt, amikor a faj és a nem lehetséges hatását kiszűrtük. Az erőszakos bűncselekmények áldozatai nagyobb pénzügyi aspirációt [$F(1,1354) = 10,30, p < 0,001$], magasabb intellektuális aspirációt [$F(1,1354) = 4,86, p < 0,05$], de alacsonyabb személyes aspirációt [$F(1,1354) = 8,01, p < 0,01$] mutattak, mint akik nem voltak áldozatok. A nem erőszakos bűncselekmények áldozatai kevésbé különböztek azoktól, akiknek még nem voltak ilyen személyes tapasztalatai. Csak abban különböztek tőlük, hogy magasabbak voltak az intellektuális igényeik [$F(1,1354) = 5,19, p < 0,05$], egyébként nem tértek el. A mutatók átlagpontoszámait a 7. táblázatban találhatók.

Az erőszakos bűncselekmény áldozatai kevésbé valószínű, hogy elégedettek az oktatással, mint akik nem tapasztaltak még erőszakot [$F(1,1354) = 12,04, p < 0,001$]. Az áldozatok kevésbé tartották valószínűnek, hogy letartóztatják őket, mint a nem-áldozatok. [$F(1,1354) = 4,76, p < 0,05$], bár a büntetés mértékét tekintve nem volt köztük különbség. Az erőszakos bűncselekmény áldozatai mind

a normanélküliség [F (1,1354) = 13,92, p < 0,001], mind pedig a devianciaskálán [F (1,1354) = 5,51, p < 0,05] magasabb értékeket értek el a nem-áldozatokhoz képest. A tulajdon elleni bűncselekmények áldozatai és a nem-áldozatok csak abban tértek el, hogy a nem-erőszakos bűncselekmény áldozatai kicsit magasabb értékeket kaptak a devianciaskálán [F (1,1354) = 4,31, p < 0,05]. Az átlagértékeket a 8. táblázatban szemléltethetjük.

7. táblázat: Az aspirációs változók korrigált átlagai az áldozat-helyzet szerint, kiszűrve a nem és a faj hatását*

	Aspirációs változók		
	Pénzügyi aspirációk	Intellektuális aspirációk	Személyes aspirációk
<i>Erőszakos bűncselekmény áldozata</i>			
Igen	4,21	4,28	3,90
Nem	4,01	4,16	4,13
F (1,1354)	10,30 ^a	4,86 ^c	8,01 ^b
<i>Nem erőszakos bűncselekmény áldozata</i>			
Igen	4,04	4,24	4,05
Nem	4,05	4,14	4,10
F (1,1354)	0,08	5,19 ^c	0,57

^a p < 0,001; ^b p < 0,01; ^c p < 0,05.

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

8. táblázat: Az intézmények támogatását kifejező változó kiigazított átlagai aszerint, hogy volt-e áldozat a kérdezett – nem és faj szerint ellenőrizve*

	Intézményes változók				
	Elégedettség az oktatással	A letartóztatás valószínűsége	A büntetés szigorja	Normanélküliség	Deviancia
<i>Erőszakos bűncselekmény áldozata</i>					
Igen	3,55	5,69	3,88	2,03	1,82
Nem	3,81	6,00	3,92	1,91	1,76
F (1,1354)	12,04 ^a	4,76 ^b	0,89	13,92 ^a	5,51 ^b
<i>Nem erőszakos bűncselekmény áldozata</i>					
Igen	3,69	5,94	3,89	1,95	1,80
Nem	3,80	5,96	3,82	1,92	1,75
F (1,1354)	2,51	0,03	0,64	1,55	4,31 ^b

^a p < 0,001; ^b p < 0,05.

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

A szülők és az egyház mint támasz

Azok a gyerekek és fiatalok, akiknek erős és pozitív a kapcsolatuk szüleikkel és/vagy az egyházzal, könnyebben túteszik magukat az erőszak negatív hatásain. Akiknek a lakókörnyezetében magas volt a bűnözés, de a szüleikkel jó a kapcsolatuk, magasabb intellektuális aspirációkkal rendelkeznek [F (1,395) = 4,66, $p < 0,05$] és elégedettebbek az oktatással [F (1,395) = 6,94, $p < 0,01$], mint azok a társaik, akik ugyanazon a környéken, de erős szülő-kapcsolat nélkül élnek, és ez az összefüggés akkor is megmarad, ha kiszűrjük a faj és a nem lehetséges hatását. A jó szülői kapcsolatban élők a bűncselekmény elkövetésért kapható büntetés mértékét alacsonyabbnak gondolták, mint azok, akiknek nincs jó kapcsolatuk a szülőikkel [F (1,395) = 4,62, $p < 0,05$]. Alacsonyabb értéket értek el a normanélküliség [F (1,395) = 10,39, $p < 0,001$] és deviancia skáláján is [F (1,395) = 3,84, $p < 0,05$] azokhoz a fiatalokhoz képest, akik erőszakos környezetben éltek erős szülői támogatás nélkül. A szülők és az attitűdök közötti kapcsolat valamivel gyengébb azoknál, akik erőszakos bűncselekmény áldozatai voltak. Azok az áldozatok, akik erős szülői kapcsolattal rendelkeztek elégedettebbek voltak az oktatásban szerzett tapasztalataikkal [F (1,274) = 6,50, $p < 0,05$], alacsonyabb pontszámot értek el a normanélküliség skálán [F (1,275) = 9,68, $p < 0,01$], mint azok az áldozatok, akiknek nem volt jó kapcsolata a szülőikkel. Ezekhez az elemzésekhez a 9. táblázat tartalmazza az átlagértékeket.

Az erőszak lehetséges negatív hatásai ellen a vallás erősebben véd, mint a szülők. Azok, akik erőszakos környéken éltek, de a vallást életük fontos részének tekintették, magasabb intellektuális [F (1,395) = 15,88, $p < 0,001$] és személyes aspirációkkal [F (1,395) = 13,27, $p < 0,001$] rendelkeztek, mint akik nem voltak vallásosak az erőszakos lakókörnyezetben. Az erős vallásos meggyőződésű válaszadók elégedettebbek voltak az oktatásban szerzett tapasztalataikkal [F (1,395) = 12,94, $p < 0,001$], és mind a normanélküliség [F (1,395) = 8,06, $p < 0,01$], mind a deviancia skálán [F (1,395) = 53,83, $p < 0,001$] alacsonyabb pontszámot értek el, mint azok, akiknek nem volt egyházi kötődésük. Hasonlóképpen, az erőszakos bűncselekmények áldozatai között ugyancsak pozitívabb képet alkottak saját jövőjükéről és a társadalmi intézményekről azok, akik számára a vallás fontos, mint azok, akik számára nem. Az erőszakos bűncselekményeknek azok az áldozatai, akik számára fontos a vallás, magasabb intellektuális [F (1,277) = 8,67, $p < 0,01$] és személyes aspirációval [F (1,277) = 3,92, $p < 0,05$] rendelkeztek, mint azok, akik nem vallásosak. A vallásos áldozatok szigorúbb büntetésre számítanak az elkövetett bűncselekményekért [F (1,277) = 4,78, $p < 0,05$], alacsonyabb pontszámot értek el a normanélküliség- [F (1,277) = 9,78, $p < 0,01$] és deviancia-skálán [F (1,277) = 28,24, $p < 0,001$], mint akiknek nincs erős vallási kötődésük. Ehhez az elemzéshez az átlagértékek a 9. táblázatban láthatók.

9. táblázat: Az aspirációs és intézmények támogatásáról szóló változók kiigazított ázlagértékei olyan válaszolóknál, akik erőszakos bűnözésnek erősen kitett környéken élnek, áldozatai voltak erőszakos bűnténynek és fontosnak tekintik a szüleiket és a vallást – fajra és nemre ellenőrizve*

	A szülők fontossága		A vallás fontossága	
	Magas	Alacsony	Magas	Alacsony
Magas erőszakos bűncselekményszám	N = 270	N = 134	N = 188	N = 216
<i>Aspirációs változó</i>				
Pénzügyi aspirációk	4,05	4,06	4,03	4,09
Intellektuális aspirációk	4,35	4,16 ^c	4,47	4,13 ^a
Személyes aspirációk	3,89	4,11	4,20	3,75 ^a
<i>Intézményi változók</i>				
Elégedettség az oktatással	3,78	3,45 ^b	3,90	3,46 ^a
A letartóztatás valószínűsége	5,62	5,57	5,76	5,46
A büntetés szigora	3,87	4,01 ^c	3,95	3,89
Normanélküliség	1,95	2,13 ^a	1,93	2,08 ^b
Deviancia	1,77	1,86 ^c	1,64	1,94 ^a
Erőszakos bűncselekmény áldozata	N = 185	N = 93	N = 136	N = 145
<i>Aspirációs változó</i>				
Pénzügyi aspirációk	4,24	4,23	4,23	4,24
Intellektuális aspirációk	4,31	4,27	4,43	4,15 ^b
Személyes aspirációk	3,86	3,91	4,04	3,72 ^c
<i>Intézményi változók</i>				
Elégedettség az oktatással	3,69	3,29 ^c	3,68	3,43
A letartóztatás valószínűsége	5,61	5,77	5,76	5,56
A büntetés szigora	3,87	3,91	3,97	3,79 ^c
Normanélküliség	1,98	2,17 ^b	1,95	2,14 ^b
Deviancia	1,81	1,87	1,70	1,95 ^a

^a p < 0,001; ^b p < 0,01; ^c p < 0,05.

* Forrás: National Youth Survey, Wave VII, 1987.

Következtetések és diszkusszió

Az adatok erős bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy az erőszakkal teli környezet megváltoztatja a fiatal felnőttek életét. Azok a fiatalok, akik félnek a környékükön történő erőszakos bűncselekményektől, és akik érzékelik, hogy a bűnözés probléma a környezetükben, fatalisztikusabb jövőképet hordoznak, mint akik nem félnek az erőszaktól. Pesszimistább képük van az emberi nemről is. Akik erőszakkal teli környéken élnek, kevésbé hisznek abban, hogy a bűnözőket elfogják, mint azok, akik erőszakmentes környéken laknak. Végül, akik olyan környezetben élnek, ahol mindent áthat az erőszak, azok normanélkülibbek és deviánsabbak, mint azok, akik biztonságosabb környezetben élnek.

Az, ha valaki erőszakos bűncselekmény áldozata lesz, a lakókörnyezeti erőszak szintjétől függetlenül szintén negatívan hat a politikai és társadalmi attitűdökre. A lakókörnyezeti erőszak hatásához hasonlóan azok a fiatalok, akik erőszakos

cselekmény áldozataként tapasztalatot szereztek a személyes erőszakról, kevésbé érzik benső énjüket hatékonynak, mint azok, akik soha nem voltak áldozatok. Az erőszak áldozatai kevésbé támogatják a kormányt, és kevésbé bíznak abban, hogy a bűnözőket letartóztatják. Végül, a normanélküliség és deviancia mércéin is magasabb pontszámot értek el, mint akik nem voltak áldozatai bűncselekménynek.

Ugyanakkor, érdekes, hogy azok, akik erőszakkal teli környezetben nőttek fel, jobban törődnek (helyi) közösségük jobbításával, nagyobb gyakorisággal válaszolták azt, hogy szándékukban áll a közösségért tenni, mint azok, akik jobb környéken élnek. Azok a fiatalok, akik erőszakos bűncselekmény áldozatai lettek, a többieknél nagyobb arányban fejezték ki, hogy aktívan politizálni akarnak. A felszínen ez némileg ellentmondásban van azzal, hogy ezeknek az egyéneknek a személyes hatékonyság pontszáma alacsonyabb. A hatékonyság skála itemjeit azonban a belső hatékonyság mérésére tervezték. A politikai szocializációs irodalom igazolta, hogy a politikai hatékonyságnak van egy belső és egy külső komponensre (Zimmerman 1989), és hogy a belső hatékonyság erősen kapcsolódik az önbecsüléshez (v.ö. Yeich & Levine 1994). Az irodalom általában arra is figyelmeztet, hogy az alacsony politikai bizalomszint és a magas hatékonysági szint kombinációja a megszokottól eltérő, „nem konvencionális” politikai tiltakozási formákat eredményezhet, amelyek néha erőszakos megnyilvánulásai is lehetnek (Finkle et al 1989; Abravanel & Busch 1975). A kormányzat (establishment) szempontjából talán inertelem lehet, amit az erőszak veszélye esetén kell elmondani: az alacsony politikai bizalom és az erős részvételi szándék kombinációja könnyen politikai tiltakozáshoz vezet a meglévő demokratikus intézményekhez való csatlakozás helyett.

Adataink azt is megmutatják, hogy az erőszakkal teli környezetben való felnövekedés negatív hatásait enyhítheti a szülők és az egyház pozitív hatása. Az eredmények további bizonyítékkal szolgálnak Almond és Verba tézisére, mely szerint az egyének a személyes kontrol otthon, az iskolában, a lakóhelyükön, és esetleges munkahelyükön megélt pozitív és negatív tapasztalatát egyaránt a politikai részvétel és politikai kompetencia percepciójában általánosítják (Almond & Verba 1989).

Végül, a politikai elmélet jelzi, hogy a demokráciában való részvételnek megvannak a maga pozitív externáliái – az egyén és az állam szintjén is. Ez a tanulmány Arisztotelészről Arendtig több olyan elméletet vizsgált meg, amely a politikai viselkedés és az én fejlődése közötti kapcsolat fontosságát tárja fel és magyarázza. Az állam legitimitását erősíti az egyének részvétele a közéletben, a politikai bizalom és hatékonyság alacsony szintje pedig erodálja. Ezért, ha az egyén élete korai szakaszában erőszaknak van kitéve, az a politikai szocializációra való hatása miatt komoly következményekkel jár nem csak az egyénre, de az államra nézve is. A biztonságosabb helyi közösségek létrehozását célzó közpolitikáknak inherens demokratikus implikációi vannak. Ha az erőszaktól való fenyegetettség gátolja a funkcionális politikai interakciót, gyengíti a politikai hatékonyságot és bizalmat, és csökkenti alapvetően plurális voltunkat, akkor a teoretikusok

Rousseautól (1762) *Arendtig* (1958) és *Patemanig* (1970) azt vetik ellen, hogy ezzel sérül az egyéni identitás érése, az egyéni jellem fejlődése, az egyéni jelentésalkotás, végül pedig a demokratikus társadalom legitimitása.

LINDA O. VALENTY & EDITH J. BARRETT
fordította Lekeny Hajnal

IRODALOM

- ABRAVNEL, MARTIN B., & BUSCH, RONALD J. (1975) Political Competence, Political Trust, and the Action Orientation of University Students. *Journal of Politics* 37. pp. 69–81.
- ADELSON, JOSEPH (1985) Observations on Research in Adolescence. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs* 111. pp. 249–254.
- ADELSON, JOSEPH, & O'NEIL, ROBERT P. (1966) Growth of Political Ideas in Adolescence: The Sense of Community. *Journal of Personality and Social Psychology* 4. pp. 295–306.
- ARENDT, HANNAH (1969) *On Violence*. New York, Harcourt Brace and Company.
- ARENDT, HANNAH (1958) *The Human Condition*. Chicago, University of Chicago Press.
- ARISTOTLE (1984) *The Politics*. (Trans. Carnes Lord) Chicago, University of Chicago Press.
- ALMOND, GABRIEL & VERBA, SIDNEY (1989) *The Civic Culture*. Boston, Little.
- BACHMAN, JERALD G., JOHNSTON, LLOYD D., & O'MALLEY, PATRICK M. (1996) *Monitoring the Future: A Continuing Study of the Lifestyles and Values of Youth, 1994*. [Computer file]. Conducted by University of Michigan, Survey Research Center. ICPSR (ed.) Ann Arbor, MI, Inter-university Consortium for Political and Social Research [producer and distributor].
- CAPLAN, G., & KILLILEA, M. (eds) (1976) *Support Systems and Mutual Help*. New York, Grune & Stratton.
- CARLSON, JAMES M., & HYDE, MARK S. (1980) Personality and Political Recruitment: Actualization or Compensation. *Journal of Psychology* 106. pp. 117–120.
- CRAIG, STEPHEN C., NIEMI, RICHARD G., & SILVER, GLENN E. (1990) Political Efficacy and Trust: A Report on the NES pilot Study Items. *Political-Behavior* 12. pp. 289–314.
- DAVIDSON, J., & SMITH, R. (1990) Traumatic Experiences in Psychiatric Outpatients. *Journal of Traumatic Stress Studies* 3. pp. 459–475.
- DEWEY, JOHN (1927) *The Public and its Problems*. New York, H. Holt and Company.
- ELLIOTT, DELBERT (1996) *National Youth Survey* [United States], Wave VII, 1987 [Computer file]. ICPSR version. Boulder, CO, Behavioral Research Institute [producer], 1995. Ann Arbor, MI, Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor].
- FREDERICK, CHRISTINA M., & GROW, VIRGINIA M. (1996) A Mediational Model of Autonomy, Self-esteem, and Eating Disordered Attitudes and Behaviors. *Psychology of Women Quarterly* 20. pp. 217–228.
- FINKLE, STEVEN E., MULLER, EDWARD N., & OPP, KARL-DIETER (1989) Personal Influence, Collective Rationality, and Mass Political Action. *American Political Science Review* 83. pp. 885–903.
- GARBARINO, JAMES (1995) *Raising Children in a Socially Toxic Environment: Childhood in the 1990s*. San Francisco, Jossey-Bass.
- GARBARINO, JAMES, DUBROW, NANCY, KOSTELNY, KATHLEEN, & PARDO, CAROLE (1992) *Children in Danger: Coping with the Consequences of Community Violence*. San Francisco, Jossey-Bass.
- GARBARINO, JAMES, & KOSTELNY, KATHLEEN (1997) What Children Can Tell us About Living in a War Zone. In Joy D. Osofsky, (ed), *Children in a Violent Society*. (pp. 32–41). NY, The Guilford Press.
- GARDNER, G. (1971) Aggression and Violence. *American Journal of Psychiatry* 128. pp. 445–450.
- GREENBERG, M. T., SPELTZ, M. L., & DEKLYEN, M. 1993. The Role of Attachment in the Early Development of Disruptive Behavior Problems. *Development and Psychopathology* 5. pp. 191–213.
- GROVES, B. M. (1996) Growing up in a Violent World. In E. J. Erwin (ed), *Putting Children*

- First*. (pp. 31–52). Baltimore, MD, Paul H. Brookes.
- GUYTON, EDITH M. (1988) Critical Thinking and Political Participation: Development and Assessment of a Causal Model. *Theory and Research in Social Education* 16. pp. 23–49.
- HALPERN, R. (1990) Poverty and Early Childhood Parenting: Toward a Framework for Intervention. *American Journal of Orthopsychiatry* 60. pp. 6–18.
- HERRING, CEDRIC (1989) Acquiescence or Activism? Political Behavior Among the Politically Alienated. *Political Psychology* 10. pp. 135–153.
- HOFFMAN, THOMAS J. (1995) Child Sexual Abuse: An Undermining of the Polis. *Journal of Primary Prevention* 15. pp. 387–402.
- JENKINS, E. J., & BELL, C.C. (1997) Exposure and Response to Community Violence Among Children and Adolescents. In: JOY D. OSOFSKY, (ed), *Children in a Violent Society*. (pp. 9–31). NY, The Guilford Press.
- KOTLOWITZ, ALEX (1991) *There Are No Children Here*. NY, Doubleday.
- MARANS, STEVEN, & ADELMAN, ANNE (1997) Experiencing Violence in a Developmental Context. In: JOY D. OSOFSKY, (ed), *Children in a Violent Society*. (pp. 202–222). NY, The Guilford Press.
- MCCULLOUGH, P. MICHAEL, ASHBRIDGE, DONNA, & PEGG, REBECCA (1994) The Effect of Self-esteem, Family Structure, Locus of Control, and Career Goals on Adolescent Leadership Behavior. *Adolescence* 29. pp. 605–611.
- McLAUGHLIN, M. W. (1993) Embedded Identities. In: S. HEATH & M. McLAUGHLIN (eds) *Identity and Inner-city Youth*. (pp. 36–68). NY, Teachers College Press.
- NABHAN, GARY, & TRIMBLE, STEPHEN (1994) *The Geography of Childhood: Why Children Need Wild Places*. Boston, Beacon.
- OSOFSKY, J. D. (1995) The Effects of Exposure to Violence on Young Children. *American Psychologist* 50. pp. 782–788.
- PATEMAN, CAROLE (1970) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge, England, Cambridge University Press.
- PERRY, BRUCE D. (1997) Incubated in Terror: Neurodevelopmental Factors in the “Cycle of Violence.” In: JOY D. OSOFSKY (ed) *Children in a Violent Society*. (pp. 124–149). NY, The Guilford Press.
- PYNOS, R. S. & NADER, K. (1988) Psychological First Aid and Treatments Approach to Children Exposed to Community Violence: Research Implications. *Journal of Traumatic Stress Studies* 1. pp. 445–473.
- PYNOS, R. S. & NADER, K. (1986) Children’s Exposure to Violence and Traumatic Death. *Psychiatric Annals* 20. pp. 334–344.
- RENSHON, STANLEY A. (1974) *Psychological Needs and Political Behavior: A Theory of Personality and Political Efficacy*. New York, Macmillan.
- ROSENBLATT, R. (1983) *Children of War*. New York, Doubleday.
- ROUSSEAU, J. (1762) On The Social Contract. In: (ed: Roger D. Masters, trans: Judith R. Masters) *On The Social Contract with Geneva Manuscript and Political Economy*. New York, St. Martin’s Press. 1978.
- STRAUSSNER, J. H., & STRAUSSNER, S. L. A. (1997) Impact of Community and School Violence on Children. In: N. K. PHILLIPS & S. L. A. STRAUSSNER (eds), *Children in the Urban Environment*. (pp. 61–77). Springfield, IL, Charles C. Thomas.
- TAYLOR, RONALD D., & OSKAY, GULTER (1995) Identity Formation in Turkish and American Late Adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 26. pp. 8–22.
- VERBA, SIDNEY, & NIE, NORMAN H. (1972) *Participation in America*. New York, Harper.
- WERNER, E. E. (1990) Protective Factors and Individual Resilience. In: S. J. MEISELS & J. P. SHONKOFF (eds) *Handbook of Early Childhood Education*. Cambridge, Cambridge University Press.
- YEICH, SUSAN, & LEVINE, RALPH (1994) Political Efficacy: Enhancing the Construct and its Relationship to Mobilization of People. *Journal of Community Psychology* 22. pp. 259–271.
- ZIMMERMAN, MARC A. (1989) The Relationship Between Political Efficacy and Citizen Participation: Construct Validation Studies. *Journal of Personality Assessment* 53. pp. 554–566.

A CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE AZ EGYÉNEK, KÖZÖSSÉGEK, ILLETVE A TÁRSADALOM SZÁMÁRA

ACIVIL SZERVEZETEK, MINT AZ ÁLLAMPOLGÁROK önkéntes szerveződései a társadalmi-kulturális élet fontos alkotó elemei, tevékenységük, szerepvállalásuk révén nagymértékben hozzájárulnak a társadalmi problémák hatékony kezeléséhez, a közösségi szükségletek kielégítéséhez. Ezek a szervezetek gyakorlatilag az élet minden területén jelen vannak, meghatározó szerepet játszanak a modern demokráciák fontos elemének, a pluralizmusnak a kifejeződésében, megfelelő keretet és lehetőséget biztosítanak az embereknek az önszerveződésre, arra, hogy közös érdekek, értékek mentén, meghatározott célok elérése, hasonló problémák kezelése, embertársaik megsegítése végett létrehozzák saját egyesületeiket, klubjaikat, kifejezzék igényeiket, érvényesítsék érdekeiket.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, valamint az Alkotmányban deklarált, alapvető emberi szabadságjogként definiált egyesülési jog nemcsak a felnőtt embereket, hanem a fiatalkorúakat is megilleti. Az egyesülési jogról (szabadságról) szóló 1989. évi II. törvény kimondja, hogy az egyesületek, illetve egyéb társadalmi szervezetek (klubok, körök, társaságok stb.) alapításában, ilyen szervezetek munkájában, tevékenységében kiskorúak is részt vehetnek, sőt életkori sajátosságaiknak megfelelően különböző tisztségeket is betölthetnek. A civil szervezetekben való tagsági vagy önkéntes munkával való részvételnek számos pozitív hozadéka és hatása van az egyénre nézve, de a társadalom egészét tekintve is. E szervezetek fontos szocializációs ágensek is mind fiatal, mind felnőttkorban, hiszen olyan viselkedésmódok elsajátítására, illetve gyakorlására adnak lehetőséget, amelyek feltétlenül szükségesek egy öntudatos polgárral bíró, aktív részvételen alapuló demokrácia megteremtéséhez és működéséhez. A diákönkormányzatok, a különböző ifjúsági szervezetek munkájába való bekapcsolódás során olyan tudásra, képességekre tesznek (tehetnek) szert, olyan élmények, illetve információk birtokába juthatnak a fiatalok, szocializációs szempontból életkoruk egyik legfontosabb szakaszában, amely alapvetően meghatározó lehet arra nézve, hogy később, felnőttkorukban milyen polgár válik belőlük, kialakul-e bennük az ún. civil tu-

datosság, a másik megsegítésére való hajlandóság, hogyan viszonyulnak a társadalmi cselekvésekbe való bekapcsolódáshoz, az önkéntességhez stb.

Magyarországon nem igazán van példa olyan empirikus felmérésre, amely a civil szervezetekben való részvétel, az ilyen szervezetek létrehozására vonatkozó magatartás, vagy az önkéntesség, az önkéntes munka motivációit, illetve hatásait vizsgálná az egyén szempontjából, bár az önkéntes munka motivációjáról az utóbbi években már jelent meg néhány tanulmány (pl. *Czike* 2001; *Czike & Bartal* 2004).

A szerző célja, hogy tanulmányában megmutassa az olvasónak, miért is fontosak a civil kezdeményezések, öntevékeny szervezetek, ismertesse az e szerveződéseknek a társadalom egészségesebb működéséhez hozzájáruló, az egyének és a közösség életében betöltött fontos szerepeiket.

A társadalmi önszervezések „térnyerése”

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások következtében, amilyenek a fejlett demokráciákban a jóléti rendszerek válsága, a hagyományos jóléti szociálpolitika megkérdőjelezése, a neoliberális eszmék térhódítása, az állam által irányított fejlődésből való kiábrándulás, újfajta közösségi – társadalmi – szükségletek, illetve problémák megjelenése, a kommunikációs forradalom,¹ a közép-kelet-európai országokban az államszocialista hatalmak bukása, a többpárti demokráciák kiépülése, a társadalmi önszervezések jogi, politikai legitimitációjának visszaállítása, napjainkban újra reneszánszát éli a civil társadalomról való gondolkodás, diskurzus, újra igény van az államon s egyúttal az egyes individuumon túl civil társadalom létének kinyilvánítására.

A civil társadalom a jogilag szabad, autonóm cselekvő egyéneken nyugszik, feltétele a magánszféra megléte, ez a közeg a nyilvánosság tere, az a tér, ahol a polgár mint magánszemély érdekeinek érvényesítésére, személyes autonómiájának és különböző szükségleteinek kielégítésére vonatkozó igényei megfogalmazására törekszik (*Seligman* 1997) – elsődlegesen a különböző társadalmi önszervezések révén, illetve azok által. A civil társadalom léte tehát az önkéntes, öntevékeny társulások, érdekartikuláló, érdekközvetítő, -érvényesítő csoportok, szakmai testületek stb. működésén alapul, mely társulások alapító tagjaik szabad, privát döntése folytán jönnek létre.

Az állam szerepének megkérdőjelezése előtérbe helyezte tehát a civil társadalom szervezeteit, és megnövelte a velük kapcsolatos várakozásokat.

A civil társadalomra irányuló egyre nagyobb figyelem közepette az említett változások a civil (nonprofit)² szervezetek száma, valamint szerepe, jelentősége je-

1 Az újfajta kommunikációs csatornák, a számítógép, az internet széles körű elterjedése sokkal könnyebbé tette, hogy az emberek szerveződjenek, mozgolódjanak. Ezek a kiterjedt kommunikációs csatornák a tömegek szervezéséhez és az összehangolt cselekvéshez ma már szinte elengedhetetlenek (*Salamon* 1994).

2 A tanulmányban tulajdonképpen szinonimaként használjuk a civil szervezet és a nonprofit szervezet kifejezéseket.

lentős mértékű növekedését eredményezték.³ Egyes szerzők (*Salamon* 1994, 109; *Salamon & Anheier* 1999:12) a szervezett magánkezdeményezések és az önkéntes tevékenység erőteljes bővülése kapcsán „globális egyesületi (társulási) forradalomról” beszélnek. L. M. Salamon a *The Rise of the Nonprofit Sector* című, 1994-ben megjelent írásában e „társulási forradalom” jelentőségét a nemzetállamok kialakulásának jelentőségével veti össze: „A jelenség kiterjedése és hatóköre óriási. A globális „társulási forradalom” közepén vagyunk, amely a 20. század számára éppoly jelentős lehet, mint amilyen a 19. században a nemzetállamok kialakulása volt.” (*Salamon* 1994:109)

Más vélemények szerint viszont a nonprofit szervezetek, civil kezdeményezések a kilencvenes évek leginkább túlbecsült politikai szereplői (*Wahl* 1997 – idézi *Simsa* 2000a:24).

Bárhol van is a határ az idealizálás és a realitás között, a civil szervezetek, kezdeményezések számosságában, szerepvállalásában világszerte bekövetkezett fejlődés igencsak figyelemre méltó, a szervezetek társadalmpolitikai jelentősége növekszik. Sok helyütt úgy tekintenek a civil társadalom szervezeteire, mint a társadalmi, gazdasági élet olyan szereplőire, amelyek a „piac és az állam keretein kívül elfoglalt különleges helyzetükből, relatíve kis méretükből, rugalmasságukból, az állampolgárokhoz fűződő sajátos kapcsolataikból adódóan, valamint annak a képességüknek köszönhetően, hogy közcélok támogatására magánerőket tudnak mozgósítani és társadalmi tőkét felhalmozni, stratégiaileg fontos szerepet játszanak a piac, illetve az állam kizárólagossága közötti arany középút megtalálásában” (*Salamon & Anheier* 1999:13). Számos országban a társadalmi problémamegoldás „reményhozóinak” számítanak (*Simsa* 2000a:24), és a korábbi csekély figyelembevétel után ma népszerűbbek, mint valaha. Jelenlegi magas és egyre növekvő jelentőségük elsősorban azon funkcióikból származnak, hogy gazdasági válasszal szolgálnak a jelenlegi és leendő problémákra, valamint a szociális és politikai koordináció fontos tényezői (*Simsa* 2000b).

Meglátásom szerint tevékenységükre abban a tudatban lehet építeni, hogy e szerveződések sem mindenhatók, működésük során számos probléma merülhet fel, negatívum jelentkezhethet, és pontosan jellegükénél fogva sérülékenyebbek, kiszámíthatatlanabbak, illetve alapvetően más jellegű nehézségekkel kell szembenéznük, mint a társadalmi, politikai, gazdasági élet többi szereplőjének, jelentőségük azonban mind az egyének, mind a társadalom egésze számára vitathatatlan.

Egyes szerzők (*Carson* 2002) azonban már a civil kezdeményezések szerepének gyengüléséről beszélnek, különösen, ami a társadalmi változások közvetítőjekénti szerepkörüket illeti. Az amerikai szerző, aki egyben gyakorló nonprofit szak-

³ Ez a számbeli, súlybeli növekedés Nyugat-Európában már a hetvenes évektől kezdődően megfigyelhető, és igazából a nyolcvanas évektől volt robbanásszerű. Magyarországon a politikai enyhülés következtében a nyolcvanas évek második felében indult meg lassan az öntevékeny szervezetek számának a növekedése, ami aztán a rendszerváltozást követően felgyorsult, és minden várakozást felülmúló fejlődésen ment keresztül. A Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai szerint napjainkban 53 ezer alapítvány, egyesület, egyesület, társadalmi szervezet működik az országban (www.ksh.hu), közel hatszor több mint a nyolcvanas évek végén–kilencvenes évek elején.

ember is, arra figyelmeztet, hogy egyre nagyobb szakadék tátong a társadalmi elvárás és a között, ahogyan ténylegesen működnek ezek a szervezetek. A köz tudatban élő „nonprofit image” (hogy nagyrészt önkéntesek, illetve adott ügynek elkötelezett emberek által működtetett kicsi szervezetekről van szó, amelyek főként egyéni közreműködők pénz, idő és termék hozzájárulásaira számítanak, azaz jelentős mértékben magántámogatásokból valósítják meg tevékenységüket) egyre inkább nem igaz. A társadalmi elvárás és a nonprofit szektor tényei közötti elszakadás egyáltalán nem veszélytelen a szektor jövőjét tekintve, hiszen a jelenleg következtében meginog az emberek (a társadalom) civil kezdeményezésekbe, nonprofit szervezetekbe fektetett bizalma (Carson 2002). Carson megállapítására szinte rímelve Putnam az amerikai társadalomról írott könyvében arra a megállapításra jut, hogy a 20. század végéhez közeledve csökkent az amerikaiak civil szerveződési vágya: kevesebb a másokat segítő kezdeményezés és kevesebb önkéntes munkát vállalnak az emberek, és általában megcsappant a közösségi ügyekben való részvétel (pl. választási aktivitás) (Putnam 2000).

Fukuyama (2000) viszont számos felmérés, illetve kutató adataira hivatkozva (pl. Ladd; Salamon; Wolfe felmérései; National Opinion Research Center: General Social Survey [Általános Társadalmi Felmérések]; Értékek a Világban Felmérések [ÉVF]; közvélemény-kutatások) cáfolja Putnam állításait. Fukuyama hangsúlyozza, hogy igazából egymásnak ellentmondó tendenciák érvényesülnek: az valóban igaz, hogy bizonyos típusú – elsősorban a hagyományos – szervezetekben (pl. szakszervezetekben) való tagság csökkent, viszont megfigyelhető, hogy a különböző hobbi, sport, vagy szakmai szervezetek, jótékonyági egyesületek inkább erősödtek, ezekben szívesebben vesznek részt az emberek, illetve számos új típusú csoport, szerveződés jött létre a nyolcvanas–kilencvenes években (pl. emberjogi, környezetvédelmi szervezetek). Ez az ellentmondó trend nemcsak az USA-ban, hanem más fejlett országokban is megfigyelhető. Ugyanezek a tendenciák érvényesülnek az önkéntes munkavégzés tekintetében is: a kilencvenes években lényegesen magasabb azon amerikaiaknak az aránya, akik így kapcsolódtak be civil szervezetek munkájába, mint a hetvenes vagy nyolcvanas években (pl. 1984-ben 44; 1997-ben 55 százalék), viszont vannak olyan szervezetek, szervezettípusok, amelyek az önkéntesek számának csökkenéséről számolnak be (Fukuyama 2000); az okok az önkéntesség motivációinak megváltozásában is keresendők.

Ezek az amerikai vizsgálatok, illetve egymásnak ellentmondó írások, trendek rámutatnak arra, hogy nem töretlen a civil társadalom eme szférájának a fejlődése, és rávilágítanak, rávilágíthatnak arra, hogy milyen problémák,⁴ illetve irányok várhatók a szektor fejlődésében, hiszen az USA-ban lényegesen korábban kezdődött a civil (nonprofit) szervezetek felfutása, mint akár Nyugat-Európában, vagy a világ többi részén.

⁴ A Carson által jelzett image probléma megoldása nem lehetetlen – erre nézve a szerző ad is javaslatokat (Carson 2002:435–436) –, és feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a nonprofit szervezetekbe vetett bizalom helyreálljon.

A civil szervezetek szerepe és jelentősége

A társadalmi önszerveződések fontos társadalmi, társadalomlélektani, politikai (társadalompolitikai), gazdasági funkciókkal bírnak mind az egyének, kisebb közösségek, mind a társadalom egésze számára, tevékenységük, szerepvállalásuk révén hozzájárulnak a társadalom „egészségesebb” működéséhez.

Jelen fejezet legfontosabb szerepkörök, illetve az önkéntes részvételből – önkéntes munkából, tagságból – származó személyes és társadalmi előnyök számbavételére törekszik.

A civil kezdeményezések számának és szerepének utóbbi évtizedekben tapasztalt jelentős mértékű növekedése közepette a civil szervezetek gyakorlatilag az élet minden területén jelen vannak, hozzájárulásuk a demokrácia működtetéséhez, „a társadalom jólétéhez és fejlődéséhez, kulturális sokszínűségéhez nagyobb jelentőségű, mint bármikor az idők folyamán” (*Az Európai Közösség... 1998:29*).

Az említett dokumentum – amely uniós szinten az egyike az első olyan kiadványoknak, amelyek az EU civil szerveződésekkel kapcsolatos politikáját fogalmazzák meg – a civil kezdeményezéseket a demokrácia „alapvető építőköveinek” (*Az Európai Közösség... 1998:29*) nevezi, és számos, a civil társadalommal, nonprofit szektorral foglalkozó kutatóval, szakemberrel (pl. Gellner, Putnam, Douglas, Dahl, Jenkins, White) egyetemben a demokratikus politikai rendszerek működtetésében, a demokrácia megszilárdításában, megóvásában játszott szerepüket hangsúlyozza, hiszen pl. sokszínűségük révén jelentős mértékben hozzájárulnak a modern demokráciák fontos elemének, a pluralizmusnak a kifejeződéséhez, megvalósulásához (*Douglas – idézi Jenkins 1997:8*), illetve védelmezik és erősítik azt (*Siegel & Yancey 1992:15*). Ez a gondolat azonban nem újkeletű, A. de Tocqueville már a 19. században írott klasszikus művében (*Democracy in America*) a demokrácia letéteményesét látta az önkéntes szervezetekben.

E szervezetek jelentős társadalomszervező és érdekartikulációs szereppel bírnak, az állampolgárok számára megfelelő keretet és lehetőséget biztosítanak az önszerveződésre, arra, hogy azonos érdeklődési kör, hasonló problémák kezelése, megoldása, meghatározott célok elérése, embertársaik megsegítése végett létrehozzák saját egyesületeiket, klubjaikat, szövetségeiket, kifejezzék igényeiket, érvenyesítsék érdekeiket. Ezek a kezdeményezések alkalmasak arra is, hogy a kialakult, kifejezett csoportérdekeket összekapcsolják nagyobb közösségi, illetve közérdekekkel is (*Putnam – idézi Jenkins 1997*). Clark véleménye szerint a civil szervezeteknek, mint politikai szereplőknek pontosan a különböző érdekek képviselete az egyik legfontosabb feladata, azaz a „leghatékonyabb érdekképviselet létrehozására” (*Clark 1992 – idézi Simsa 2000b:126*) kell törekedniük.

A társadalmi önszerveződések társadalmi alternatívák megjelenítésére adnak tehát lehetőséget: a többségitől, az általánostól (átlagostól) eltérő értékek, érdekek, szükségletek, igények megfogalmazására, képviseletére, kielégítésére, alternatív megoldási módszerek kifejlesztésére, alkalmazására adnak módot, lehetőséget, és mint társadalmi intézmények (intézményi formák) is alternatívát jelentenek (sa-

játos szervezeti-jogi forma, speciális gazdálkodási feltételek, szabályozás). Egy jól működő civil szféra az alternativitás révén bővíti a választási lehetőségeket, és ezáltal kiegyenlítettebbé teszi a társadalom működését (Glózer 2000). Másrészt az emberek közös érdekek, célok, értékek mentén való összefogása révén a civil szervezetek hozzájárulnak a társadalom legfőbb – és legnehezebb – feladatának, nevezetesen a közösségi összetartás és az individualizmus összhangjának megteremtéséhez (Seligman 1997). A civil kezdeményezések nagy számából szerteágazó társadalmi kapcsolatokra, az állampolgári felelősségérzet és szolidaritás erősségére, az egyének szilárd társadalmi beágyazottságára lehet következtetni (Kuti 1998). Minél többen vesznek részt, kapcsolódnak be civil szervezetek munkájába, tagjai különböző egyesületeknek, kluboknak, köröknek, annál erősebbek az emberek közötti érzelmi és információs hálók, illetve annál több bizalom és együttműködési készség halmozódik fel a társadalomban (Putnam 2000). A civil szervezetek gazdag hálózata nélkül a társadalom atomizálódik, ebben az esetben nincsenek olyan meghatározó erők, amelyek az egyéni érdekek sokféleségét csoportérdekekké erősítik fel. A civil szféra kiterjedtsége tehát bizonyos értelemben a társadalom egészségének mutatójaként is felfogható (Kuti 1998), másrészt mivel az önkéntes szerveződések a demokratikus rendszerek működésében elengedhetetlen szerepet töltenek be, a demokratikus folyamatok érettségének egyik mutatójaként is tekinthetők.

Sok ember számára az öntevékeny szervezetekben való részvétel az egyedüli lehetőség (a választásokon, illetve a népszavazásokon való megjelenésen kívül) a demokratikus folyamatokba. Így ezek a szerveződések a szervezet működésében, működtetésében, a vállalt tevékenység ellátásában való aktív részvétel, szerepvállalás kapcsán elősegítik, illetve lehetővé teszik az egyének bekapcsolódását közösségi ügyek alakításába, részvételét a közösségi cselekvésben, társadalmi tevékenységekben, a közösségi intézmények működésében.

Ezekon a szabad akaratból, privát döntések nyomán létrejövő öntevékeny szervezeteken belül olyan érintkezési, viselkedési formákat sajátíthatnak el, gyakorolhatnak az emberek (pl. szolidaritás, bizalom, vitszabadság, döntésekben való részvétel, kompromisszumkészség, felelősségérzet, kezdeményezőkézség), amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes egyének polgárként és ne alattvalóként viselkedjenek (Kuti 1996); meghatározó szerepet töltenek be tehát az állampolgári öntudat, a polgár-tudat, a civil tudatosság (Vajda 1997; *Az Európai Közösség... 1998*), „civil-identitás” (Glózer 2000:21) kialakításában, fejlesztésében, ami „sokszor látensnek tűnő, de valójában jelentős politikai szerepet” (*Az Európai Közösség... 1998:9*), és tegyük hozzá szocializációs szerepet jelent. A szervezeti részvétel kapcsán a tagok, önkéntesek a demokrácia, de egyéni fejlődésük tekintetében is fontos képességekre, jártasságokra, tudásra, szakértelemre tesznek szert, szélesítik élettapasztalataikat (Gaskin & Smith 1997) – pl. hogyan kell fenntartani egy szervezetet, hogyan kell civilizált módon megoldani a problémákat, de ez a tudás magában foglalhat speciális politikai kérdésekben való jártasságot is (pl. hogyan

működnek a politikai intézmények). Emiatt a civil szerveződések a „demokrácia iskoláinak” is nevezik (*Wollebaek & Selle* 2002:35). E szervezetek öntudatra ébresztik az egyént, hozzájárulnak ahhoz, hogy kialakuljon bennük a „felelősök vagyunk saját és szűkebb-tágabb környezetünk sorsáért” érzés, a körülöttük folyó dolgokba, történésekbe való beleszólás, azok befolyásolásának igénye, illetve ezen igény aktív gyakorlására az együttműködés különböző formáival megfelelő keretet, lehetőséget is biztosítanak. Claus Offe a civil társulások fő funkcióját éppen abban látja, hogy képessé teszik, rábírják az embereket arra, hogy saját és mások érdekében aktívan és felelősen vegyenek részt jövőjük alakításában, olyan közeget teremtenek, amely „felelős cselekvésre” (*Offe* – idézi *Habermas* 1993:42) bátorítja az egyént. Hasonló véleményen van *Putnam* (1995) is, aki úgy tekint a civil szervezetekre, mint az állampolgári felelősségérzet, valamint a társadalmi bizalom⁵ és a horizontális társadalmi kapcsolatok elsődleges forrásaira. Ezek a tényezők, amelyek egyben a társadalmi tőke alkotói, képessé teszik az embereket, a résztvevőket, azaz a szervezet tagjait, önkénteseit arra, hogy hatékonyan dolgozzanak, küzdjenek együtt közös céljaik elérése érdekében (*Putnam* 1995), képessé teszik őket az együttműködésre. Egy szervezetben való tevékenykedés során – akár tagként, akár önkéntesként – a „tagoknak meg kell bízniuk abban, hogy azok az emberek, akikkel együtt kell dolgozniuk, nem fognak a közös célokkal ellentétesen cselekedni” (*Putnam* 1993 – idézi *Wollebaek & Selle* 2002:33). Az együttműködés egyik legfontosabb előfeltétele tehát a bizalom, amit csakúgy, mint az állampolgári felelősségtudatot a civil szervezetek a részt vevő individuumok kölcsönhatásán keresztül hoznak létre. *Putnam* a társadalmi tőke létrehozatalában, illetve ezzel összhangban egy jól működő társadalom megvalósításában a személyes kapcsolatok fontosságát hangsúlyozza, meglátása szerint a civil szervezetekben való részvétel, tagság fontossága pontosan abból adódik, hogy e szerveződések főleg a tartós közösségi kapcsolatok révén – hiszen rengeteg személyes kapcsolatot építenek és tartanak fenn – képesek a társadalmi tőke létrehozására és közvetítésére, a társadalmi struktúra erősítésére (*Putnam* 1995). A civil szervezetek tulajdonképpen, mint társadalmi hálózatok (kapcsolatok) segítik a közös célok elérését. Mint horizontális hálózatok léteznek, tehát nem alá-fölérendeltségi viszonyban működnek, hanem a demokratikus részvételnek kell bennük érvényesülni, ez annak ellenére így van, hogy egy szabadidős vagy hobbiegyesületnek is van „vezetője”. A horizontális hálózatok (kapcsolatok) pedig sokkal inkább hozzájárulnak a kollektív problémák megoldásához, mint egy vertikális hálózat. Ahhoz azonban, hogy ténylegesen tegyenek valamit a közösség javára, illetve ér-

5 A bizalom valamennyi emberi kapcsolat lényeges eleme, „kiterjesztése és egyetemessé tétele elengedhetetlen a polgári (civil) társadalom megteremtéséhez” (*Seligman* 1997:186). A bizalom meghatározó szerepére E. Durkheim hívta fel a figyelmet; az embereknek a társadalmi létezés jellemző bizonytalanság közepette – ami mind az egyes egyének életét, mind az egymás közötti kapcsolatokat is jellemzi –, életük kiszámíthatóbbá, biztonságosabbá tétele végett szükségük van a kölcsönös bizalom tartós, egyetememes érvényű hálózatainak, struktúráinak a kiépítésére. A bizalom alapjainak megteremtése nemcsak az egyes individuumok közötti kapcsolatok lényeges eleme, hanem a társadalom kiszámítható működéséhez az intézményi struktúrában is jelen kell lennie.

dekében, az állampolgári felelősségtudatra is szükség van a bizalmon és a személyes kapcsolatokon túl. Putnam hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke egyetlen eleme sem elegendő önmagában ahhoz, hogy egy aktív részvételen alapuló demokrácia alakuljon ki, ez csak mindhárom elem (bizalom, a hálózatok [kapcsolatok] és az állampolgári felelősségtudat) összetalálkozásával alakulhat ki, Putnam bennük találta meg a demokrácia működésének a kulcsát (*Putnam 1993 – idézi Wollebaak & Selle 2002:34*).

Putnamnak a civil szervezetek társadalmi tőke létrehozásában játszott megállapításait empirikus úton próbálta tesztelni Wollebaak és társa. 1998-ban, Norvégiában végzett kérdőíves vizsgálatuk során a civil szervezetekben való aktivitás és a társadalmi tőke Putnam által meghatározott elemei, a társadalmi bizalom, a társadalmi kapcsolatok, illetve az állampolgári kötelezettségvállalás (felelősségérzet) összefüggését kutatták.

A kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy a civil szervezetekben való részvétel és a társadalmi bizalom között határozott kapcsolat figyelhető meg, még a teljesen passzív tagok is sokkal bizakodóbbak, mint a kívülálló, azaz az egyetlen egyesületben, társadalmi önszerveződésben sem tagok. A nem tagok fele válaszolta azt, hogy „legtöbb emberben lehet bízni”, addig a tagként vagy önkéntesként bekapcsolódók között ez az arány elérte a 70 százalékot, az aktív tagok esetében pedig a 79 százalékot (1. ábra). A civil szervezetekben való részvétel, tagság – akár passzív, akár aktív tagságról legyen is szó – tehát valóban hozzájárul a bizalom fejlődéséhez, kialakulásához. A kutatás azt is megerősítette, hogy a többszörös tagságnak nagyobb hatása van a társadalmi bizalom fejlődésére, mivel azok, akik több szervezet munkájába is bekapcsolódnak, bizakodóbbak, mint akik csak egy szervezettel állnak kapcsolatban (1. ábra). A kutatók azt is megfigyelték, hogy nemcsak a többszörös tagság emeli a társadalmi bizalom szintjét, hanem a bizalom legmagasabb foka azok körében jellemző, akik nem egyszerűen több szervezetnek a tagjai, hanem több, különböző típusú, célú szerveződésben tevékenykednek (*Wollebaak & Selle 2002:43*).

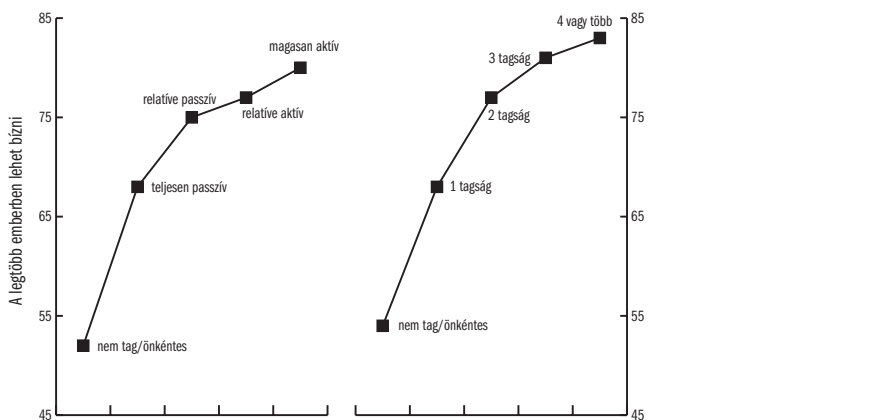
A kutatás további megállapításai, hogy a civil szervezeti tagságnak a társadalmi kapcsolatok szélességére is pozitív hatása van, az aktivitás szintje, illetve a szervezet típusa azonban nem befolyásolja jelentősen a társadalmi kapcsolatokat. Az állampolgári elkötelezettségre (kötelezettségvállalásra) – amit a norvég kutatók a politikai érdeklődéssel, a napi sajtó olvasásával, illetve a parlamenti választásokon való részvétellel (szavazási magatartás) mértek – mint a társadalmi tőke harmadik összetevőjére gyakorolt hatást vizsgálva a kutatók szintén azt találták, hogy a különböző szervezetek tagjai, kivéve azokat, akik vallásos szervezetben tevékenykednek, a társadalom iránti elkötelezettség magasabb fokát mutatják, mint azok, akik nem tagok. A demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség) hatásának kiszűrése után is megmarad a szervezeti részvétel hatása, legyen az akár passzív, vagy aktív, igazából a tagság és nem tagság között van jelentős különbség, illetve a többszörös tagság hatása is meghatározó (2. ábra).

A kutatók a társadalmi tőke mindhárom elemének esetében azt találták tehát, hogy erőteljes pozitív kapcsolat van az adott elemek szintje és a civil szervezetekben való részvétel között, ezek a szervezetek jelentős mértékben hozzájárulnak tehát a társadalmi tőke létrehozásához, fejlesztéséhez. Putnam elképzelésével szemben, aki csak az aktív tagságnak, részvételnek tulajdonított nagy jelentőséget, az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a passzív részvételnek is fontos szerepe van a társadalmi tőke építésében, hiszen az érintettség, bevonódás, az ún. állampolgári illetékesség egy jelentősebb magasabb szintjét jelenti, mint a nem tagok esetében.

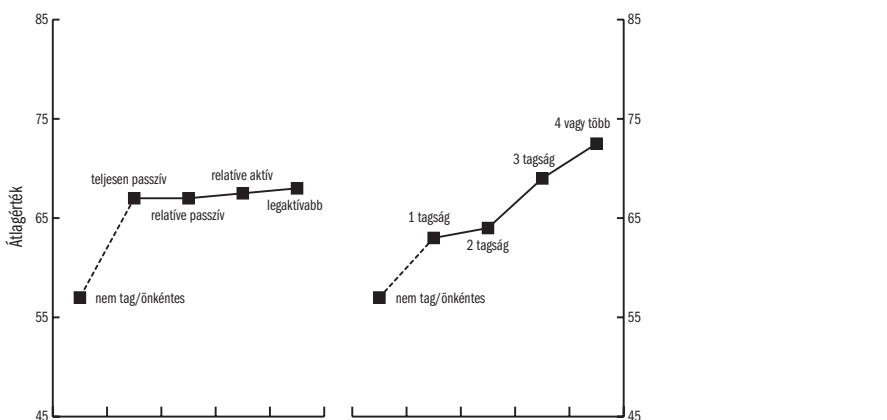
1. ábra: A civil szervezeti részvétel és a társadalmi bizalom kapcsolata

Forrás: *Wollebaak & Selle* 2002, 44. oldal, 1. ábra alapján.

2. ábra: A civil szervezeti részvétel és az állampolgári elkötelezettség-index kapcsolata

Forrás: *Wollebaak & Selle* 2002, 52. oldal, 3. ábra alapján.

A társadalmi tőke kialakulásában jelentős szerepet betöltő civil szervezetek fontos véleménybefolyásoló, -alakító, érték- és magatartásformáló szocializációs ágenssek is, mint közösségek „a mindennapi viselkedéskultúrának, a civilizált emberi érintkezésformák kialakulásának is jó iskolái” (*Hankiss* 1983:169). E kezdeménye-

zések „tagjaikba nevelik az együttműködésre való fogékonyságot, szolidaritást, és a közösségi életben való részvételt. Ez egyrészt „a szocializáció egyik hatása, amely során a tagok megtanulják a helyes viselkedést” (Putnam 1993 – idézi Wollebaek & Selle 2002:35). A civil szervezetekben való részvétel tökéletes terépe pl. az egymás iránti tolerancia, empátia, szolidaritás gyakorlásának, illetve eme hajlandóság (azaz, hogy pl. szolidárisak legyünk másokkal) „kifejlődésének”, vagy a társadalmi problémák iránti érzékenység növelésének. A polgárok közötti kölcsönös együttműködés, a társadalmi szolidaritás az egyének között létrejövő megállapodásokban, szerződésekben és különböző erkölcsi, társadalmi, gazdasági, politikai kapcsolatokban, kötelekekben realizálódik (Seligman 1997), azaz ez az együttműködési hajlandóság, szolidaritás hívja életre a társadalmi önszerveződéseket, ez az alapja a jótékonyságnak, a „másik” megsegítésének, az ún. „önkéntes jövedelemátcsoportosítás” (Kuti 1991:20) megvalósulásának, a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére való állampolgári törekvésnek.

Durkheim a társadalmi szolidaritás egyetlen biztosítékát az egyének és az állam között álló, közöttük közvetítő funkciót betöltő szakmai és foglalkozási szervezetek, napjaink szóhasználatával élve: civil szervezetek létrehozásában látta. Úgy vélte, hogy ezek azok a társulások, amelyek mint „érdekek, eszmék és érzelmek által összefűzött közösségek képesek arra, hogy erkölcsi hatalmat gyakoroljanak az őket alkotó egyének felett” (Durkheim 1962:245–246, ill. idézi Seligman 1997:131).

A civil szervezeteknek a társadalom számára „helyes viselkedés” kialakításában, az öntudatos polgár „megteremtésében” játszott jelentős szocializációs hatásuk miatt van fontos szerepük pl. a diákönkormányzatoknak, ifjúsági szervezeteknek, az e szerveződésekben való tagságnak, részvételnek, hiszen szocializációs szempontból életkoruk egyik legfontosabb szakaszában olyan élményekre, tapasztalatokra tehetnek szert a fiatalok, amelyek alapvetően meghatározóak arra nézve, hogy felnőttkorukban milyen polgár válik belőlük, kialakul-e bennük az említett civil tudatosság, a másik megsegítésére való hajlandóság, a saját és embertársaik sorsáért érzett felelősség, a dolgok befolyásolására való igény, illetve törekvés.

A fiatalok részvétele a civil szervezetekben lehetőséget nyújt az önfejlődésükre, és értékes alapot jelent az állampolgárság gyakorlásához (Szigeti 2003). Külföldi empirikus tapasztalatok azt támasztják alá, hogy ha valaki korai életszakaszában (pl. középiskolai, felsőoktatási évek alatt) önkéntes munkát végez, vagy részt vesz valamilyen egyesületben, akkor később is nagyobb hajlandóságot mutat az e fajta viselkedésre, azaz a fiatalkori részvétel, önkéntesség növeli annak a valószínűségét, hogy a fiatalok felnőttkorukban a közösség aktív tagjává válnak, vagy önkéntes munkát vállalnak, vagy tagként kapcsolódnak be különböző társadalmi szervezetek munkájába (Brown 1999b; Smith 1999; Wilson & Musick 1999). Az önkéntességgel kapcsolatos fiatalkori élmények a tanulás és a tapasztalatok által járulnak hozzá a felnőttkori önkéntesség, részvétel ösztönzéséhez: ezek a tapasztalatok pl. információkat adnak az aktív társadalmi részvétel lehetőségeiről és jelentőségéről, a fiatalok megtapasztalhatják az önkifejezés termékeny módjait, másrészt megismerhetik azt a pszichikai jóérzést, amely mások megsegítéséből

fakad (Brown 1999b). A felnőttkori közösségi részvételre való fogékonyság kialakításához minden egyesület fajta, még a sportklubok is hozzájárulnak (Conway et al – idézi Wilson & Musick 1999). Azonban csak annak az önkéntes munkának, vagy tagságnak volt a felnőttkori részvételre hasznos hatása, amibe a diákok önként kapcsolódtak be, maguk választottak és élvezetesnek találtak, amikor kötelezően kellett valamilyen szervezetben részt venniük, az nem járt a későbbi (felnőttkori) közösségi részvételre nézve pozitív hatásokkal (Smith 1999; Wilson & Musick 1999). A jövő szempontjából fontos lenne az önkéntes munkára, civil szervezeti tagságra ösztönző ifjúsági programok kidolgozása, ezek beépítése az oktatási rendszerbe, azonban feltétlenül az önkéntesség, azaz a szabad választás, döntés lehetőségének megtartásával, érvényre juttatásával. Ezen programok kidolgozásánál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a fiatalok, fiatalabb életkorúak az átlagosnál lényegesen magasabb arányban kapcsolódnak be pl. önkéntes munkaként oktatási, sport, környezetvédelmi, kulturális, illetve kisebbségvédelmi és közbiztonsági (pl. polgárőr) szervezetek munkájába.

A civil szervezeteknek a különböző társadalmi csoportok, közösségek érdekeinek megfogalmazása, érvényesítése, az öntudatos polgár, illetve a rá jellemző viselkedési mód „kialakítása”, vagy akár a felmerülő társadalmi szükségletek jelzése és kielégítése mellett fontos integratív szerepe is van: erősítik az emberek társadalmi kötődéseit (Harsányi 1997; Kuti 1997), sokrétű személyes kapcsolatrendszer kiépítésére és fenntartására adnak lehetőséget. „Az önkéntes tevékenységek összehozzák az embereket, akik, lehet, hogy máskülönben nem lépnének kapcsolatba egymással.” (Brown 1999a:15) A szabadidő értelmes, hasznos eltöltésére adnak módot, ugyanakkor a valahová tartozás érzését nyújtják, azonosulási lehetőséget kínálnak, jelentenek. Egy egyesületben való tagság, egy alapítványnak végzett önkéntes munka fontos lelki szükségleteket elégíthet ki, önerősítő élmény, egy számukra fontos közösség munkájába való bekapcsolódás hozzájárul ahhoz, hogy az emberek kiéljék kreativitásukat, hasznosnak érezzék magukat, erősítsék önbizalmukat, kiegészítsék, kompenzálják az életük más területein esetleg sikertelen aktivitásukat, beilleszkedésüket. A civil szervezeteknek az önkéntes részvétel által pozitív hatása van a mentális és fizikai egészség állapotára, az egyén szubjektív jólétére (Wilson & Musick 1999). A civil szervezetek, mint önszolgáltató csoportok részét képezik azoknak az ún. támogató rendszereknek (Caplan 1987), amelyek a tartós interperszonális kapcsolatokban jönnek létre, és védő-megerősítő szerepet töltenek be: védik az egyént a különféle krízisekkel szemben, és segítik a problémákkal való megbirkózást. E támogató rendszerek kielégítik az egyéneknek a szociális környezetükből érkező, az egyéni cselekvés, feladatmegoldás társas támogatására, az eredmények értékelésére és jutalmazására vonatkozó visszajelzésekre (siker, megerősítés) vonatkozó igényét.⁶ A civil szervezetek feltehetőleg ezen szerepköré-

⁶ A szociális környezetből érkező visszajelzésekre vonatkozó szükségletre, illetve a visszajelzéseknek a testi-lelki egészség megőrzésében játszott szerepére G. Caplan hívta fel a figyelmet. Azokat a szociális hálózatokat, amelyek ezt a szükségletet kielégítik, kielégíthetik nevezte támogató rendszereknek. Ilyen támogató rendszerek a család, mint primer csoport, az ún. közösségi kapuőrök (community gatekeepers) (pl. tanító, pap), a szomszédási csoportok, illetve az önszolgáltató csoportok (Caplan 1987).

vel magyarázhatóak azok az empirikus tapasztalatok, amelyek azt mutatják, hogy azon középiskolások körében, akik önkéntes munkásként vagy tagként bekapcsolódtak valamilyen öntevékeny szervezet tevékenységébe, az aktivitás időszakában lényegesen kisebb valószínűséggel fordult elő problémás (antiszociális) viselkedés (Allen, illetve Hart & Atkins kutatásai – idézi Wilson & Musick 1999).

A civil szervezetekbe való bekapcsolódásból fakadó hasznosság tudata, a valahová tartozás érzése, az értelmes munkából fakadó önbizalom különösen a bizonytalan helyzetbe került emberek esetében lehet nagyon fontos (Kuti 1998). Pl. a munkanélküliek, különösen a hosszú távú munkanélküliek, illetve az idősebb, még aktív, de már nyugdíjas emberek életében, „társadalomban tartásában” tehetnek fontos szerepre az önkéntes kezdeményezések.⁷ A szervezeti tagság, az önkéntes munka révén a munkahelyüket elvesztett emberek nem veszítik el a munkában való jártasságukat, az emberekkel való kapcsolatukat, segít megőrizni az aktivitásukat, és az elsődleges munkaerőpiacról kikerült, kiszorult emberek könnyebben fel tudják dolgozni a „rám (már) nincs szükség” érzését, ha azzal találkoznak, hogy a segítségükre, tudásukra, munkájukra, ha más helyzetben, környezetben is, de igenis számítanak, szükség van. A civil szervezetek munkájába való bekapcsolódás a munkaerőpiacról kiszorult emberek számára az életük, idejük strukturálása szempontjából is fontos lehet.

A civil szerveződések egyik legfontosabb szerepe tehát pontosan abban a képességükben rejlik, hogy aktivizálni tudják az embereket, erősítik közösségi kötődéseiket, és a szervezeteken belül, illetve közöttük kialakuló informális hálózatok révén bekapcsolják őket a társadalom vérkeringésébe. „Az emberek társadalomba való integrálása, a közösségi kapcsolatok fejlesztése olyan funkció, amelyet semmilyen professzionális szolgáltató szervezet nem tud átvenni a nonprofit szervezetektől” (Kuti 1996:916).

A társadalmi integráció elősegítésében betöltött szerepük mellett aktív politikaformáló szerepük is van: egyrészt jelentős közvetítő szerepet – amit már Tocqueville is hangsúlyozott – töltenek be az állam (a kormány) és az állampolgárok közötti információ- és véleménycsere folyamatában azáltal, hogy megteremtik azokat a lehetőségeket és eszközöket, amelyeken keresztül az állampolgárok kritikusan közelíthetnek egyes kormányzati tevékenységekhez, elképzelésekhez; szakvéleményekkel, állásfoglalásokkal segíthetik a különböző hatóságok munkáját. Másrészt a politikai és szakmai döntéshozók számára jelzik a kielégítetlen, illetve újonnan felmerülő társadalmi igényeket, szükségleteket, eszközül szolgálnak ezek feltárásához és kielégítéséhez, így befolyásol(hat)ják az egyes szakpolitikák kialakítását (pl. kultúra, ifjúságpolitika, szociálpolitika stb.) (Harsányi 1997; Kuti 1997). Habermas szavaival élve a civil kezdeményezések már csupán ún. „publicisztikai befolyásuk révén (is) politikai hatást érnek el, mivel vagy közvetlenül

⁷ Sajnálatos módon azonban pontosan a valamilyen okból marginalizálódott személyek azok, akik nehezen találják meg azokat az alkalmakat és közösségeket, szervezeteket, amelyek a (re)integráció lehetőségét nyújtják számukra. Éppen ez miatt a civil szféra, nonprofit szektor egyik legfontosabb feladata kell, hogy legyen ezen emberek elérése, „megszólítása”, önkéntes tevékenységekbe való bevonása.

részt vesznek a nyilvános kommunikációban, vagy tevékenységeik jellegénél fogva hozzájárulnak a nyilvános vitához” (*Habermas* 1993:42).

A befolyásolás alternatív útját jelenthetik a különböző érdekek és értékek összegyűjtése és kifejezése révén, melynek hatékonyságát ún. „másodlagos egyesületek kiterjedt hálózata” segíti (*Putnam* 1993:90 – idézi *Wollebaek & Selle* 2002:35), azaz nem egyenként, önállóan próbálnak a szervezetek „nyomást gyakorolni”, hanem egymással összefogva, szövetkezve. Ez egyrészt fejleszti a társadalmi együttműködést, másrészt így egy hatékonyabb demokrácia alakulhat ki (*Wollebaek & Selle* 2002).

Az érdekek hatalommal szembeni hatékony képviselője, a befolyásolás, nyomás-gyakorlás nonprofit szervezetek által alkalmazott formáiról, stratégiáiról lásd bővebben *Kuti Éva* (1998), illetve *Ruth Simsa* (2000b) írásait.

A civil kezdeményezések intézményi kapcsolatokat jelentenek tagjaik és a politikai rendszer között, és közvetítő intézményekként szolgálnak, számos szerző hangsúlyozza azonban, hogy nemcsak állam és állampolgárok között töltenek be közvetítő szerepet, hanem tulajdonképpen ún. intermedier szereplőkként a különböző társadalmi rendszerek és részrendszerek között közvetítenek. Meghatározó pl. a formális bürokratikus rendszerek és a személyes élettér közötti összekötő szerepük: pl. *Habermas* (1981) a rendszer és az élettér áthidalásának funkciójáról beszél; *Streeck* (1987) megközelítésében a szociális- és értékorientált résztvevők és az intézményi környezet között közvetítenek; *Mayntz* (1992) az egyéni érdekeltségek és a közjólét közötti közvetítést hangsúlyozza (idézi *Simsa* 2000b:138–139).

Vannak, akik a társadalmi közvetítés specialistáiként interpretálják a civil (non-profit) szervezeteket. A szektort hiányzó láncszemnek tekintik, amely összekötő kapocs, közvetítő elem az állam, a piac (gazdaság) és az egyének, háztartások között (*Berger* 1981; *Heinze & Olk* 1981; *Stelle* 1997 – idézi *Simsa* 2000b:139); „szociális tapasz”, melynek integráló hatására és funkciójára mind az állam, mind a gazdaság, mind a társadalom rá van utalva (*Bauer* 1995; *Olk & Rauschenbach & Sachsse* 1995; *Zimmer & Priller* 1997 – idézi *Simsa* 2000b:139).

Politikai szerepvállalásukhoz hozzátartozik, hogy az állammal és a piaccal (a profitorientált magángazdasággal) szemben „ellenhatalmat” képeznek, a civil kezdeményezések megváltoztathatják a hatalmi egyensúlyt az állam és a társadalom között, az utóbbi javára (*Withe* 1994 – idézi *Bartal* 1999). Létrehozzák az állam és a piac (gazdaság) társadalmi ellenőrzésének mechanizmusait (*Siegel & Yancey* 1992), ezen stratégiák keretén belül megpróbálják az állami és gazdasági szervezeteket a már megfogalmazott feladatok, illetve deklarált megegyezések és irányvonalak betartására ösztönözni (*Simsa* 2000b). „A civil szférában az állampolgárok ellensúlyozni, korrigálni kívánják kiszolgáltatottságukat, ami a kormányzat és a piac részéről is fenyegeti őket, legyen ez a veszély tényleges vagy csupán szubjektív érzet.” (*Vajda* 1997:28)

A civil szervezetek elsősorban azonban az állammal szemben testesítenek meg bizonyos fokú civil kontrollt, ellenőrzik és felügyelik az államot pl. a közélet erkölcsének, a politikai döntések indokoltságának nyilvános megítélése révén (*Withe*

1994 – idézi *Bartal* 1999). A kormány „túlkapásaival” szembeni civil kontrollra vonatkozó álláspont éppen a Kelet-Közép-Európában lejátszódott társadalmi változások eredményeként született meg (*Gellner* – idézi *Jenkins* 1997:8), ahol maguk a civil kezdeményezések – elsősorban az emberjogi, környezetvédő és feminista körökben létrejött önkéntes társulások – is szerepet játszottak a változások indukálásában, elindításában (*Anbeier & Seibel* 1993; *Habermas* 1993). Továbbá különös jelentőséget biztosít e szervezeteknek e térségben az, hogy megjelenésükkel, szerepvállalásukkal segíthetnek azon csapdák elkerülésében, amelyeket az eddig túlállamosított szolgáltatások jövőbeni túlzott piacosítása jelentene (*Harsányi* 1999).

Az öntevékeny szervezetek többsége amellet, hogy megteremti az önszerveződés, illetve az érdekek megfogalmazásának, érvényesítésének a lehetőségét, nemcsak összefogja tagjait, hanem bizonyos szolgáltatásokat is nyújt nekik. Ezek ún. infrastrukturális és információs szolgáltatások (*Kuti* 1996, 1998), de jelentős azon szervezetek száma is, amelyek tagjai nemcsak haszonélvezői, hanem előállítói is e szolgáltatásoknak, és nemcsak tagjaiknak, hanem más embertársaiknak (is) kínálnak – akár ingyenesen, akár térítés ellenében – különböző termékeket, szolgáltatást, ellátást.

Az öntevékeny szervezetek maguk is aktívan részt vállalnak a felmerülő társadalmi igények, szükségletek ellátásában, az ezekre való reagálásukkal olyan új szolgáltatásokat vezetnek be, fogadtatnak el, illetve megpróbálják azok állami, önkormányzati támogatását elérni, amelyek korábban nem jelentek meg, nem voltak jelen a (köz)szolgáltatási kínálatban. Az átlagostól eltérő, speciális szükségletek felismerésével, kielégítésével tehát innovatív, illetve hiánypótló szerepet is betöltenek, illetve alternatívát kínálnak a piaci és az állami ellátással szemben. Adalbert Evers szavaival élve „az önszegély és a szociális támogatás apró hálózatai nem csupán az emberek jólétének védelmét szolgáló elemként fejlődtek ki, hanem azért is, hogy közeget szolgáltatassanak új szükségletek kifejezésére és új jogok igénylésére” (*Evers* 1995:607), az öntevékeny szervezetek tulajdonképpen a „társadalmi-politikai innovációk” egyik meghatározó elemének tekinthetők (*Rechnitzer* 1993:98). Az USA-ban már a hetvenes években születtek olyan íráások, amelyek az „innováció fontos laboratóriumaiként” említették az önkéntes egyesületeket (*Berger & Neuhaus* 1977 – idézi *Smith* 1999:169).

Különösen a szociálpolitika területén megjelenő innovációk nagy része köthető nonprofit szervezetek nevéhez. Történelmi példák bizonyítják, hogy e szervezetek gyakran ún. „előfutárok” bizonyos szolgáltatások tekintetében: az első árvaházak, gyermekkórházak, tbc-szanatóriumok, nőnevelési intézmények, munkaerő-közvetítő irodák, az első hajléktalan ellátó intézmények létrehozása is az ő nevükhöz köthető. „Ezeknek az úttörő jelentőségű intézményeknek a megalapítása számos esetben nem egyszerű jótékonyági akció volt, hanem egyúttal a nyomásgyakorlás eszköze is. Az önkéntes szervezetek vezetőinek viszonylag gyakran sikerült a kormányzatot meggyőzniük, hogy az adott társadalmi probléma jótékonyági ala-

pon nem oldható meg, s így számottevően hozzájárultak az állami ellátórendszer bővítésére vonatkozó döntések kikényszerítéséhez.” (Kuti 1998:38–39)

Az ún. újító (innovátor) szerepkörében való megjelenés nem csak azt jelenti, hogy maguk a szervezetek vezetnek be új szolgáltatásokat, vagy jelzéseikkel ezt „kikényszerítik”, hanem ún. „témaúttörőként” (Simsa 2000b:159) is hozzájárulnak a társadalom fejlődéséhez. Új témák felvetésével és az új problémák komolyan vételével („társadalmi súllyal való ellátásukkal” [Simsa 2000b:337]), azok megoldása iránt tanúsított érzékenységük kapcsán a civil szervezetek „társadalmi riadóztató” funkciót is ellátnak (Simsa 2000b:159). Habermas hangsúlyozza, hogy pl. a társadalmilag legsúlyosabb veszélyforrásokra sosem az állami apparátus, vagy a társadalmi hivatali rendszer tagjai hívják fel a figyelmet, illetve vetik fel az azokkal kapcsolatos problémákat, hanem a civil szervezetek szereplői (gondoljunk csak pl. az ökológiai veszélyekre, a harmadik világ kizsákmányolására, a világgazdaság rendszerének problémáira) (Habermas 1992 – idézi Simsa 2000b:159–160).

A jóléti ellátásból, szolgáltatásból való részleges állami, önkormányzati kivonulás következtében bizonyos területeken (pl. szociális ellátás, idősgondozás, kultúra) egyre gyakrabban kapcsolódnak be közfeladatok⁸ ellátásába; képesek arra, hogy a szociális szolgáltatások állami rendszerének negatívumait, hiányosságait korrigálják, kiegyenlítsék, illetve alkalmasak arra, hogy az ellátást személyre szabottá és rugalmasabbá tegyék. Szerepük ez irányú növekedése az állami, önkormányzati szerepvállalás csökkenésével a jövőben feltehetőleg tovább erősödik majd, a szolgáltatási decentralizáció folyamata egyre erőteljesebb.

A civil szervezetek szolgáltatás-szervezési szerepvállalása elsősorban nem önálló intézmény fenntartásának formájában valósul meg – bár ma már egyre több nem állami intézmény alakul⁹ –, általában kiegészítő és speciális szolgáltatási tevékenységet látnak el (Horváth 2002). Van, hogy az állami ellátórendszerhez kapcsolódóan végeznek különböző feladatokat, nyújtanak szolgáltatásokat, vagy alternatívát kínálnak a piaci és az állami ellátással szemben, de mint az előbbi bekezdésben írtuk, gyakori, hogy a felmerülő társadalmi igényekre, szükségletekre való reagálásukkal olyan új szolgáltatásokat vezetnek be, olyan feladatokat vállalnak fel, ill. megpróbálják azok állami, önkormányzati támogatását elérni, amelyek korábban nem voltak jelen a közszolgáltatási ellátásban, ill. jelenleg sincs helyük a meglévő hálózatokban gyakran azért, mert állami intézményi keretben aránytalanul magasabb költségek mellett lennének biztosíthatóak (pl. szenvedélybetegek, vagy kábítószeres fiatalok rehabilitációja).

A civil szervezetek közfeladatok ellátásába való bekapcsolódása forrásbővülést is jelent(het) a szolgáltatások ellátása terén, hiszen az állami, költségvetési pénzek mellett egyéb finanszírozási forrásokat is fel tudnak használni (pl. állampol-

8 Azok a feladatok minősülnek közfeladatoknak, amelyek ellátásáról jogszabályok alapján az államnak vagy a helyi önkormányzatoknak kell gondoskodni.

9 Pl. a kilencvenes évek végén már közel 300 nem állami fenntartású szociális ellátást nyújtó intézmény működött az országban, többségük tartós bentlakásos, időskorúakat gondozó otthon, de számottevő a fogyatékosokat, szenvedélybetegeket, időseket ellátó bentlakásos, ill. nappali intézmény is (Hazai 1999:58).

gári és vállalati adományok, saját gazdálkodási, vállalkozási tevékenység bevétele) (Harsányi 1997; Kuti 1997) – természetesen a forrásbővülés lehetősége csak akkor áll fenn, ha a feladatok átadásával egy időben a költségvetési pénzekből is részesülnek a szervezetek.

Szolgáltató szerepük hangsúlyozása mellett nem szabad elhanyagolnunk a civil (nonprofit) szervezetek társadalmi újraelosztásban játszott szerepét sem. Erre hívja fel a figyelmet Kuti Éva a nonprofit elméleteket bemutató cikkében (1991), illetve az *Európai Közösség Bizottságának közleménye* (1998) is. A társadalmi önszerveződések közvetítésével lezajlik valamiféle „önkéntes” jövedelemátcsoportosítás, különösen az alapítványok szerepe emelendő ki e téren. E szervezetek többsége adománygyűjtéssel, adományosztással, magánszemélyek, intézmények támogatásával foglalkozik, tevékenységüknek fontos redisztributív hatása van. Az adományok gyűjtése és elosztása során olyan újraelosztási folyamatoknak lehetünk a tanúi, amelyekben a társadalom valamennyi szektora (mind az állami, önkormányzati, vállalati szféra, mind a lakosság) adományozóként is és támogatottként is érdekelt (Kuti 1998:163).

Az öntevékeny szerveződések társadalmi újraelosztásban, illetve a szolgáltatások terén betöltött szerepének értéke nehezen mérhető, illetve becsülhető, s egyúttal felbecsülhetetlen (Kuti 1996), hiszen „kétségtelen, hogy a civil kezdeményezések többségükben a mindennapi élet apró szükségleteihez igazodnak, s közvetlenül nem a társadalom egészét, hanem csak annak szűkebb csoportjait szolgálják [...] azonban [...] a társadalom egészsége végső soron legalább annyira függ a hétköznapi problémák megoldásában segítséget kínáló [...] szervezeti hálótól, mint a makrotársadalmi intézményektől” (Kuti 1996:909).

A civil kezdeményezések, társadalmi önszerveződések tehát nemcsak fontos társadalmi, illetve politikai szereplők, hanem, mint szolgáltatóként való megjelenésük is mutatja, fontos gazdasági tényezők is. A civil szféra, nonprofit szektor szereplői meghatározó gazdasági erőt képviselnek, jelentős tárgyi és anyagi eszközök felett rendelkeznek, illetve komoly emberi erőforrásokat mozgósítanak alkalmazottaik és önkénteseik révén. Az önkéntes munkavégzés mellett egyre több embert foglalkoztatnak hivatalos keretek között is – rész munkaidőben vagy teljes állásban –, foglalkoztatóként való fellépésük, munkahelyteremtő szerepük a fejlett piacgazdaságokban egyre meghatározóbb,¹⁰ valamint a GNP-hez, illetve a társadalmi jóléthez való hozzájárulásuk sem elhanyagolható.¹¹

10 Franciaországban és Németországban pl. a kilencvenes évek közepén a munkavállalók 4,9 százalékát, az Egyesült Királyságban 6,2 százalékát nonprofit szervezetek alkalmazták, de Hollandiában (12,5 százalék), Írországban (11,5 százalék) és Belgiumban (10,5 százalék) már a 10 százalékot is elérte, illetve meghaladta az említett időszakban a szektorban foglalkoztatottak aránya. Ausztriában az alkalmazottak 4,5 százaléka, Finnországban 3 százaléka dolgozik a nonprofit szervezeteknél (Salamon & Anbeier 1999). Ezek a számok összességében több millió munkavállalót jelentenek.

11 A kilencvenes évek első felében a nonprofit szervezetek GNP-hez való hozzájárulásának aránya az Egyesült Királyságban közel 5 százalék volt (4,8 százalék), de Franciaországban és Németországban is meghaladta a 3 százalékot (3,3 illetve 3,6 százalék) (Forrás: *Az Európai Közösség...* 1998:26).

Magyarországon a nonprofit szervezetek foglalkoztatóként való fellépése, munkahelyteremtő szerepe még nem annyira meghatározó és jelentős, mint számos nyugat-európai országban. Azonban folyamatosan és jelentősen növekszik a szóban forgó szervezeteknél foglalkoztatottak száma. A KSH becslése szerint 2002-ben már 90 173 fő dolgozott főállású vagy nem főállású alkalmazottként a magyar nonprofit szektorban (ami háromszorosa az egy évtizeddel korábbi értéknek) (*A nonprofit szektor...* 2004:37). A számított főállásúak száma (amit a nemzetközi összehasonlításhoz használhatunk) ma már megközelíti a 71 ezer főt (70 805), ez az összes foglalkoztatott kb. 2,3 százalékát jelenti. A gazdaságilag nem prosperáló területeken a nonprofit szervezetek, mint a szociális gazdaság szereplői, illetve mint potenciális munkahelyteremtők meghatározó szerepre tehetnek szert.

A civil szervezetek foglalkoztatásban betöltött szerepének különleges jelentőséget tulajdonít az Európai Unió már többször hivatkozott, az önkéntes szervezetekkel kapcsolatosan megjelent kiadványa, melynek háttérében a foglalkoztatási gondok kedvezőtlen tendenciáinak a felismerése húzódik meg. J. Rifkin *End of Work* címmel megjelent könyvében e kedvezőtlen tendenciákra hívja fel a figyelmet: a fejlett piacgazdaságok munkaerőpiacán már egyre kevésbé működik az a gyakorlat, hogy a technológiai forradalmak által teremtett munkaerő-felesleget az új gazdasági ágazatok felszívják. A társadalmi-foglalkoztatási problémák megoldására az öntevékeny szektor megerősítése kínál(hat) egyfajta lehetőséget (Rifkin – idézi *Az Európai Közösség...* 1998:10).

* * *

A magyar nonprofit szektor méretét, társadalomszervező, ill. érdekérvényesítő erejét, a közjavak, közszolgáltatások előállításában betöltött, ill. vállalt szerepét tekintve ma még lényegesen elmarad az USA, illetve a legtöbb nyugat-európai országra jellemzőktől. Azonban ne feledjük, Magyarországon alig 15 éve hárultak el a társadalmi önszerveződés, civil kezdeményezések létrejötte, aktív működése elől a politikai akadályok. Mint minden társadalmi intézmény, a civil (nonprofit) szervezetek is szorosan úgymond beágyazottak a társadalmi, gazdasági struktúrákba, azaz a szektor jelenét, jövőjét, lehetőségeit és fejlődését elsősorban az adott ország sajátosságai, jogi, szabályozási, gazdasági-társadalmi környezete, történelmi hagyományai stb. határozzák meg. A magyar nonprofit szektor az elmúlt másfél évtizedes „új történelme” alatt elkezdte (ill. folytatta a 20. század közepén megrekedt) ígéretesnek tűnő fejlődését. A civil kezdeményezések jelenléte napjainkra szinte általánossá vált minden településtípusban; a lakosság önszerveződési aktivitásának fokozódásával mind a városok, mind a községek többségének életét is színesítik, hozzájárulnak a közösségi ügyek alakításához, a társadalmi problémák megoldásához, az egyének életének teljesebbé tételéhez.

NÁRAI MÁRTA

IRODALOM

- ANHEIER, HELMUT K. & SEIBEL, W. (1993) A nonprofit szektor és a társadalmi átalakulás. *Európa Fórum*, No. 3. pp. 22–37.
- BARTAL ANNA MÁRIA (1999) *Nonprofit alapismertetek kézikönyve*. Budapest, Ligatura Kiadó.
- BROWN, ELEONOR (1999a) Assessing the Value of Volunteer Activity. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 1. pp. 3–17.
- BROWN, ELEONOR (1999b) The Scope of Volunteer Activity and Public Service. *Law & Contemporary Problems*. Autumn. pp. 17–42.
- CARSON, EMMETT D. (2002) Public Expectations and Nonprofit Sector Realities: A Growing Divide With Disastrous Consequences. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 3. pp. 429–436.
- CAPLAN, G. (1987) Támogató rendszerek és közösségi mentálhigiéné. In: *Közművelődés, mentálhigiéné, pszichokultúra*. Szöveggyűjtemény. Budapest, OKK Módszertani Intézet.
- CZIKE KLÁRA (2001) Önkéntesség számokban. *Esély*, No. 6.
- CZIKE KLÁRA & BARTAL ANNA MÁRIA (2004) *Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi*. Zárótanulmány. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Az Európai Közösség Bizottságának közleménye az önkéntes szervezetek és alapítványok szerepének erősítéséről Európában* (1998) Budapest, Európa Ház.
- EVERS, ADALBERT (1995) Etlodások a jólétmixben. Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. In: ANDORKA R. & HRADIL, S. & PESCHAR, J. L. (eds) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó. pp. 605–632.
- FUKUYAMA, FRANCIS (2000) *Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GASKIN, KATHARINE & SMITH, JUSTIN D. (1997) *A New Civic Europe? A Study of the Extent and Role of Volunteering*. The National Centre for Volunteering.
- GLÓZER RITA (2000) Civil szervezetek – kommunikációelméleti keretben. In: *Civil évkönyv 1999*. Budapest, Európa Ház. pp. 18–24.
- HABERMAS, JÜRGEN (1993) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég-Gondolat.
- HALFPENNY, PETER (1999) Economic and Sociological Theories of Individual Charitable Giving: Complementary or Contradictory? *Voluntas*, No. 3. pp. 197–215.
- HANKISS ELEMÉR (1983) *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető kiadó.
- HARSÁNYI LÁSZLÓ (1997) Az állam és a nonprofit szektor. *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 17–21.
- HARSÁNYI LÁSZLÓ (1999) A harmadik szektor. In: Tóbiás P. (ed) *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Budapest, Hálózat a Demokráciáért Program. pp. 9–23.
- HAZAI ISTVÁNNÉ (1999) A szolgáltatások szerepe a szociális ellátásokban. In: TÓBIÁS PÉTER (ed) *I. m.* pp. 52–72.
- HORVÁTH M. T. (2002) Civil szerveződések szerepe a közszolgáltatásokban. In: *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest-Pécs, Dialog Campus Kiadó. pp. 157–175.
- JENKINS, R. M. (1997) A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. In: BALOGH E. & BULLAIN N. & SIMON I. (eds) *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány. pp. 7–14.
- KUTI ÉVA (1991) A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, No. 1. pp. 18–30.
- KUTI ÉVA (1996) A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle*, No. 1. pp. 18–30.
- KUTI ÉVA (1997) Van-e válaszuk a nonprofit szektor fejlődésével összefüggő kihívásokra? *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 7–15.
- KUTI ÉVA (1998) *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport.
- A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002* (2004) Budapest, KSH.
- PUTNAM, ROBERT D. (1995) Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics*, No. 28. pp. 664–683.
- PUTNAM, ROBERT D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster.
- RECHNITZER J. (1993) A civil társadalom szerveződései, a nonprofit szervezetek. In: *Szétszakadás és felzárkózás*. Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 98–108.

- SALAMON, LESTER M. (1994) The Rise of the Nonprofit Sector. *Foreign Affairs*, No. 4. pp. 109–122.
- SALAMON, LESTER. M. & ANHEIER, HELMUT K. (1999) *Szektor születik II.* Budapest, Civitalis Egyesület.
- SELIGMAN, A. B. (1997) *A civil társadalom eszméje.* Budapest, Kávé Kiadó.
- SIEGEL, DANIEL & YANCEY, JENNY (1992) *A civil társadalom újjászületése.* Budapest, The Rockefeller Brothers Fund.
- SIMSA, RUTH (2000a) Der Dritte Sektor als Lösung arbeits- und beschäftigungspolitischer Problemlagen? *Österreichische Zeitschrift für Sociologie*, No. 2. pp. 24–42.
- SIMSA, RUTH (2000b) *Gesellschaftliche Funktionen und Einflussformen von Nonprofit-Organisationen. Eine systemtheoretische Analyse.* Wien, Habilitationsschrift.
- SMITH, STEVEN RATHGEB (1999) Volunteering and Community Service. *Law & Contemporary Problems*. Autumn. pp. 169–177.
- SZIGETI FERENC ALBERT (2003) Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban. Kézirat. www.onkentes.hu [letöltve: 2005. január 13.]
- YEUNG, ANNE BRIGITTA (2004) The Octagon Model of Volunteer Motivation: Result as a Phenomenological Analysis. *Voluntas*, No. 1. pp. 21–46.
- VAJDA Á. (1997) A nonprofit szervezetek szerepe a társadalomépítésben. *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 23–30.
- WILSON, JOHN & MUSICK, MARC (1999) The Effect of Volunteering on the Volunteer. *Law & Contemporary Problems*, Autumn. pp. 141–168.
- WOLLEBAEK, DAG & SELLE, PER (2002) Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 1. pp. 32–61.

HATÁSVADÁSZAT

AZ ELSŐ TÖMEGMÉDIUM NYOMÁBAN A POLITIKAI NEVELÉSBEN

KÖZHELYSZERŰ ÁLLÍTÁS, HOGY A TÖMEGMÉDIUMOK valamilyen mértékben vagy lelki mélységben befolyással bírnak a gyermekek viselkedésére, szocializációjuk alakulására, esetleg további életük vitelére, véleményeikre. A látható erőszakot, legalábbis annak a televízió egyes műsoraiban és/vagy egyes filmekben való megjelenését, illetve annak a gyermekek pszicho-szociális fejlődésében és viselkedésében játszott szerepét, felnőttkori életükre való hatásgyakorlását hosszú idő óta vizsgálják.¹ A fiatal korosztályok² számára készített rádióműsoroknak a politikai szocializációra gyakorolt hatásairól kevesebbet tudunk. A következőkben egy hosszú időtávot felölelő összehasonlító kutatás³ részeredményeként bemutatjuk a magyar rádiózás két fontos időszakának néhány gyermek- és ifjúsági műsorát és megszületésük politikai hátterét.

A 20. század eleje nagyszabású és hosszú távú társadalmi, gazdasági, politikai és tudományos-technikai változásokat hozott az euro-atlanti régióban. A nemzetállamok közti „Nagy háborút”, az I. világháborút követő időszakban megszületett a *rádió* és kialakultak a rádiózás szervezett formái. Az új médiumot joggal nevezhetjük az *első tömegmédiumnak*, hiszen műsoraai minden korábbinál nagyobb számú és heterogénabb összetételű közönséget, azaz hallgatóságot célozhattak meg. Az államok az új lehetőséget állami alapítású és/vagy fenntartású műsorkészítő- és sugárzó szervezetek létrehozatalával igyekeztek kisajátítani. Törekvésük független volt attól, hogy politikai rendszerük polgári köztársaság, alkotmányos monarchia, esetleg éppen proletárdiktatúra formájában működött.

Az állami rádiózással *közszolgálatot* kívántak ellátni, amelynek kereteit és tartalmát a rádiószervezetet létrehozó állam áttételesen, de maga is befolyásolta. A műsorok olyan értékeket és érdekeket *közvetítettek*, amelyek el- és befogadása a

1 A ténylegesen megtapasztalt erőszak hatásáról lásd e számunkban Linda Valenty és Edith Barrett tanulmányát.

2 A „fiatal korosztályok” szóösszetételt életkori gyűjtő kifejezésként fogjuk használni. A rádiós szakzsargonban „gyermek- és ifjúsági műsorokat” szokás emlegetni, amelyek életkori határai a két kategória között, de a külső határait illetően is, eléggé bizonytalanok. Általában három/négy évestől tizenkettő/tizennégy éveseknek szánt műsorok esetén „gyermek műsorokról”, afölött pedig „ifjúsági műsorokról” beszélhetünk.

3 Ráczkevi Ágnes: „*Bukfenc mindent tud!*” a Magyar Rádió 1947–1953 között készült gyermekműsoraik részvizsgálata, Szakdolgozat, ELTE 2001, és *Gyermek, rádió és politika. (Egy tömegkommunikációs eszköz helye és szerepe a politikai szocializáció folyamatában)*, PhD kutatási terv, ELTE TáTK, Szociológiai Doktori Iskola, 2003.

rádió kora előtt a személyközele, így a családi, iskolai, társas szocializáció terepén zajlott le. A régi folyamatba lépett be új tényezőként az új médium. Az általános kultúráközvetítési célok – amelyek első szereplője a zene volt – és a híradás különféle ágai (politikai események, tőzsdei hírek, sport, időjárásjelentés) mellett *rétegműsorok* jelentek meg. Ezek között kezdetektől fogva – és szinte kivétel nélkül az összes rádióban – helyet kaptak a fiatal korosztályoknak készített, különböző jellegű műsorok.

Hol keressük a hatást?

A műsorokat létrehozó szervezeteknek és maguknak a műsoroknak vizsgálata fényt deríthet arra, hogy az első tömegmédium működésének *különböző* időszakaiban és helyszínein kívánták-e, ha igen, akkor hogyan és miképp kívánták segítségével befolyásolni a gyermekek szocializációját, illetve azon belül a politikai szocializációt. *Erre nézve* (ismereteink szerint) a rádiózás elmúlt, immár több mint nyolcvan évét tekintve sem longitudinális, sem komparatív kutatást sehol nem végeztek.⁴ Pedig a bő emberöltőnyi idő alatt nemzedékek nőttek föl, amelyek mindegyikének már gyermekkorától kezdve a rádió jelentette a tömegmédiumot. Ezek a nemzedékek felnövekvésük során, e hosszú időszak alatt folyamatos politikai változások alanyai voltak. A rádió mindenkori (és minden korú) hallgatói valamely 20. századi társadalom tagjaiként e változások mibenléte, természetete (az egyénre és szűkebb-tágabb közösségére gyakorolt hatása) felől jelentős és egyre növekvő mértékben éppen egy közvetítőn (médium...), azaz a rádión át juthattak bizonyos ismeretekhez. Azt utólag semmilyen módszerrel nem lehet megállapítani, ellenőrizni, hogy az akkoriban hallgatott műsorok milyen mértékben, mélységben és mennyire maradandóan *hatottak* hallgatóságuk politikai szocializációjára. Az is valószínű, hogy a gyermekek és ifjak már akkor sem csupán a nekik készített műsorokat hallgatták, hanem – tekintve a fiatalok mindenkori kíváncsiságát és újdonságszeretetét – bármit, amihez csak hozzájutottak. Mégis, ha a szinte felmérhetetlen nagyságú és összetevőjű műsorfolyamokból szükségképpen meríteni, szűkíteni, ezzel szűrni akarunk, a *gyermek- és ifjúsági műsorok vizsgálata* látszik kézenfekvőnek. Kiindulásképp és további szűkítés okán célszerű egy ország ilyen jellegű műsorainak feltárása, tipizálása, elemzésével kezdeni. A rádiózás első időszakából ugyan csak elvéve maradtak fenn hangzó anyagok, de a műsorok tematikájáról, adásrendjéről és helyenként tartalmáról elég sokat meg lehet tudni a korabeli műsorújságokból, illetve többet – ahol megmaradtak – a műsorok előre megírt, majd *archivált szövegeiből*.

A magyarországi gyermekrádiózás célközönségének politikai szocializációjára, illetve annak befolyásolására esetleg képes, alkalmas, vagy éppen arra szánt műsorok, műsortípusok feltárása eddig csak egy aránylag szűk időszakra és azon

⁴ Amerikai rádiós gyermekműsorok *bemutatójával* foglalkozik: Marilyn Lawrence Boemer: *The Children's Hour – Radio Programs for Children, 1929–1956*, The Scarecrow Press, Inc. Metuchen, N.J., & London, 1989.

belül bizonyos alkalmakra (egy ünnepre) összpontosító, szűrőpróbaszerű kutatás erejéig történt meg.⁵

A 20. század Magyarorszáგában történt politikai változások *folyamatának és történéseinek* más szemszögöböl való megismerését és kiegészítő magyarázatát teheti lehetővé, ha a teljes időszak nemzedékeinek gyermekkorában jelenvolt tömegmédium szerepét megkíséreljük azonosítani. A bevezetőben említett „két fontos időszak” nem csak a rádiózásban volt kezdés és újrakezdés ideje: az 1925–30 közötti fél évtizedhez hasonlóan az 1945–50 közötti öt esztendő a magyar társadalmat, benne pedig a fiatalokat nagy változások elé állította. Ha nemzedéki, azaz hosszú távú (15–20 éves) szakaszok szerint nézzük e változásokat; azokat, akik 1919/20. körül, azaz a háború befejezését követően születtek, kis túlzással egyúttal a „rádiózás gyermekeinek”⁶ is nevezhetjük. Ők tehát a rádióval, mint valamely – a személyközelinél áttételesebb – szocializáló segédeszközzel, gyermekkoruk óta kapcsolatba kerülhettek. Az 1945/46-ban születettek pedig e megközelítéssel élve: „unokák”, akik a szüleiken (tehát az ekkor huszonévesek nemzedékén) keresztül már valóban beleszülettek a rádió korszakába. Ami a két történelmi korszakot illeti, a magyar állam politikailag két egymástól gyökeresen eltérő konstrukcióban működött; kérdés, hogy a rádió közvetítésével közvetíteni kívánt (itt a kettős szóhasználat nem pusztá szóismétlés!) politikai kommunikációjuk milyen hasonlóságokat és/vagy eltéréseket mutat.

Az I. világháború vége a magyar történelem egyik legjelentősebb, traumatikus eseménysorozatának kezdetét jelentette. Politikai feldolgozási folyamatában segítségként kapóra jöhetett – úgy időbeli megjelenését, mint felhasználhatóságát tekintve – a rádió. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kunó 1925. végén adott nyilatkozatából kiemelt részlet megvilágítja, hogy a politikai vezetés *kereste* a rádió helyét és szerepét: „...A modern élet olyan óriási követelésekkel lép fel nemcsak a középosztállyal, hanem a nemzet nagy tömegeivel szemben is, hogy a népiskola egymagában nem képes azt az ismeretanyagot közvetíteni és azokat az erkölcsi tulajdonságokat kifejleszteni, amelyekre a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési munkásnak okvetlenül szüksége van, ha a létért való kiélesedett küzdelemben meg akarja állani a helyét... A kultuszminiszterium [sic!] mindent el fog követni, hogy a rádiót éppen úgy beállítsa a népművelés taneszközei közé, mint ahogy vetítógép nélkül ma már iskolán kívüli népoktatást el sem lehet képzelni.”⁷

5 Erről bővebben: Ráczkévi Ágnes „Mesekommunizmus” in: Médiakutató, 2002/Tavaszi. Bp. ill.: www.mediakutato.hu

6 Az első középhullámú adó Pittsburghben (USA), 1923-ban kezdte meg adásait, Európában ugyancsak akkor kezdődtek meg a rendszeres adások. A BBC 1922-ben magáncégként, majd 1927-től állami társaságként készítette műsorait. A magyar rádiózás hivatalosan és rendszeresen 1925. december elsején vette kezdetét.

7 Magyar Rádió Ujság, a továbbiakban: MRU – az idézetekben mindenhol az eredeti helyesírást betűhíven követem, ez esetben rövid u betűvel írták az újság szót, ami valószínűleg nem szedési betűhiány (hiszen más magánhangzók hosszú betű párja rendszeresen megjelenik a nyomtatásban).

A rádiózás elterjedése – azaz a rádiókészülékek elvileg kötelező bejelentésével számolt növekedése – ugyan lassúnak látszott: 1926. márciusában 34 ezer készülékről tudtak, de az orvrádiózók leleplezésére kérő, valamint a kis, detektoros rádiókat maguknak, szórakozásból és kíváncsiságból készítő diákok számára előfizetési kedvezményeket ajánló újságcikkek⁸ arra utalnak, hogy ennél a számnál legalább egy nagyságrenddel *nagyobb* számú tényleges rádióhallgató volt az országban. Olvasói levelek közléséből pedig az is kiderül, hogy a legkülönbözőbb módokon és helyeken, a legkülönbözőbb korú és társadalmi állású emberek hallgatták a rádió adásait. Egyik jellegzetes példája ennek a következő levél: „...Most állítottam be a tanyai iskolánkban Bacskó igazgató-tanító úr áldozatkészségéből egy négy lámpás gépet, mely kitűnően veszi úgy a budapesti, mint a külföldi állomásokat is. De éppen itt egy kérésünk volna. Tanyán hamar este van, s a szétszórtan lakó gyermekek a délutáni programból semmit sem hallhatnak, azért igen kérnénk, ha csak két hetenkint is, egy délelőtti zenésprogramot...”⁹ Érkeztek levelek a leválasztott országrészekben maradt vagy ottrekedt magyaroktól és megkezdődtek a hallgatói viták is a műsorok tartalmi megoszlásáról.

Ám a politikai háttérrel a „Miért rendezzük a rádiókiállítását?” című vezércikk mutatja be, amely szerint a rádió segítségével: „Nincs határ, nincs trianoni Magyarország, a rádió hullámai játszi könnyedséggel döntik meg az emberi elvakultság jogtalan megállapításait. Mint egy nagy család együtt ül az egész Magyarország, hogy szivja, hallja a magyar kulturát. A rádió összefogja a magyarságot, erősebben, mint bármely más propaganda...”, továbbá: „a rádió a legolcsóbb népnevelő eszköz, melyet kellő propaganda mellett a legegyszerűbb földmives szerény hajlékába is bevihetünk.”¹⁰

A rádió gyermekei

Azok a gyermekek, akik 1919-ben születtek, 1925-ben már iskolába kezdtek járni, vajon *tettenérhető* az idézett hangvétel az általuk hallgatott rádióműsorokban is?

A Magyar Rádió már működése első teljes évének kezdetétől, 1926. januárjától többféle műsort kínált *gyermekeknek*. Ezek – az MRU tanúsága szerint – meseműsorokat közvetítettek. Vasárnap kora délután „Bergengóc bácsi” mesélt, majd szerdánként „Oszkár bácsi” meséi következtek, míg pénteken „Onkel Hans” német nyelven szólt a gyermekekhez.¹¹ Az MRU egyik számában¹² a cikkíró bemutatja Oszkár bácsit: „...azt hiszem, a mesét tartja az egyetlen komoly irodalomnak”,¹³ majd átadja neki a szót: „többnyire magyar népmeséket mondok el, mert ezeket

8 MRU, 3/1. 1926. január 2. 2. o.: „A rádió jelentősége a népoktatásban”.

9 MRU 3/2. 1926. január 9. 1. o.: „Rádiókalózok”.

10 MRU 3/5. 1926. január 30. 18. o.: „A közönség kritikája”.

11 MRU 3/6. 1926. február 6. 9. o.: „Miért rendezzük a rádiókiállítását?”

12 Bergengóc bácsit Zsombók Zoltán írta, Oszkár bácsit Szalai Oszkár, Onkel Hansot pedig Dr. Hans Göttling személyesítette meg.

13 MRU 3/23. 1926. június 5., 11. o.: A három mesemondó.

szeretik a kis emberek a legjobban”.¹⁴ A további szövegben felfedezhető, hogy az átalakuló társadalmi környezet hatására a korábbi, személy (azaz gyermek) közeli mesemondói szokások és -környezet kibővült: „A legnagyobb büszkeségem – mondja –, hogy megcáfoltam Gaál Mózesnek, a nagynevű mesemondónak egy teóriáját. Gaál szerint ugyanis egyszerre legfeljebb nyolc-tíz gyermeknek lehet mesét mondani. Én ezzel szemben három év előtt a Városi Színházban egyszerre ezeröttszáz gyermeknek meséltem”;¹⁵ emellett „Oszkár bácsi” a következőkben „tízéves mesemondói jubileumáról” is beszámolt.

Ez a hivatkozás rávilágít, hogy a gyermekek mesehallgatási vágya¹⁶ semmit sem változott. A gyermekújságok, gyermekkönyvek elterjedését követően különféle formájú „író-olvasó találkozói” viszonyok jöttek létre. A személynek szóló *írásbeli üzenetek* megerősítették a kis olvasóban, hogy valaki van a szöveg mögött. Így – a látszólag személytelenebb közvetítésen, az olvasáson túl – kissé visszatért a személyes kapcsolat mesélő és befogadó között. A *személyes találkozók*, felolvasó délutánok ezt a kapcsolatot még inkább átélhetővé tették. A rádió gyermekműsorai pedig ötvözték e lehetőségeket, ráadásul elvileg minden (hallásképes) gyermek számára elérhetően. A gyermekekhez szóló „bácsik” mellett rövidesen helyet kaptak a „nénik” is, hiszen a mesemondó vagy -éneklő asszony, nagyanó ugyancsak ősrégi toposz. Először a saját dalaival fellépő Manchen Mariska műsora¹⁷ jelent meg, utóbb pedig (többnyire) autodidakta hölgyek saját meséikkel szórakoztatták a hallgatókat, de megszólalt a századforduló híres meseírójának, „Pósa bácsinak” özvegye is, aki férje meséiből olvasott fel.

Hamar helyet kapott a gyermekműsorok között „a hangos gyermekújság” műfaja és a színpadi gyermekjátékok két változata: a rádió számára írt (vagy átírt) mesejáték, felnőtt szereplőkkel, illetve a gyermekszereplőkkel előadott gyermekszínház, amelyben rövid jeleneteket, dalokat adtak elő. A „Tündérvásár” gyermekújság az írott sajtóból lépett át meseórájával a hallgatók elé. A kis tanmesék, vidám dalok mellett a lap szerkesztője egyben a műsor készítője, Altay Margit „néni” hangos üzeneteivel, találós kérdésekkel vont a rádió mellé a gyermekeket. Nagyon nagy vonzerő lehetett egy-egy kisebb, de akár nagyobb gyermeknek is ráébredni arra, hogy miközben személy szerint hozzá szóltak élőszóval, számára addig elképzelhetetlen sokaságú ember (gyermek) is megtudhatta például azt, hogy ő jó gyermek vagy hogy ügyesen meg tudott válaszolni furfangos kérdéseket. A jó válaszkért esetleg nyerhető ajándékok pedig ugyancsak a hallgatóság számát növelték. A rádióhoz beküldött levelek ebből a korai időszakból sem maradtak fenn, de a műsorpolitika értékelésében hivatkoztak rájuk¹⁸ és kérésekre, igényekre a műsorválaszték bővítésével, változtatásával reagáltak. Akit pedig gyermekkorában, úgy-

14 U.o. 15 U.o. 16 U.o.

17 Több évszázadon át ugyancsak közvetítői voltak a szélesebb körű és hangzó mesélésnek a vásári mesélők, bábosok.

18 Az MRU első évfolyamából dalcímek még nem derülnek ki, de valószínű, hogy témái hasonlóak lehetnek például az 1930. július 5-i adáséhoz: „Bevezető beszéd; Anyuka főz, Horgászás, Peti báránya, A jó bíró, Hogyha gazdag lennék, Csépléskor, Készül a kenyérke, Tánci baba”.

mond, megfogott a rádió, az nagy valószínűséggel később sem mondott le róla, hiszen a rádió nem csak a mesehallgató-korúaknak „szólt”.

A gyermekműsorok e kezdeti korszakából fennmaradt és ismert dokumentációs tanúsága alapján a kutatásnak e szakaszában közvetlen politikai befolyásolási szándékot feltételezni nem tudunk. Az akkori politikai közbeszéd egyik alapvető témája, az *irredentizmus* azonban szerepet kapott bennük. Az irredentizmus gyermekeknek is világos egyszerű és átérzhető módon jelent meg a műsorbeli üzenetek írott változataiban, egyik vagy másik műsorújságban, amikor például „Gizi néni” avval vigasztalta a határon túlra került gyermekeket, hogy átérzi sorsukat és itthoni társaiknál nem kevésbé szereti őket.¹⁹

Az idősebb gyermekek és az *ifjúság* rádióhallgatásra való megnyerésének módjairól kultúrpolitikai csatározások folytak; a rádió vezetősége, a munkatársak, a kor sok ismert alakja kívánta a „rádió tanítását” a tanyai- vagy éppen a középiskolákba bevinni. Hivatkozásaikban rendre szerepelt, hogy sok külföldi országban mennyi mindent tanítanak a rádió segítségével. A „rádió tanítása” kifejezés azonban kétféle várakozást jelenített meg: nem csak valamely (tan)ismeret átadását, de magának a rádió készüléknek és az adások vétellehetőségeinek megismertetését is szorgalmazták.

Ennek egyik oka éppen az volt, hogy a már említett, háború után született nemzedéknél *idősebb* gyerekek, kiskamaszok és nagydiákok körében igen népszerű volt a saját kis rádióvevő készítése. A Rádióélet című műsorújság²⁰ 1929. szeptemberétől, első számától kezdve mellékletet indított „Diák-Rádióélet” címmel, amellyel éppen ezt a közönségcsoportot kívánták megközelíteni. Főleg műszaki tanácsokat kaphattak az olvasók, de voltak benne műsorhallgatói pályázatok, rejtvények, ismeretterjesztő cikkek és üzenetek is.

Az *ifjúsági műsorok* azonban már 1926-ban megjelentek: „Tóth Tihamér, pápai kamarás, egyetemi nyilvános rendes tanár ifjúsági előadásai” voltak az első a sorban; de ezek témáiról a műsorújság nem ad részletesebb tájékoztatást.²¹ Helyét a csütörtöki adásidőben május közepétől a „Nemzeti Cserkész Nagytábor” megnyitására felkészítő előadók vették át. A cserkészzel jött létre, főleg a városi, iskolás korosztályok számára, tapasztalt felnőttek vezetése mellett, a korcsoportos együttlét újfajta, szervezett formája.

Egy ilyen szervezet szinte természetesen válhatott a fiatalok politikai befolyásolásának terepévé. A megújuló magyar államnak megfelelő működéséhez honpolgárai szintjén is ki kellett alakítania, meg kellett alapoznia politikai hátterét. E folyamatba a cserkészlet a rádión keresztül is belépett. A mozgalom felnőtt ve-

19 MRU 3/14. 1926. április 3. 15. o.: „Különösen a gyermekmesék keltenek szinte példátlan visszhangot [kiemelés az eredetiben]. Egy-egy mesedélután után százával érkeznek a köszönő, áradozó gyermeklevelek. Éppen ezért a jövőben a gyermekelőadásokat még jobban kiszélesítjük, a meséket énekkel, muzsikával fogjuk kísélni. A mesékkal kapcsolatban lassankint bevezetjük az ifjúsági oktató előadásokat is.” A „Stúdió direktorával”, Szóts Ernővel készített interjú címe: „Mindenki nevetni akar, de kanalankint azért beadagoljuk a komoly dolgokat is!”

20 Például Rádióélet, 1930, több szám, szerkesztői üzenetek.

21 Tulajdonosa a „Magyar Telefónhírmondó és Rádió Rt.”.

zetői a műsorcímekből ítélve²² elméleti tájékoztatást adtak a cserkészetéről. Az első nagytábort július 1-jén a *rádió*n át Khuen-Héderváry Károly gróf beszédével nyitották meg. A sorozat zárásaként pedig, egy kétórás ünnepi műsorban, a cserkészifjak is részt vettek.²³ Az MRU július 17-i számának vezércikke így számolt be az eseményről: „A természettudósok Darwin és Spencer nagyszerű felismerései nyomán már régen megállapították, hogy az emberekben mindig azok a vágyak, szervek, hajlandóságok fejlődnek ki, melyekre életfentartási [sic!] harcukban leginkább szükségük van.²⁴ Ha tehát a mai fiatalság a világ minden táján és minden országában egyszerre ilyen heves és általános érdeklődéssel fordul a rádió felé, ugy ez azt jelenti, hogy a rádió a most felnövekvő emberiség életében igen fontos, ma még csak az öntudat küszöbe alatt sejtett *szerepet fog betölteni*. [kiemelés az eredeti szövegben] E pillanatban mintha egész Magyarország ifjúsága egyetlen láthatatlan ölelkezésben fogott volna össze. Semmiféle szónoklat, cikk, propaganda nem válthat ki ilyen testvéri egységet, minden egyes cserkész úgy érezte, hogy ő most egyénien és személyesen kapcsolódik baráti szövetségbe a nagy tábor minden egyes emberével. Megszűnt a távolság és tér fogalma, a lelkek egysége volt ez a másfél óra, amely a szemlélővel egyszerre megértette, hogy a rádió a békét, építő munkát, testvériséget és kulturát akaró emberiség szava...”

Ősszel pedig már „az ország jövőd reménységére [...] a középiskolák ifjúságára” gondoltak, „kiváltképpen [sic!] azokra a 13–18 éves leányokra és fiukra, akiknek világszemlélete, ismerete már tullendült az első gyermekkoron, viszont innen van még az érett ember tudásán és tapasztalatán. Pedagógusok igen jól tudják, hogy ez a diákréteg a tanítás legalkalmasabb anyaga.” Tanításuk „egy részét kell magára vállalnia a rádiónak. A rádió előadásai eddig ugyanis a két szélső korhatár részére készültek. A mesedélutánok apró hallgatóin kívül csak a felnőttek kaptak kedvükre való programot, ellenben nélkülöztük a diákok számára való rendszeresen megszervezett előadásokat, melyeknek éppen [sic!] olyan pontossággal kellene visszatérniök, mint a mesedélutánoknak.”²⁵

E kívánság teljesítése Teőreökné Arányi Mária ifjúsági műsorsorozatával elkezdődött. Felolvasásait a görög mitológia történeteivel kezdte, majd heti rendszerességgel végigvette a magyar történelem nagy eseményeit és jeleseit,²⁶ az egész

22 Az MRU 1926. május 8. 3/19. számának 9. oldalán „A Rádió barátai” sorozatban interjú közöl „dr. Pintér Jenő főigazgatóval”, aki így vélekedik: „Az olyan *ismeretterjesztő és mégis mulattató előadások*, aminek legutóbb Tóth Tihamér tartott, felette érdeklik a tanulókat.” Tóth Tihamér néhány könyvének címe azonban ugyancsak tájékoztat: *Ne igyál!* (1923.), *Dohányzol?* (1923.), *A tiszta férfiúság* (1924.), *A jellemes ifjú* (1925.)

23 Példának néhány cím az MRU-ból: 1926. május 27. csütörtök, 16.30–17.00: A Nemzeti Cserkész Nagytábor előadása: Faragó Ede: A gyakorlati cserkészetéről és az öregcserkészetéről; június 3. ugyanabban az időben: dr. Major Dezső: A cserkészet gazdasági kérdéseiről; június 10. ugyanabban az időben: dr. Farkas Gyula: A cserkészkulturáról.

24 Ebben az időben a műsorok jelentős része élő adás volt!

25 MRU, 3/36. 1926. szeptember 4. 10. o.: „A legideálisabb házitanító”.

26 A görög regék közül például Hermes, a Medusza, Prometheusz történetei szerepeltek, míg a magyar vonatkozású felolvasásokban a Csodaszarvas regéjétől, II. Endrén át a kuruckorig, az 1848-as szabadságharctól Petőfi Sándorig tartott a sor.

tanéven és több ezer éven átívelve. Az a kíváncsi, hogy „a mesedélutánok min-tájára hetenkint kétszer ifjúsági előadásokat kell tartani, lehetőleg négy órai kez-dettel, amikor a legtöbb diák amugy is otthon tartózkodik”,²⁷ nem valósult meg. A cserkészek ebben a tanévben nem szerepeltek a rádióban, csupán az 1927. évi nyár elején tartott a mozgalom egyik vezetője előadást „A cserkészlet céljáról”, címmel, valószínűleg a közelgő nyári szünetre tekintettel. Ugyanekkor megje-lent viszont a leventemozgalom is a rádióban, igaz, ugyancsak csupán egy előadás erejéig – Szilágyi József: „A leventék hazaszeretetésén és becsületérvzésén alapuló fegyelem”, sportelőadás formájában.

Az ifjúsági korosztályoknak nyújtandó és nyújtott műsorok e rövid kis áttekin-tését követően sem tudtunk a közvetlen politikai befolyásolás szándékára követ-keztetni, de az elsődleges szövegek rejtőznek vagy elvesztek, tehát ez a helyzet meg is változhat. Hiszen 1927. februárjában a következőket írta az MRU vezér-cikke: „A népoktatásra még soha akkora gondot nem fordítottak, mint mostan, mert még soha annyira nem ismerték fel fontosságát, mint ma. Mert a jövő gyü-mölcse most érik, a jövő győzelmé békében dől el... Méltán nevezhetnők a rádi-ót a kultúra diadalmas katonájának. Nem lehet várakat építeni elébe, országha-tárokon föltartóztatni, torkára fojtani a szót, nem! [...] a jövő generációja, amely most az iskolában ül vagy oda kerül, az a kezünkben van, módunkban van a lel-két, világfölfogását nemessé formálni s az, aki ezt elmulasztja megtenni, *a törté-nelem ítélőszéke előtt fog felelni ezért.* [kiemelés az eredeti szövegben] ...a program legyen eredeti, üde, hogy játék módjára mindent érdekesnek találjunk és a játék közben játszva tanuljunk, mert akkor szívesen és sokat tanulunk [...] az anyagi áldozatot pedig nem szabad sajnálni, mert bőven megtérül minden fillér, amit rá-fordítunk. A világnak nincs olyan befektetése, amely annyira biztosan meghozná gyümölcset, mint ez, hisz láttunk virágzó, rendkívül hatalmas régi vállalatokat, amelyek a megrázkódtatásokban nyomtalanul tűntek el, a legbiztosabbnak vélt földhöz való ragaszkodás, a földbirtok [...] látjuk a körülöttünk levő országok-ban, hogy mit ér. *De egy népnek a kulturáját elvenni nem lehet soha!*” [kiemelés az eredeti szövegben]

A korábbiakban „a rádiózás gyermekeinek” nevezett, valamint a náluk öt-tíz évvel idősebb ifjú nemzedék korcsoportját a rádió „közvetítésén” keresztül igye-kezett elérni és megnyerni a bethleni konszolidáció kultúrpolitikája. A rádió mű-sorfolymában láthatóan helyet kapott a revizionista, illetve irredenta hangvétel, mint a korszak fő politikai mondanivalója.

Az unokák kora

Negyedszázad múltán, az 1945–1950 közötti időszakra ez a két korosztály – már aki át- és túlélte közülük a második nagy háborút – ismét új politikai korszak ré-szese lett, alig 20–30 évesen. Nekik ebben az időszakban születtek meg saját gyer-

²⁷ U.o.

mekeik is, akik pedig szüleikhez hasonlóan már gyermekkorukban találkoztak a rádióval. A magyar rádiózás emberi és technikai téren egyaránt nagy veszteségek után kezdte meg műsorszolgáltatását a háborút követően.²⁸ A rádió szervezetét fokozatosan kisajátította az új politikai rendszer, amelynek politikai befolyásolási igyekezete sokkal erőteljesebben nyomon követhető, mint húsz évvel korábbi elődjéé. Az 1925/26-ban induló rádió új intézmény volt, amelynek tulajdonképpen „hasonulnia” lehetett az őt körülvevő, gazdaságilag, politikailag és kulturálisan akkorra már szilárdnak mondható környezetéhez. A II. világháború után azonban a társadalmi környezet még évekig kegyetlen és kíméletlen gazdasági, politikai és kulturális csatározásoknak volt kitéve, amelyek következményeként egypárti, diktatórikus rendszer jött létre. Ezt a folyamatot a fiatal korosztályoknak szánt műsorok gyártásával kapcsolatos struktúrák változása is követte.

1947-ben *Magyar Központi Híradó* néven működött a rádió, gyermekműsorai a Prózai Osztály keretei között készültek, de például 1948-ban az Irodalmi Osztály (is) készített mesejátékokat. A következő év januárjától keddenként „Rádió-óvoda” műsort indítottak, ennek szervezeti hovatarozásáról nem tudunk. A rádió államosítása (1949. augusztus 20.)²⁹ után viszont 1950. januárjától önálló „Gyermek- és Ifjúsági Osztályt” állítottak fel. Ez a lépés egyszerre jelezhetné (vagy jelzi is), hogy a rádiónak, mint szervezetnek húszéves fennállása után bürokratikusabb intézménnyé kellett alakulnia. De az sem kétséges, hogy az állam politikai vezetése megalapozottabb és megbízhatóbb háttérből szándékozta megnyerni a fiatal korosztályokat az új rendszer számára. Átvettek és/vagy felújítottak régi műsortípusokat, így született például „Miska bácsi” műsora, vagy az 1947-ben, kéthetenként jelentkező „A Rádió Gyermekújásja”, amelynek rövidebb időre írásos változata is volt a „Magyar Rádió” műsorújság mellékleteként. A cserkészmozgalom és az új gyermekszervezet, az úttörők úgynevezett „egyesülését” követően előbb „Úttörő Híradó” majd „Vörös Nyakkendő” címmel indítottak műsort a kiskamaszoknak. Az idősebbeknek pedig megszólalt „Az Ifjúság Hangja”, de 1950-tól már volt „Szabad Ifjúság sajtóköre”, sőt „Ifjú Micsurinisták negyedórája” is.

Arra nézve, hogy milyen célokat kívántak *ebben* a rendszerben a rádió segítségével a fiatalok között elérni, álljon itt először Odescalchi Margit³⁰ 1947-es nyilatkozatának néhány sora a rádióújságból: „A rádióra jutott az az óriási feladat, hogy az ország közvéleményének formálásában részt vegyen. Politikai, kulturális, gazdasági és szociális téren érvényesíti a magyar demokrácia nevelő hatását. Fájdalom, a múltban keserűen tapasztaltuk, hogy a rádió milyen nagy mértékben hat a tömegek közvéleményére. A rádiónak a nép legszélesebb rétegeiben el kell terjednie. Fontos volna, ha minden házban szólna a rádió és helyes útmuta-

28 Az 1947-es adatok 300 ezer *előfizetőről* tudtak, amely szám 1953-ra 1,3 millióra emelkedett.

29 Bár az Alkotmány kihirdetésének napjára esett, valójában nem azzal függött össze, hanem az államosítások sorába illeszkedett. Az államosítással egyidőben az MDP Barcs Sándor helyére új elnököt neveztek ki a rádió élére Szirmai István jogi végzettségű újságíró, sokat próbált régi kommunista személyében, aki a párt fontos ideológusai közé tartozott.

30 Az időben a Magyar Nők Demokratikus Szervezetének egyik vezetője.

tásával helyrehozná a régi rezsim rádiójának bűneit.”³¹ Schöpflin Gyula pedig, egy, a BBC-t bíráló cikkében ezt írta: „jellemző, hogy a hangsúlyt az »állampolgári nevelés« rádiós feladatára veti: ez tényleg igen fontos szerepet tölt be a BBC műsorán a legkisebb gyerekeknek szóló műsorszámoktól kezdve; márpedig ez a nevelés a *mai* Angliának nevel állampolgárokat és úgy látszik, e téren már távolról sem kötelező az előbb említett tárgyilagosság; hiszen érthető módon az angol polgári demokrácia rendszerét és intézményeit állítja be a legkívánatosabb és legtökéletesebb színben.”³² Úgy tetszik, Schöpflin az angol rádiózásban meglátta azt, amit a magyarban vagy nem vett észre, vagy nem akart észrevenni: mindkettőben, illetve az őket direkt vagy indirekt módon irányító politikai vezetésben fellelhető a vágy a politikai befolyásolás lehetőségének megragadására, és ezt követi a gyakorlat is.

A rádióújság 1950-es, beköszöntő műsorelőzetesében ezt olvashatták kicsik és nagyok: „Hogy gyermekeink biztosan, céltudatosan haladjanak az építő munkában, a szocializmus építésében, nevelni, vezetni kell őket. Ebben a munkában akar élen járni a rádió és az ifjúság nevelésének kérdését éppen ezért helyezte műsorpolitikájának középpontjába. Újonnan alakuló *Ifjúsági és Gyermeosztályunk* feladata, hogy olyan embereket neveljen a gyermekekből és az ifjaktól, akik forrón szeretik hazájukat, akik hívek a Párthoz, gyűlölik a háborús uszítókat, tántoríthatatlan barátai a Szovjetunióknak, a béketábor vezetőinek: Sztálinnak, Rákosinak!”³³

Próbáltuk tettenérni a politikai befolyásolás szándékát az 1926–30 közötti műsorok között, a következőkben pedig ugyanebből a célból bemutatjuk egy konkrét, politikai jellegű *ünnep* műsorkörnyezetét, illetve tartalmát az 1947–50 közötti években. Úgy véljük, hogy az ünnepi megemlékezések szövegháttéri változásaiából következtethetünk arra a folyamatra, ahogyan a fiatal korosztályoknak szóló műsorok átpolitizálása történhetett, ezért Március 15. megünneplésével kapcsolatos gyermek- és ifjúsági műsorokat mutatunk be, ezúttal elsődleges forrásokra³⁴ támaszkodva.

1947-ben Március 15-e hetében volt a Gyermekrádióknak műsora 13-án, ennek címe: „Gólya Gabi utazása”. Csak a műsorelőzetesből maradt fenn hivatkozás rá: „B. Radó Lili pompás meséjével szórakoztatjuk kicsinyeinket”; ennek és a címnek alapján nem valószínű, hogy március 15-ei megemlékezésről szólt volna. Tizenötödike szombatra esett, de nem a Gyermekrádió, hanem Az Ifjúság Hangja jelentkezett, eredetileg a MIOT³⁵ ünnepi műsorával meghirdetve, ám végül, a 14-ei

31 Magyar Rádió, A Magyar Rádió hivatalos lapja, 1947. 30.

32 U.o. 1948. 28. 33 U.o. 1950. 1.

34 Azaz műsorszövegkönyvek. Arról, hogy a rádiózás itt érintett húszas éveiben Március 15-ét a fiatalok számára külön hogyan jelenítették meg, egyelőre nincsen ilyen típusú forrásunk. 1926-ban e napon: „16–17 óráig: A »Falu Szövetség« előadása: 1. Hymnus, 2. Petőfi: Nemzeti dal. 3. Nemzetek ébredése dr. Raffay Sándor püspök ünnepi beszéde, 4. magyar műdalok, szavalt, hazafias dalok, Szózat.” hangzott el. (MRU. 3/11. március 13. 25. o.; 1927-ről az műsorelőzetesből annyi derült ki, hogy aznap „17.00-tól rádiós készítésű emlékünnepe 18.00-ig” várható. (MRU. 4/12. 1927. március 12. 25. o.) Tehát ezek a teljes közönségnek szóltak.

35 Magyar Ifjúság Országos Tanácsa.

előzetes szerint: „az ifjúság múzeum-körúti nagygyűlését” közvetítették – hanglemezről. Az eredeti konferáló szöveget: „Ünnepi műsorral emeli a nap fényét a MIOT is, amely az Ifjúság Hangja című állandó műsorszámában négy óraker különleges számokkal igyekszik bebizonyítani, hogy a március 15. elsősorban az ifjúság, a fejlődés és haladás ünnepe.” *törölték* a Mit hallunk holnap? c. műsor-előzetesből. Az előzetes írott anyagát valószínűleg egy-két nappal korábban írták meg, a rádióújság szövegét pedig még korábban. Mindkettő tanúsága szerint előre elkészített műsor ment volna: a Munkás Kultúrszövetség tagjainak előadásában részletek Bölöni György: Hallja-e kend, Táncsics c. művéből, továbbá színészek tolmácsolásában Petőfi, Babits, Ady témához illő versei, Heine egy műve és Hárs László: Ez március c. verse. Úgy látszik viszont, hogy valamikor 14-én eldöntött: másnap a nagygyűlést³⁶ fogják közvetíteni, ám ugyancsak *nem élő* adásban. Annak okáról, hogy a változtatást miért és hol (ti. a rádióban vagy a külső politikai vezetés valamelyik szintjén) határozták el – nem maradt fenn utalás.

1948, azaz a „Petőfi Centenárium Évben”,³⁷ március 15-e hétfőre esett – még munkaszüneti napként – a műsorújság tájékoztatása szerint elhangzott „A kis komédiás, rádiójáték Petőfi életből, írta: Kovács G.” Sajnos, tartalmáról a 14-ei műsorelőzetesben sem írtak, a kézirat pedig nem maradt fenn. Március 6-án adták „A Gyermekbarátok műsora: Március 15. versben, énekben és hangjátékban” című műsort, ebbe egy Petőfi vers, a Kossuth nóta, jász táborig táncnóták, végül egy rövidke hangjáték került. Ács Kató kis történetében, címe „Március 15-e”, egy nagyapa mesélt unokáinak a neves nap történetéről, csak hogy egy aktuálpolitikai fordulattal megfejelve.³⁸ Evvel a szebb jövőt, sőt a már most is szebb jelent érzékelte finoman a szerző. Az ifjúságnak 12-én szólt „Az Ifjúság Hangja” amelyben először a Kossuth Akadémia³⁹ működéséről számoltak be, valamint „demokratikus honvédségünkről”, ezzel a végszóval: „kívánjuk, hogy ebben a szellemben, Kossuth szellemében dolgozzatok továbbra is, a magyar népert és a magyar nép demokratikus hadseregéért.” Átkötő zene volt az A jó lovas katonának c. honvéddal. 15-ére pedig egy beharangozó szöveg hivatkozott: „hallottátok, március 14-én vasárnap este hat óraker milyen nagy fáklyásmenet lesz a Múzeum-kertbe?” A műsor többi részében semmi utalás nem volt az ünnepre, ám beszámoltak a „Tanulj többet” mozgalomról.

36 Ez a hanglemez tudomásunk szerint nem maradt fenn, pedig az elhangzott beszédek minden bizonnyal értékes adalékként szolgálhattak volna kutatásunk számára.

37 1948-at nevezték a (politikai) „Fordulat Évének”, de talán az sem véletlen, hogy nem a „Forradalom Centenárium Évének”, nevezték, hanem csak Petőfi évfordulás évének...

38 T.i. amikor a nagypapa az 1848-ban a jég miatt szétment hídról mesél, unokája megkérdezi: „egy híd? [volt] ...az bizony kevés... már nem is tudnám szép hidaink [sic!] nélkül elképzelni a kékszínű Dunát.” Nagyapa: „Minek is képzelnél ilyet, kislányom! A hidak *állnak* [...] és mikor vidám, tavaszi napsütésben keresztül mész a Lánchídon – az Erzsébet hídon és a Margit hídon...” – ám ez utóbbiak 1948-ban még nem voltak újjáépítve!

39 A Kossuth Akadémia 1947 őszén, hivatalosan Honvéd Kossuth Akadémia néven volt hívatott a hadsereg vezérkari szakiskolájaként tiszteteket képezni. (Történetéről bővebben: www.zmka.hu)

A következő évben március 15-én a Gyermekrádió-beli óvodások műsorának első része, a „Három csirke rétre ment – mese, dal, játék” után „Gyermekek márciusa” főcímmel Füsi József hangjátékának első része – „Március és a gyerekek” címen – következett. Az 1848-as történetben fölfedezhetünk egyrészt tanmesei elemeket, másrészt azonban erős aktuálpolitikai utalásokat is. A főhős gyerekek egyikének apja, egy pék a fosztogatástól félve eldugja lisztkészletét. A fiúk titkos szövetséget alapítanak, „mert titokban lehet csak komoly dolgokat végrehajtani... Nézd, itt van ez a liszt ügy is. Hát azt hiszed, hagyom én ezt? Most megalakul a nemzetőrség. Amíg ezek vigyáznak a rendre és a haza sorsán őrködnek, addig más eldugja a lisztet. Az én tisztelt atyám és a te tisztelt atyád! Nem, barátom, ezt mi nem engedhetjük! Mi forradalmárok vagyunk és azok maradunk, míg ki nem vívjuk szabadságunkat.” Jóska: „Hiszen azt már kivívtuk máma!” Kálmus: „Dehogyan vívtuk ki. Csak kimondtuk. És ez nem lesz könnyű dolog [...] (szomorúan) Látod, csak haza kell jönnünk, és máris mit látunk. Gondolhatod akkor, hogy odakint a világban mennyi ellenségünk van. A főurak, a főpapok, a kereskedők, a gazdagok.” A gyerekek később el is mondják a felnőtt forradalmároknak, mi történt a liszttel, amiért megdicsérik őket: „No, jól van gyerekek! Látom, sok tekintetben különbek vagytok a születeknél is. De így van ez rendjén. Ti, velünk együtt egy új világért küzdetek...”

1950-ben is volt gyermekszínház, csak éppen az „Úttörők Gyermekszínháza”, amelyben március 11-én „A Nagyenyedi két fűzfa” rádióváltozatát adták elő, a Honvéd Együttes úttörőknek szóló műsorával kiegészítve. A rádióújság előzetese szerint 12-én Az Ifjúság Hangjában „A Márciusi Ifjúság” címmel lett volna műsor, ám a műsorboríték szerint ezen változtattak. Az „Ez a nóta körbejár” tulajdonképpen a műsor állandó szereplőinek klubestje volt, amolyan ifjúsági „Szív küldi”.⁴⁰ 14-én is a Kossuth adón hangzott el Az Ifjúság Hangja, benne a Szabad Ifjúság lapszemléje, amelyből az egységes ifjúsági szervezet létrehozására való felhívást emelték ki, valamint azt, hogy Rákosi Mátyás 58 éves. 15-éről a gyermekeknek szánt két műsor anyaga nem maradt fenn, de a délutáni Az Ifjúság Hangjában Mándy Iván hangjátéka volt hallható „Márciusi fiatalok” címen a nap történetéről; Petőfi, Degré, Jókai, diákok, inasok és Táncsics megjelenítésével, ám ennek szövegét sem ismerjük.

1950. januárjában kezdődtek a Magyar Rádió önálló Ifjúsági és Gyermekrádiójának műsorai. A rádióújság beköszöntő műsorelőzetesében ezt olvashatták kicsik és nagyok: „Hogy gyermekeink biztosan, céltudatosan haladjanak az építő munkában, a szocializmus építésében, nevelni, vezetni kell őket. Ebben a munkában akar élen járni a rádió és az ifjúság nevelésének kérdését éppen ezért helyezte műsorpolitikájának középpontjába. Újonnan alakuló *Ifjúsági és Gyermekosztályunk* [kiemelés az eredeti szövegben] feladata, hogy olyan embereket neveljen a gyermekekből és az ifjabból, akik forrón szeretik hazájukat, akik hívek a Párthoz, gyűlölik a hábo-

40 A „Szív küldi” több évtizeden át sikeres, zenés üdvözlő-, üzenetküldőműsor volt.

rús uszítókat, tántoríthatatlan barátai a Szovjetuniónak, a béketábor vezetőinek: Sztálinnak, Rákosinak!”⁴¹

Ez a hangvétel a fennmaradt források tanúsága szerint a következő évekre – hétköznapi és ünnepi műsorokban is – általánossá vált a fiataloknak szánt valamenynyű rádióadásban.⁴² 1949-ben, az államosítást követően a Magyar Rádió élére az MDP egyik vezető ideológusát, Szirmai Istvánt nevezték ki. Az ő irányítása mellett fogalmazódott meg az új osztály feladata: „a gyermekek és fiatalok nevelése, szellemiségük, öntudatuk, ízlésük alakítása egyike a legfontosabb feladatoknak, hiszen a gyermek a jövő záloga. A Rádió is ezt kell, hogy egyik legfontosabb feladatának tekintse. Ezért szükségessé válik, hogy a gyermek- és ifjúsági műsorokat az Oktatási osztálytól elválasszuk. Az Oktatási osztály feladata a propaganda és általános ismeretterjesztés. A gyermek- és ifjúsági nevelés pedig elsősorban pedagógiai feladat. Az új Ifjúsági- és Gyermekrádió osztály feladata az lenne, hogy felismerve a Rádió hatalmas propaganda és nevelő erejét, élenjárna abban a munkában, hogy gyermekeinkből hazafias, a Párthoz hű, a háborús uszítókat gyűlölő, a béketábor vezetőiért, elsősorban Sztálinért, Rákosiért lelkesedő ifjakat neveljen, olyan embereket, akik szeretik a munkát, ismerik az életet, hűek a munkásosztályhoz, felismerik, hogy az osztályharc különböző szakaszaiban melyek a feladataik, olyan embereket, akik életvidámak, műveltek, bátrak, egyszóval: szocialisták.”⁴³ A korszak általános stílusának megfelelően a korábban történeteket felül kellett vizsgálni, ennek eredménye lett: „Az eddigi munka bírálata:⁴⁴ ...kritikát szeretnénk gyakorolni az eddigi Gyermek- és Ifjúsági műsorokról. Általános hibánk, hogy nem ismertük fel kellőképpen a rádió jelentőségét. Nem voltak komolyan kiépített kapcsolataink a hallgatók tömegével, tehát nem ismertük azt a hatalmas nyilvánosságot, amit a Rádió jelentett, illetve jelent. Nem ismertük fel, hogy a Rádió az osztályharc egyik éles fegyvere, nem voltunk eléggé pártosak, nem élesítettük eléggé ezt a fegyvert. Műsoraink nem tükrözték eléggé azt az alapvető változást, mely társadalmunkban és mindannyiunk életében végbement.”⁴⁵

* * *

Az előzőekben megpróbáltuk felidézni a magyarországi rádiózás két időszakában az akkori fiataloknak készített műsorok szellemiségét, tematikáját. A bemutatott *részeredmények* alapján további kutatásainkhoz a következő hipotéziseket fogalmazhatjuk meg.

41 Magyar Rádió, A Magyar Rádió hivatalos lapja, 1950. 1.

42 A Március 15-ei műsorok részletesebb és későbbi tartalmát ld. a Médiakutató előzőekben említett cikkében.

43 Magyar Rádió, Archívum TD-407/11. „Javaslat önálló Gyermek- és Ifjúsági Osztály szervezésére” 1. oldal, dátum nélkül, az 1950-es iratok között.

44 A gépelt szövegrészbe kézzel, külön betoldva áll ez az alcím!

45 Magyar Rádió, Archívum TD-407/11. „Javaslat önálló Gyermek- és Ifjúsági Osztály szervezésére” 4. oldal, dátum nélkül, az 1950. évi iratok között.

- Egy államformát politikailag megalapozó és fenntartó eszmerendszer általános elfogadtatásában segítheti az államot a fiatalok politikai szocializációjának befolyásolása.
- A rádió ebben fontos segítőeszközzé válhat, illetve azzá tehetik.

Feltételezzük, hogy eltérő államformájú és más-más uralkodó eszmerendszert követő országok hasonlóan kialakított, tipizálható rádiós műsorstruktúrák és nyelvi kommunikációs eszközök (pl. retorika) alkalmazásával éltek az euro-atlanti régióban a 20. század folyamán. Az elmúlt nyolcvan év alatt e régió valamennyi országában fölnőtt nemzedékek politikai rendszerváltozásokat, országhatárváltozásokat, újabb, a II. világháborút, forradalmakat éltek át. Ez idő alatt készítették gyermek- és ifjúsági műsorokat német nyelvterületen a Weimari Köztársaság, majd a Harmadik Birodalom rádiói. Készültek ilyenek az Olasz Királyságban és a fasiszta Olasz Köztársaságban. Nagy-Britanniában folyamatosan voltak a BBC-nek gyermekműsorai a birodalmi idők, majd a II. világháború alatt és után is. A Szovjetunió sem maradt ki a gyermekrádiózásból, mint ahogy a Magyarországot körülvevő kis nemzeti államok sem. Az azonos műsортípusok viszont a különböző rendszerekben teljesen eltérő mögöttes eszméket jelenítettek meg. A műsorkészítés szervezeti formái azonban egymáshoz hasonló képet mutatnak, akár polgári demokrácia, akár jobb, akár baloldali diktatúra volt a hatalom birtokosa egy adott országban.

Tehát a közmondásszerű állítás, miszerint: ha ketten ugyanazt mondják, az nem ugyanaz, esetünkben megfordulni látszik, *ha ketten nem ugyanazt mondják, akkor ugyanazt mondják*. Azaz a médium használatának, szervezeti- vagy műsorszintű manipulálásának, netán éppen semleges hangvételének megismerése nyomán olyan nemzeti és politikai rendszerfüggő struktúrákat és funkciókat azok sajátosságait vagy eltérő vonásait fedezhetjük fel, amelyek hasonló módszereik ellenére a mindenkori fiatalok politikai szocializációját az eltérő rendszerek elvárásainak megfelelően voltak vagy lehettek képesek alakítani.

RÁCZKEVI ÁGNES

KONZERVATÍV FORDULAT A LENGYEL POLITIKÁBAN

Az 1989 utáni rendszerváltást követően a lengyel politikai élet progresszív felbomlási folyamaton esett át, mely a politikai pártok radikalizálódásával és polarizálódásával, továbbá a közembernek a politikai részvételtől való egyre hangsúlyosabb elidegenedésével jellemezhető. A csökkenő számú szavazók olyan koalíciókat juttattak hatalomra, melyek a politikai spektrum valamelyik végén helyezkedtek el, és ezáltal előbb-utóbb elkerülhetetlenné vált a győztes bukása is. Így az 1989 június 4-én megválasztott első posztkommunista parlament megalakulásától kezdődően – mely a korábbi rezsim és a Szolidaritás közötti Kerekasztal-egyezmény kompromisszum-javaslatát léptette életbe, s amelyről (*nota bene*) máig is azt tartják, hogy a Harmadik Köztársaság legjobb Sejm-je volt – minden későbbi kormány választási vereséget szenvedett mandátuma lejártja után. A Szolidaritás Választási Akció (AWS) közép-jobboldali koalíció valóban látványos, történelmi ritkaságnak számító megszűnését a közép-baloldali, posztkommunista Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD) nem kevésbé megdöbbentő feloszlása követi.

Így történt mindez, az említett koalíciós pártok sikeres gazdasági és külpolitikája ellenére is. A fordulatot követő 15 év alatt Lengyelország drámai átalakulása a társadalmi-gazdasági élet szinte minden területét érintette. A Balcerowitz-terv, az erős lengyel pénz, a zloty; a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás; az öbölháború és az iraki háború idején Egyesült Államokkal való szövetség; az ukrán krízis sikeres közvetítése – mind az ország gazdasági és politikai helyzetével való folyamatos társadalmi elégedetlenség közepette valósultak meg. Néhány hónappal ezelőtt Jerzy Surdykowski korábbi ellenzéki aktivista – aki az átalakulást követően Lengyelország Egyesült Államok-beli és más országokbeli nagykövete – a következőket írta: „Politikai értelemben eltékoztunk a Szolidaritás Mozgalom győzelmét [...] a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás ellenére. Parasztok! Egy időre a miénk volt az Arany Kürt,¹ mégsem voltunk képesek fel-

¹ Utalás a 19. századi lengyel drámaíró, Stanislaw Wyspianski allegorikus drámájára, a Mennyegzőre, melyben a főhős, egy paraszt egy szellemtől kap egy varázslatos aranykürtöt, és ezáltal olyan hatalommal ruházódik fel, mellyel képes megmenteni Lengyelországot. A főhős azonban elveszti az aranykürtöt. [A ford. megj.]

használni. Most egyedül maradtunk, szegényünkkel és haragunkkal.” (*Gazeta Wyborcza*, 2004. augusztus 7–8.)

És mégis, ha összehasonlítjuk az 1990 és 2003 közötti adatokat, jelentős javulást észlelünk. A várható életkor a férfiaknál 4 évvel, a nőknél 3,4 évvel emelkedett. A bekötött telefonok száma 3,3 milliőről 12,3 millióra nőtt, a személygépkocsik száma pedig 5,26 milliőről 11,24-re. Az egyetemi hallgatók száma 400 ezerről 1,9 millióra emelkedett. 1992–2003 között a reálkeresetek egyharmaddal nőttek, míg a nyugdíjak reálértéke 56 százalékkal ugrott meg. Egy átlagos lengyel családban az élelemre fordított kiadások aránya a felére csökkent, 51-ről 26 százalékra.

Mindezek ellenére Lengyelországban figyelemreméltó különbséget észlelünk az általános európai trendekhez képest. Ez az egyedüli ország, amely támogatja George W. Bush közel-keleti politikáját, ezért azzal vádolják, hogy ő az USA trójai lova Európában. Kis híján megakadályozta az európai alkotmánytervezet elfogadását és megpróbálta a folyamatot eltéríteni a Nizzai Egyezménytől.

A dolgoknak ez a „faltól falig” megközelítése egy általános kulturális tendencia jellemzőjének tűnik, amely Ronald Inglehartnak a Nemzetközi Értékrend Vizsgálat (WVS) és az Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) adataira alapozott eredményeiből is kitűnik (2003). A lengyel kulturális modell olyan látszólag paradox jellemzőkből áll, melyek egyáltalán nem koherensek, néha egyenesen ellentmondanak egymásnak, mégis egyszerre működnek a lengyel társadalomban.

A politikai szférában általános az a várakozás, hogy a 2005 őszére esedékes választások a közép-jobb- és jobboldalt képviselő pártok koalíciójának győzelmét hozzák. Az SLD és a Munkásegylet jelenleg hatalmon levő koalíciója az ország szekerét már a végkimerülés határán tolja. Az államot szakértői kormány vezeti, mely viszonylag jó munkát végez, egyre pozitívabb elemzői jelentések jelennek meg róluk, azonban mindez nem elég a mondvacsinált vagy tényleges korrupciós ügyek lavinájának elrejtéséhez. A leglátványosabb korrupciós ügyeket különféle parlamenti vizsgálóbizottságok elemzik (például a médiaipari Rywin-ügyet, az energiaipari Orlen-ügyet és a PZU Rt. privatizációját a biztosítói piacon). Emellett nemrég hozták nyilvánosságra az Állami Biztonsági Szolgálat ügynökei és titkos együttműködői nevét tartalmazó ún. Wildstein listát.

Úgy látszik tehát, hogy az állam szövete a varrásoknál felfeslik, és akik Lengyelország vezetői szeretnének lenni, már a Negyedik Köztársaságért kiáltanak.

A zavaros helyzetet bonyolítja az is, hogy még a lengyel szociológusok körében sincs konszenzus a lengyel társadalmat illetően. *Paweł Spiewak* professzor (2003) úgy látja, hogy Lengyelország két társadalomból áll. Sőt, *Marody* és *Wilkin* professzorok (2003) szerint három részre oszlik az ország. Ezzel ellentétben, *Domanski* professzor (1995) úgy gondolja, Lengyelország az egységesülés útján halad, miután átesett már a szétesés időszakán. Vajon ez is újabb bizonyítéka Inglehart kutatási eredményeinek, miszerint a lengyel értékek ellentmondásosak? Kulturális imperativusz hajt arra, hogy egyféleképpen lássák a helyzetet és másféleképpen cselekedjenek? Mi lehet az oka a szomorúságnak a siker ablakocskái között? Miért

annyira elégedetlenek a lengyelek a gazdaságukkal és politikai életükkel? Ezekre a kérdésekre kereste a válaszokat a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének (IFIS PAN) közelmúltban publikált kiadványa *Lengyel aggodalmak* címmel.

Elvonalbeli lengyel szociológusok igyekeztek választ adni az előbb említett égető és politikai töltetű problémákra. Kétségtelen, hogy a Szolidaritás hazájában számos tényező hozzájárult a helyzet ellentmondásosságához. Bár a publikáció sokoldalú megközelítése még nem ad átfogó és koherens szintézist, azonban nyújt néhány belátást és megfontolást a lengyelországi helyzetről, amelyet érdemes megismernünk. Ezek egyike az az gondolkodásra készítő nézet, mely szerint az egyén fogyasztói szerepének inkább konstruktív hatása lehet a civil társadalomra létrehozásában, mintsem ellenkezőleg, ahogy azt mondjuk az amerikai társadalomban feltételezik.

Andzej Rychard azzal a megállapítással kezdi tanulmányát, hogy a lengyel társadalom ma nyitottabb a populizmusra, mint mondjuk 15 évvel ezelőtt. A Samoobrona-szerű pártok² vagy a Liga Polskich Rodzin³ relatív sikere a populista szlogenek növekvő vonzerejét mutatja a lengyel közönség egyre szélesebb köreiben. Rychard Greskovitsnak azt a nézetét veszi át, hogy a populizmus a nép és az elit közötti növekvő ellentét eredménye, ami elkerülhetetlenül a politikai vezetők felelőtlen ígéreteinek elburjánzásához vezet. Másfelől, a gazdaság gyengesége és a civil társadalom fejletlensége közti korreláció miatt a populizmus nem uralkodhatott el a posztkommunista társadalmakban. Innen ered Rychardnak az a következtetése, miszerint a gazdaság és a társadalmi szervezettség növekedésével a populizmus támogatottsága is nőni fog. Valóban, az állampolgároknak körülbelül 20 százaléka támogatja a populista pártokat, de még nem uralják a politikai színpadot.

A szociológusok úgy látják, hogy a lengyel közönség viszonylag immúnis az általános populista felhívások iránt, melyek Lengyelországban nacionalista és jogosultsági szlogenek kombinációjának formáját öltik magukra, és a lengyel társadalomra inkább az jellemző, amit Joanna Kurczewska „partikuláris populizmusnak” nevez, azaz csoportérdekek és jogosultsági elvárások. *Mokrzycki* (2002) „tárgyalásos demokráciának” nevezte ezt a modellt, melynek hosszútávon sikerült kiépítenie egy olyan alternatív politikai struktúrát, amelyen keresztül csoportérdekeket fejeznek ki. A politikai szférában nemcsak a már említett politikai pártok testesítik meg az ún. „szoft populizmus” megjelenését, hanem a közeljövő egyik potenciálisan jelentős politikai ereje, a Platforma Obywatelska (Polgári Platform) is, mely már a nevével is jelzi populista szándékait. A Platform az AWS

2 Samoobrona = *Önvédelem* – elsősorban rurális környezetből származó követőkkel rendelkező populista, posztkommunista mozgalom, melyet egy Andrzej Lepper nevű, Lukasenko-típusú demagóg irányít.

3 LPR = *Lengyel Családok Ligája* – nemzeti-katolikus orientáltságú szélsőjobboldali párt, melyet Roman Giertych ügyvéd vezet, a Giertych klánnak sorrendben immár a harmadik politikusa, aki a háború előtti Roman Dmowski-vezette Nemzeti-Demokrata párt szellemében tevékenykedik. Ifjúsági szárnyuk, a *Csak Lengyel Fiatalok* pedig egyre jobban hasonlít a militáns fasisztoid szervezetekre.

koalíció maradványaiból és a jobbközép különböző elemeiből áll, de radikalizálódása miatt, amit a még jobboldalibb LPR-rel és PiS-szel való vetélkedése okozott⁴ elidegeníti magától az üzleti szektort, melyet megalakulásakor eredetileg megszólítani igyekezett.

A lengyel politikai életre leginkább a választási folyamatban és általában a politikai életben való csökkenő részvétel jellemző, ami a politikai aréna polarizálódásának köszönhető, tekintet nélkül arra, hogy nőnek az esélyei egy centrista párt megjelenésének is. Ennek egyik aspektusa az, hogy egyre több válaszoló nem találja politikai képviselőt a jelenlegi politikai kínálat skáláján; egy másik aspektusa pedig Kwaśniewski elnök tartós népszerűsége lehet, akinek kommunista előélete ellenére sikerült eltávolodnia a kormányzó posztkommunista koalíció süllyedő hajójától. Folynak már spekulációk arról, hogy az elnök érdekelt lehet egy ilyen centrista formáció megalapításában, miután második elnöki mandátuma ez év végén lejár. Amióta Hausner, a jelenlegi kormány miniszterelnök-helyettese kilépett az SLD-ből és Cimoszewicz külügyminiszterrel, valamint Dr. Religával, egy hírneves kardiológussal, középpárti koalíciót szervezett, a spekulációk egyre valószínűbbé válnak. Arról is spekulációk folynak, hogy a Frasnijk által felfrissített Szabadság Unió – a Szejmből ezúttal kimaradó, a Szolidaritásból eredő liberál-demokrata párt nyúlványa – hajlandó lenne koalícióra lépni az így megalakult centrista csoportosulással.

R. *Markowski* (2001) fontos következtetése az, hogy a lengyelek nem apolitikusak, viszont egyre kevésbé tudnak azonosulni a jelenlegi politikai alakulatokkal. Ennek oka egyrészt az, hogy a szavazók legújabb generációja nem élte át azokat a történelmi konfliktusokat, amelyek a jelenlegi hatalmat megosztják. Ezt nemrégiben az SLD, PO és Szabadság Unió fiatal szárnyainak többpárti akciója bizonyította, melyben az államelnök kegyelmét kérték egy fiatal üzletember számára, akit 25 éves börtönbüntetésre ítélték a tőle és üzlettársaitól pénzt követelő szélhámos meggyilkolásáért. (Erre a történetre támaszkodott egyébként Krzysztof Krauze lengyel filmrendező népszerű „Az adósság” c. filmje.)

A talány megfejtéséhez Rychard megjegyzi, hogy jelentős különbségek észlelhetők Lengyelország gazdasági és politikai helyzetének értékeléseiben. A várakozással ellentétben, a lengyelek a gazdasági helyzetet sokkal negatívabbnak látják, mint a politikait, noha mindkettővel elégedetlenek. A politikai helyzetet –46,7-re értékelik, míg a gazdasági helyzetet –65,2-re. Arra gondolhatnánk, hogy ez nagyobb elégedetlenséget, s következésképpen alacsonyabb részvételi arányt is jelent a gazdasági életben. De nem ez a helyzet. A lengyelek jóval nagyobb arányban vesznek részt a piaci életben, mint a politikában, és ez nem a gazdasági élet szükségességéből következik. Az az igazság, hogy a lengyelek termelőként és fogyasztóként is nagyon aktívak és igyekezők. Mi több, elsősorban a kis- és közép-

⁴ PiS – Törvény és Igazság Pártja – arra a premisszára épül, hogy mindenkit vád alá kell helyezni és el kell ítélni, aki a privatizációs folyamatok során köztulajdon eltulajdonításával gyanúsítható – innen eredtek az Orlen és PZU vizsgálatok – továbbá, hogy a súlyosabb bűncselekményeket szigorúbban kell büntetni, és vissza kell állítani a halálbüntetést.

vállalkozói szektorban működnek. A 2000-es év végén a munkaerő 65,5 százalékát a kis- és középvállalatok foglalkoztatták, és a hozzáadott érték 69,4 százalékát termelték meg a mező- és erdőgazdaságon, valamint a halászaton kívül (*Marody & Wilkin* 2003). Az üzleti szférát az öt vagy annál kevesebb főt foglalkoztató kisvállalkozások uralják, ugyanúgy, ahogy a lengyel mezőgazdaság is főleg átlagosan 5 hektáros farmokból áll. Noha a népi bölcsesség szerint a „nomenklátúra tulajdonossá válása” volt az 1989-es kialakított átmenet legfőbb hatása, a valóságban a korábbi kommunista eliteknek nem sikerült a nemzeti gazdaságból olyan nagy szeletet megkaparintaniuk, mint amekkorát feltételeznek róluk. Domanski kutatása azt mutatja, hogy 1994-ben a férfi magánvállalat-tulajdonosok 41 százaléka korábban kisvállalkozó volt, 38 százaléka pedig munkás. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy számos gazdálkodó mára vállalkozó lett, s gyakran a szürkegazdaságban, joggal állíthatjuk, hogy a lengyel kapitalizmus a rendszer „népi” változata.

E tény pozitív oldala a piacgazdaság gyökereinek megléte és a társadalom széles rétegeinek valós részvétele ilyen tevékenységekben. Negatív oldala a társadalmi tőke alacsony szintjeihez kapcsolódik, aminek következtében gyakorlattá vált a korrupció, a munkaerő végtelen kihasználása, a tágabb társadalmi érdekek figyelmen kívül hagyása. Ez az attitűd, mely kényszerítésként fog fel minden társadalmi terhet, amilyen az adófizetés vagy minden egyéb piaci szabályozó eszközt, miközben indokoltnak talál és dédelget minden egészségüggyel vagy társadalombiztosítással kapcsolatos igényt, fogyasztói típusú társadalmi identitást hoz létre. Amikor a „mindennapi szabadságokról és választásokról” kérdezték az embereket, a megkérdezettek azt jelezték, hogy ezeket a piacon jobban lehet gyakorolni, mint a munkában vagy a nyilvános szférában. Ezzel szemben a kommunista periódusban az alkalmazotti szerep sokkal nagyobb mozgásteret biztosított a piacnál, amint azt közvetve a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom politikai kifejezésmódként való létezése is példázza. Ez a „szabadságszféra” olyan területekre is kiterjedhet, melyek szorosabban kapcsolódnak a politikai társadalomhoz, amilyen például az oktatáshoz, az egészségvédelemhez és a biztonsághoz való hozzáférés.

2003-ban a válaszolók 50 százaléka a magas árakat súlyos problémának tekintette, míg 40 százalékuk a pénzhiányt, 43 százalék a munkanélküliséget, 32 százalék a bürokráciát, 22 százalék az egészségügyet és 16 százalék a biztonság hiányát jelölte meg fontos „problémaként”. Ez jelentős elmozdulást jelent az 1992-es évhez képest, amikor a gazdasági ügyek sokkal inkább foglalkoztatták az embereket, mint a társadalmi problémák. Anélkül, hogy a kérdés mélyebb részleteibe bocsátkoznánk, azt a hipotézist állíthatjuk fel, hogy a lengyel helyzet a fogyasztó állampolgárrá válását generálja. Ahogyan eddig „inkonzisztens fogyasztóról” beszéltünk, most tanúi lehetünk az „inkonzisztens állampolgár” megszületésének, aki számára a korrupciós praktikák, az átláthatóság hiánya és a politikai ügyeknek a „növekvő piac” stratégiájára jellemző mechanizmusokon való keresztülerőltetésének képessége közhelyszerűvé vált. A társadalmi modell, amely ebből a fejlődésből ered, nem válik individualisztikussá abban az értelemben, amely a

liberál-demokratikus kormányzás gazdasági és politikai gyakorlatához kapcsolódik. Lehet, hogy ugyanúgy, ahogy a kommunizmusnak nem sikerült kollektivizálnia Lengyelországot, a kapitalizmusnak sem sikerül igazi individualisztikus társadalmat teremtenie belőle.

Mivel a jelenleg létrejövő modell számos lokális és informális kötődéssel jár, sok patológikus gyakorlatot is eredményez, amelyek idegenek a szabad piactól és a demokratikus politikai eszményektől. Bár ezek nem feltétlenül teljesen negatívak, hiszen esetleg olyan társadalmi kötelékeket generálhatnak, amelyek demokratikus gyakorlatokká alakíthatók, és így a politikai folyamatokban való aktívabb részvételt idézhetnek elő. Bár az ilyen kötődések eredete inkább konzervatívabb, és kevésbé liberális nézőpontok fele tereli a közvéleményt.

Krzysztof Jasiecki az üzleti élet és a politika közötti kapcsolatok elemzése során megfigyelte, hogy Lengyelország abba az irányba halad, amit *R. Putnam (1995) Mezzogiorno scenáriójának* nevezett el. Az olasz dél tényeire épített modellt amorális családi kapcsolatok, klientelizmus, törvénytelenység és tehetetlen kormányzat jellemzi. Hozzátehetjük, hogy a több mediterrán országban megtalálható kulturális modell számos lengyelországi jellegzetességgel egyezik. Közismert, hogy az olasz modell pozitívuma az intenzív gazdasági aktivitásban és a lokális identitásokban van. Ugyanakkor a politikai tendenciák – Berlusconi nagy többséggel való megválasztása miniszterelnökké –, az etikai kérdések és a polgári szabadságjogok iránti közönyösség fokozódását és az elégedett fogyasztói attitűd erősödését jelzi. Ezt összevethetjük az Egyesült Államok-beli vállalatoknál használt „kreatív elszámolással”, vagy a Legfelsőbb Bíróság határozatával, amellyel 2000-ben választási győzelemhez juttatta George W. Bush-t, amit azután 2004-ben egyértelmű választási sikere követett. Aggasztó jelentések érkeznek az Egyesült Államokból arról, hogy az amerikai középiskolásoknak csak mintegy 50 százaléka támogatja fenntartások nélkül az Első Alkotmánymódosítást (First Amendment), és körülbelül egyharmaduk úgy gondolja, hogy a szólásszabadság túlságosan nagy (*The New York Times*, 2005. február 4.). Amennyiben a jobbratolódás folytatódik a politikai életben, nemcsak Lengyelországra lesz jellemző. Tulajdonképpen Lengyelország EU-s csatlakozásának sok támogatója úgy véli, a csatlakozás eszköz arra, hogy megzabolázzák a gazdasági és politikai hatalmat egyaránt ellenőrizetlenül birtokló oligarchikus csoportokat a politika kisajátításában.

Noha a Lengyelország csatlakozásával kapcsolatos félelmek, valamint az infrastrukturális fejlesztésre és mezőgazdasági támogatásra szánt uniós alapok felhasználására való képtelenségtől való aggodalmak alaptalannak bizonyultak, néha paradox módon éppen az uniós csatlakozástól leginkább vonakodó területek, például a keleti vajdaságok, mutattak kiváló képességet és szakértelmet az alapok felhasználásában. Ezeket a megfigyeléseket összekapcsolhatjuk a második világháború utáni lengyel társadalomban előforduló tipikus demográfiai körülményekkel, amikor a kulturális modell nagy mértékben homogenizálódott az etnikai és vallási kisebbségek szinte teljes megsemmisítése következtében. Érdemes megjegyezni,

hogy Lengyelország történelme folyamán mindvégig multietnikus és több vallású ország volt; a Holokauszt, a német kisebbség kiűzése a világháború után, a keleti területek elvesztése, és ezáltal a litván, fehérorosz és ukrán kisebbségektől való megszabadulás olyan sajátos helyzetet teremtett, amelyben a lakosság 95 százaléka lengyel etnikumú lett, lengyelül beszélt és római katolikusnak vallotta magát. Szinte elkerülhetetlen, hogy az ilyen összetétel erős nemzeti és vallásos identitást eredményezzen, annak mindenféle lehetséges politikai következményével.

Ez ugyan nem következett be, de azt nem mondhatjuk, hogy nem is lehetséges. Különösen azért, mert – amint Ewa Grzeszczyk feltárta a lengyel fiatalok elemzésében – jelentős különbségek vannak a lengyel illetve az amerikai, főleg pedig a nyugat-európai fiatalok értékrendszerei között. Megállapította, hogy bár a lengyel városok és kertvárosok – különösen Varsó – egyre jobban hasonlítanak az amerikai nagyvárosokhoz (amit egyébként az amerikaiak maguk is megerősítenek, mondván, hogy Varsóban inkább Amerikában érzik magukat, mint Európában), a lengyel és az amerikai fiatalok értékei és normái jelentős mértékben eltérnek egymástól. Amikor azt kérdezték tőlük, mi a legfontosabb az életükben, legtöbben munkájukat és családjukat említették. A család hagyományosan fontos érték Lengyelországban, így még a nem házas fiatalok közül is sokan a családot nevezték meg legfontosabb értékükként. Másrészt azonban Inglehart lengyelországi kutatásai azt mutatják, hogy jelentős távolság van a nyilatkozatok és a megvalósítás között. Grzeszczyk is ezt találta.

A másik fontos érték, az önmegvalósítás forrásaként felfogott munka viszont nagyon kevés teret enged a családnak és a magánéletnek. A lengyelek hivatalosan – a munkaórák száma alapján – az egyik legdolgosabb nemzet Európában, így nem tölthetnek túl sok időt a családjukkal. A hatékonyság növelése érdekében a vállalatok gyakran arra készítetik alkalmazottaikat, hogy otthon is dolgozzanak, túlórábér nélkül. Ez a gyakorlat azért virágozhat, mert a dolgozókat nem eléggé védik a szakszervezetek, amelyek nincsenek jelen a kis- és középvállalkozásokban. A közelmúltban is számos a munka törvénykönyvének megsértése miatt indított per keltette fel a közvélemény érdeklődését. Mivel sok olyan fiatalnak, aki beköltözik a nagyvárosokba, mert nem talál otthon munkát, a munkahelye válik az egyedüli társas környezetévé, ők napi 24 órás szervezeti emberré válnak.

Amikor a társadalmi élet más területén, például a politikában vagy az önkéntes munkában való részvételükről kérdezték őket, a válaszolók azt mondták, hogy nincs rá idejük. Ha ehhez hozzáadjuk Inglehartnak *M. Kempny* (2004) által is alátámasztott eredményeit, melyek szerint a bizalom és így a társadalmi tőke is Lengyelországban a legalacsonyabb szintű Európában, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy a munkán és a családon kívüli társadalmi részvétel minimális. A bizalmatlanság szintjének illusztrálására elég Kempny néhány eredményét idéznünk: a válaszolóknak csupán 2 százaléka hiszi azt, hogy az emberekben általában meg lehet bízni, és csupán 2,4 százaléka állítja, hogy az emberek általában igyekeznek becsületesek lenni. Csak 15 százalék az, aki inkább bíz, mint nem bíz

a Parlamentben, és mindössze 0,5 százaléka mondta, hogy teljesen megbízik a jogrendben. Összehasonlításképpen: a skandináv országokban 60 százalék bízik meg általában másokban, az amerikaiak pedig, akik körében az ENRON és más ügyek után jelentősen csökkent az egymás iránti bizalom, még mindig 35 százalékban megbíznak egymásban. Egy másik következménye a fennálló helyzetnek az alacsony részvétel a legtöbb társadalmi tevékenységben, különösen a politikai párttagságban: ebben a lengyelek 1,7 százalékos szintje alig magasabb, mint a magyarországi 1,5 százalék. Ami pedig a sport- és kulturális egyesületi tagságot illeti, a lengyeleknek csupán 3,5 százaléka lépett be valamilyen egyesületbe, míg ez az arány Norvégiában és Svédországban megközelíti a 20 százalékot. Még a vallási szervezetekben való részvétel is alacsony (3,1 százalék), míg ugyanez az arány Finnországban 25 százalék. Azzal érvelhetnénk, hogy a gazdag családi élet és az intenzív munka kimeríti a lengyelek társadalmi igényeit, az individualizáltabb skandináv társadalmakban pedig szociális szervezetek igyekeznek kielégíteni ugyanezen igényeket, és így könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy Lengyelországban gyenge mind a társadalmi tőke, mind a civil társadalom.

Ugyanakkor, a már 13 éves múlttal rendelkező, és a jótékonyági támogatás-szerzésben világelső Ünnepi Segély Nagyzenekar, mely egy januári vasárnapon szó szerint milliókat képes megmozgatni, más társadalmi érzés meglétét igazolja. Hasonlóképpen, a lengyelek kevésbé törődnek a globális vagy a lokális környezetvédelemmel, vagy a világ társadalmi bajaival, amilyen az éhezés vagy a gyermekek szörnyű életkörülményei a szegény országokban. Mégis, az olyan látványos katasztrófák, mint legutóbb a délkelet-ázsiai cunami, jelentősen mozgósítják az adományozó és segítő jótékonytságot.

Hasonló tendenciák észlelhetők a nemek viszonyában is. Noha a lengyel nők meglehetősen aktívak a szakmai tevékenységekben, és részvételük magas szintű a kis- és középvállalkozások alapításában és vezetésében, ugyanakkor a politikai és gazdasági életben való jelenlétük és hatásuk általában kisebb a férfiakénál, pedig általában magasabban képzettek náluk. Az „üvegplafon” még nagyon is jelen van, részben annak köszönhetően, hogy maguk a nők még nagyon kevésbé bíznak abban, hogy megérdemlik az egyenlőséget az életnek ezeken a területein is. A 2002-es Európai Társadalmi Survey (ESS) kimutatta, hogy a lengyel nők a legkevésbé kreatívak, ugyanakkor úgy gondolják, hogy az embereknek követniük kell az erkölcsi parancsokat, világnézetük pedig általában önző és nem altruista. Ebben csak a görög nők osztoznak a lengyelekkel Európában.

Ebben a kontextusban értelmezhetők a lengyel fiatalok politikai attitűdjei. A CBOS, egy jelentős társadalomkutató központ tanulmányozta a fiatalok véleményét a demokratikus folyamatokról, valamint a demokratikus eljárások alkalmazásáról a politikai döntéshozatalban. Az 1999-ben végzett kutatás a demokrácia, mint kívánatos kormányzási forma, értékének pozitív fejlődését mutatta. Az 1999-ben érettségizettek 38 százaléka – 1994-hez képest 14 százalékkal több fiatal – gondolta azt, hogy „a demokrácia jobb más kormányzási formáknál”. 17 százalékuk

állította, hogy „néha a nem demokratikus kormányzás kívánatosabb a demokratikus vezetésnél”, 16 százalék pedig azt a nézetet fogadta el, miszerint „az olyan ember számára, amilyen én vagyok, nem számít, hogy a kormány demokratikus vagy nem.” Ennek dacára a válaszolók 29 százalékának nem volt véleménye a kérdésről, vagy nem fogalmazta meg. A teljes felnőtt lakosságra kapott kutatási eredményekkel összevetve a demokrácia-barát attitűd és az autoritarizmus tekintetében hasonlóak a tendenciák. A felnőtt lakosság azonban kétszer nagyobb arányban mutat közömbösséget a kormányzási forma iránt, míg a fiataloknak – elsősorban a középiskolát végzetteknek – nincs véleményük a demokratikus és nemdemokratikus kormányzati formákról. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a politikai tapasztalatuk típusától függetlenül – akár totalitárius, akár demokratikus rendszerű – a lengyelek nagy hányada politikailag elidegenedett. Más tanulmányok is a politikai folyamatokból való jelentős mértékű kiábrándulást mutattak ki.

A részletesebb elemzés azonban fontos összefüggést tár fel: jelentős különbség figyelhető meg a fiatalok attitűdjében aszerint, hogy milyen típusú iskolába járnak. A líceum (gimnázium) típusú iskolák tanulóinak csupán 20 százaléka közömbös a politikai rendszerrel szemben, míg a szakiskolákba járóknál ez az arány 60 százalék. A líceumba járók 59 százaléka támogatja a demokratikus kormányzási formát, szemben a szakiskolák tanulóinak 22 százalékával. A nemnek látszólag nincs jelentős befolyása a politikai attitűdökre, csak a fiúk hajlanak egy kicsit jobban az autoritarizmus felé. Az oktatási szolgáltatások típusa és a falusi/városi lakhely általában különbséget okoz a politikai elidegenedésben. A falusi környezetből származó, és a szakiskolákba járó tanulók nagyobb arányban közömbösek a politikával szemben.

Mielőtt az általános következtetésünket megfogalmazzánk, érdemes megvizsgáljunk Tadeusz Szawiel, a Warsói Egyetem oktatójának legújabb kutatási eredményeit, aki a növekvő konzervativizmust inkább stabil társadalmi intézményeknek, például az egyháznak, a családnak és a helyi közösségi struktúráknak tulajdonítja, semmint valamely sajátos konzervatív ideológiának.

Robert Nisbet konzervativizmus-definícióját alkalmazva, amely szerint a konzervativizmus „a társadalmi építmény – elsősorban a család és a helyi közösségek – védelme az állam korróziós hatása alól”, Szawielnél a konzervativizmus standardja az, hogy mennyire kötődnek olyan értékekhez, mint: a magántulajdon szentsége; a helyi közösségek ereje; az egyház, mint a társadalom alapja; a rendnek és a felelősségnek a szabadság fölé helyezése. Azt találta, hogy ezeket az értékeket a lengyelek több mint 80 százaléka elfogadja, és az egalitarianizmus (64 százalékos elfogadottság), valamint az emberi természet jóságában való hit (68 százalékos elfogadottság) kivételével a lengyelek 81 százaléka elfogadta a klaszikus konzervativizmus összes jelentős indikátorát 1995-ben, és ez az arány 84 százalékra emelkedett 2001-ben. Szawiel azt is kimutatta továbbá, hogy az a két társadalmi csoport, amely általában összeköthető változásokkal – a fiatalok és a magasan képzettek – különösen konzervatívvá válnak az idővel. A 18–24 év közötti fiatalok konzervativizmusa 72-ről 79 százalékra emelkedett a vizsgált idő-

szakban, míg a magas iskolázottsággal rendelkezők ennél is nagyobb mértékű elmozdulást mutattak a konzervativizmus felé (74-ről 85 százalékra).

Ha az itt említetteket összekapcsoljuk a vallási elkötelezettségi arányok stabilitásával, amit az életkor sem befolyásol, a Nyugat-Európával való összehasonlítás különösen szembeszökő. A vallási szertartásokon való heti részvétel a 18–24 éves korosztály 50 százalékára jellemző, a 29 éven fölülieknek pedig 55 százalékára. Tehát a részvételi arány nem változott a 20. század ötvenes éveitől. Lengyelországban minden harmadik személy rendszeresen látogat templomba (ugyanúgy, mint Máltán, Szlovákiában, Olaszországban és Írországban), míg Európa többi országában minden 100 személyből csak néhány teszi ugyanazt.

Szawiel a lengyel átalakulás sajátosságával magyarázza ezt a jelenséget, ami azonban nem befolyásolta a család és a helyi közösségek stabilitását. A gazdasági és politikai változások beépültek a helyi társadalom szövetébe, anélkül, hogy vallási gyakorlat és a családi kultúra megváltoztatására szükség lett volna. Amint azt már korábban említettük, a lengyelek számára a család az alapvető referenciacsoport (a generációs csoportoktól eltekintve), az attitűd pedig szigorúan konzervatív. Korosztálytól függetlenül a válaszolók 90 százaléka hiszi, hogy „ha egy egyéni és egy családi érdek konfliktusba kerül, akkor a család előbbre való az egyénnel szemben”. Ugyanakkor 90 százaléknál többen vallják, hogy amikor a családi érdek konfliktusba kerül az állami érdekekkel, a család előbbre való. Ugyanúgy, a lengyeleknek több, mint háromnegyede úgy véli, hogy a gyermekeknevelésben „a generációk tapasztalata és hagyomány fontosabb, mint a könyvekből szerezhető tudás.”

Bár Szawiel ugyanakkor megerősíti Inglehart eredményeit, miszerint Lengyelországban 25 százalékkal csökkent az önkéntes egyesületek száma, pedig már korábban is az egyik legalacsonyabb volt az európai országok között, és a társadalmi bizalom is drámaian alacsony, mégis úgy gondolja, hogy ez a fajta konzervativizmus működőképes civil társadalmat szülhet a jövőben.

Minél több adatot gyűjtünk össze, annál ellentmondásosabb képet kapunk a család felé forduló, néha viharos gazdasági tevékenységekkel zsúfolt magánélet, illetve a közéleti közömbösség és politikai apátia között megosztott világról. Végül is a kulturális és társadalmi tényezők a nem-participatorikus, fogyasztói stílusú politika felé mutatnak, amely, amint a történelem mutatja, a hagyományos kulturális modelleknek és a konzervatív politikai orientációknak kedvez.

MAREK SZOPSKI

fordította: Szentannai Ágota

IRODALOM

- DOMAŃSKI HENRYK, OSTROWSKA ANTONINA & RYCHARD ANDRZEJ (eds) (2004) *Polish Anxieties*. Varsó, IFIS PAN.
- CBOS 'Youth '98' Survey, 1998. December 1–13.
- CBOS 'Present Problems and Events' Survey, 1999. Április 8–13.
- SZAWIEL TADEUSZ (2005) *Social Foundations of Conservatism in Poland*. *Fakt*, Tygodnik Idei, Nr. 6. 2005. február 9.
- INGLEHART, RONALD (ed) (2003) *Human Values and Social Change. Findings from the Values Surveys*. Leiden-Boston, Brill.

VALÓSÁG

A Valóság rovatban ezúttal három olyan fiatalemberrel készítettünk interjút, akiknek különböző az értékrendjük és politikai meggyőződésük, és valamilyen formában aktív politikai szerepet is vállalnak. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a gyerekkori család, az iskola és a kortárs környezet mennyire befolyásolják a fiatal felnőttek politikai meggyőződésének és pártválasztásának alakulását.

„Viszonylag liberális, de nemzeti érzelmű hangnemben írjuk a cikkeket”

Rumi Tamás, az UFI (Utolsó Figyelmeztetés) folyóirat szerkesztője

Educatio: A XII. kerületben folytatjuk a beszélgetést, szüleid lakásában. Itt nőttél föl, ebben a házban?

Rumi Tamás: Igen, sőt édesapám is itt volt kisgyerek. Családom már 50 éve itt lakik. Én 1980-ban születtem, szóval most vagyok 24 éves. Édesapám szintén budapesti születésű. Ő ugyan villamosmérnök végzettségű, de most informatikai területen dolgozik egy vállalatnál. Édesanyám laborasszisztens volt, tanítóként is dolgozott egy ideig, most pedig a Pázmány ITK-n dolgozik a tanulmányi osztályon. Ő egyébként Erdélyben született, Nyárádremetén, ez a Nyárád völgyében egy nagyon szép kis falu. Onnan költözött át Magyarországra, mikor a papámmal összeházasodtak.

E: Ott ismerkedtek meg?

R. T.: Nem, itt Magyarországon egy nemzetközi ifjúsági találkozón. A fél rokonságom most is kint él Erdélyben. Elég gyakran járok ki, gyakorlatilag minden évben voltam kint születésem óta. A nyarakat általában ott töltöttük a testvéreimmel, úgyhogy első kézből vannak élményeim arról, hogy milyen ott magyarnak lenni, és milyen volt annak idején a Ceausescu-korszakban. Ez mindenképpen meghatározó volt számomra.

E: 9–10 éves voltál a rendszerváltáskor. Jelentett ez neked valamit, vagy akkor még kicsi voltál ehhez?

R. T.: Még túl kicsi voltam. Ami nagyon megmaradt bennem, s ez szintén családi indítatás, a romániai forradalom időszaka. Ceausescu kivégzése elég mélyen bennem maradt, mert az nekünk nagy szó volt, hogy megdőlt az ottani rendszer. Kisgyerek voltam, nem tudtam teljesen fölfogni a dolgokat, de láttam, hogy a családban ez milyen reakciókat vált ki, és valahogy én is átéreztem ezt annak idején. Szerintem ez jobban megmaradt bennem, mint a magyarországi események.

E: Akkor jártatok kint?

R. T.: Abban az időszakban nem, de a rokonaim mind kint voltak, tudták, hogy mi zajlik, és telefonon kapcsolatban voltunk velük. Nem sokkal előtte jártunk kint, de akkor még

senki nem gondolta, hogy meg fog dőlni a Ceausescu-rendszer. Úgyhogy ez sokkal meghatározóbb volt. Ezen kívül még Kádár temetésére emlékszem a tévéből, de másra nem.

E: Családod vonzódik a politikához?

R. T.: Hát ezt így nem mondanám, mindenesetre a rendszerváltás óta állandó téma a családban a politika. Azelőtt a nagyszüleim egyáltalán nem politizáltak, mert egyrészt nem volt szabad, másrészt meg abban a közegben nem is volt ehhez sok kedvük. A rendszerváltás után nyilván más lett a helyzet, de igazából egyik rokonom se politizált aktívan, senki nem volt párttag a családban, semmiféle mozgalomban nem vettek részt. A baráti körben ez téma volt, de a nagypolitika szintjén nem volt senki tevékeny. Úgyhogy én vagyok az első a családban, aki valamilyen szervezet keretében foglalkozik politikával, még hogyha annak is csak a külpolitikai részével. Én is viszonylag későn sodródtam bele, csak 19 éves koromban kezdtem el ezzel aktívabban foglalkozni.

E: Hova jártál iskolába?

R. T.: Itt van egy utcával lejjebb, a Németvölgyi úti Általános Iskola, közismertebb nevén a „mackós iskola”, mert két nagy mackó szobor van előtte. Még Klebelsberg alapította annak idején. Ez egy eléggé, hát hogy is mondjam, ellenzéki szellemű iskola volt annak idején.

E: Ez miben nyilvánult meg?

R. T.: Például az olvasókönyvben Lenin bácsit meg az Auróra cirkálót rendszeresen átugrottuk. Ideológiailag nem képezték minket túlságosan. Mondjuk, ez engem első, második osztályban érintett csupán, hiszen utána jött a váltás.

E: Ezt egy hét-nyolc éves gyerek honnan veszi észre, mármint hogy bizonyos részeket átugrotok? Annyira feltűnő volt, vagy csak utólag értetted meg?

R. T.: Inkább csak utólag, hisz akkor természetesen sokkal érdekesebb lett volna egy hadihajóról, az Auróra cirkálóról olvasni, mint a Fiat 500-asról, vagy nem tudom, még milyen történetek voltak az olvasókönyvben. Emlékszem, kicsit sajnáltuk is, hogy ezekkel a dolgokkal nem foglalkozunk. Aztán később értettük meg, hogy ennek mi volt az ideológiai háttere. Nekünk soha nem tanítottak például kommunista indulókat sem. Ez a környék nem kimondottan az előző rendszer hatalomgyakorlóinak a bázisa, úgyhogy akikkel én együtt jártam iskolába, azoknak a szülei nem örültek volna, hogyha a gyermekeiket ilyen szellemben tanítják. Meg hát a tanárok is erről a környékről származtak. Nem véletlenül tartják ezt a kerületet a keresztény középosztály bástyájának.

E: Hogy ment a tanulás?

R. T.: Jól ment, semmi gond nem volt vele. Jó tanulónak számítottam, még ha nem is voltam a legjobbak között.

E: Testvéreid is ide jártak? Hányan vagytok testvérek?

R. T.: Hárman vagyunk, van egy öcsém meg egy húgom. Húgom most érettségizett tavaly, jelenleg az ELTE-re jár óvopedagógiára. Öcsém pedig idén végez a TF-en, ami szintén itt van a közelben. Nagyon szeretik mindketten, amit csinálnak, jól választottak. Én a szentendrei Ferences Gimnáziumba jártam.

E: Ezt a szülők döntötték el?

R. T.: Nem, rám bízta a döntést. Végül is két hely jött szóba: a budapesti Piarista Gimnázium és a szentendrei Ferences Gimnázium, ahova több ismerősünk, rokonunk is járt, nagymamám testvére is többek között. Szóval rám bízta, hogy melyik helyre megyek, mert mind a kettőre fölvettem. Végül Szentendrét választottam.

E: Egyértelmű volt, hogy egyházi iskolába mész?

R. T.: Egyértelmű volt, persze. Mi katolikus család vagyunk. Nagypám is Pannonhal-
mára járt, sőt ott is született, és édesapám is a Piarista Gimnáziumban végzett. Minket
is ebben a szellemben neveltek, úgyhogy világos volt, hogy egyházi iskolába fogok majd
járni, és ezzel én is teljes mértékben egyetértettem. Nem is bántam meg, mert nagyon-
nagyon jó és szép éveket töltöttem Szentendrén. Annyi hátránya volt, hogy ki kellett
járni mindennap, ami másfél órát jelentett. De azt is könnyen meg lehetett szokni, sőt a
végén már szerettük is. Az osztályom is fantasztikus volt. Mind a mai napig összjárunk,
életre szóló barátságokat kötöttünk, úgyhogy semmiképpen sem bántam meg ezt a dön-
tést. Politikával egyébként ott sem foglalkoztunk. Egymás között beszélgettünk róla, de
hogy például elmenjünk valamilyen gyűlésre, az szóba sem jöhetett.

E: Ez a jó viszony a tanárookra is vonatkozott?

R. T.: Igen, abszolút mértékben.

E: Volt esetleg kedvenc tanárod?

R. T.: Osztályfőnökömet emelném ki első helyen, Magyar Gergelyt, hittantanáromat,
aki most a kapisztránus provincia tartományfőnöke. Ő osztályfőnökként teljesen közel
tudott hozzánk kerülni, megbíztunk benne. Nagyon össze tudott minket tartani, annak
ellenére, hogy voltak problémák is az osztályban. Az iskola legfelső vezetésével voltak
összezőrdülései néhány osztálytársamnak, de ezt leszámítva nagyon összetartó osztály
volt a miénk. A másik tanárom, aki még nagy hatással volt rám, sajnos már nem él, Pin-
tér Ernő atya, aki a latintanárom volt. Amit ő polihisztorként és a római kultúrtörténe-
tet tökéletesen ismerő emberként nyújtott nekünk, az tényleg felbecsülhetetlen. Az is
érdekes, hogy latinra ketten jártunk az osztályból, úgyhogy meglehetősen családias kö-
rülmények között tudtunk a témával foglalkozni.

E: Nem volt kötelező a latin?

R. T.: Nem, csak választható tantárgy volt. Mivel nekem már általános iskolában meg-
volt az angol nyelvvizsgám, így angolt nem akartam tanulni még egyszer, inkább a la-
tint és a németet választottam. Nem bántam meg azt sem, már csak azért sem, mert az
egyetemen, ahol a jogászoknak kötelező a latin valamilyen szinten, így nem kellett ta-
nulnom. De nem is a nyelv az, ami meghatározó volt, hanem a kultúrtörténet, ami a na-
gyobb részét tette ki a foglalkozásainknak. Még a régészetbe is belekontárkodtunk egy
kicsit. Kimentünk ásatásokra is segíteni, mert Szentendre elég gazdag római emlékek-
ben, voltunk elég sokat katalogizálni, nagyon érdekes volt. Mindezt egy olyan ember se-
gítségével tettük, aki gyakorlatilag minden kérdésre tudta a választ. Akármit kérdeztünk
tőle abban a témában, ő azt ismerte. Ezenkívül ő szerkesztette az iskolaújságot, amibe
rendszeresen írtam. Főleg ókortörténeti témájú cikkeket, ennek az újságnak tudniillik
ez volt a fő profilja. Úgyhogy én is ebben a témában publikáltam, méghozzá elég sokat.
Ez már előre vetítette későbbi újságírói tevékenységemet. Ő volt tehát az az ember, aki-
től nagyon sokat tanultam. Egyébként nemzetközi hírű tudós is volt, csigaszakértő, több
csigafajt ő határozott meg, amik róla is vannak elnevezve. Sokat járt külföldre is kutat-
ni, sőt borszakértő is volt emellett, főzni is kiválóan tudott, meg internetes honlapot is
szerkesztett, úgyhogy tényleg nagyon sokoldalú ember volt.

E: Miért lettél jogász, amikor ennyire érdekelt a történelem?

R. T.: Ez jó kérdés. Nekem gimnáziumban is a történelem és magyar voltak a kedvenc
tárgyaim. Mindig is humán irányultságú ember voltam, úgyhogy föl sem merült, hogy

nagyapám meg édesapám nyomdokaiba lépjek, és mérnök legyen belőlem. Mindenképpen vagy történész vagy jogász szerettem volna lenni, ez így kikristályosodott bennem már a második év környékére. A végső döntést azonban csak az utolsó pillanatban hoztam meg. Indultam a Pázmány Péter tanulmányi versenyen a Pázmány Egyetem Bölcsész Karán, történelmi témában, amire egy, az 50-es évekről írt esszével neveztem. Föl is vettek volna felvételi nélkül történész szakra, de végül be se adtam a jelentkezésemet, csak a jogra. Valahogy így alakult. Talán a közélet iránti, akkor már fokozódó érdeklődésem indított erre, és így lettem végül jogász a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

E: Mi fokozta az érdeklődésedet? Ez abból állt, hogy napilapokat olvastál?

R. T.: Igen, én már gimnazista koromban rendszeresen olvastam napilapokat. De végül is politikai szervezethez csak az egyetemen csatlakoztam, igaz, már elsőéves koromban. Mert ott kerültem kapcsolatba olyan barátokkal, akik aktívak voltak ezen a téren, és ők vittek bele tulajdonképpen.

E: Ez milyen szervezet volt?

R. T.: A Fidelitas. 1999 decemberében léptem be, ha jól emlékszem. Akkor még annyira nem voltunk aktívak, inkább az egyetemen próbáltunk meg szervezkedni. Részben sikerrel, mert meghívtunk neves előadókat, több professzorunkat is megkértük, hogy tartsanak előadást a fiataloknak különféle témákban. Ezek a rendezvények akkoriban elég sikeresek voltak. Csak hát ugye, egy felsőoktatási intézményben mindig kényes dolog a politika, úgyhogy nem is nagyon erőltettük. Így hát direkt politikai előadást nem szerveztünk. Amikor politikusokat hívtunk meg, az inkább szakkollégiumon keresztül történt. Tehát mint Fidelitast, minket ott nem is engedtek működni, és ezt el is fogadtuk. Persze próbálkoztunk, de láttuk, hogy ez ilyen formában nem működik, úgyhogy emiatt hívtuk meg szakkollégiumon keresztül a politikusokat, de erre csak néhányszor volt példa. Inkább egyéb közéleti szereplőket csábítottunk oda, professzoraink közül is válogatva. Szóval ennyiben merült ki az egyetemen a közéleti tevékenységünk.

E: A Fidelitasban akkor milyen funkciót töltöttél be?

R. T.: Kezdetben semmilyen funkcióm nem volt, de később itt a XII. kerületben a kerületi csoport alelnöke lettem. De már nem vagyok az, és nem is kívánok a jövőben ilyen jellegű pozíciókat betölteni.

E: Rosszak voltak a tapasztalataid?

R. T.: Igen, rosszak voltak a tapasztalataim. Mondhatnám, hogy valamilyen szinten kiábrándultam a dolog belpolitikai részéből, és emiatt viszonylag korán, úgy 2001-től kezdve, a nemzetközi ügyek felé fordultam. Akkor vettem részt az első nemzetközi konferencián. Tulajdonképpen valakit helyettesíteni mentem ki, az EDS, azaz a European Democrat Students egyik szemináriumára, aztán valahogy ott ragadtam. Egy évvel azelőtt még Tóth Edina, akit személyesen ismertem, volt ennek a szervezetnek az alelnöke magyar részről, később tiszteletbeli elnöke lett, és ő segített abban, hogy be tudjak illeszkedni. Egyébként ez nem okozott különösebb nehézséget. Egy év múlva már rám bízta az egyik állandó munkacsoport vezetését. Ez az Európai Unió biztonságpolitikai és belpolitikai együttműködésével foglalkozott, két éven keresztül vezettem. Nagyon sok tapasztalattal tett engem gazdagabbá, mert itt tudtam megtanulni, hogy is működik igazából egy nemzetközi szervezet. Végül tavaly júliusban az EDS alelnökévé választottak.

E: Leírnád egy pár mondatban, mivel foglalkozik ez a szervezet?

R. T.: A European Democrat Students vagy EDS viszonylag régi, nagy múltú szervezetnek számít az európai nemzetközi palettán, ugyanis még a 60-as években alapították, eredetileg

kereszténydemokrata irányultságú szervezetként. Még a neve is ezt tükrözte annak idején. Aztán később, a 70-es években, liberális szervezetek is csatlakoztak hozzá, és ettől kezdve kapta ezt a viszonylag semleges hangzású nevet. Az EDS kezdetektől fogva együttműködött a konzervatív, kereszténydemokrata, liberális szellemiségű európai áramlatokkal, és főleg ahogy a 70-es évektől az Európai Parlament is egyre aktívabb szerepet kezdett játszani, az Európai Néppárt lett az a politikai tömörülés, ami a legközelebb állt hozzánk. Ez odáig vezetett, hogy végül az Európai Néppárt hivatalos diákszervezetének ismerte el az EDS-t, amely végig nagyon aktív hallgatói érdekképviselői tevékenységet folytatott európai szinten. Rengeteg politikai jellegű, felsőoktatáshoz kapcsolódó kampányt vezettek kezdetektől fogva. Ez a tevékenység olyannyira komoly volt, hogy még egy könyv is megjelent néhány éve, amely ezeket összefoglalja. A szervezet egyik volt főtitkára, Holger Thuss írta ezt a könyvet, a címe *Students on the Right Way*, és mindenkinek ajánlom figyelmébe, akit szervezetünk története közelebről érdekel. Partnerszervezete vagyunk az Európa Tanácsnak meg a Schuman Intézetnek is, tehát egy elég kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezünk. Az EDS tulajdonképpen egy ernyőszervezet, amely a már említett irányultságú szervezeteket fogja össze, az egyes országokból egyet-egyet. Jelenleg 39 tagja van a szervezetnek. Egy-két ország van, ahonnan több szervezet is tag, Magyarországról csak a Fidelitas. Mégis két magyar tagja van az EDS-nek, mert két éve fölvtük a Magyar Ifjúsági Közösséget is, amely a felvidéki magyarság egyik legjelentősebb ifjúsági szervezete. Ők mint kisebbségi szervezet bekerülhettek annak ellenére, hogy főszabályként egy országból csak egy szervezet lehet tag. A tagság így meglehetősen kiterjedt és nem korlátozódik csak az Európai Unió tagországaira, hisz Grúziából, Moldáviából, Fehéroroszországból, Ukrajnából és a balkáni országokból is mindenhol vannak tagjaink. Talán egy-két kivétel van, így Oroszország meg Törökország, de velük is rendszeres kapcsolatban állunk.

E: Te most még egyetemista vagy?

R. T.: Egészen decemberig az voltam, mert most végeztem.

E: Visszatekintve, nem volt nehéz összeegyeztetni a tanulást ezzel a tevékenységgel?

R. T.: Nem. Egyrészt, amikor még nem volt funkcióm, vagy csak kisebb funkcióim voltak, akkor azért nem kellett minden eseményen ott lennem, meg elnökségi ülésekre se kellett kiutaznom. Úgyhogy ez ilyen szempontból nem okozott különösebb nehézséget. Általában össze tudtam egyeztetni. Egy-kétszer előfordult, hogy vizsgaidőszak alatt kellett kiutaznom, az problémás volt, de egyébként nem okozott különösebb gondot. Emellett jártam más ügyben is külföldön, hisz a Fidelitas határon túli magyarsággal foglalkozó kabinetjében is tevékenykedtem, és Magyar Ifjúsági Konferenciákon is részt vettem néhány alkalommal. De mindez nem vett el annyi időt, hogy ne tudtam volna a nemzetközi ügyekkel foglalkozni, és mindez működött a tanulás mellett. Most még több időm van, bár ki tudja, meddig? Holnap is elutazom, a most következő egy-két hónapban lesz néhány rendezvénye ennek a szervezetnek, ahova mint tisztségviselőnek muszáj kimennem. Ez eléggé megterhelő, főleg anyagilag, mert nem mindig térítik az útiköltséget. Ez részben önköltséges vállalkozás, tehát az ember lelkesedésből – vagy ki tudja, miért – csinálja.

E: Ezzel a politikai tevékenységeddel, amúgy kilógtál az egyetemen?

R. T.: Nem, abszolút nem. Ott téma volt a politika az évfolyamtársaim között. Ugye egy jogi egyetemen mindenkinek van közélet iránti érdeklődése, úgyhogy mi ott elég sokat politizáltunk. A szervezetben is több kollégám az egyetemi évfolyamtársaim meg barátaim közül került ki, úgyhogy ilyen szempontból egyáltalán nem lógtam ki a sorból.

E: Gondolom, politikai nézeteiddel sem, hiszen ott inkább konzervatív a légkör.

R. T.: Igen, ilyen tekintetben sem voltam kirívó. Ami azért persze nem jelenti azt, hogy ne lettek volna politikailag más irányultságúak az évfolyamtársaim, barátaim között, de ez sem okozott problémát. Legfeljebb velük kevesebbet beszéltünk politikáról.

E: Azt mondják, a 2002-es választáskor sok barátság ment tönkre, ilyesmit te is tapasztaltál?

R. T.: Hát felfokozott hangulat volt, az biztos, de barátságok nem mentek tönkre az én életemben. A rokonságban van olyan, hogy diplomatikusabbá vált a kapcsolat, de hogy barátságok mentek volna tönkre, azt nem mondanám.

E: Egyébként itthon mit szólnak abhoz, hogy ilyen szinten politizálsz? Hisz életednek egy jelentős részét ez foglalja el.

R. T.: Kezdetben egy kicsit talán, de végül is sose elleneztek igazából a szüleim, hogy én ezzel foglalkozzam, annak ellenére, hogy ők sohasem gondoltak arra, hogy ilyesmibe aktívan beszálljanak. De mindig hagyták, hogy én ezzel foglalkozzam, és amikor sikereket értem el, például megválasztottak valamilyen pozícióra, arra még büszkéek is voltak. Viszont egyáltalán nem erőltették az ilyen irányú tevékenységemet, vagy azt hogy később ilyen pályára menjek. A nagymamám mindig féltett, mert neki az 50-es évekből rossz emlékei voltak, és azoktól mind a mai napig nem tudott megszabadulni. Mindig mondta, hogy vigyázzak, hova megyek, milyen társaságba.

E: Kitelepítették?

R. T.: Nem, arra hál' Istennek nem került sor, de osztályidegen család voltunk. Nagypapám testvére szerzetespap volt, ráadásul nem is akármilyen beosztásban, úgyhogy nagyon kellett vigyázniuk nekik annak idején. Nagymamámban így benne maradtak ezek a kellemetlen emlékek. Mindent összevetve szabad légkörben csinálhattam azt, amit szerettem. Viszont most már kezdek egy kicsit kihátrálni belőle, mert nem feltétlenül ilyen irányban képzelem el a jövőmet, legfeljebb a nemzetközi szintéren.

E: Miben csalódtál?

R. T.: Olyan jelenségeket tapasztaltam, amik szerintem politikai oldaltól függetlenül mindegyik politikai csoportosulásban jelen vannak. Láttam, hogy minimális értékű pozíciókért a barátaim egymás torkát képesek átharapni. Én ebbe nem szerettem volna beleszállni, és nagyon szomorú voltam, amikor ilyeneket láttam. Ez egy olyan rendszer, amibe én nem tudok beilleszkedni, és nem is szeretnék. Amikor úgy alakult, hogy valamilyen szinten mégis kénytelen voltam ebben részt venni, akkor nagyon kellemetlen élményeim voltak, úgyhogy amint lehetett, abba is hagytam.

E: Mennyire volt betekintésed a politikába? Ezek csupán kerületi élmények voltak?

R. T.: Kerületiek. Országos szintre nekem nincs betekintésem. Természetesen a nemzetközi politikában is vannak ilyen jelenségek, de teljesen más nagyságrendben. Ott valahogy lovagiasabb a viszony, ott nem megy annyira egymás gyilkolása a pozíciókért. Néhány esetben persze azért volt rá példa ebben a nemzetközi szervezetben is, de valahogy oda jobban be tudtam illeszkedni, és ott nem érzem, hogy annyira embertelen lenne a légkör. Úgyhogy az nekem sokkal jobban tetszik.

E: Egyébként mik a terveid most az egyetem után? Van már állásod?

R. T.: Most még nem is kerestem, mert most ezzel a szervezettel annyira el vagyok foglaltva, most annyi dolgom van, meg annyit utazom, hogy tulajdonképpen márciusig tele van a naptárom, most nem is tudnék állandó állást vállalni. Viszont megpályázok egy brüsszeli szakmai gyakorlatot, valószínűleg az Európai Parlamentben fogok néhány hónapot eltölteni. Később pedig külügyi téren szeretnék elhelyezkedni, vagy Brüsszelben vagy a

Külgügyminisztériumban, vagy pedig valamilyen nemzetközi szervezetnél. Talán az utóbbi lenne a leginkább kedvemre való. Majd ha kint leszek Brüsszelben, akkor jobban tudok ilyen téren tájékozódni. Úgyhogy egyelőre így néz ki számomra a helyzet. Kollégáimmal, akik hasonló területen vannak, még nem beszéltem erről, bár ismerek néhány embert, akik ugyanígy aktívak voltak a külügy terén, és most diplomataként dolgoznak, vagy Brüsszelben az Európai Bizottságban, vagy az Európai Parlamentben vannak. Úgyhogy azért látok kedvező példákat is. Egyébként meg több pályázatot is megpróbálok, nemcsak politikai vonalon, hanem szakmai téren is. PhD-zni is szeretnék előbb-utóbb. Most megyek vissza Németországba, a göttingeni egyetemre, ahol tavaly augusztusig egy éven keresztül ERASMUS-ösztöndíjasként tanultam, és ott is nézek majd ilyen lehetőséget. De azt is nemzetközi jogból, nemzetközi szervezetekből, vagy kisebbségvédelemből, ami szintén nagyon érdekel. Ilyen téren tudok magamnak valamilyen szakmai karriert elképzelni. Tehát nemcsak azt, hogy a nemzetközi politikában valamilyen politikától függő pozíciót töltsék be, hanem szakmai téren is szívesen dolgoznék. Akár még az egyetemen is. Szívesen tanítok ugyanis, az egyetemen tartottam gyakorlatot római jogból elsőéves hallgatóknak, és nagyon tetszett. Ott egy kicsit ráéreztem a tanítás ízére, úgyhogy ezt szívesen csinálnám később az egyetemen, ha lehetőségem lesz rá. Majd meglátjuk.

E: A belpolitikából kiábrándultál, de azért, gondolom, van véleményed a politikáról. Mit vársz a következő választásokig tartó időszakról?

R. T.: Megmondom őszintén, hogy semmi jót nem várok. A politikai hangulat vagy az együttműködő képesség biztos nem lesz jobb, legalábbis nem gondolom, hogy javulna ez alatt az idő alatt. Most szerintem úgy néz ki a politikai élet, mintha egy konstans kampányidőszakban lennénk. Nagyon felfokozottak az indulatok, pláne most a népszavazás kapcsán, ami részben joggal, felkorbácsolta az indulatokat. Mint félig erdélyi származású ember, valamilyen szinten személyesen is érintettnek érzem magamat. Ebben például egyértelmű az álláspontom. Az más kérdés, hogy ez az egész milyen okokból vagy milyen megközelítésben került terítékre, hogy helyes volt-e egyáltalán népszavazást kezdeményezni. Mindenesetre most adott egy ilyen helyzet, és ez rányomja a bélyegét a magyar politikai közhangulatra. Még a magyar külpolitikára is, ami engem inkább érdekel. Nem vagyok teljes mértékben elégedett, megmondom őszintén, egyik párttal sem. Nem is vagyok párttag.

E: Csak a Fidelitasban vagy benne? Azt hittem, automatikusan a Fideszben is.

R. T.: Nem, ez nem automatikus. Én sosem akartam belépni a pártba. Nem voltam soha párttag, és nem is kívánok a jövőben sem a pártban, sem a párt munkájában részt venni. Ha ugyanis beszálnék a pártba, akkor attól félek, hogy ugyanazokat a jelenségeket tapasztalnék, amiket már kicsiben volt szerencsém az ifjúsági szervezeten belül megélni, amikor még aktív voltam belpolitikai területen. Ez nekem nem hiányzik. Abban azonban tényleg nagyon sokat nyújtott nekem ez a szervezet, hogy el tudtam indulni a nemzetközi pályán, és ott gyakorlatilag Magyarországot is képviselhetem, ez nekem óriási segítség volt. Féltreértés ne essék, egyáltalán nem bántam meg, hogy beléptem a Fidelitasba, csak van egy bizonyos része a politikának, ami engem taszít, amiben szándékosan nem veszek részt.

E: Biztos van rálátásod, a többi volt szocialista országban is hasonlóan megosztottak a társadalmak?

R. T.: Igen, van ahol még jobban. Egyébként az az érdekes, hogy velük nagyon könnyen meg tudjuk magunkat értetni. Míg egy lengyelrel fél szavakból is értjük egymást, addig

ugyanazt a dolgot, mondjuk egy franciának órákig kell magyarul. Úgyhogy ilyen szempontból társakra találhatunk külföldön is. Általában jellemző, hogy az ezekből az országból jövő kollégáimmal sokkal jobban megértjük egymást, jobban együtt tudunk működni. Remélem, hogy ez majd a nagypolitikában is érezteti a hatását. A kapcsolatokat ilyen szinten is érdemes kiépíteni. Amire még jók ezek a kapcsolatok az az, hogy nagyon mély betekintést nyújtanak egy-egy ország belpolitikájába, és így nagyon jó összehasonlítási lehetőség nyílik a magyarországi viszonyokkal. Sok utam során szembesültem bizony azzal, hogy nálunk sokkal szerencsétlenebb országok is léteznek, ahol gyakorlatilag kilátás sincs arra, hogy valamilyen normális demokratikus politikai rendszer épüljön ki.

E: Az UFI-ban (Utolsó Figyelmeztetés) publikálsz? Olvastam ugyanis az Interneden, hogy ennek a folyóiratnak is dolgozol.

R. T.: Igen, ott jelentek meg a cikkeim. A lap újjáalakítása óta vagyok annak egyik szerkesztője, körülbelül négy éve.

E: Meg kell, hogy mondjam, alig ismerem az újságot. Mit jelent az, hogy újjáalakítás?

R. T.: Kezdetben ez a Fidelitas hírlevele volt. Utána határoztuk el, hogy komolyabb formába kellene önteni a dolgot. Néhány év alatt kinőttük magunkat annyira, hogy országos terjesztésű lett a lap. Függetlenné is vált azóta a Fidelitástól, szervezetileg is, meg egyébként is, tehát a szerkesztőség is külön épületben van már évek óta. Politikailag sem függünk már egyáltalán semmiféle szervezettől.

E: És anyagilag?

R. T.: Anyagilag próbálunk önfenntartókká válni. Most már pénzbe kerül az újság, azelőtt ingyenes terjesztésű volt. Úgyhogy van körülbelül hatezer előfizetője a lapnak, és több mint tízezer példányt terjesztenek újságosoknál. Van egy ifjúsági irányultsága, hisz főleg fiataloknak szól, és viszonylag liberális, de nemzeti érzelmű hangnemben írjuk a cikkeket. Elég sikeresnek mondhatjuk a tevékenységünket. Előfordult, hogy egy miniszter – Kiss Elemérről beszélek – a mi cikkünk nyomán volt kénytelen lemondani. A mi újságunk volt az első, amely felhívta a figyelmet az ügyeire. Ilyen oknyomozó jellegű írások is megjelennek nálunk, még ha a lapnak nem is ez a fő profilja.

E: Te miről szoktál írni?

R. T.: Külföldi eseményekről, ezenkívül sokáig vezettem a történelmi, a múltidéző rovatunkat. Most már nem, inkább útleírásokat jelentetek meg, jóval ritkábban politikai publicisztikát.

E: Másból is szoktál publikálni?

R. T.: Volt olyan, hogy külföldi újságok kértek meg, hogy írjak politikai jellegű cikket, de az egy-egy alkalom volt csupán, rendszeresen nem írok máshova. Van olyan kollégám, aki régebben a Magyar Nemzetnek dolgozott, de azóta már ő sem. Egyébként nagyszemű társaság alakult ki a szerkesztőségen belül, úgyhogy itt is, mármint az újságírás területén is nagyon jó tapasztalatokat szereztem, s ezt folytatni is fogom, ameddig tudom, amíg lesz rá időm meg energiám, mert nagyon szívesen csinálom.

E: Ebben az utcában laksz egy szomszéd házban. Az a lakás a te neveden van?

R. T.: Nem az én nevemen van. De az nem is lakás igazából, inkább irodahelyiség, ami át lett alakítva lakássá. Lényegében egy kisebb szoba, van hozzá fürdőszoba kint a folyosón, meg egy konyha, amit nem használok. Azelőtt a nagymamám lakott benne. De jó, mert így végül is külön lakom. Ez a lakás, ahol most vagyunk, már kicsi volt a családnak.

E: Egyedül élsz?

R. T.: Igen, egyedőre egyedül, de azért rendezett a magánéletem.

E: Egyébként nálad szempont, hogy a párod is hasonló világnézetű, vallásos legyen?

R. T.: Igen, feltétlenül. Szerintem egy párkapcsolatnál nagyon fontos szempont az, hogy világnézetileg egy platformon legyenek a felek.

E: Te változatlanul gyakorló katolikus vagy?

R. T.: Igen, ahogy a barátaim többsége is. De vannak olyan barátaim is, akik abszolút más világnézetűek, és velük is nagyon jó kapcsolatot tudtam kialakítani. Sőt, a szüleimnek is vannak ilyen barátai, akikkel rendszeresen összejárnak, és sincs semmiféle összezördülés. Amikor kint voltam Németországban, kapcsolatba kerültem olyan magyarokkal, akik sok tekintetben nem olyan nézeteket képviseltek, mint én, és ennek igazából nagyon örülök, mert így egy kicsit tágabb lett a látóterem. Jobban meg tudom érteni azokat, akik másképp gondolkodnak. Ha már Németországot említettem, annyit még szeretnék elmondani, hogy nagyon örülök annak, hogy ki tudtam jutni egy évre, és egy idegen közegbe beilleszkedtem, hogy kipróbálhattam, milyen egy másfajta környezetben élni, dolgozni meg tanulni. Ez is nagyon hasznos volt.

E: Kollégiumban laktál?

R. T.: Igen, persze. Ott valamilyen szinten az embernek magának kellett magáról gondoskodnia, tehát nem volt, aki főzön vagy mosson rám. Ez mindenképpen jó tapasztalat volt számomra. Olyan jó barátokat szereztem, hogy most is járok vissza látogatóba. Meg az ember össze-vissza kirándult, megismerte a vidéket, az embereket. Nekem nagyon tetszett, pedig egyébként idegen közeg, ráadásul Észak-Németország. Mégis kedvező tapasztalataim voltak, mert a németeknek például nem kell magyarázni, hogy Magyarország micsoda, merre van, hisz legalábbis sztereotípiáik vannak rólunk, és valamilyen szinten meg is becsülnék bennünket. A magyar diákoknak például kifejezetten jó hírük van. Azt mondják, nemcsak professzorok, hanem diákok is, hogy főleg tanulmányilag sokkal jobbak vagyunk, mint a bennszülött németek. Göttingenben egy elég jól működő magyar klub is van, ahol rengeteg kulturális eseményt, például filmklubokat szervezünk. A németeket is bevontuk, hogy a magyar kultúrát, életet egy kicsit megismertessük velük. Főleg akkor nyílt erre lehetőség, amikor az Unióhoz való csatlakozást ünnepeltük tavaly májusban. Akkor minden újonnan csatlakozó országnak lehetőséget biztosítottak arra, hogy kicsit prezentálja magát és bemutassa a nemzeti sajátosságait meg értékeit, és ez elég jól sikerült. Németországban is próbáltam egyébként valamennyire politizálni. Beléptem a kinti partnerszervezetünkbe, a legnagyobb kereszténydemokrata németországi diákszervezetbe. Egy ideig részt vettem benne, de nem voltam aktív, mert olyan dolgokról volt szó, amik engem kevésbé érintettek. Úgyhogy nem voltam motivált, hogy ezekben kiálljak vagy elmenjek velük például tüntetni.

Az interjút Tomasz Gábor készítette

„A liberalizmus számomra a kisember védelmét is jelenti”

Csőzik László, az Új Generáció elnöke

Educatio: Kérem, meséljen a gyerekkoráról, a szüleinél, arról a helyről, ahol felnőtt.

Csőzik László: Baján születtem, 1975-ben, ott is nőttem fel. Ez egy negyvenezres település Dél-Magyarországon, Észak-Bácskában, ahonnan száz kilométerre található a legközelebbi nagyváros (Kecskemét, Pécs, Szeged). Baja tehát kívül esik a régióközpontok

E: Egyébként nálad szempont, hogy a párod is hasonló világnézetű, vallásos legyen?

R. T.: Igen, feltétlenül. Szerintem egy párkapcsolatnál nagyon fontos szempont az, hogy világnézetileg egy platformon legyenek a felek.

E: Te változatlanul gyakorló katolikus vagy?

R. T.: Igen, ahogy a barátaim többsége is. De vannak olyan barátaim is, akik abszolút más világnézetűek, és velük is nagyon jó kapcsolatot tudtam kialakítani. Sőt, a szüleimnek is vannak ilyen barátai, akikkel rendszeresen összejárnak, és sincs semmiféle összezördülés. Amikor kint voltam Németországban, kapcsolatba kerültem olyan magyarokkal, akik sok tekintetben nem olyan nézeteket képviseltek, mint én, és ennek igazából nagyon örülök, mert így egy kicsit tágabb lett a látóterem. Jobban meg tudom érteni azokat, akik másképp gondolkodnak. Ha már Németországot említettem, annyit még szeretnék elmondani, hogy nagyon örülök annak, hogy ki tudtam jutni egy évre, és egy idegen közegbe beilleszkedtem, hogy kipróbálhattam, milyen egy másfajta környezetben élni, dolgozni meg tanulni. Ez is nagyon hasznos volt.

E: Kollégiumban laktál?

R. T.: Igen, persze. Ott valamilyen szinten az embernek magának kellett magáról gondoskodnia, tehát nem volt, aki főzön vagy mosson rám. Ez mindenképpen jó tapasztalat volt számomra. Olyan jó barátokat szereztem, hogy most is járok vissza látogatóba. Meg az ember össze-vissza kirándult, megismerte a vidéket, az embereket. Nekem nagyon tetszett, pedig egyébként idegen közeg, ráadásul Észak-Németország. Mégis kedvező tapasztalataim voltak, mert a németeknek például nem kell magyarázni, hogy Magyarország micsoda, merre van, hisz legalábbis sztereotípiáik vannak rólunk, és valamilyen szinten meg is becsülnék bennünket. A magyar diákoknak például kifejezetten jó hírük van. Azt mondják, nemcsak professzorok, hanem diákok is, hogy főleg tanulmányilag sokkal jobbak vagyunk, mint a bennszülött németek. Göttingenben egy elég jól működő magyar klub is van, ahol rengeteg kulturális eseményt, például filmklubokat szerveztünk. A németeket is bevontuk, hogy a magyar kultúrát, életet egy kicsit megismertessük velük. Főleg akkor nyílt erre lehetőség, amikor az Unióhoz való csatlakozást ünnepeltük tavaly májusban. Akkor minden újonnan csatlakozó országnak lehetőséget biztosítottak arra, hogy kicsit prezentálja magát és bemutassa a nemzeti sajátosságait meg értékeit, és ez elég jól sikerült. Németországban is próbáltam egyébként valamennyire politizálni. Beléptem a kinti partnerszervezetünkbe, a legnagyobb kereszténydemokrata németországi diákszervezetbe. Egy ideig részt vettem benne, de nem voltam aktív, mert olyan dolgokról volt szó, amik engem kevésbé érintettek. Úgyhogy nem voltam motivált, hogy ezekben kiálljak vagy elmenjek velük például tüntetni.

Az interjút Tomasz Gábor készítette

„A liberalizmus számomra a kisember védelmét is jelenti”

Csőzik László, az Új Generáció elnöke

Educatio: Kérem, meséljen a gyerekkoráról, a szüleiéről, arról a helyről, ahol felnőtt.

Csőzik László: Baján születtem, 1975-ben, ott is nőttem fel. Ez egy negyvenezres település Dél-Magyarországon, Észak-Bácskában, ahonnan száz kilométerre található a legközelebbi nagyváros (Kecskemét, Pécs, Szeged). Baja tehát kívül esik a régióközpontok

vonzásköréből, én is mindig önálló „városállamként” kezeltem. Pezsgő kulturális élete erőteljesen formálta gyerekkoromat. Az pedig, hogy liberális világnézetet vallok, többek között annak is köszönhető, hogy egy olyan kisvárosban töltöttem ifjúkoromat, ahol németek, szerbek, horvátok, magyarok és romák éltek együtt harmóniában, és így egy igen magas nivójú nemzetiségi kultúra alakulhatott ki. Ez végigkísérte tanulóéveimet is, hiszen egy részben horvát nyelvű általános iskolába jártam. Tanultam is a nyelvet egy jó darabig.

E: A szülei horvátok?

Cs. L.: Az egyik dédapám horvát származású volt. Anyukám egy vajdasági magyar családba való, bár van német dédszüelője is. Ma is kinn, Nagybecskerekén él a rokonságom egy része. A vezetéknevem meg szlovák eredetű; tipikus délvidéki vagyok – valamenyi bácskai népcsoport fellelhető a felmenőim közt. Apám a legnagyobb szegénységben nőtt fel egy mohács-szigeti aprófaluban, ahonnan csak kínnal-keservvel tudott feljebb jutni a hatvanas évek elején. Igazi műszaki tehetség, aki magas fokú iskolai végzettséget ugyan nem szerzett, de vagy tíz szakmából van képesítése, iparos vizsgája. Szinte „mindenhez” ért, amolyan igazi ezermester. Anyukám később szerzett felsőfokú képesítést – amikor én az érettségire készültem, ő is sorra vizsgázott. Két dolog volt meghatározó az életemben a szüleim szempontjából. Az egyik az, hogy a rendszerváltásig ők a kádári kispolgári réteg alsó kategóriájába tartoztak. A rendszert magát ugyanakkor megvetették, tartottak tőle. Nem voltak soha párttagok. A lázadásuk hiánya eszméletlenül zavart, s nagyban rányomta bélyegét serdülőkoromra. Sokáig figyeltem, hogy túrik el az igazságtalanságokat a munkahelyükön, ahol nem volt divat kiállni a plénum elé ellentétes véleményekkel.

E: Ezt, mint kisgyerek, hogyan érezte?

Cs. L.: Úgy, hogy például az iskolában sokáig jelen volt az úgynevezett kivételezés. Tehát az állampárt segítségével karriert befutott szülők gyerekei érzékelhetően más elbírálásban részesültek, mint az egyszerű embereké. Nagyon sokáig zavart, hogy kettős a mérce az engem körülvevő világban. Szüleim helyett én lázadoztam, mindaz, ami bennük ragadt, belőlem duplán jött ki.

E: Ez azt jelenti, hogy ha iskolai konfliktusok voltak, akkor a szülei nem nagyon mertek a tanárokkal szemben fellépni?

Cs. L.: Igen, és általában a jól ismert és domináns kortárs intelemmel – ne szólj szám, nem fáj fejem – intézték el az ilyen típusú konfliktusokat. Meddig kell még túrni a nyilvánvaló igazságtalanságokat? Egyszerre dühített és frusztrált a rendszer ellentmondásossága, ahogy fennen hirdette az egyenlőséget, miközben a tények mást mutattak. Nagy volt a szakadék ideológia és valóság közt. Miért nem emelik fel az emberek, köztük a szüleim a szavukat, miért nem küzdenek? De egyrészt ők alkatilag ilyenek voltak, másrészt meg nyilván hiábavalónak gondolták az egészet, mert mozdulatlanul mutatta magát a közélet. Ez tehát az egyik élményem gyerekkoromból. A másik a rendszerváltás maga...

E: Még ne szaladjunk el a rendszerváltásig, maradjunk még a gyerekkoránál, a szüleinél. Mivel foglalkoztak a szülei?

Cs. L.: Apukám egy gyárban dolgozott, és mindig váltogatta azt a sok-sok szakmát, amit kitanult. Hol mezőgazdasági gépszerelő volt, hol géplakatos, hol marós, de mindig ugyanott. Érdekes módon – ezért külön nehezteltem rá gimis koromban – egy ilyen ügyes, tehetséges műszaki szakember mint ő, egyszerűen nem jött ki a gyarapodás ígéréstével kecsesgetető második gazdaságba. Tehát amikor 1981–82 környékén megalakultak a gmk-k,

és sokan mentek ki maszekolni, akkor az én apám – akit én sokkal tehetségesebbnek láttam, mint a saját „vállalkozást” alapító munkatársait – bent maradt a gyárban ahelyett, hogy a tehetségét a saját érdekében kamatoztatta volna. És ez a családunk anyagi helyzetére is rányomta a bélyegét. Tehát nem sokkal voltunk többek az ún. szegény kategóriánál, vagyis a középosztály talán legalsóbb tartományában helyezkedtünk el. Anyukám pedig ugyanannál az üzemnél – ott is ismerkedtek meg egyébként – volt kezdetben adminisztrátor, majd amikor később kiképezte magát mérlegképes könyvelővé, átment egy könyvelő irodába, végül a bajai kórházban kezdett dolgozni belső ellenőrként. A másik meghatározó élményem velük kapcsolatban a munkanélküliség volt. 1994-re mind a ketten elveszítették az állásukat, mert ez a bizonyos Kismotor- és Gépgyár bezárt, szanálták, a maradékát „spontán privatizálták”, és körülbelül másfél évig voltak munkanélküliek. Az a másfél év gyötrelmem volt számomra. A jogi egyetemet úgy kezdtem el, hogy csupán annyi szülői támogatást kaphattam, hogy éppen fönntmaradjak. Meghatározó élményem volt, hogy nem volt egy igazán menő ruhám az egyetem elején. Gondolhatja, hogy egy nagy társasági életet élő fiatalembert ez azért kissé frusztrált is. Közben az is bántott, hogy otthon apám, akiről azt gondoltam volna, hogy pillanatok alatt sikerre vihetné műszaki talentumát, nem találta meg a helyét az új világban. Nem vált vállalkozóvá, de még csak meg sem próbálta.

E: Hány éves volt az édesapja 1990 körül?

Cs. L.: Ereje teljében volt, 46 éves. Aztán egy olyan súlyosabb betegségen esett át, hogy már nem is volt lehetősége arra, hogy belevágjon egy nagyobb volumenű önálló vállalkozásba. Úgyhogy maradtam én a családnak, mint beruházás a jövőbe.

E: Említette, hogy nehéz anyagi körülmények között éltek. Ez mit jelentett, hol laktak, milyen lakásban?

Cs. L.: Egy igen régi családi házban nőttem fel, Bajának egy alvégi-kertvárosi részén, amelynek a kertje, udvara ugyanakkor hatalmas volt, fél-focipálya méretű. Vidám és kalandos gyermekkorom volt, el nem cserélném. Volt egy körülbelül 10–12 fős bandánk az utcában, óriási sztorik fűződnék az ifjúkorhoz. Ma is megélek belőle bármely asztaltársaságban, annyi anekdota van a tarsolyomban abból az időszakból. Nem volt egy unalmas napom, kint lógtunk az utcán, kalandoztunk, jártuk a várost. Élmény- és eseménydús időszak volt, sokszor izgalmasabb, mint az akkoriban falt ifjúsági regények, vagy filmek.

E: Testvére?

Cs. L.: Van egy húgom, aki hét évvel fiatalabb nálam. Ez már túl nagy korkülönbség volt ahhoz, hogy ő is be tudjon kerülni ebbe a csapatba. Mire én fiatal felnőtté váltam, ő épp csak elkezdte a gimnáziumot. Hamarosan pszichológusként végez Pécsen, de mellette politológiát is tanul.

E: Kik laktak a környéken, milyen gyerekek voltak a bandában?

Cs. L.: Ez a teljes társadalmi spektrumot átfogta. A legjobb barátom például az MSzMP bajai gazdasági titkárának, későbbi TSz-elnöknek a fia volt. Papáját, Jóska bácsit a társasági életben úgy kell elképzelni, mint Koltai Róbertet a „Sose halunk meg” című filmből. Igazi bohém ember, tele szívvel, és annak ellenére, hogy Baján a rendszer elitjéhez tartozott, rendes, normális embernek ismertük meg; sokat bábáskodott felettünk. Általában életrevaló, „rossz” fiúkból és cserfes szájú lányokból állt a banda, aminek a vezére egy volt állami gondozott srác lett, akit szomszédaink fogadtak örökbe. Ő volt a legerősebb és legidősebb közülünk. Igazi csapatot alkottunk, még a reszortokat is elosztottuk.

Volt bandafőnök, volt helyettese, én voltam a titkár, mivel könyvmolynak és grafománának tartottak.

E: Hogy emlékszik vissza, milyen volt a viszonya a szüleiével gyerekkorában?

Cs. L.: Az általános iskola felső tagozatától kezdve a korábbi felhőtlen kapcsolatunkat enyhén beárnyékolta, hogy nem néztem jó szemmel a rendszerrel szembeni passzivitásukat, áldozatszerepüket. Ráadásul apám barátai sorra váltották ki vállalkozói engedélyüket, nyitották meg saját műhelyüket, miközben az egyik legtehetségesebb közülük ott maradt a vegetáló gyárban, nagyon kevés pénzért. Ekkor tört ki „forrongásom” szüleim ellen, szünni nem akaró vitákkal. De emlékszem az első szabad választásra, amikor már kikérték a véleményemet arról, hogy kire és mely pártra szavazzanak. Tetszett, hogy így adnak egy 14 éves fiú véleményére. Maga a „lázasom” velük szemben egy közel tízéves folyamat volt, és akkor jutott nyugvópontra, amikor elvégeztem a jogi egyetemet, elkezdtem dolgozni, és megbékéltem azzal, hogy ők teljesen más sorsú és habitusú emberek.

E: A lázadó korszak előtt milyen volt a viszonyuk?

Cs. L.: Nagyon normális, nagyon jó, főleg anyukámmal, aki engem folyamatosan nevelt. Korábban megtanított olvasni, számolni, mint az iskola. Nagyon fontos volt az erkölcsi nevelés. Erőnek erejével plántálta belém az empatikus gondolkodást: hogy kell viselkedni az emberekkel, nem szabad önzőnek lenni, legyenek tekintettel mások szempontjaira, legyenek nagyon udvarias, tisztelettudó. Ezek alapvető erkölcsi normák voltak, amelyek ma is vezénylik az egyszerű emberekkel szembeni politikusi magatartásom, viselkedésem. Tehát tulajdonképpen a lehetőségekhez képest jó nevelést kaptam, odafigyeltek rám.

E: Mennyire nevelték szigorúan?

Cs. L.: Egy ideig keveredtek egymással a szigorú atyai pofonok és a liberális elemek. Amíg nem lehetett tudni, hogy jó tanuló leszek-e, addig anyukám ott ült mellettem és vette át velem a leckét. Amikor az általános iskola második-harmadik osztályára világozássá vált, hogy könnyen tanulok, és viszonylag kevés befektetéssel az elsők között vagyok az osztályban, s a tetejében még teljesen önállóan is megállom a helyem, akkor már mindent rám hagytak. Tehát szabad volt este tízkor hazamenni az utcáról, szabad volt a csínytevés, amíg ez bizonyos határt nem lépett túl. Aztán elkezdtem sportolni, evezni hetedikes koromban, ami tartást adott, és némi fegyelmezettséget is, ami egy kicsit kompenzálta a kilengéseket. Alapvetően szabad légkör vett körül, nem éreztem túlzó korlátokat a részükről. A megmaradt határokról pedig úgy tűnt, hogy jogosak, elfogadhatóak.

E: Említette a szülők beállítódását, hogy szembeálltak a rendszerrel, de megbízták magukat. De milyen volt a viszonyuk a politizálásban, a politikusokhoz?

Cs. L.: A politizáláshoz? Ódzkodtak tőle. Tabuként kezelték. Tehát nem volt szabad szidni például Papp „Gyurkát”, aki a város párttitkára volt. A papám a barátaival csak suttogva beszélt róla. Tartottak a rendszertől, félték annak képviselőitől, és attól, hogy bármilyen megtorlás érheti őket, akár a munkahelyükön, akár máshol. Egyébként ebbéli félelmük nem volt alaptalan. Később pedig abba az SzDSz-es szavazótáborba tartoztak, amelyik markáns antikommunista vonásokat mutatott, és amelyik titkon remélte az igazságtételt meg a felelősségre vonást. De ezt csak a szavazatukkal fejezték ki. Aztán nagyon keserűen élték meg a változásokat. (Például előfordult városunkban, hogy páran azok közül, akik a korábbi MSzMP-elithez tartoztak, az Antall-kormány alatt templomba kezdtek járni, és az első sorokban énekeltek.) És továbbra sem foglalkoztak a politikával. Mióta politikus lettem, azóta ők is nézik a híradókat, figyelik az eseményeket, van véleményük.

Nem is lettek párttagok, következetesen távol tartották magukat a politikától, és engem is óva intettek attól, hogy politikusnak menjek.

E: Vallásosak voltak a szülei?

Cs. L.: Mind a ketten római katolikus családból származnak, de nem vallásosak. Talán a lelkük mélyén hívőnek számítanak, de ez a mindennapokban abszolút nem volt tetten érhető. Tehát mindenféle vallásos rituálé hiányzott a családi életből. Minket is megkereszteltek, a húgom első áldozó is volt, de ennél több nem történt. A vallásnak nem jutott szerep a gyerekkorunkban.

E: Voltak-e olyan ünnepek, hagyományok, amiket tartottak?

Cs. L.: A húsvétot és a karácsonyt ugyanúgy tartottuk, mint általában az emberek döntő többsége. De nem volt más alkalom, ami közelebb hozta volna a vallást. Az általános iskolai osztályomban például csak egy fiú jött igazán vallásos családból. Nem is tudtunk vele „mit kezdeni”. Tiszteltük, de egy kicsit csodabogárnak is tartottuk, mert egy erősen materiális környezetet vett körül bennünket. Rengeteg tsz-dolgozó, gyári munkás, és nagyon sok párttag szülő gyereke járt az iskolába.

E: Milyen családi ünnepek voltak?

Cs. L.: Jellemzően a névnapozások voltak a legkiemelkedőbb családi ünnepek és a nagyobb baráti összejövetelekre alkalmat adó időpontok. Aztán a május elsejékre emlékszem, mint kötelező rendezvényekre, amikor apám brigádjával ki kellett menni felvonulni. De ezt gyerekként hallatlanul élveztem. Rengeteg fiatal szaladgált a vurstliban, jópofa spicces felnőttek, és buli reggeltől estig. Tehát körhinta, céllövölde, virsli evés. Középiskolásként meg ekkor lehetett a legeredményesebben csajozni, versenyt lőni a céllövöldében stb. Gyakran a már említett Jóska bácsi mondta a beszédet a szomszédból, akinek persze nem kellett mikrofon, mikor a promenádra kiállt, olyan érces hangja volt, hogy betöltötte a teret. Sorolta a különféle gyárak eredményeit, hogy hol teljesítették túl a tervet. Az egész elképesztően szurreálisnak tűnt. Vidám május elsejék, ingyen virslik az egyik oldalon, másrészt meg tudtuk, hogy hazugság és diktatúra van mögötte a másik oldalon.

E: Hogy érezte magát az általános iskolában?

Cs. L.: Az alsó tagozathoz inkább negatív élmények kötnek. 12–13 éves koromban lendültem át egy visszahúzódó, könyvmoly, sokat olvasó kislányból – aki például könyvtár szakkörre járt, csupa lánnyal együtt – a ló másik oldalára. Hirtelen géppel felnyírt, zselézett frizurám lett, érdekelni kezdtek a lányok, beiratkoztam evezni, lefogytam, megnőttem, sportos, társasági sráccá váltam. Időközben közéleti emberré is kinőttem magam. A gimnáziumban már lapot alapítottam, valódi diákújságot.

E: És az általánosban?

Cs. L.: Jólesett, hogy az általános iskolában nagyon tiszteltek azért, hogy sokat olvasok. Én voltam a legjobb fogalmazó az osztályban, mindig felolvasták az aktuális írásaimat, de mondjuk az iskolai verekedésekben már nem tudtam részt venni. Ott mindig én húztam a rövidebbet, inkább elmenekültem. Hetedik-nyolcadikra ez hirtelen megváltozott, akkor már nem mertek velem szemben kiállni. Olyan érzésem volt, mintha a Gumi Tarzan című gyermekregény életre kelt volna. A kamaszkor megváltás volt számomra.

E: Megváltozott a viszonya a tanárokhoz is?

Cs. L.: Megmaradtam jó tanulóknak, de például a reáltárgyakra már kevésbé figyeltem, a biológia, kémia alig kötött le, a történelem kezdett el intenzíven érdekelni. Már nem csak ifjúsági kalandregényeket olvastam, hanem próbáltam kapcsolódni a politikához is.

A rendszerváltás alatt a román forradalom volt az a bombasztikus élmény, amikor magával ragadott a gépszíj.

E: Ezzel hogy találkozott?

Cs. L.: Akkor voltam elsős gimnáziumi tanuló, és történelemórát tartottunk. Borzasztóan érdekelt a történelem, kivettem a fél városi könyvtárat, végigolvasni persze nem tudtam mindent. Emlékszem, hogy ezen az órán azt kérte a történelemtanárnok, hogy említsünk legalább egy olyan nevet a jelen közéleti szereplői közül, akit tisztelnek az emberek. És akkor egy lány bekiabálta Tőkés László nevét. Mindenki egyetértett abban, hogy talán ő az egyetlen, akiről ez akkor elmondható volt. Akkor következett be a forradalom, azokban a napokban, ráirányult a figyelmünk. Kimentünk, mécsest gyújtottunk az aradi vértanú emlékművénel Karácsony másnapján, és lestük az eseményeket. Ettől kezdődően kóstolgattam bele a helyi politikába, csaknem valamennyi bajai pártszervezet háza táján megfordultam barátaimmal. 1990 tavaszán az idősebb, negyedikes gimisek közül már többen „rákaptak” a Fideszre, az MDF-re, és az SzDSz-re. Én gólyaként a farmerdzsekimre mindegyik ellenzéki párt jelvényét kitettem. Egymás mellett a Fidesz, az MDF, az SzDSz, a Kisgazdapárt... Egyedül az MSzP nem, akkor ez érthető volt.

E: A négy párt közül melyikhez állt legközelebb?

Cs. L.: Először abszolút az SzDSz-hez, amelyik a legszimpatikusabbnak tűnt, meg a Fideszhez persze. És amikor anyukámék megkérdezték, hogy kire szavazzanak, határozottan azt mondtam, hogy az SzDSz-re. Bár én talán a Fideszre voksoltam volna, mert fiatal, liberális, nyugatos pártnak láttam, a szabadelvűség képviselőjének. De végül is az MDF nyert, és színre lépett Antall József, akinek a politikai gondolkodása váratlanul vonzani kezdett. Stratégaként jelent meg, nagyon céltudatos államférfinak mutatta magát. És én akkor még alig tudtam különbséget tenni jobb- és baloldal között. Úgy tűnt, hogy a parlamentnek szán főszerepet a politikában, s hogy határozott elképzelései vannak az alkotmányos berendezkedésről. A szabadság zálogának tűnt, hogy nagyon merev határvonalat húzott az előző rendszer és az új közé. Sokat jártam az MDF helyi ifjúsági szervezetének összejöveteleire is 90 késő tavaszán. De aztán a taxisblokádnál, amikor elkezdtem falni a napi- és hetilapokat, már tudtam, hogy ez nem az én utam, és visszatért eredeti vonzódásom a liberális pártok iránt.

E: Mi volt az, ami az MDF-ben nem tetszett?

Cs. L.: Gazdaságpolitikailag dilettánsnak, stílusát tekintve pedig gőgösnek láttam az MDF-kormányt. A taxisblokádot a tévé közvetítette reggeltől estig, én is kimentem a taxisokhoz nézelődni, izgatott a dolog. Bár a szüleim például óva intettek tőle, mondták, hogy így kezdődött 56 is, tehát bennük megmaradt az a gondolkodás, hogy nem szabad beleártani magunkat a politikába...

E: Baján is volt taxisblokád?

Cs. L.: Igen, ott is volt, és borzasztóan érdekelt, hogy most mi lesz. Megint forradalmi hangulat lett úrrá rajtunk, rátapadtunk a hírekre, a televízióra. Emlékszem, hogy az egyetlen racionálisan gondolkodó embernek az akkori garnitúrából Palotás János tűnt, aki képesnek látszott kezelni ezt a krízist, miközben mögötte szerencsétlenkedett a kormány. Leszámítva mondjuk a pizsamás interjút, ami üdítő kivétel volt. Ennek ellenére itt végleg leszámoltam az antalli illúzióval.

E: Az MDF-hez való kötődés gyakorlatilag mit jelentett?

Cs. L.: Két-három hónapig eljártam az IDF összejöveteleire, de jóban voltam a másik oldallal is, tehát ez nem okozott gondot. Egy éles szóváltásnál, az első szekértábor-élményenél azonban elment a kedvem az egésztől.

E: Térjünk rá a középiskolára. Hogyan alakult nyolcadik után a pályaválasztása, iskolaválasztása?

Cs. L.: Felvettek a bajai III. Béla Gimnáziumba, ami akkor is egy elit vidéki középiskolának számított. A gimnáziumi osztályfőnököm egy fiatal reformer tanár lett – matek-angol tagozatos osztályba jártam –, matematikát és fizikát tanított, komoly, hivatástudattal rendelkező, újíto szellemű, kísérletező kedvű tanár volt, aki elsősorban gondolkodni, az összefüggéseket látni tanított minket. Kaptunk régivágású, nagy műveltségű történelemtanárt is, és egy remek, szuggesztív előadó, elemző, gondolkodásra tanító fiatal irodalomtanárt. Ez a három pedagógus együtt határozta meg a gimnáziumi éveket, formálták gondolkodásunkat, s nagy hatást gyakoroltak, nemcsak rám, hanem sok más társamra is. Egykori osztályfőnököm most közoktatási helyettes államtitkár, Sipos János a neve. Meglepődtem, amikor megtudtam, hogy Magyar Bálint őt kérte fel. Kiderült, hogy miután elbballagtunk ő még mélyebben beásta magát a neveléstudományokba, komoly szakértővé vált, s most így ő vihethi a közoktatási reformot, aminek én nagyon örülök. A gimnáziumi élmények alakították legerősebben személyiségemet, és legboldogabb éveimnek is ezeket tartom. Az osztályfőnökünk nagyon sokat foglalkozott közösségteremtéssel, ügyelt a kohézióra, arra, hogy egy csapat legyünk, és erősen motivált mindenkit arra, hogy továbbtanuljon. Az első és legfontosabb szempont az volt, hogy sikeres felvételit tegyünk, hogy mindenki a képességeinek megfelelő egyetemre-főiskolára tudjon beiratkozni. Ebben nagyon céltudatos volt, és minket is azzá tett. Én korán kiválasztottam, hogy az állam- és jogtudományi karra kívánok menni, bár nem a jog-, hanem az „államtudomány” része érdekelt, tehát amiről azt véltem, hogy a politika háttere.

E: Milyen volt a társaság, az osztálytársak, barátok, haverok?

Cs. L.: Igazi színes egyéniségek, óriási fazonok, de persze akadtak különcök is. Volt őt nagyon jó barátom, akikkel ugyanolyan jó csapatot alkottunk, mint a régiekkel az általános iskolás évek alatt az utcában. Sülve-főve együtt voltunk. Együtt hajtottuk a lányokat, együtt fociztunk, együtt mentünk bulizni, és együtt maradtunk bent a gimnáziumban minden hétköznap sokszor este kilencig. Élveztük az együttlétet meg az iskolát. Igazi második otthon volt ez a sulis, nagyon kellemes helyszín. Emellett a városi társadalmi élet egyik központja volt 89 és 93 között. Progresszív tanárai voltak, akik városszerte ismertnek számítottak, és meghatározóak voltak a város közéletében.

E: Gondolom a tanárok azért cserélődtek...

Cs. L.: A mi négy évünk alatt nem. Volt egy iskolairányító garnitúra, amelynek a tagjai olyan 55–65 év közötti urak voltak. Belőlük állt az általunk csak arisztokratikusnak titulált iskolavezetés. És voltak a minket tanító fiatal tanárok, köztük az osztályfőnököm is, akik a változtatás szellemét, a liberális gondolkodást, egy új stílust képviseltek mind a tanításban, mind a diákokkal való viszonyrendszerükben, mind az iskolai programokban. Mi meg szurkoltunk nekik. Tehát ez közel hozott minket egymáshoz a helyenként konzervatívnak tűnő iskolavezetéssel szemben. Ilyen értelemben volt egy egymásrautaltság köztünk. Az is jellemző, hogy az osztályfőnököm lett az új igazgató 95-ben, mikor a régiek elmentek. Tehát ennek az új szellemű csapatnak ő lett a vezéralakja, és onnan jött fel államtitkárnak 2002-ben. 89 és 91 között egy korábban nem tapasztalt eufória uralta a légkört, az iskolát, a várost, és mindent. Az új tavasz, a rendszerváltás szele körbelengte a családokat, az iskolai közösségeket, az egész várost. Fantasztikus életérzés, amit lehet, hogy most túlbecsülök, de mindenképpen a meghatározója volt akkori napjainknak. Mindenki tele volt várakozással, megkönnyebbüléssel, hogy vége van a diktatórikus idő-

szaknak, új, jobb kor köszönt ránk. Pezsgett a város, rengeteg helyi tüntetést, demonstrációt tartottak. A pártok összeálltak, és minden létező negatívum ellen tüntettek – pl. az ellen, hogy bementek az orosz csapatok Vilniusba, aminek nem sok gyakorlati köze volt hazánkhoz. De ilyen szimbolikus, áthallásos témákban is képesek voltak közösségi rendezvényekre menni az emberek. Mi pedig ott voltunk valamennyin. Azokban az időkben szokásos volt, hogy mondjuk szerda este nem haza megyek, hanem megnézem a tüntetést, vagy elmegyek egy politikai rendezvényre. Nagy tömegek verődtek össze.

E: Csak a városban voltak ilyenek, vagy az iskolában is?

Cs. L.: Csak a városban, az iskolát nem uralta a pártpolitika. Kisarkítva úgy festett, hogy majd mindenki szimpatizál a rendszerváltó pártokkal, s nem volt ilyen, hogy jobb meg baloldal. Nekem az is meglepetés volt, hogy az osztályfőnökömről később kiderült, hogy jóban van a mi köreinkkel. Mindig konzervatívabbnak hittem őt, bár a pedagógiában tényleg a liberális reformszellemet képviselte. Tehát nem volt pártoskodás, hogy mondjuk a magyartanár MDF-es lett volna, és fújtt volna az SzDSz-es matektanárra. Szó sem volt ilyesmiről. Mi, '74–76-osok voltunk a demográfiai csúcs, és emiatt 3–4 osztály helyett 5–6 indult egy évfolyamon. Belaktuk az iskolát, egy új szárnyat is kapott a gimnázium. Volt még egy nagyon jellemző modernista beütésű konfliktus, amikor a ciszterci rend vissza akarta venni az iskolát. Egységfront alakult ki a tanárok és a diákok között abban, hogy „nem adjuk oda” az ismeretlen atyáknak, akikről úgy véltük, hogy egy anakronisztikus világot képviselnek. Eljártunk ugyan hittanra, mert szerveztek nekünk órákat a ciszterci atyák, de a gimnáziumot nem akartuk, hogy átvegyék, mert féltettük a szabad szellemiségét és leginkább tanárainkat, akik nem vállalták volna tovább a munkát.

E: Gimnazista korában járt hittanra?

Cs. L.: Eljártam hittanórákra. Egy ciszterci szerzetes, Keve atya tartotta, akivel én személyesen nagyon jó viszonyt ápoltam, mert alapítottam egy gimnáziumi újságot, és több alkalommal interjút készítettem vele. Meg érdekelt is a dolog. Szerveztek egy délutáni szemináriumot, amire az egész évfolyam eljárhatott. Komolyan vettük, mert érdekelt minket. Kíváncsi voltam a Bibliára, tudtam, hogy ez az általános műveltség legfontosabb eleme. Ettől még nem kezdtem templomba járni, de nemes dolognak tartottam, hogy hittant hallgatok. Nem bizonyult túl népszerűnek, száz emberből jó, ha tizenöt maradt a kurzus végére. A fenntartói konfliktus is itt dőlt el, miután kiderült, hogy mentalitásuk, életfelfogásuk, kommunikációs stílusuk gyökeresen eltér tanárainkétól.

E: Milyen lapot alapított a gimnáziumban?

Cs. L.: Nagyon vonzott az újságírás, a média. 15–16 évesen lettem diákújságíró. Kitaláltam és megszerveztem a Bélap című újság kiadását, amely a III. Béla Gimnázium lapja volt, és hamarosan sikerrel toboroztam egy jó írógárdát is hozzá. Ezt követően elkezdtem dolgozni a városi hetilapnak, majd egy magán-televíziónak is, amit nagy előrelépésként éltem meg, mert kinyílt előttem a világ általa. Simpson motorral, majd egy kis lila FIAT 500-as kocsival jártam a várost, vettem egy diktafont, és interjúkat próbáltam készíteni érdekesebbnél érdekesebb személyekkel. Ezzel teltek a délutánjaim, amikor nem a barátaimmal lógtam, és még egy kis pénzt is kaptam érte, egy-kétezer forintot egy-egy cikkért. Volt olyan is, hogy publicisztikát írtam, például a nemzettudatról a helyi lapba. És pozitív kritikákat kaptam, nemcsak a szerkesztőségi társaimtól, hanem másoktól is. Kedden lapzártakor, amikor rendszerint halászlével zártuk a munkát, órákig csevegtünk, s közben rengeteg fogást, sok anekdotát lestem el az újságíróktól. A szerkesztőség igazi szellemi műhely volt, több irodalmi műfaj képviselői verődtek össze benne. Motivált,

hogy a saját írásaim is megjelenhettek a város ismert értelmiségei, tollforgatói mellett. Ezt aztán két évig műveltem, az érettségi vizsgáig.

E: Az interjúk neves személyiségekkel készültek?

Cs. L.: Igen. Például emlékszem, hogy Bauer Tamás megjelent a városban, és megkért a főszerkesztő, hogy készítsek vele interjút. Megkérdeztem, hogy ki az a Bauer Tamás? Valami közgazdász – mondta. És akkor a Bauerrel megjelent egy nagy interjúm. De ugyanígy Orbán Viktorral. Vagy 18 évesen csináltam egy nagyobb lélegzetvételű interjút Fodor Gáborral is. Ezek mind megjelenhettek. A másik a publicisztika volt. Ha valami ünnep volt, akkor engem kért meg a főszerkesztő, hogy mondjuk október 23-ról, írjak, mint ifjanc, hogy én hogy látom. És akkor címlapon jelent meg a cikkem a városi hetilapban, ami pokoli jó érzés volt magamfajta amatőrnek. Kétszer is kitüntettek az ún. Gondán Felicián-díjjal, amit a jó tollú magyarosok kaphattak meg.

E: Közben ez a gimnáziumi lap is megmaradt?

Cs. L.: Igen, közben azt is szerkesztettem-menedzseltem, havonta-kéthavonta jelent meg. Szerző volt benne például a magyartanárom is. Magát a lapot is kitüntették, és a mai napig létezik is. A gimnáziumomban, és a jogi karon is oroszlánrészt vállaltam egy-egy lap alapításában, és mindkettő továbbélt, ugyanazon a néven.

E: Azt mondta, hogy ezekben az időkben eufórikus hangulat volt a városban, a családokban... A maga családjában ez hogy jelentkezett?

Cs. L.: Apám nagyon erős dohányos volt, ám a rendszerváltásra tekintettel 1990. május 1-jén lerakta a portis dobozt, és azóta sem szívott el egy szálát sem. Alkoholt sem iszik azóta, egy kortyot sem. Neki ez szimbolikus jelentőségű, fontos tett volt. Új világ jön, vége a kommunizmusnak – azt hiszem, valami ilyesmit jegyzett meg. Aztán jött a nagy csalódás, amikor bezártak a gyárak, és a város fele munkanélküli lett. A legtöbb családban megjelent a munkanélküliség. Na, akkor szűnt meg az eufória, s csattant el az első kijózanító pofon.

E: Baján milyenek voltak a választási eredmények 90-ben, melyik párt jött ki győztesen?

Cs. L.: Az országgyűlési képviselői pozíciót az SzDSz jelöltje nyerte el, masszív többséget szerezve, az önkormányzati választásokon pedig az MDF győzedelmeskedett. Nem értettem, hogy miért pont fordítva zajlott, mint az országos folyamatok. Megnyerőbbnek tűnt a liberális polgármesterjelölt, ám mégis a Fórum nyert. Talán azért, mert jobban megszervezték a kampányt, ügyesebb volt a jobboldal.

E: Azt, hogy maga aktivizálódott, hogyan fogadták a szülei?

Cs. L.: Nem elleneztek, jöllehet elnéző mosollyal fogadták, hogy na, a kis naiv, majd rájön, hogy semmi értelme. Céloztak rá, hogy olyan igazságtalan a világ, hogy nem érdemes közéleti szerepet vállalni, és mások érdekeiért kiállni, mert ráfaragok. A belső indítatásomat talán az acélozta meg, hogy megint szembe kellett szállnom velük. Hogy fontos volt nekik megmutatni, hogy igenis lehet segíteni az embereken. Nemrégiben úgy hozta a vak véletlen, hogy egy idősebb barátommal Érden, ahol alpolgármester vagyok, egy néninek talán az életét mentettük meg. Szörnyű körülmények között betegen és egyedül élt egy asszony. Miután betelefonáltak, azonnal kimentem, beültettük a kocsiba, elvittük a szociális ellátó intézményekhez, s szereztem neki helyet az idősök otthonában, a kórházi kezelésnek köszönhetően a meggyógyulhatott. Az ilyenek konkrét esetek miatt már érdemes volt belevágni. Anyám nevelésére vezetem vissza, hogy az egyszerű emberekkel is pont ugyanúgy bánok, mint mondjuk a cégvezetőkkel. Talán mert egy kicsit szüleim egykori helyzetét is látom bennük, a védtelen kispolgáret. A liberalizmus szá-

momra a kisember védelmét is jelenti az állammal, a hatalmasságokkal, vagy éppen az önkényeskedő tőkessel szemben. Ezt a politikai felfogást pedig Göncz Árpád testesíti meg számomra leginkább.

E: Melyik egyetemen tanult tovább?

Cs. L.: A jogot választottam, de ha lett volna magyar politikusképző főiskola vagy egyetem, természetesen oda adtam volna be a jelentkezésemet. Láttam, hogy a jogászoknak mind a helyi, mind az országos politikában kitüntetett szerepük van. Ilyen volt akkoriban Tölgyessy Péter vagy Kónya Imre, és Baján is jogász végzettségű volt a legtöbb rátermett helyi politikus. Úgyhogy ez nagyon tudatos választás volt, készültem rá, s majdnem maximális pontot is kaptam a felvételin. Szegedre jelentkeztem, mert irodalomrajongó voltam, s József Attila, Juhász Gyula kijelölte az utat. Másrészt azt gondoltam, hogy azért is Szeged, és nem Pécs – a bajaiak többsége Pécsre ment –, mert ott élénkebb a közélet, és már korán elkezdhetek politikával foglalkozni. Akár így is lehetett volna, mert egy csoportba kerültem Újhelyi Istvánnal, aki később a Fiatal Baloldal elnöke lett, és már egyetemistaként kezdett politizálni a BIT-ben, s engem is kapacitált – eredménytelenül – a helyi szervezetbe. '93 őszén jelentkeztem az MTV Szegedi Körzeti Stúdiójába szerkesztő-riporternek. A portán rögtön elmondták, hogy így az utcáról nem vesznek fel, de éppen most hirdetnek egy „riporter kerestetik”-versenyt, ha lennék szíves ott próbálkozni. Diákújságíró voltam, jelentkeztem, és egy válogatóverseny alapján bekerültem a legjobb hat közé. Felvettek gyakornoknak, és még egy külön képzésre is eljárhattam, amit Horváth Ádám vezetett. Úgyhogy elkezdtem dolgozni a Magyar Televízió Szegedi Körzeti Stúdiójában, és akkor egy pillanatra azt gondoltam, hogy talán mégis a média az igazi választás, ezzel ki tudom egészíteni az ösztöndíjamat is, tudok keresni. De valahol monoton dolognak tűnt. Másrészt megismerkedtem Pécssett a leendő barátnőmmel, mert átjártam gimis barátaimhoz, és láttam, hogy ott mennyivel pulzálóbb a helyi közélet. Volt egy fiatal értelmiségi klub, amelynek a vezetője egy politológia-tanár volt. Szegeden ezzel szemben kevés élmény várt rám az egyetemi közéletben, illetve a kollégiumi világban. Vettem egy nagy levegőt, megcsináltam jól a vizsgáimat, átjelentkeztem Pécsre, és belevetettem magam a helyi egyetemi közéletbe. Évfolyamképviselő, kulturális titkár, hallgatói önkormányzati vezető lettem. Ismét alapítottam társaimmal egy lapot, *Expressis Verbis* néven a jogi karon, ami azóta egy profi újsággá nőtte ki magát. Csináltam egy egyetemi talk show-t, közéleti fórum műsort, amelynek „Deákné Vászna” volt a neve, és ezen a magyar politikai élet majd mindegyik jelentős figuráját vendégül láttam. Ez egyetemi közönség előtt zajlott, hol előadótermekben, ha éppen be tudtunk csúszni, hol kollégiumi ebédlőkben, és műsoronként 100–300 fős közönséget vonzott. Ott volt vendégként Békesi László, *horribile dictu* Csurka István, Magyar Bálint, Boross Péter, Pető Iván, Orbán Viktor, Torgyán József. Tehát végigzongoráztuk a pártokat, mindenkit módomban állt személyesen megismerni. Ebből aztán rövid időre műsor is lett a Pécs TV-ben. Nagyon intenzív négy évet töltöttem a pécsi jogi egyetem és a város közéletében. Időközben „átvettem” a helyi Fiatal Értelmiségi Klubot, elnökévé választottak, és ott is sikeres, hasznos rendezvényeket szerveztünk barátaimmal.

E: Ideológiailag hol tartott akkor?

Cs. L.: Szociál-liberálisnak vallottam magam, és már sokkal könnyebb volt a választás. Volt egy rém avitt MSZP, Horn Gyulával, aki egy huszoneves egyetemistától nagyon távol állt. Volt egy teljesen szétbomlott, anakronisztikus jobboldal az MDF nyomain. Akkor még a Fideszről nem lehetett tudni, hogy hova megy, egyrészt, hogy eltűnik-e, aztán, hogy ma-

rad-e liberális. Tartósnak bizonyult kirándulásuk a jobboldalra számomra vállalhatatlan volt. Akkor még nem volt jellemző az a megosztottság a politizáló egyetemistákra, mint ami 2000 után kialakult, ezért a pártpolitika nem is volt gyakori beszédtema.

E: Ki volt szimpatikus akkor a politikusok közül?

Cs. L.: Talán nem véletlenül, a liberálisok. A talk show vendégei közül egyértelműen Fodor Gábor és Pető Iván. Emlékszem, amikor Pető megjelent sportzakóban és kockás ingben, helyből magával ragadta a közönséget hűvös humorú, underground-os fellépésével. Lovasi András volt a meglepetésvendég hozzá, ketten együtt egy igen emlékezetes estet hoztak össze. A barátnőim odavoltak Petőért, akinek akkor volt a fénykora, pártelnök volt, és rendkívül szimpatikus volt benne, ahogy egy kicsit felülről nézte a politika bárdolatlanságait és napi esendőségeit. Fanyar értelmiségi attitűdöt képviselt, ami egy 68-as feeling-el párosult. Ugyanez a szimpátia jött le Fodor Gáborról, aki a fiatalága és közvetlensége miatt talán még közelebb állt hozzánk. Egyébként Orbán Viktorral is készítettem egy beszélgetős műsort, aki akkor még egészen más arcát mutatta. Tegezte a közönséget, sokat kérdeztük őt, jó válaszokat adott, kommunikációja abszolút mentes volt a nép-nemzeti sallangoktól. Tehát még átjárhatók voltak a határok az SzDSz és a Fidesz között az egyetemisták szemében. Nem tűntek jelentősnek a különbségek.

E: Amikor közeledett az egyetem befejezése, mit gondolt, merre fog elmenni? Milyen tervei, elképzelései voltak?

Cs. L.: Nem volt semmiféle közvetlen kötődésem a pártpolitikához. Azt gondoltam, hogy valószínűleg leteszem az ügyvédi szakvizsgát, és majd nyitok egy ügyvédi irodát, de nem Pécsen, mert rendkívül nehéz volt vidéken megélni jogászként, ha az embernek nem ott élt a családja, és nem volt meg a kapcsolatrendszere. 35–40 éves koromban meg majd beszállok egy liberális párthoz politizálni, terveztem a jövőt. Aztán mégis a média mellett döntöttem. Pestre jöttem fel dolgozni, mert volt egy üres hely az ORTT-nél, a médiához, ami egy ismerősön keresztül adódott. Azt gondoltam, hogy ez egyszerre jog, egyszerre média, ezt érdemes kipróbálni.

E: Milyen munka volt ez?

Cs. L.: Jogi referense voltam a monitoring osztálynak, én terjesztettem elő jogászként a testületnek elfogadásra az első tévéképernyő-elsötétítéseket. Hasznos fél év volt szakmailag, s közben megvethettem a lábam a fővárosban.

E: Véletlen volt, hogy Budapestre jött dolgozni az egyetem után?

Cs. L.: Nem, ez törvényszerű volt. Nem lehetett vidéken normális fizetéssel, normális álláshoz jutni. Egyenes út vezetett a fővárosba, mint az összes karriert dédelgető fiatal esetében. Az évfolyam fele feljött Pestre, most meg már a kétharmada itt van. Aztán 1999-ben jött egy másik állásajánlat. Fölvívott az egyetemi mentorom, közigazgatási jogász tanárom, egyébként SzDSz-szakértő, hogy van egy állásajánlat, egy közjogi méltóság mellett kabinetfőnöki teendőket kell ellátni. Kiderült, hogy Wekler Ferenc keresett magának az Országgyűlés alelnökeként egy fiatal jogászt. Mondta a tanár barátom, hogy jól gondoljam meg, mert az úr munkamániás, olyan mint egy katonatiszt, átlagon felüli szigorral, de a hely jó ugródeszka lehet, és megismerhetem a törvényhozást belülről. Bementem Weklerhez, aki olyan volt, amilyennek leírta; kikérdezett, aztán végül is megállapodtunk, engem választott, és elkezdtünk együtt dolgozni. Főnökömként nagyon korán megpróbált integrálni a pártba. Megkérdezte, hogy akarok-e indulni a 2002-es választásokon. Magamban maradtam még eredeti tervemnél, az ügyvédi egzisztencia megteremtésénél, de időközben megalakítottuk az Új Generációt, ami keresztülhúzta

minden jogászi szakmai számításomat. Wekleren keresztül megismertem az SzDSz-t, és nekem is szóltak, hogy indul az SzDSz ifjúsági szervezete, korábban nem volt ilyen, be kell lépni, ki kell próbálni. Mivel tudták, hogy korábban talk show-kat csináltam, engem kértek fel, hogy legyek az alakuló ülés moderátora. Emlékszem, hogy olyan 3–400 fiatal jött össze a Tímár utcában. Eleinte csak moderáltam a hozzászólásokat, aztán szép lassan elkapott a gépszíj. Miután az Új Generáció a kezdeti lendület után egy kicsit leült, létrejött a LIFT nevű szervezet, a Liberális Fiatalok Társasága, amelynek alelnöke lettem. Aztán amikor a Gusztos Pétert megismertem, aki Salgótarjánból jött Pestre, összehabarátkoztunk, és együtt kezdtük újjászervezni az Új Generációt, ez 2001 őszén volt. Péter után két éve, hogy én töltöm be az elnöki funkciót az Új Generációban. Közben sikerült a bravúr, hogy mind a ketten bejutottunk az SzDSz ügyvivői testületébe. Rájöttünk arra, hogy nekünk fiataloknak érdemes összefogni a „nagyokkal” szemben, így könnyebben tudunk pozíciókat elérni. Előtte, valamikor 2000 tájékán, vettem egy nagy levegőt, és amikor az Új Generáció leült, és én még nem viseltem semmiféle tisztséget, akkor azt mondtam, hogy nem kockáztatom az egzisztenciámat. Éppen akkor alakult át a politikai kultúra, jött létre az új, nagy törésvonal. Nem biztos, hogy kell ez nekem. Kaptam egy jó ajánlatot egy ügyvédi irodától, amely sajtóperekkel foglalkozik – egy neves médiavállalat mellett működő irodáról van szó –, és kimentem oda dolgozni egy évre ügyvédjelöltként. Ismét Wekler hívott vissza 2000 végén – Demszky akkor lett pártelnök –, hogy jöjjenek be az SzDSz-székházba pártigazgató-helyettesnek. Ekkor kellett először „főnökként” viselkednem, több mint egy tucat embernek lettem a közvetlen munkaadója. Közel egy évig dolgoztam bent az apparátusban. Ez hozott vissza az SzDSz-hez, a politikához, és itt talált meg az Új Generáció újjászervezésének ötlete is.

E: Milyen terve van? Mit szeretne elérni a politikai pályán?

Cs. L.: A legközelebbi tervem az, hogy a március 19-i küldöttgyűlésen ismét ügyvivő legyek. Ez persze nem önmagáért való dolog, mert ez a pártnak a legfelső vezetése, felelősséggel jár. Szeretnék a 2006-os választásokon végre a Parlamentbe jutni. De nagyon izgat az önkormányzati munka is, tehát amit most csinálók Érden. Ez azzal járt, hogy megismertem egy város irányításának minden csínját-bínját, a csatornázástól kezdve, az oktatási rendszeren át, az útépitésig, a környezetvédelemig, az egészségügyig. Irtó sokat tanultam ez alatt a két év alatt, nagy szakmai, vezetési és emberi tapasztalatra tettem szert, s remélem, hogy a városomnak, az itt élőknek is hasznára voltam.

E: Hogy került Erdre?

Cs. L.: Kalandvágtyból mentem ki. Üres volt a választókerület. Volt egy nagyon kicsi lakás Pesten, azt eladtam, felvettem hozzá hitelt, és vettem egy régi, sátorotós házat, ami Érden nagyon olcsó volt. Bevállaltam az SzDSz-es képviselőjelöltséget, és jó eredményt értem el. Harmadik lettem, 8 százalékkal, és teljesen evidens volt, hogy ősszel folytatjuk az önkormányzatot. Az MSzP-vel kötöttünk egy jó megállapodást, együtt indultunk, és az alpolgármestert az SzDSz delegálhatta. Így lettem Érden önkormányzati vezető. Pusztán azon gondolkodtam, hogy főállásban csináljam-e vagy sem. Nagy kihívásnak tűnt. Olyan, mint egy budapesti kerület, de mégis külön nagyváros, 60 ezer ember – a megyei jogú rangot talán most fogjuk megkapni. Ugyanakkor ez egy olyan város, ami Európa legnagyobb faluja volt korábban, rossz az infrastruktúra, kiépítetlen a belváros stb. Tehát kreatív a munka, nekünk kell „kitalálni” a várost, szinte előről kell kezdeni mindent. Úgy hogy elvállaltam, kalandvágtyból is meg tudásvágtyból is, meg felelősség-tudattól is hajtva – főállásban. Kissé nyomaszt persze, hogy ezt a három funkciót nehéz

egyszerre betölteni: SzDSz-ügyvivő, az Új Generáció elnöke és Érd alpolgármestere. De eddig mégis úgy érzem, hogy ezek a tisztségek egymást erősítették. A nagy álmom egy nagyvárosi polgármesterség úgy 40 éves koromra. Az volna az igazi. A konkrét operatív munka, amikor a napi döntésekkel ügyeket lehet rögtön eldönteni. Egy kormányzati pozíció kevésbé izgatna, sokkal inkább ez. Tanulok tovább, hogy alkalmassá váljak rá, ha az élet úgy hozza, vagy ha eljön az ideje. Hál' Istennek, nagyon jó politikai iskolám van, jó terepen mozoghatok.

E: Még egy magánjellegű kérdést szeretnék feltenni, a párválasztással kapcsolatban...

Cs. L.: Ez abszolút aktuális, mert május 15-én lesz az esküvőm.

E: És a leendő felesége milyen családból származik?

Cs. L.: Lelkesen szoktuk emlegetni Gigivel, hogy a „mozgalomban” jöttünk össze. A Liberális Fiatalok Társaságának egyik rendezvényén ismerkedtünk meg. Ő ráadásul politikus családba tartozik, mert Vásárhelyi Miklós unokája, aki az 56-os forradalom nagy alakja, a Nagy Imre-kormány sajtó főnöke, s egyúttal a pártom talán legbölcsebb alapítója, egykori politikaformálója. Apukája és az ő testvérei is ismert közéleti személyiségek. Úgyhogy náluk sok családi ebéd politizálásból is áll. Gigi általános iskolában tanít biológiát és kémiát. Irigylésre méltóan tiszta jellemű ember, amióta ismerem, csodálom, és szerelemmel szeretem őt.

E: Beszéljünk még egy kicsit a pártról. Milyen frakciókat lát az SzDSz-ben, és milyen a viszonya ezekhez?

Cs. L.: Ha muszáj áramlatokat leírni, akkor én három ilyet érzékelek, de nem biztos, hogy ezek mereven elkülönülnek. Van egyrészt a jelenlegi pártvezetés, ami a főszó. Van az egykori belső ellenzék, ami mára eléggé széthullott, tehát Fodor Gábor és köre, az elvi alapú politizálást favorizáló társasága, ha egy mondatban kell sommázní. Van egy nagyon érdekes formáció, a Demszky-vezette fővárosi SzDSz-frakció, ami egy kicsit „állam az államban”-ként működik nálunk. Most jóval kevesebb a konfliktusos helyzet, mint korábban. Volt egy nagyon éles szembenállás a Fodor Gábor vezette csapat és a pártvezetés között, de mára ez tompult. Ma a legtöbb tenni akaró politikust dinamizálási törekvések vezetnek. Sokat használt, hogy tavaly Fodor és Kuncze egymást erősítve inicializálta a miniszterelnök-cserét. Ott egy húron pendült a társaság, csillapodtak az ellentétek. A kampány ismét jó hatást fog kifejteni, egységesen állunk fel 2006-ra.

E: Mi az, amit maga a pártnak másként csinálna?

Cs. L.: Ami a párt célcsoportjait illeti, jóval nyitottabb lennék a rendszerváltás nemzedéke felé, egészen határozottan fordulnék a fiatalok irányába. Tehát fiatalos korosztályi üzeneteket fogalmaznék meg. Külsejében is fiatalos párttá tenném az SzDSz-t, új és új arcokat hoznék be. A 18–35 éves korosztály megszólítására nagy energiákat fordítanék. Itt jelentős tartalékokat látok. Nagyon örülök annak, hogy Kóka megjelenésével kapott egy friss lendületet a vállalkozói rétegek megnyerése, melyek mindig is meghatározóak voltak a párt szavazóbázisában. Ezen kívül kísérleteznék a zöld politikával, tehát erőteljesebben fordulnék a környezetvédelmi kérdések felé, és megpróbálnám olyan értelemben „bezöldíteni” az SzDSz-t, hogy ne jöhessen létre mellettünk egy olyan zöld párt, mint Németországban.

E: Hogyan látja a 2006-os választások esélyeit az SzDSz szempontjából?

Cs. L.: Hát, azt mondom, hogy a fák nem nőnek az égig. Gyurcsánytól nem kell megijednünk. Egyébként is úgy vettem észre, hogy megtaláltuk a jó választ az ő nevével fémjelzett jelenségre, tehát egy jóval liberálisabb, értékelvű kampányt kell folytatni. Az Új

Generáció pedig elsősorban a huszonévesek megszólításában kíván szerepet vállalni. Az utánunk jövő korosztályok számára a rendszerváltó nagy SzDSz még emlékképként sem sejlik fel, ilyen értelemben nincs nosztalgia-feeling-jük, viszont liberálisnak vallják magukat. Optimista vagyok, és azt mondom, hogy kitartó munkával, egy trendi kampánnyal összehozható egy jó, 8–10 százalékos eredmény.

E: Még egyetlen kérdés. Ha tíz év múlva beszélgetnénk, akkor hogyan, milyen helyzetben szeretne beszélgetni?

Cs. L.: Örülnék, ha egy olyan jó nevű politikusként beszélgethetnék Önnel, aki egy erős liberális párt képviselője, amelyiknek a parlamenti frakciója és vezetői dinamikusak, sikeresek, s ha kell, kiállnak elveikért. Szeretném, ha már egy olyan Magyarországon politizálnánk, ahol a társadalom meg a politika túllépett ezen a végletes kettéosztottságon, és ahol a politikusok azon törnék a fejüket, hogy az ország hogyan tudna élre törni az uniós versenyben. Tehát, nem egyszerűen a felzárkózással, hanem távolabbra mutató célokkal foglalkozhatnának. Egy lendületes, ám megállapodott, s önmagával is megelégedett liberális pártot szeretnék látni, amelyik olyan 10–15 százalék között mozog.

E: Amiben maga hol van?

Cs. L.: Mondjuk a meghatározó szereplők között.

Az interjút Matern Éva készítette

„Én alulról építem a mozgalmat, amelynek alapvető célja a szemléletváltás”

Kertész Krisztián, az MSZP Budapesti Közgazdasági Tagozatának alelnöke

Educatio: Kérlek, mutatkozz be.

Kertész Krisztián: Gazdaságpolitika szakirányos PhD-hallgató vagyok, gazdaságpolitika főszakirányon, és európai integráció mellék-szakirányon végeztem el a Közgázt. Jelenleg a disszertációm írom, és azon kívül igyekszem egy gazdaságpolitika tankönyvet összehozni. A jövőben az egyetemen szeretnék tanítani, valamint az is a célom, hogy amiről írok – gazdaságpolitikai reformok –, az a valóságban is megvalósuljon, ezért folytam bele valamelyest a politikába is.

E: Ezen kívül milyen ember Kertész Krisztián?

K. K.: Kertész Krisztián egy 27 éves srác, aki úgy döntött, hogy szeretné a világot egy kicsit jobbá tenni, hivatásának él, kutatásokat folytat, és igyekszik a kutatásait minél szélesebb körben terjeszteni. Először természetesen a pártban, abban reménykedve, hogy a párt átveszi és előbb-utóbb programmá emeli az elképzelését, és akkor ebből egy jobb Magyarország fog kikerekedni. Kertész Krisztiánt éppen ezért sokan idealistának tartják.

E: Miért fontos neked jobbá tenni a világot?

K. K.: Bocsánat, a világ kicsit túl nagy, maradnék az országnál. Én a gazdaságpolitika oldaláról, tehát szakmailag szoktam nézni ezeket a dolgokat. Gyökeres gazdaságpolitikai váltásra van szükség. Mivel a globalizáció és az informatikai forradalom hatására megváltoztak a világgazdasági szerkezetek, ehhez alkalmazkodnunk kell, hogy az előnyöket ki tudjuk használni. Ez gyakorlatilag államháztartási reformot jelent, ami szakmai kérdés.

E: Mikor kezdted úgy érezni, hogy változtatni, vagy segíteni akarsz?

Generáció pedig elsősorban a huszonevesek megszólításában kíván szerepet vállalni. Az utánunk jövő korosztályok számára a rendszerváltó nagy SzDSz még emlékképként sem sejlik fel, ilyen értelemben nincs nosztalgia-feeling-jük, viszont liberálisnak vallják magukat. Optimista vagyok, és azt mondom, hogy kitartó munkával, egy trendi kampánnyal összehozható egy jó, 8–10 százalékos eredmény.

E: Még egyetlen kérdés. Ha tíz év múlva beszélgetnénk, akkor hogyan, milyen helyzetben szeretne beszélgetni?

Cs. L.: Örülnék, ha egy olyan jó nevű politikusként beszélgethetnék Önnel, aki egy erős liberális párt képviselője, amelyiknek a parlamenti frakciója és vezetői dinamikusak, sikeresek, s ha kell, kiállnak elveikért. Szeretném, ha már egy olyan Magyarországon politizálnánk, ahol a társadalom meg a politika túllépett ezen a végletes kettéosztottságon, és ahol a politikusok azon törnek a fejüket, hogy az ország hogyan tudna élre törni az uniós versenyben. Tehát, nem egyszerűen a felzárkózással, hanem távolabbra mutató célokkal foglalkozhatnának. Egy lendületes, ám megállapodott, s önmagával is megelégedett liberális pártot szeretnék látni, amelyik olyan 10–15 százalék között mozog.

E: Amiben maga hol van?

Cs. L.: Mondjuk a meghatározó szereplők között.

Az interjút Matern Éva készítette

„Én alulról építem a mozgalmat, amelynek alapvető célja a szemléletváltás”

Kertész Krisztián, az MSZP Budapesti Közgazdasági Tagozatának alelnöke

Educatio: Kérlek, mutatkozz be.

Kertész Krisztián: Gazdaságpolitika szakirányos PhD-hallgató vagyok, gazdaságpolitika főszakirányon, és európai integráció mellék-szakirányon végeztem el a Közgázt. Jelenleg a disszertációm írom, és azon kívül igyekszem egy gazdaságpolitika tankönyvet összehozni. A jövőben az egyetemen szeretnék tanítani, valamint az is a célom, hogy amiről írok – gazdaságpolitikai reformok –, az a valóságban is megvalósuljon, ezért folytam bele valamelyest a politikába is.

E: Ezen kívül milyen ember Kertész Krisztián?

K. K.: Kertész Krisztián egy 27 éves srác, aki úgy döntött, hogy szeretné a világot egy kicsit jobbá tenni, hivatásának él, kutatásokat folytat, és igyekszik a kutatásait minél szélesebb körben terjeszteni. Először természetesen a pártban, abban reménykedve, hogy a párt átveszi és előbb-utóbb programmá emeli az elképzelését, és akkor ebből egy jobb Magyarország fog kikerekedni. Kertész Krisztiánt éppen ezért sokan idealistának tartják.

E: Miért fontos neked jobbá tenni a világot?

K. K.: Bocsánat, a világ kicsit túl nagy, maradnék az országnál. Én a gazdaságpolitika oldaláról, tehát szakmailag szoktam nézni ezeket a dolgokat. Gyökeres gazdaságpolitikai váltásra van szükség. Mivel a globalizáció és az informatikai forradalom hatására megváltoztak a világgazdasági szerkezetek, ehhez alkalmazkodnunk kell, hogy az előnyöket ki tudjuk használni. Ez gyakorlatilag államháztartási reformot jelent, ami szakmai kérdés.

E: Mikor kezdted úgy érezni, hogy változtatni, vagy segíteni akarsz?

K. K.: Ez mindig bennem volt, de a módja gyakorlatilag az egyetemen fogalmazódott meg, amikor szakmát választottam, és amikor eldöntöttem, hogy miből írom a doktrimat. De valamilyen szinten mindig is bennem volt. Gyerekkoromban például rendőrfelügyelő akartam lenni. A kedvenc tv-műsorom a Polip című filmsorozat volt, de olyan szinten, hogy föl van véve mind a 36 rész, és mindegyiket megnéztem vagy tízszer. Akkor az volt az álmom, hogy Cattani felügyelő módjára a maffia ellen fogok majd harcolni. Aztán voltak olyan álmaim is, hogy tanár legyek. Kutató is akartam lenni és mindig bennem volt az is, hogy vállalkozni szeretnék, tehát vállalkozóként szervezetet, vállalatot, céget építeni. Aztán rájöttem, hogy a politika az, ami mindegyiket egybe tudja gyűjteni, és talán mind a négy egyszerre meg tud valósulni. Így kötöttem ki a politikánál. Sokat gondolkodtam azon is, hogy műszaki vagy közgáz egyetemre menjek, mindig a reál tárgyak vonzottak. Amikor a Közgázra mentem, már szinte egyértelmű volt, hogy azon belül a gazdaságpolitika érdekel. Rájöttem, hogy tulajdonképpen ez az, ami a gyerekkori álmaimat megvalósítja.

E: Szerinted hány olyan politikus van most a parlamentben, akinek a közérdek fontos?

K. K.: Nem ismerem annyira az országgyűlési képviselőket, de szerintem nem sok. A politikai értékrend radikális megújítására lenne szükség. Persze ha valaki az egyéni érdekeit nézi, az tulajdonképpen természetes. Nemcsak a politikus nézi az egyéni érdekeit, hanem a zöldséges, az orvos, a tanár, és mind a 10 millió ember. A különbség az, hogy a piacon az egyéni érdekek nem mennek olyan élesen szembe a közérdekkel. A politikában viszont a lobbyk gyakran szembe mennek, és én ezt a rendszert tartom hibásnak. A rendszert úgy kell megváltoztatni, hogy az egyének önérdék-érvényesítőként a társadalmi közérdeket is szolgálják, ahogy ez általában a piacon működik. Pont ebből írom a disszertációm, tehát a témám a piaci és a kormányzati tökéletlenségek felkutatása, és annak a nemzeti jövedelemmel való kapcsolata. Tehát mik azok a területek, ahol a piac, illetve a kormányzat kudarcot vall, hogyan lehet ezeket minimalizálni, és ezáltal a nemzeti jövedelmet maximalizálni.

E: Hova akarsz eljutni politikusként?

K. K.: Erre még nem tudok válaszolni, de a rendszert mindenképpen szeretném megváltoztatni úgy, hogy Magyarországon a politikában az egyéni érdekek ne ütközzenek a társadalmi közérdekkel. Ehhez strukturális változásra van szükség, új politikai értékrendre és államháztartási reformra az egészségügytől a közigazgatásig, az adóreformtól a környezetvédelem-politikáig minden területen.

E: Milyen pozícióból akarod ezt megvalósítani?

K. K.: Mindenképpen országos politikai szinten, mert ez egy komplex rendszer, és az államháztartási reform csak átfogóan képzelhető el. Ez nem képzelhető el önkormányzati szinten, de nem tudom pozícióhoz kötni, mert nincs olyan pozíció, ami szükséges és egyben elégséges is lenne. Egy miniszteri vagy miniszterelnöki pozíció sem elégséges ennek a megvalósításához, mert még egy miniszterelnök sem tud egy átfogó államháztartási reformot egyedül megvalósítani, ha ez nincs benne a társadalmi köztudatban, nincs benne a párt szemléletében. Egy pártprogramot még egy pártelnök sem tud egyedül elfogadtatni. Ha viszont a szemlélet a pártból kiindulva, a médián keresztül a társadalmi köztudatba bekerül, akkor az egész már pozíció-független. A megvalósításhoz kellene persze jó szakértők, és ha engem jó szakértőnek tartanak, akkor szívesen vállalnék szerepet akár kormányzati szinten is. De ez nem azon múlik, hogy mi az adott pozíció, hanem azon, hogy megvalósítható-e a program. Bokros Lajos is azt mondta, hogy vannak

olyan alapelvek, amelyek mellett elvállal egy pénzügyminiszterséget, és vannak olyan alapelvek, amelyek alapján semmit se vállal.

E: Hogyan tudod összeegyeztetni egy párttal hosszú távon a saját elképzeléseidet?

K. K.: Máshogy nem lehet, mint párton belül. Szerintem a párt támogatása ehhez elengedhetetlen. Ehhez a programhoz általános szemléletváltásra van szükség, és propaganda kell. A népoktatáshoz viszont hatalmas médiaháttér kell. Ez pedig kinek van meg? Nyilván a politikusoknak és egy politikai pártnak, pl. az MSZP-nek. Tehát elengedhetetlen, hogy a gondolatok először is pártprogrammá váljanak.

E: És ha mégis egyedül maradsz a párton belül?

K. K.: Ennek van reális esélye. De hogyha ez bekövetkezne, akkor kilépnék a pártból.

E: Miért pont az MSZP-t választottad a programod megvalósításához?

K. K.: Az MSZP-ben láttam meg azokat a csírákat, amelyekből ki tud fejlődni egy új szemlélet. Az MSZP változás alatt áll, nagyon lassan halad, de halad, és az az irányvonal, amelyre fejlődik a szociáldemokráta irány, közel áll hozzám. A régi típusú jóléti államok már nem versenyképesek tehát szükség van egy új ideológiára, másutt is, nemcsak Magyarországon. Az MSZP szép lassan most erre felé megy.

E: Mióta van ez az irányvonal? Gyurcsányhoz kötődik, vagy már korábban is megvolt?

K. K.: Gyurcsány személye nyilván felgyorsítja ezt valamilyen szinten. Az, hogy Gyurcsány hatalomra tudott kerülni, már ennek a folyamatnak a része volt. Én már korábban beléptem a pártba, mert már akkor éreztem, tavaly februárban, ennek a változásnak az előszelét. Azóta a Hiller-Gyurcsány vonal megerősödött, és ez tovább generálhatja ezt a folyamatot.

E: Korábban nem léptél volna be az MSZP-be?

K. K.: Nem. Illetve 95–98 között nagyon pozitív lépések is voltak, úgyhogy lehet, hogy beléptem volna akkor is, de akkor még gimnazista voltam.

E: Mesélj egy kicsit a családról, kezdjük a nagyszüleidnél.

K. K.: Nagymamáim korán meghaltak, nagypapáimat ismertem csak. Apai nagyapám kereskedő volt egész életében, rövidáruval kereskedett, akkor nem is volt mód másra, tehát piacon árult cipzárt, cipőfüzőt. Budapesti a család, de nagyon keményen éltek, vásárolt, éjszakákat aludt teherautók alatt, járta a vidéket és piacon árulta az apró rövidáru. Négy elemít végzett csak.

E: Apukádból mi lett?

K. K.: Ő pincér volt, és a szakmájában dolgozott jó 10 éven keresztül. A rendszerváltás után anyukámmal együtt közös vállalkozásba kezdtek, amit a mai napig csinálnak. Most már elváltak, de a vállalkozást még mindig együtt csinálják. Elegáns divatáru-üzleteik vannak. Apám estin tette le az érettségét a szakmunkásképző után.

E: Apád testvérei?

K. K.: Van egy bátyja, aki diplomata, jelenleg Brüsszelben dolgozik. Korábban a Külker minisztériumban dolgozott. Elvégezte a Közgázt, attasé is volt Iránban, Törökországban, és diplomataként dolgozik ma is.

E: Ő korábban párttag volt?

K. K.: Igen, minisztériumban dolgozott köztisztviselőként, és párttag volt.

E: Apukád is?

K. K.: Nem, ő sosem volt párttag.

E: Neki milyen viszonya volt a régi rendszerrel?

K. K.: Aktívan semmilyen, akár egy átlagos közembernek. Apukám egy kicsit konzervatív ember, de azért nem sírja vissza az előző rendszert.

E: Anyai nagyszüleid?

K. K.: Ukrán származásúak, édesanyám is Ukrajnában született. Édesanyám anyukája meghalt még a születésem előtt vonatbalesetben. Édesapja pedig tanár volt, német-latin szakos, Kijevben tanított a főiskolán. Édesanyám Munkácson született 1950-ben, és 19 éves korában jött Magyarországra. Nem beszélt magyarul, de magyar családból származik, ugyanis anyai ágon a nagyszülei magyar nemesek voltak. Anyukám nagyapjának még magyar volt az anyanyelve, de édesanyja már nem beszélt magyarul. Édesanyámnak is ukrán volt az anyanyelve, orosz iskolába járt, 19 éves korában jött át Magyarországra, és beiratkozott a Bölcsészkarra, magyar-ukrán-orosz-pedagógiai módszertan szakon végzett. Orosz tanár lett, és egy szakközépiskolában helyezkedett el.

E: Eszerint vannak rokonok Kárpátalján?

K. K.: Igen vannak, de megszakadt velük a kapcsolat. Már vagy 7–8 éve nem találkozom velük.

E: Hogyan alakult a szüleid élete?

K. K.: Édesanyám tanár volt, de előtte nagyon sok helyen dolgozott, rádióban, tv-ben, szinkrontolmácsként. Apukám pedig a vendéglátóiparban dolgozott, olyan 10 évig volt pincér, aztán 5 évig egy saját kis büfét üzemeltetett úgynevezett gebinesként. Ez még a rendszerváltás előtt volt. Amikor 85–86-ban már lehetett átmeneti jellegű magánvállalkozásokat csinálni, akkor egy pjt-keretében tudtak egy üzletet venni a Róbert Károly körúton. Elegáns divatáru üzletként nyitották meg, és ebben a szakmában maradtak a mai napig. Amikor eljött a rendszerváltás, a privatizáció, és az akkori kedvező hitelfeltételek mellett licitre bocsátottak üzleteket, akkor ők is belevágtak. Ez nagyon kockázatos vállalkozás volt, lényegében teljes mértékben hitelekből finanszírozták, de úgy tűnik, hogy bejött. Most közepes vállalkozóknak számítanak. Van öt elegáns divatáru üzletük, és ebből élünk, hárman, sajnos három felé. Tehát a vállalkozás sikeres volt, de a magánéletünk kevésbé. Ők elváltak, és én is külön élek, a család szanaszét van.

E: Hol nőttél föl?

K. K.: A szüleim albérletben kezdték a Marek József utcában, a VII. kerületben. Aztán a Százados útra költöztünk, de csak egy pár évig éltünk ott. 4 éves koromtól 16 éves koromig a gyerekkoromat a Füredi úti lakótelepen töltöttem, az Örs Vezér tér környékén, egy 10 emeletes panel házban laktunk. Nagyon szerettem ott lakni, mert közel voltak a gyerekek, nagyon könnyű volt barátokat szerezni, könnyű volt összejárni. Foci pálya, pingpong, biciklizési lehetőség, minden sportlehetőség közel volt. Jó gyerekkorom volt, széles baráti körrel.

E: Milyen volt a családi élet?

K. K.: Gyerekkoromban nagyon jó volt, mindent megkaptam, amire csak vágytam. Olyan szempontból mondjuk nem, hogy a szüleim nagyon sokat dolgoztak, és keveset voltak otthon. Érdekes módon ez nem is nagyon hiányzott, mert ennek ellenére meg tudták adni azt, amire vágytam. Hétvégenként együtt voltunk, és nagyon nagy hangsúlyt fektettek a tanításomra. Amikor például leültem apukámmal játszani, akkor nálunk 4–5 éves koromban már az volt a játék, hogy apu megkérdezte mennyi 5x5, és nekem mondani kellett, hogy 25. Tehát a szorzótáblát még az iskolába menetel előtt megtanították nekem. Kevés időt töltöttem a szüleimmel, de az nagyon hasznosan telt.

E: Mást is tanítottak?

K. K.: A sakktábla felállítását 2 éves koromban tanultam meg, 4 évesen már tudtam sakkozni, 6 évesen, az első osztályban megtanítottam az osztálytársaimat is, aztán sakkver-

senyeket rendeztem, ahol mindenkit elvertem. Nagy szabadságot biztosítottak nekem a szüleim, olyan szempontból is, hogy állandóan mehettem játszani a többiekkel, mindig gyerektársaságban voltam, a társasági életre lettem nevelve. Olyan szempontból is nagy hangsúlyt fektettek a nevelésemre, hogy már 13 éves koromban Angliába küldtek ki tanulni.

E: Volt-e különbség közöttük a nevelési módszerekben?

K. K.: Volt különbség. Anyukám nevelési stílusa volt domináns. Apukám egy kicsit vonalásabb, diktatórikusabb nevelt volna, kevésbé dobott volna be a mélyvízbe. Több szabadságot élveztem anyukámtól.

E: Milyen az értékrendje édesapádnak? Milyen beállítottságú a vallás vagy a politika terén?

K. K.: Nem hiszem hogy a politika vagy a vallás fontos lenne számára. Politikával soha életében nem foglalkozott, és szerintem büdösnek is tartja, nem is szándékozik belefolyani a politikába.

E: Nem is szavaz?

K. K.: De igen, az MSZP-re szavaz, nem is hagynám, hogy másra szavazzon, de nem elkötelezetten. A vallásról nagyjából ugyanez a véleménye. Eléggé racionális, földhöz ragadt ember.

E: És édesanyád?

K. K.: Óróra ugyanezeket tudom elmondani, a politikától és a vallástól távol áll. Természetesen én vagyok számára a legfontosabb. Neki sajnos van egy nagyon nagy fogyatéksége, rosszul lát. Anyukám egy nagy jellem, le tudta volna hozni a csillagokat is az égről, mindenre képes lett volna, ha nincs ez a fizikai fogyatéksége. Nagyon rossz a szeme, majdnem teljesen vak, nem tud olvasni. Akkor kezdett el a szeme romlani, amikor egyetemista volt, és azóta folyamatosan romlik. Szemideg-sorvadása van, és ez a folyamat megállíthatatlan. Ő egy nagyon ambiciózus ember volt, és biztos, hogy nagyon nagy dolgokra lett volna képes, de szembe kellett néznie ezzel a betegséggel, és vissza kellett fognia az ambícióit. Így is sok mindent elért, mert a vállalkozást elsősorban anyukám csinálja, nagy sikerrel. A nulláról indulva fölépített egy vállalkozást, és egy családi vagyont hagyott rám, ami nekem anyagi létbiztonságot teremt. Nagyon megköszönhetem, és hálás lehetek a szüleimnek, hogy nincs azért fejfájásom, hogy miből fogunk megélni. Létbiztonságban vagyok, és ezt teljes mértékben nekik köszönhetem.

E: Ő milyen politikai nézeteket képvisel?

K. K.: Mind apukám, mind anyukám földön járó, racionális emberek, de a politikától távol állnak. Mindig is azt mondták, hogy a politika büdös, és nem is szeretnék belefolyani. Amikor én beléptem a pártba, először elég csúnyán néztek rám. A szüleim vállalkozásra születtek, anyukám egy nagy szervező egyéniség.

E: Milyen tanuló voltál az iskolában?

K. K.: Általános iskolában végig kitűnő voltam, gimnáziumban azért már becsúsztak 4-esek is.

E: Melyik általánosba jártál?

K. K.: Az Ond Vezér parki Általános Iskolában kezdtem, és az Álmos Vezér téri Általános Iskolában fejeztem be. Mind a kettő ott van a Füredi úti lakótelepen. Felsőben matek tagozatos voltam. Mindig nagyon büszke volt rám apukám is meg anyukám is.

E: Sportoltál?

K. K.: Fociztam gyerekkoromban a BVSC-ben. Nagyon szerettem focizni, már kisgyerekkorom óta. Később azonban lebeszéltek róla, abba hagytam, és nem éreztem nagy készte-

tést a foci iránt. Továbbra is nagy késztetést éreztem azonban a más jellegű önképzésekre. Magamat íratam be angol nyelvtanfolyamra, számítástechnikai tanfolyamokra. Azért is büszkék voltak rám mert már 9–10 éves koromban voltak céljaim. Hangsúlyozták anyukámék, hogy kevés olyan gyerek van, aki 10 éves korában úgy dönt, hogy különórákat vesz angoltól és önmagát beírja a tanfolyamra, sőt meg is keresi azt, hogy hol ingyenes. Egyúttal mindig is folytattam sportéletet, gyerekek között voltam, imádtam focizni.

E: Mennyire voltál jóban az osztály- vagy iskolatársaiddal?

K. K.: Nagyon jóban voltam.

E: A tanárokkal?

K. K.: Általános iskolában remek tanáraink voltak, gimnáziumban már kevésbé. Az általános iskolás osztályfőnökömet, Márta nénit, Révteleki Lászlónét imádtam, és a mai napig úgy nézek rá, mint az igazi pedagógusra. Minta-pedagógus volt.

E: Szerettek az osztálytársaid?

K. K.: Nem állítom, hogy én voltam az osztály közepe, de megtaláltam a hangot a többiekkel. Például futball-bajnokságokat szerveztem, szervező egyéniség voltam. Kialakult egy olyan 8–10 fős kör, aki nagyon szeretett, a többiek pedig elfogadtak.

E: 7.-es voltál, amikor először voltál Angliában?

K. K.: Igen, nyáron voltam 4 hétig Wimbourne-ban, nyelviskolában, angolt tanulni. Utána még többször, gyakorlatilag évente voltam Angliában. Voltam Bournemouth-ban, és voltam Londonban is nyelviskolában. Anyukámnak az volt az elve, hogy „dobjuk bele a mélyvízbe a gyereket, oktassuk, fejlesszük, tanítsuk.”

E: Ez akkoriban komoly pénz volt. Ismersz olyanokat, akik ezt akkor ugyanígy csinálták?

K. K.: Nem ismerek ilyet a 90-es évekből. Most már sokan mennek ki természetesen, de akkor ez még ritkaságnak számított.

E: Az általános iskola végén volt elképzelésed arról, hogy mi lesz belőled?

K. K.: Akkor csak azt tudtam, hogy nagyon érdekelnek a reáltárgyak, de nem tudtam, hogy mi akarok lenni. Gimnáziumban kezdett kialakulni, hogy vagy a műszakira vagy a közgazra megyek. A gimnáziumban fizika-tagozatos voltam, és elkezdtem jobban érdeklődni a fizika és a műszaki dolgok iránt.

E: Melyik gimnáziumba jártál?

K. K.: Elsőben az István Gimnáziumban kezdtem, de másodiktól már a Berzsényi Dániel Gimnáziumba jártam. Az Istvánban még általános tantervű osztályba jártam, a Berzsényiben viszont már fizika tagozatos voltam, és emelt óraszámú tanultam mellette matematikát. Nekem nagyon tetszett a fizika és a matematika már akkor is.

E: Miért mentél át a Berzsényibe?

K. K.: Mert az István nem tetszett. Sem a tanárokkal nem jöttem ki, sem a közösségben nem találtam meg önmagam, nem tudtam beilleszkedni. Nagyon diktatórikus volt az iskola, poroszos nevelés, nagyon kemény, vonalas nevelési stílus volt a jellemző. Antiliberális volt az egész tanári kar.

E: A váltás nem okozott-e neked gondot?

K. K.: Abszolút nem. Érdekes módon azonnal befogadtak.

E: Eredetileg miért választottad az Istvánt?

K. K.: Az volt akkor az egyik legjobb gimnázium. Nekem mindig az volt a szempont, hogy minél erősebb gimnázium legyen.

E: Konkrét összeütközésed is volt?

K. K.: Nem, ilyenre nem emlékszem, 4,7-es átlagom volt, tehát azt se mondhatom, hogy rosszak voltak az eredményeim. De nem szerettem azt a diktatórikus tanári stílust, ami

ott volt. Nem tudtam elviselni, hogy föláldozzam a szabadságomat. Még a szünetben is rám förmedtek, hogy „Krisztián miért most állsz be a büfébe, amikor két perc múlva becsöngetnek”. Vagy – ez nem velem történt meg – egy lány egy fiú ölébe ült szünetben, semmi más nem történt, mégis igazgatói intőt kapott. Én ezeket tanári túlkapásoknak tartottam.

E: Miért pont a Berzsényibe mentél át?

K. K.: A Berzsényiről az unokatestvéremtől hallottam, aki akkor érettségizett ott, amikor én átjelentkeztem. Ő mondta, hogy a Berzsényi sokkal szabadelvűbb gimnázium, mint az István. Nem azt mondom, hogy a Berzsényi ultra-liberális gimnázium, ahol a gyerekek azt csinálnak, amit akarnak, mert azért itt is elég komoly volt a tanári szigor. Előfordult, például hogy ha valaki késett, akár egy percet is, az már igazolatlan órának számított, tehát itt is komolyan fogták föl dolgokat, de azért jobb volt. Itt már lehetett például a szünetben kártyázni, ilyeneket legalább nem tiltottak.

E: Milyen volt ott a tanulmányi eredményed?

K. K.: Jó volt, 4,2 és 4,7 között ingázott az átlagom.

E: A gimnáziumi évek alatt is Angliában töltötted a nyarakat?

K. K.: Igen, majdnem minden nyáron kint voltam.

E: Amikor nem, akkor miért nem?

K. K.: Máshova mentünk nyaralni a szüleimmel. De minden évben voltam valahol külföldön.

E: Mire készített föl téged a gimnázium? Mi volt számodra a legfontosabb benne?

K. K.: Amiben az iskola különlegeset nyújtott, azt elsősorban a matek tanáromnak köszönhetem. Nagyon jó tanár volt, és ez megteremtett számomra a későbbi tanulmányaimhoz is egy erős alapot. Ami a közösségi életet illeti, én szerveztem a futball-bajnokságokat, voltak jó utlipartik, és volt néhány barátom. Hiányzott azonban nekem a még jobb közösségi légkör, a még jobb osztályközösség. Ez a Berzsényiben sokkal jobb volt, mint az Istvánban, de én még liberálisabb, még szabadelvűbb iskolát szerettem volna. Nagyon sok olyan dolgot is be kellett magolni értelmetlenül, aminek semmi hasznát nem vesszük az életben. Nem értettem, hogy miért kell beülni rajzórára, vagy olyan órákra, amiből tényleg nem tudunk semmit hasznosítani. Nem nagyon nevelték kreativitásra az embert. Ez mindig problémám volt, ezzel állandóan szembesültem. A tanáraim egy kis sé lázadónak titulálhattak, néha még a tantestületben a konferenciákon is szóvá tették, hogy a „Kertész Krisztián már megint lázadozott, hogy ezt most miért kell megtanulni, azt meg miért nem kell”. Néha tehát kritikusként léptem fel a tanárokkal szemben. De nem lehetett sajnós ezen változtatni, mert ez egy nagyon begyepesedett rendszer volt. Muszáj volt elfogadni, és ezzel együtt élni.

E: A politika foglalkoztatott a gimnáziumban?

K. K.: Nem, a politika fel se merült bennem.

E: Az osztálytársakkal pl. ez téma volt?

K. K.: Nem, teljesen távol állt tőlünk a politika még akkor.

E: A Bokros-csomag idején voltál gimnazista.

K. K.: A Bokros-csomag az nagyon megfogott, arra emlékszem. A Bokros engem már akkor megnyert. A stílusát nagyon sokan kifogásolták, de én már akkor is a jó szándékot fedeztem fel benne. Én azt láttam a Bokrosban mindig, hogy képes a lobbykkal szembe menni, és még a saját politikai népszerűtlenségét is fölállalni, tehát népszerűtlen lenni a közérdekért. Ez egy hatalmas nagy dolog, erkölcsileg egy nagyon magas szint. Azt

kell hogy mondjam, példaképemnek tekintem Bokros Lajost. Nagyon jó szakembernek is tartom őt, amit persze akkor még nem tudtam megítélni, csak most, a Közgáz elvégzése után.

E: Gimnazista korodban foglalkoztál azzal, hogy melyik párt szimpatikus?

K. K.: Nem, akkor még nem volt pártpreferenciám. Természetesen ismertem a pártokat, de még nem voltam elkötelezett egyik irányba sem.

E: Mikor szavaztál először?

K. K.: 98-ban nem szavaztam, mert kinn voltam Amerikában egy évig. Nagyon drukoltam az interneten keresztül, hogy az MSZP győzzön, de hát sajnos nem sikerült. 98 körül alakult ki a pártpreferenciám. A kampány idején kinn voltam Amerikában, de minden újságot elolvastam az interneten keresztül. Odafigyeltem a sajtóra, a programokra, a politikai stílusra, akkor váltam igazán elkötelezett baloldalivá.

E: Volt baloldali érzelmű ember kint a környezetekben?

K. K.: Amerikában még magyar se volt a környezetemben, nemhogy baloldali. A Népszabadság volt a hírforrás. Újságot olvastam, ennyi volt. Akkor még érzelmi szavazó voltam, inkább csak a politikai stílus számított. Most már viszont teljes mértékben tudatos szavazónak tartom magam, most már konkrétan föl tudom sorolni azt a száz pontot, hogy mi a jó az MSZP-ben, és mi nem jó, meg mi a jó a FIDESZ-ben, és mi nem jó. Most már teljes mértékben racionális szavazó vagyok.

E: Amikor először szavazhattál volna, mivel szólított meg az MSZP?

K. K.: Akkor az Európai Unióhoz való csatlakozás elszántságát éreztem meg az MSZP-ben, és én az Európai Unióhoz mindig vonzódtam. Emlékszem, arról szólt a 98-as kampány, hogy a FIDESZ a kisgazdákkal lép koalícióra, és ezt már a kampány idején lehetett érezni. Éreztem annak a veszélyét, hogy politikai visszafordulás történhet, és nem csatlakozunk az Unióhoz. Attól tartottam, hogy egy szélsőjobboldali fordulat történik. Az MSZP mellett akkor már ott volt a kőkemény érv, hogy a makrogazdasági mutatóink gyökeresen javultak. Akkor már bebizonyosodott az az érzésem, amit már a Bokros-csomag idején éreztem, hogy gazdaságilag ez kell. De akkor még nem mint közgazdasági szakember gondolkodtam, csak így éreztem ki a stílusból.

E: Gimnazista korodban még a szüleiddel laktál együtt?

K. K.: Igen, 16 éves koromig laktunk a Füredi úton, utána pedig a Dózsa György útra költöztünk egy régi bérházba. Ott laktam egészen 19 éves koromig.

E: És miért költöztetek át a Dózsa György útra?

K. K.: Ez egy jóval nagyobb, 220 nm-es, és szebb lakás volt, szemben a korábbi 70 nm-es panellakásnál. A szüleim addigra már sikeres vállalkozók lettek, és szerettek volna egy nagyobb lakásba költözni.

E: Miért költöztél el tőlük 19 éves korodban?

K. K.: A menyasszonyom miatt, és önálló akartam lenni. Mindig is szabadságra vágytam, az volt számomra a legfontosabb. Nem engedtek el könnyen, tiltottak is egy jó darabig. Például voltak olyan kötöttségek, hogy csak heti két napot tölthetek a Rómer Flóris utcában a barátnőmmel, aztán öt napra haza kellett mennem, vagyis alkudoztunk, hogy hány napot tölthetek itt, meg ott. Gyakorlatilag 98-tól kezdve lakom teljesen külön, amióta visszajöttem Amerikából. Amerika egy olyan időszak volt, amikor a szüleim megbarrátkoztak azzal, hogy elszakadtam tőlük. Az elején – talán mert nagyon szerettek – nem tudtak, nem mertek, nem akartak elengedni. Nem akarták, hogy 19 éves koromban kü-

lön költöztek. De amíg kint voltam megszokták, vagyis megbarátkoztak a gondolattal, hogy felnőttem, és tulajdonképpen azóta már külön élünk.

E: S ez a lakás már korábban megvolt?

K. K.: Igen, még a 90-es évek elején vették befektetésként.

E: Hogy megy neked az egyedülálló élet?

K. K.: Nagyon szeretem, nagyon tetszik.

E: A barátnőd még megvan?

K. K.: Nincs meg, de érdekes módon nem is érzem a hiányát, annyira el vagyok látva munkával, és annyira túlterhelt vagyok. Napi 10–12 órát dolgozom. Őszintén szólva most nem is lenne energiám és időm egy barátnőre. Tehát az, hogy elmenjek moziba, vagy elmenjek ide-oda szórakozni, az nekem nyűg lenne. Valahogy megváltoztak a preferenciám. Gyerekkorban a társasági élet fogott meg elsősorban, a foci, a játékok, utána volt egy időszak, amely lázadó, bulizó, barátnős korszak volt, most pedig a munkámnak élek.

E: Miért szakítottál a barátnőddel?

K. K.: Amikor visszajöttem Amerikából, akkor már nem ugyanolyan volt a kapcsolatunk, mint az első időben. Megromlott, és ő szakított velem.

E: A gimnáziumban kezdett kialakulni, hogy később mi akarsz lenni?

K. K.: Igen. Hosszú ideig dilemmáztam. Nagyon érdekelt a fizika, ha fizikusnak megyek, akkor valószínűleg csillagász lettem volna. A „Relativitás és a Kozmológia” volt a kedvenc könyvem, azzal feküdtem, azzal keltem. De rájöttem, hogy abból Magyarországon nem nagyon lehet megélni, meg itt csillagásznak sem nagyon érdemes lenni, mert nincs meg hozzá az infrastruktúra. Úgyhogy emiatt, és a szüleimtől örökölt vállalkozói véna miatt is a Közgázt választottam. Harmadikban már tudatosan készültem a felvételi-re matematikából meg történelemből. Föl is vettek rögtön az első évben. A Közgázon 3 év alapképzés volt, és utána jött a szakosodás, tehát nekem harmadikra kellett eldönteni, hogy milyen szakirányt választok. Hamar rájöttem, hogy engem a makrogazdaságtan érdekel a legjobban. És arra is rájöttem, hogy nem a menedzser-típusú, vállalkozás-típusú képzések vonzanak. Úgy gondoltam, hogy ezeket nem az iskolapadban kell megtanulni. Ha valaki vállalatot akar vezetni, az kezdje el, ahhoz nem kell tankönyvet tanulni, nem kell vezetésszervezési tanulmányokat folytatni. Ez vagy benne van az emberben, és akkor folytat egy vállalkozást, vagy nincs benne. Viszont a közgazdaságtan-elméletet, a makro-közgazdaságtant és a gazdaságpolitikát tudománynak tartottam. Olyan van, hogy valaki beül egy vállalat élére, és magától rájön, hogy hogyan kell azt vezetni. De olyan nincs, hogy valaki beül a Magyar Nemzeti Bank élére, és kitalálja, hogy kell az inflációt leszorítani anélkül, hogy tudná a közgazdasági elméletet, de mondhatnám a munkanélküliség csökkentését is, vagy bármilyen más makrogazdasági célt. Tehát a közgazdaságtanon belül az elmélet irányába mentem el, és politikára szakosodtam. A Gazdaságpolitika lett a főszakirányom, és az Európai integráció a mellék-szakirányom.

E: Milyen volt az egyetem, a színvonal, a társaság?

K. K.: A színvonalat az elején még nem tudtam annyira megítélni. Nem tartottam nehéznek az egyetemet, sőt kifejezetten könnyűnek tartottam. A társaság nagyon jó volt, a gólyatábor remek volt, nagyon jó buli volt. De amikor első év után kimentem Amerikába, ott már kifejezetten a tanulmányokra helyeztem a hangsúlyt. Az első évben még, valahogy rám ragadt az a társadalomban jellemző felfogás, hogy „mindegy, hogy az egyetemet hányással végezzük el, csak el legyen végezve”. Sőt, még az is közfelfogás volt, hogy ha valaki bekerül valahová, onnan már nem lehet kikerülni. Tényleg nem vágta ki sen-

kit az egyetemről, ez valóság volt, és tényleg nem voltak nehézségeim azzal, hogy elvégezzem. Úgy voltam vele, hogy ha ez így van, akkor nem is kell annyira tanulni. Ettől függetlenül a 4-es átlagot mindig kihoztam, de nem a tanulásra fektettem akkor a hangsúlyt. Akkor még lázongó társasági életet éltem.

E: Milyen céllal mentél ki első év után Amerikába?

K. K.: Az eredeti célom az volt, hogy nyelvet tanuljak, le szerettem volna tenni a felsőfokú nyelvvizsgát, mire visszaérek. Kimentem először egy nyelviskolába New Yorkba, ahol eltöltöttem 3 hónapot, de utána már nem kívántam ott folytatni. A nyelviskolában már a legmagasabb szintű csoportba jártam, és az már nem volt kihívás számomra. Úgy döntöttem, hogy átmegek a Kaliforniai Állami Egyetemre Los Angelesbe, egyrészt hogy megnézzem, milyen a túlparton az élet, hogy egy kicsit világot látok, másrészt pedig egy egyetem mégis csak nagyobb kihívást jelentett, mint egy nemzetközi nyelviskola. Ott közgazdaságtant és jogot tanultam fél éven keresztül.

E: Hogy lehetett ezt elintézni?

K. K.: Fizetni kellett.

E: Miért éppen Kaliforniát választottad?

K. K.: Ez Amerikában úgy működik, hogy bemegy az ember egy könyvtárba, elővesz egy felvételi tájékoztatót, abban van 3000 egyetem. Fölapozza, hogy hol, milyen feltételekkel lehet tanulni, és akkor elkezd beiratkozni. Ki kell tölteni egy csomó adminisztratív dolgot, de az már részletkérdés. Utána persze meg lehet pályázni ösztöndíjakat is, és így is tettem. Ehhez teljesíteni kellett persze egy bizonyos szintet, amit teljesítettem is, s így ha nem is teljesen önfenntartó voltam, mert nem térült vissza az egész tandíj, de azért meg tudtam belőle élni. Amerikában már teljes mértékben a tanulásra fektettem a hangsúlyt, azt az egy évet nagyon kemény tanulással töltöttem. Persze egy kicsit utazgattam is, de az időm 90 százalékát a kollégiumban töltöttem, az íróasztal mögött.

E: Amikor visszajöttél, folytattad a második évfolyamot az egyetemen?

K. K.: Igen, egyrészt folytattam az egyetemet, másrészt akkor kezdett el igazán a szakma is érdekelni, akkor már a közgazdaságtanban is kezdtem egyre jobban elmélyedni. A makrogazdaság és a gazdaságpolitika akkor már nagyon felkeltette az érdeklődésemet. Elkezdtem tőzsdézni, nagyon komolyan tőzsdéztem, szinte napi szinten figyeltem a piaci folyamatokat. Egyébként mind a mai napig tőzsdézek, csak most már nem olyan nagy vehemenciával. Ezáltal a gyakorlatból is nagyon sokat tanultam. Rendszeresen figyeltem a makro mutatókat, figyeltem a gazdaságpolitikai eseményeket, olvastam az elemzéseket. Ez hozzásegített ahhoz is, hogy a tananyagot nemcsak tankönyvként láttam, hanem azokat a tantárgyakat, amelyeket szeretek, értek, és amelyeket egységes rendszerben is látok, azokat alaposan megtanultam, ami pedig nem érdekelt, amit magolásnak tartottam azt hanyagoltam. Az egyetemet már nem úgy fogtam fel, mint a gimnáziumot, hogy mindenből ötösnek kell lenni. Másodikos koromtól már tudatosan kezdtem formálni az életemet.

E: Mennyire voltak hozzád hasonlóak a csoporttársaid?

K. K.: Nem nagyon. Nem akarok senkiről sem ítélni, de nem nagyon volt ilyen. Ez abszolút nem jellemző.

E: Kivel beszélgettél szakmai dolgokról?

K. K.: Az évfolyamtársaimmal csak IV–V. évben beszélgettem szakmai dolgokról, amikor már szakosodtunk gazdaságpolitikára, mert akkor már tudtam, hogy kik a hasonló érdeklődésűek. Amikor még összevont évfolyam volt, akkor inkább édesapámmal, a tőzsdei brókerekkel, elemzőkkel és befektetőkkel tartottam rendszeresen a kapcsolatot.

E: Hogyan történt a szakosodás?

K. K.: A közgazdaságtan elmélete volt az, ami megfogott, azt tartottam mindig is tudománynak. Úgy voltam vele, hogy felesleges mondjuk egy marketing szakot elvégezni. Akkor inkább elmennék egy vállalathoz, és kikapasztalnám a gyakorlatban, hogy azt hogyan kell csinálni. Én a tudományosságot az elméletben látom, ezért szakosodtam gazdaságpolitikára. Tehát mindenképpen olyan szakirányt akartam választani, ami több tudást ad, és a gazdaságpolitika meg az európai integráció ilyen.

E: Miről írtad a szakdolgozatodat?

K. K.: A reálkonvergenciáról az Európai Unióban, magyarul arról, hogy az Európai Unióban lévő államok nemzeti jövedelme hogyan konvergálódik, közelít egymáshoz. Ennek van egy elméleti háttere, de gyakorlati, empirikus tanulmányokat is végeztem, összehasonlítottam Görögországot, Írországot, Portugáliát, Spanyolországot.

E: Van-e saját vállalkozásod?

K. K.: Nincs, de a szüleim vállalkozásában együtt dolgoztam velük ügyvezetőként három éven keresztül. Anyukám csinálta az áruk gyártását – elegáns divatruha termékekről van szó –, én pedig az értékesítést. Ez alatt azt kell érteni, hogy én végeztem az áru raktározását, elosztását, leltárban való nyilvántartását, az eladónők betanítását, ösztönzését. Másodév után halasztanom kellett az egyetemen egy évet, mert nagyon lekötött a munka. Akkor nyitottunk a Westendben egy üzletet és a Nyugati Pályaudvarnál egy másik üzletet, és így a nyakamba szakadt a munka. Akkor úgy döntöttem, hogy halasztok egy évet az egyetemen, majd egy évig párhuzamosan csináltam az egyetemem és az üzletet, de IV. év második félévétől már ismét csak az egyetemre és a tanulásra koncentráltam.

E: Most foglalkozol az üzlettel?

K. K.: Amit most csinállok, az legalább két embert igényelne, az üzlet pedig egy harmadikat. Mivel PhD hallgató vagyok, publikálni kell és vizsgázni kell. Emellett egyetemi tankönyvet írok, ami egyébként félkész állapotban van. Nemcsak PhD hallgató szeretnék lenni, aki egy disszertációt benyújt, hanem a disszertációval párhuzamosan le szeretnék tenni egy olyan kutatói referenciát az asztalra, ami hosszú távon is presztízst nyújt, és referenciát ad. Ez lenne a tankönyv, amit ha betennének a tanrendbe, akkor ezt én taníthatnám. Emellett még a pártban is építem a mozgalmat, írom a pártanyagokat, ami még legalább egy embert kíván, úgyhogy emellett üzlet és barátnő már nem férnek bele.

E: Hogyan váltál ki a családi vállalkozásból?

K. K.: Ez egy nagyon nehéz dilemma volt, sőt még nem is két hét alatt született meg a döntés, hanem évek alatt. Saját vállalkozást folytatni nagyon nagy dolog. Önmaga ura lehet az ember, építhet egy vállalatbirodalmat, amekkorát csak bír. Megmutathatja, hogy mit tud, ez tényleg egy nagy kihívás, és anyagilag sem rossz, sőt, kifejezetten jól meg lehet élni belőle. Viszont akkor abba kellett volna hagyni a kutatásaimat. Felvetődött a kérdés, hogy akkor „minek végeztem el a gazdaságpolitika szakirányt a Közgázon”? Akkoriban volt egy másik barátnőm, aki nagy hatást gyakorolt rám, és ő is azt mondta, hogy a szakma jobban való nekem, mint a vállalkozás, mert az nagyobb kihívás. A kutatómunka, és ennek megvalósítása a gyakorlatban, a politikában, még egy vállalkozáson is túlsz. A vállalkozás szép dolog, építi a saját karrierjét az ember, de a célja csak a pénz, a profit. Jó, és akkor mi van? Jövőre még több pénz lesz, utána még több beruházás, amivel még több pénzt lehet csinálni. De lehet, hogy 5–10 év múlva megunom. Egy idő után, amikor már van x mennyiségű üzlete, meg rendszeresen befolyó pénze, megkérdezi az ember, hogy jó, de mit csináljon vele? Ezek a gondolatok

vezettek el oda, hogy mégis csak több, ha az ember például egy államháztartási reformot szeretne megvalósítani az országban.

E: Mit szölkáltak ehhez a szüleid?

K. K.: Hát, voltak annyira megértők, hogy elfogadták. A politikától, mint olyantól viszolyogtak, „minek a pártba belépni, a politika mocskos...” Tehát volt fenntartásuk, de elfogadták. Mivel én vagyok az egyedüli gyermek, valakinek folytatni kellene a vállalkozást. Ha én nem, akkor ki? Senki. Ez is problémát okozott. De ők azért egyelőre még ezt szeretik csinálni. Amikor együtt csináltuk a vállalkozást anyukámmal, nagyon sokat veszekedtünk, üzleti stratégiai okok miatt. Én mindent másként akartam csinálni, mint ő. Nem értettem egyet az ő vállalkozási stratégiájával. Úgyhogy ilyen szempontból jót tett a kapcsolatunknak, hogy nem vagyok benne az üzletben. De ha a politika valami miatt kiábrándítana, akár holnap el tudnék helyezkedni, és folytatni tudnám a szüeim vállalkozását.

E: Hogyan jött létre ez a Gazdaságpolitikai Klub az MSZP-ben?

K. K.: Tavaly léptem be a pártba pontosan e célból. Először a VI. kerületben kezdtem el cikkeimet terjeszteni, akkor még csak fénymásolt formában.

E: Miért a VI. kerületben?

K. K.: Ott vagyok bejelentve állandóra, de fogalmam nem volt arról, hogy milyen a VI. kerület, ez egy zsákhamacska volt. Először tehát elkezdtem a kerületben ezeket az anyagokat terjeszteni, majd szeptemberben jött a tisztújítás, és akkora szert tudtam tenni olyan népszerűsége a párton belül, hogy megválasztottak kerületi elnökségi tagnak, ráadásul a Budapesti Párttanácsba is delegált a VI. kerületi pártszervezet. Októberben elkezdtem Budapest többi kerületeivel is felvenni a kapcsolatot, és elkezdtem a cikkeket már könyvformátumban is terjeszteni. Most járom végig vele a taggyűléseket az összes kerületben, osztom ki a könyveket a párttagoknak, és igyekszem minél több embert meggyőzni, és igyekszem a Gazdaságpolitikai Klubot minél több kerületben beindítani. Az ilyen horizontális, kerületközi kapcsolat-építésekben nagyon nagy hiány van a pártban. Korábban nem nagyon tudtak egymás működéséről a kerületi pártszervezetek. Mióta Hiller a pártelnök és Molnár Gyula a budapesti elnök, azóta egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a párton belül erre a horizontális kapcsolat-építésre. Úgy érzem, hogy ez a Gazdaságpolitikai Klub beleillik ebbe a tendenciába.

E: Mennyire népszerű a pártban, amit a gazdaságpolitikában képviselsz?

K. K.: Teljesen új fiú vagyok, még egy éve sem vagyok párttag. Az államháztartási reformról a pártnak nincs hivatalos álláspontja. Nehéz megmondani mennyire van összhangban az én elképzelésem a nagypolitikával. A Közgazdasági Tagozatban még nem volt túl sok szakmai vita. Alapjában véve érdeklődéssel, nyitottan fogadják a tagozatokban, hogy vitatkozzunk róla, de nem nagyon van idejük a politikusoknak szakmailag mélyen belemenni a témába. Mint a Budapesti Közgazdasági Tagozat alelnöke, most kezdtem fölvenni a kapcsolatot a többi tagozattal. Most például az Egészségügyi Tagozattal lesz egy közös rendezvényünk, utána pedig a Jogi Tagozattal. Ez az én kezdeményezésem volt, ez most fog beindulni. Általában a pártban nem nagyon vannak szakmai viták. A tagozatok nagyon le vannak épülve. Kiábrándultak az emberek, mert nem hallgatták meg soha a véleményüket. Volt olyan időszak, amikor a tagozatok komoly szakmai munkát folytattak, eljöttek egyetemi tanárok, és véleményt cseréltek, de miután ez soha nem vált politikai erővé, lemorzsolódtak, egyszerűen nem jártak el. Gyakorlatilag a tagozatok életét most a nulláról kell felépíteni.

E: Hogyan lettél alelnök a tagozatban?

K. K.: Élő Norbert a tagozat elnöke, s azt, hogy alelnök vagyok, főként neki köszönhetem. Megtetszettek neki az anyagaim, megtetszett neki az, hogy végre valaki, nem azért jön ide, mert ilyen vagy olyan pozícióba akar kerülni, hanem meg akarja mozgatni az embereket. Ez nagyon szimpatikus volt neki, ezért engem jelöltek alelnöknek, és utána a tagság megválasztott.

E: Hogyan léptél be a pártba?

K. K.: Hát ez nagyon nehezen ment. Ember nem gondolja, hogy milyen nehezen. Az alapszabályban benne van, hogy aki kitölti a belépési nyilatkozatot, azt kötelező felvenni. Valójában három hónap utánajárással járt, mert nem értek rá, az elnöknek nem volt kedve fogadni, az elnök nem hívta össze az elnökséget, mert karácsonyi szünet volt, és mindenfélét kitaláltak. Valójában tényleg kitartás kell ahhoz, hogy az ember belépjen a pártba. Valahogy az egész pártban általános a félelem, a hatalmi pozíciók féltése, és ezt a mozgalmat építése közben folyamatosan érzem. Minden pártvezetőben van egy automatikus reflex afelől, hogy minden mozgalmat az ő politikai pozícióján csak ronthat. Az elnökök szabályos nyomozó munkába kezdenek, ha valaki jelentkezik, hogy ez meg kicsoda. Addig nem engednek be a kerületbe, amíg meg nem tudják, hogy kicsoda, kicsoda, mit akar. Rendben van, hogy mond valamit, de mi van mögötte? Állandóan ez merül fel. Attól félnek, hogy ha történik valami mozgalmat, vagy valaki a mozgalmából helyi szinten az élére áll, akkor leváltja őt, mint elnököt. A kerületi vezetők minden mozgalmi életet nagyon szkeptikusan fogadnak és igyekeznek hátráltatni. Nagyon sok egyéni ellenérdekeltség van, mindenféle mozgalmat-építés ellen. Egyfelől mindenki sír, hogy ebben a pártban sosem történik semmi, hogy ebben sosincs élet, de amikor valaki csinál valamit, akkor mindig csak hátráltatják.

E: Mennyire vannak fiatal tagok a VI. kerületi MSZP-ben?

K. K.: Nagyon kevesen. Rettenetesen ki van öregedve a tagság, van egy-két fiatal, de azok inkább Fib-esek, de nem léptek be a pártba. Olyan fiatal értelmiségi, aki aktívan politizálni szeretne, szinte nincs is.

E: És az idősek?

K. K.: Hát, abból sok van. Általában volt MSZMP-sek, akik már harminc egynéhány éve párttagok. Az idősek általában nyitottak a fiatalokra, de a fiatalok kevésbé nyitottak az idősekre. Úgy gondolják, hogy az idősekkel ők már abszolút nem tudnak szót érteni. Általában minden pártszervezetben külön üléseznek, a taggyűléseken ott sincsenek a fiatalok. A fiatalok beleesnek abba a hibába, hogy egy kalap alá veszik az összes időset, és nem foglalkoznak eleget velük, pedig valójában van köztük haladó gondolkodású is.

E: A VI. kerületben jellemző, hogy megélhetési politizálás folyik?

K. K.: Abszolút, persze, mindenütt.

E: De neked semmi anyagi hasznod nincs ebből?

K. K.: Ebből nekem csak hatalmas nagy kiadásaim vannak. A telefonköltség a legkevesebb, de a könyvek kiadásait is én finanszíroztam, valamint a postaköltségeket, az internetes honlap-készítést, szoftver írást stb. A 2000 darab könyv 435 ezer forintba került, most még rendeltem további 1300-at. A postaköltségekkel és a szoftverfejlesztéssel együtt már olyan egymillió forintom benne van a klubban.

E: Miért csinálod ezt?

K. K.: Hát már elmondtam, mert szeretnék az országon segíteni. Ha meg tudom csinálni, ha megvalósul a szemléletváltás, akkor az akkora boldogságérzettel fog járni a számomra, hogy az mindenért kárpótol.

E: Ez érdekes egy olyan rendszerben, ahol mindenki azt gondolja, hogy korruptak a politikusok.

K. K.: Jelenleg nem lehet nem korruptan működni egy pártban. A pártok finanszírozása olyan alacsony, hogy abból egyszerűen nem lehet egy pártot finanszírozni. Kénytelenek tehát a párttagok, vagy tisztségviselők, köztisztviselők a hiányzó összegeket a kampányhoz összelopni. Amíg az egész rendszer nem változik, addig a legbecsületesebb politikusok is korrupttá fognak válni. Én majd akkor leszek politikus, ha az egész megváltozik, és új rendszer lesz. Ha most lennék polgármester a VI. kerületben, és egy kampány finanszírozási oldalát meg kellene szerveznem, akkor én sem tehetnék mást, mint lopnék, mert egyszerűen nem lehet máshogy. Ezért nem leszek polgármester, ezért nem leszek önkormányzati képviselő, inkább nem is vállalom hivatali posztot. Én csak akkor vállalnék bármilyen posztot, hogyha megvalósulna az egész rendszer megújítása.

E: Bokros Lajost tekinted a példaképednek?

K. K.: Igen, de Bokros máshogy csinálta, mint én. Bokros egy eszköz volt. Őt fölkérték pénzügyminiszternek akkor, amikor az egész ország a szakadék legszélén állt, és kb. két hétre volt az államcsőd bejelentése. Nyilvánvaló, hogy Bokrosnak meg kellett csinálni a megszorítást, de mivel ettől még a társadalmi szemlélet nem változott meg, sőt a népszerűsége csak romlott, el kellett mennie. Ő fölülről, külső szakértőként lépett be a politikai életbe. Én viszont alulról építem a mozgalmat, amelynek alapvető célja a szemléletváltás. Én nem vagyok kiszolgáltatva, nem vagyok pozícióban, ezért kirúgni sem tudnak. Én egy mozgalmat szervezek, szemléletet váltok, és hogyha a szemlélet megváltozik, és utána pozícióba kerülök, akkor sem fognak eltávolítani. Én csak akkor kerülök pozícióba, ha az lesz a pártnak a célja, hogy az elképzeléseimet megvalósítsa.

E: És ha nem sikerül?

K. K.: Akkor visszavonulok, de ezt elképzelhetetlennek tartom, mert az államháztartási reform elkerülhetetlen. Abszolút biztos vagyok benne, hogy ez így nem megy tovább. Nem vagyok könnyen kiábránduló természet, tehát ha falba ütök, akkor azt vagy áttöröm, vagy keresek egy másik falat, amit át tudok törni, tehát nem vagyok feladós típus. Nagyon nehezen tudom elképzelni, hogy ez ne sikerüljön, de ha mégis bekövetkezik, akkor visszamegyek vállalkozónak, akkor nem a politikával fogok foglalkozni.

E: Mi lesz, ha 2006-ban győz a FIDESZ?

K. K.: Akkor a párt még jobban meg fog újulni, mert még jobban rá lesz az MSZP kényszerülve arra, hogy új szemlélet kerüljön előtérbe. Egy választási vereség engem egyáltalán nem ábrándíthat ki. Nekem nagyon sok kell ahhoz, hogy kiábránduljak.

E: Milyen esélyeket látsz 2006-ra?

K. K.: Ezt nehéz megmondani. Az a baj, hogy nem a racionális érvek fognak dönteni, hanem az emóció és a kommunikáció milyensége. Az a kérdés tehát, hogy a Gyurcsány mennyire tud jól és hitelesen kommunikálni. Ezen fog múlni minden, mert racionális gazdaságpolitika egyelőre egyik párt oldaláról sincs felmutatva. Az dönti el a választást, hogy melyik párt hat jobban a tömegek emóciójára, ki tud jobban megmozgatni érzelmeiket.

E: Min kellene most változtatni?

K. K.: Gyurcsány jól látja, hogy egy év alatt semmit nem tud csinálni. Nem lehet átfogó reformokhoz hozzákezdeni, mert a reformok olyanok, hogyha elkezded, akkor egy évig csak kínkeserves küzdelem van a lobbykkal, a gyümölcse pedig csak 3–4 év múlva érik be. Tehát a nagy reformokat a ciklus elején kell elkezdeni. Úgyhogy nem marad más

hátra csak a jó kommunikáció. Maximum a párton belül mehet a munka keményen, tehát a párt szemléletbeli megújítása. Az viszont csak mozgalomépítés útján, alulról jövő, sejtszerű mozgalom formájában történhet.

E: Mit gondolsz, az SZDSZ-szel való koalícióról?

K. K.: Szükségesnek és fontosnak tartom.

E: És az SZDSZ gazdaságpolitikájáról?

K. K.: Kiforratlan az is. Nincs Magyarországon olyan párt, amelynek a gazdaságpolitikájára azt mondanám, hogy nahát, ez igen. Inkább ad hoc politizálás folyik, kitalálnak valami aktuális dolgot, de nem érzem az egységes koncepciót sehol. Szimpatikus pártnak tartom az SZDSZ-t, de kicsit túl liberálisnak, azért is nem abba léptem be. A másik pedig az, hogy a liberalizmus a szociáldemokráciától a szolidaritás mélységében különbözik. Hozzám a szociáldemokrácia áll közelebb, hiszen szociálisan érzékenyebb. Ne felejtjük el, hogy én olyan családból származom, amelyik teljesen nincstelen volt, s bár most már vállalkozók a szüleim, gyerekkoromban azért volt olyan időszak, amikor 20 forintot költhetett a család egy napra.

Az interjút Vég Zoltán Ákos készítette

KUTATÁS KÖZBEN

A civil szervezetek szerepe különféle tudások és készségek elsajátításában

Kutatások igazolják azt a megállapítást, hogy a formális oktatás – egyelőre – nem képes lépést tartani a világban zajló változások gyors ütemével. A munkaerőpiaci feltételeknek való megfeleléshez szükséges többlet-tudást egyre többen iskolán kívüli képzések, illetve tapasztalatok útján szerzik meg.

Feltételezésem szerint a civil szervezetek részben képzési rendszerük révén, de leginkább működés módjuk révén szintén alkalmasak ilyen funkciók betöltésére. Tanulmányom fő célja, hogy bemutassam milyen típusú ismeretek átadása valósul meg a civil szervezetek működése során.

Empirikus vizsgálódásaim háttere

Kutatásomhoz három működő szervezetet kerestem. A szervezetek kiválasztásakor tevékenységi területük volt az egyik fontos szempont: igyekeztem olyan szervezeteket találni, amelyek „divatos”, mai korproblémákra, igényekre válaszoló egyesülések.

Így találtam rá az Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítványra, amely önkéntes munkát végző fiatalokat tömörít, a Kamaszok a Kortársaikért Egyesületre, amely ifjúsági érdekképviselőt lát el, és a Zöld Hajtások Egyesületre, amely a környezetvédelemmel és az emberi, kulturális értékek védelmével kapcsolatos célok jegyében tevékenykedik. (Az általam vizsgált szervezetek és megkérdezett személyek e tanulmányban álnéven szerepelnek.)

Azt, hogy a szervezeti tagság által milyen típusú információkhoz, tudásokhoz, készségekhez jut hozzá egy fiatal, a három szervezetben különböző pozíciókat betöltő személyekkel készített interjúk segítségével vizsgáltam.

A szervezeti tagság által megszerzett tudások, kompetenciák

A fentiek igazolására az elkészített interjúkból összegyűjtöttem az e kérdéskörre vonatkozó válaszokat, amelyek közül az alábbiakban ismertetek néhányat.

A válaszokat összegezve jól elkülöníthetővé váltak olyan dimenziók, amelyek egy szervezetbe történő belépéskor, illetve szervezeti munkában való részvétel során lejátszódó új tanulási folyamatok eredményeként jelentkeznek.

A szervezetbe belépő fiatal új információkat kap a szervezetről, a szervezet tevékenységéhez kapcsolódó más területekről, a szervezet céljairól, működéséről, a tagokról.

„Nekem az Egyesületben van az elmélet [...] a diákönkormányzatban meg gyakorlatosság. Nem választható el.” (Szabó Zsuzsa, 20 éves, egyetemi hallgató, a Kamaszok a Kortársaikért Egyesület elnökhelyettese, ifjúsági képviselő)

„Az egészségügy mélyebb megismerését említeném. Az édesanyám orvos, úgyhogy voltak kapcsolataim az egészségüggyel, de annak mélyebb megismerésre, főleg a kórházi keretek közt, arra itt került sor mindenképpen.” (Elekes Nóra, 25 éves, önkéntes koordinátor, az Önkéntes Kórházi Alapítvány egyik fizetett alkalmazottja)

„Általában a zöldek által feszegetett ügyekben, éghajlat kapcsán, sokkal tájékozottabb vagyok. Sokkal tájékozottabb vagyok meleg és lesbikus emberi jogi ügyekben. Kicsivel jobban tájékozottabb vagyok nők és gyermekek elleni családon belüli erőszak ügyekben, és lehetne sorolni egy csomó kisebb dolgokban. Folyamatosan tanulok.” (Dobó Attila, 28 éves, a Zöld Hajtások Egyesület ügyvivője, aktivista)

Az interjúk tanúsága szerint az egyesületi élet sok esetben hozzájárulhat különféle új minták megismeréséhez, másutt szerezhető tapasztalatok átvételéhez:

„Járunk konferenciára, külföldre és megnézzük, hogy mások hogy csinálják, vagy ők prezentálják, hogy ők mit csinálnak, és ebből átvesszük az érdekesebbeket...” (Varga Zsolt, 27 éves, a Zöld Hajtások Egyesület ügyvivő tagja, aktivista)

„Itt Magyarországon korábban nem szereztem tapasztalatokat az önkéntességgel kapcsolatban, hogy az önkéntesnek mi a feladata és hogyan lehet igazán jól csinálni. Erről igazából a tankönyvben nincs szó, viszont Viktóriának az alapképzettsége, illetve a sok tapasztalat, amit ő külföldről behozott, számomra is rengeteg frissítést adott.” (Takács Mariann, 26 éves, önkéntes segítő gyógyíthatatlan betegek mellett)

Az adott egyesület, alapítvány értékeivel történő azonosulás, a szervezet életében való részvétel a megkérdozettek szervezeten kívüli életére is kihat: az önkéntesek a mások iránti érzékenység és nyitottság, egyfajta empatikus képesség kialakulását hangsúlyozták.

„A hallgatásnak a képessége. Szóval egy erős lelki, mentálhigiénés vonulat...” (Kovács Viktória, 33 éves, az Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány kuratóriumának elnöke)

„Sokkal jobban megtanultam tisztelni mások világnézetét, mások gondolkodásmódját, mások hitét, életérzéseit” (Elekes Nóra, 25 éves, az Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány egyik fizetett alkalmazottja)

Az egyesületi élet ugyanakkor a hétköznapi élethez szükséges tudások, készségek elsajátításához és a legkülönbözőbb szervezési feladatok önálló megoldásához is sok segítséget nyújt. Többen említették, hogy a számítógép használata a szervezeti tagság eredményeként vált mindennaposá életükben, ugyanez mondható el az internet-használat és a különböző levelezőlisták működtetése kapcsán is. Az ilyen jellegű tudás egyrészt a szervezet mindennapi működéséhez szükséges, másrészt ezeket a készségeket és ismereteket a tagok szervezetükön kívül, magánéletükben és munkájukban is minden bizonynyal jól tudják majd hasznosítani.

„A levelező programot is egyre jobban tudom kezelni már. De ilyen általános számítógép és irodai gép használati készség is fejlődött.” (Dobó Attila, Zöld Hajtások Egyesület)

„A Word, amit így nem csak dolgozatok, hanem inkább a hivatalos levelek, a kérvények miatt, illetve az internet, mert amióta bejött az internet, azóta mindent e-mailen kapunk-adunk, így olcsóbb lett a telefonszámlánk is és hasonló dolgok.” (Szabó Zsuzsa, Kamaszok a Kortársaikért Egyesület)

„Hogyan kell megszervezni egy farsangot az iskolában, milyen módszerek vannak arra, hogy a tanárokkal jó viszonyba kerüljünk – ilyen dolgok.” (Horváth Katalin, 18 éves, gimnazista, a Kamaszok a Kortársaikért Egyesület tagja)

„Nem okoz nehézséget egy hivatalos levél megírása, nem pánikolok be, hogyha be kell menni egy irodába, kérni kell valamit.” (Szabó Zsuzsa, Kamaszok a Kortársaikért Egyesület)

„Én korábban is írtam pályázatokat, de itt kellett magam kigyakorolni. Én az iskolában ezt nem tudtam volna elsajátítani. Mondtam, hogy voltak elméleti ismereteim, és ennek ellenére sem tudtam.” (Molnár Beáta, Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány)

Az interjúalanyaink a fentebb említett hétköznapi tudások elsajátításán túl a kapcsolatépítés könnyebbé válását és a kommunikációs készségek fejlődését is kiemelték.

„Sok mindent megismertem, amit eddig nem ismertem ezen a téren. Mondjuk az emberek felé való nyitottságot.” (Takács Mariann, 26 éves, az Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány tagja, önkéntes segítő gyógyíthatatlan betegek mellett)

„Mivel többször volt olyan, hogy képzésre mentünk, ahol teljesen vadidegen emberek között voltunk, könnyebben ismerkedem.” (Szabó Zsuzsa, Kamaszok a Kortársaikért Egyesület)

„Telefonon való kapcsolatteremtés. Azt utáltam. Iszonyodtam tőle, hogy vadidegeneket fölhívjak, és azokkal kezdeményezzek kommunikációt és kérjek tőlük valamit, legyen az bármi, tehát ilyen hivatalokat, szerkesztőségeket, ilyesmit fölhívni. Az ellenszenvemet, gátlásomat most már leküzdöttem...” (Dobó Attila, Zöld Hajtások Egyesület)

A szervezet működése során a fiatalok olyan feladatokat választhatnak maguknak, amelyek felelősségvállalásra épülnek. Az egyesületi élet ugyancsak alkalmat ad a döntési folyamatokban való részvételre illetve önálló döntések meghozására. Az interjúk ezen túlmenően az önkéntes tevékenységek személyiségfejlesztő hatásáról illetve a kiscsoportok munkájában való aktív részvételt elősegítő szerepéről is tanúskodnak. Tevékenységük révén a tagoknak lehetőségük adódik arra, hogy új helyzetekben, szerepkörökben próbálják ki magukat, és egyben jobban megismerjék önmagukat:

„...Korábban nem voltak meg ezek a vezetői ismeretek, vezetői készségek csak az elméleti szinten...” (Molnár Beáta, Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány)

„Tudnod kell, hogyan viselkedjél, tudnod kell, hogy építsd fel egy előadásodat, és hát mellette – amiket így elmondtam – ezek a tervezés, szervezés, önismeret stb., ezek azért sokat adtak a saját magam építéséhez. Önismeretileg, amiket kaptunk, azt a napi életben nagyon tudjuk kamatoztatni.” (Pásztor Dániel, 22 éves, egyetemi hallgató, az Egyesület egykori elnöke, ifjúsági képző)

„...a saját személyiségfejlődésemnek ez egy örült nagy része volt.” (Kovács Viktória, Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány)

„Az önkéntesség az önmegvalósításnak egy útja, egy módja, az önismeretnek és a tanulásnak egy fontos eszköze... A szabadidőnek egy olyan eltöltését jelenti, ami által az ember fejlődik; tudás, tapasztalat, önismeret terén.” (Kovács Viktória, Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány)

„Kezdem tanulni a team-en belüli működést, én elég öntörvényű vagyok... Azt kezdem tanulni, hogy lehet elengedni, rábízni dolgokat és odafigyelni másik megoldásokra.” (Németh András, 30 éves, a Zöld Hajtások Egyesület szóvivője, aktivista)

„Rengeteg dolgot lehet tanulni. Ahogy már említettem az emberi dolgok, hogy kell sikeresen levezetni egy beszélgetést, hogy lehet 10–20 embernek beszélgetni, hogy figyeljenek egymásra, hogy működjön...” (Varga Zsolt, Zöld Hajtások Egyesület)

És végül, de nem utolsó sorban: egyesületi tevékenységeknek köszönhetően értelmes célokra tehetnek szert a fiatalok és ugyanakkor a szervezet munkájában való részvétel új életvezetési elvek kialakulásához is hozzájárulhat:

„Amióta tag vagyok, sokkal tudatosabban élek, sokkal több mindenre odafigyelek [...] amikor bemegyek egy boltba, próbálok valami olyasmit venni, ami nem termel felesleges szemetet. Meg – nem tudom – jobban értem a dolgokat, meg jobban odafigyelek egy csomó mindenre a sajtóban [...] Úgy érzem, hogy valami van, amiért élek, szóval, amiért fontosnak érezhetem magam, meg úgy színesebbé teszi sokkal az életemet.” (Halász Dóra, 15 éves, a Zöld Hajtások Egyesület tagja, aktivista)

Ha a szervezetnek van valamilyen képzési rendszere, amelyen a tagok részt vesznek, akkor esetükben a szervezet működési területéhez köthető, speciális ismeretek megszerzéséről is beszélhetünk.

Az általam vizsgált szervezetek közül kettő rendelkezik képzési rendszerrel, ezek keretében a szervezet tevékenységéhez köthető témát dolgoznak fel. A képzések e témákon túl számos olyan területet is érintenek, amelyek hasznosak lehetnek a mindennapi életben (például kommunikációs gyakorlatok, önismerettel kapcsolatos gyakorlatok). Noha e képzések keretében is folyik ismeretadás, akárcsak az iskolában, a hagyományos iskolai kötöttséget oldó, rugalmas keretek között könnyebben megy a tanulás, és szívesebben vesznek részt az ilyen foglalkozásokon a fiatalok, mint a tanórákon:

„Teljesen más, hogyha 45 percben valaki kinn áll egy osztály közepén és mondja, mondja, mondja, mint az, hogy van 15–20 fő maximum egy csoportban, mindenki szót kaphat, játékosan kapja meg és gyakran úgy, hogy fel sem fogják.” [értsd: a gyakorlat tényleges jelentését – T. K.] (Szabó Zsuzsa, 20 éves, egyetemi hallgató, a Kamaszok a Kortársaikért Egyesület elnök helyettese, tréner)

Mint a fentiekből kitűnhetett, tanulásra nem csak az egyesületek keretében megvalósuló képzések, hanem az egyéb egyesületi tevékenységek is lehetőséget adnak. Azt is lehet mondani, hogy az iskolákban közvetített elméleti tudással szemben az egyesületi tevékenységek gyakorlati és egyben élményszerű tanulásra adnak lehetőséget. A megkérdezettek közül szinte mindenki említette, hogy a szervezet működése során sok új élményhez és tapasztalathoz jutott:

„Itt gyakorlati tudást, rengeteget kaptam. Azt gondolom, Magyarországon az egyetemek nagyon elméleti tudást adnak [...] Az igazán gyakorlatot, a hétköznapot, azt mindent itt tanultam meg.” (Elekes Nóra, Önkéntes Kórházi Angyalok Alapítvány)

„Borzasztó sok élmény és tapasztalat. Azért ez már így 14–18 éves kortól – ha gyerekekkel foglalkozol – azért ez sok olyan dolgot ad, amit egyébként lehet, hogy csak sokkal később tanulnál meg.” (Pásztor Dániel, Kamaszok a Kortársaikért Egyesület)

Összegzés

A civil szervezetek jelentősége – vizsgálódásaim alapján – különösen a kommunikációs készség, a szociális és a kognitív kompetenciák fejlesztése terén, valamint olyan helyzetek megteremtésében érhető tetten, amelyek megoldása gyakran nagyfokú önállóságot igényel. Ezek a hatások, illetve helyzetek a hagyományos iskolai környezetben ma még kevésbé érhető tetten (erre hívták fel a figyelmet a P.I.S.A. kutatás eredményei is). A civil szervezetek működtetése során viszont a fiatalok olyan szerepköröket választhatnak

maguknak, amelyek az egyéni megnyilvánulásra, kreativitásra, valamint felelősségvállalásra épülnek, továbbá lehetőséget kínálhatnak a szervezet életével kapcsolatos döntési folyamatokban való részvételre.

Török Katalin

Devianciák a Zala megyei középiskolások körében

A népességben belül a diákság helyzete, életkörülményeinek változása egy tudásalapú társadalomban a tudományos kutatások középpontjába került. Hazánkban a társadalmi változások következtében, pedagógiai és nevelési folyamatok, valamint a szocializációs tényezők hatására a tanuló ifjúság is folyamatosan formálódik, változik, ami a társadalmi fejlődés és a jövő szempontjából az egyik minőségi meghatározó. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk várhatóan jelentősen megváltoztatja a társadalmunkat, és ezen belül az ifjúság helyzetét is. Kevés információval rendelkezünk azonban arról, mennyire felkészültek a fiatalok ezekre a változásokra. Ezért megnőtt a jelentősége az ifjúsági témával kapcsolatos tudományos kutatásoknak.

A „Diák-ifjúság” című kérdőíves adatfelvétel 2003 első félévében készült Zala megyében a nappali tagozatra járó középiskolások körében. A középiskolai oktatásban 13 168 fő vett részt, ebből a szakközépiskolai tanulók aránya 67,2 százalék volt. A megyében feladat ellátási hely szerint a 14 gimnázium és 24 szakközépiskolából 10 középiskola került kijelölésre, Zalaegerszeg, Keszthely, Lenti és Zalaszentgrót városokban (4 gimnázium és 6 szakközépiskola)

A kijelölt mintában a középiskola tanulóinak 10 százaléka lett kijelölve, azonban mindössze 1 241 értékelhető kérdőív került feldolgozásra, ebből 506 fiú és 735 lány.

A vizsgálat során a diákok szocializációs környezetére is irányultak kérdések.

A kutatás főbb szempontjai

Családi háttér és a családban betöltött „szerep” vizsgálata arra irányult, milyen – pozitív és negatív – hatásai vannak a családnak a serdülő fiatalra. Ennek érdekében az alábbi tényezőkre irányultak kérdéseink:

- szokások, ismeretek és kapcsolatok,
- a devianciák,
- diákok az iskola szocializációs környezetében,
- vallási ismeretek, a vallásról alkotott vélemények,
- elégedettségük önmagukkal és környezetükkel,
- véleményük mindennapjaikról, devianciákról, proszociális viselkedésformákról.

A felsorolt területek közül a devianciákat választottam ki bemutatásra.

Napjainkban a dohányzás és az alkoholizmus nagy mértékben hozzájárul azokhoz a kockázati tényezőkhöz, amelyek a mortalitás emelkedését okozzák. Sajnálatos módon elterjedőben van a kábítószer használata is, amely elsősorban a fiatalok körében lett „divattá”.

E kockázati tényezőknek hatalmas a közgazdasági terhe. A beteg ember gyógyítása sokkal költségesebb, mint az egyes betegségek megelőzése. A dohányzási szokások csökkentése érdekében a kormányzat is jelentős lépéseket tett és tesz különféle intézkedéseiben.

A magatartási normák és szabályok kialakításában – a családi környezeten és az iskolai szervezeten túl – jelentős szerepet játszanak a diákok életében az eszményképek (példaképek), mivel a mintakövetés ebben az életkorban szociális szükséglet is. Megfigyelhető,

maguknak, amelyek az egyéni megnyilvánulásra, kreativitásra, valamint felelősségvállalásra épülnek, továbbá lehetőséget kínálhatnak a szervezet életével kapcsolatos döntési folyamatokban való részvételre.

Török Katalin

Devianciák a Zala megyei középiskolások körében

A népességben belül a diákság helyzete, életkörülményeinek változása egy tudásalapú társadalomban a tudományos kutatások középpontjába került. Hazánkban a társadalmi változások következtében, pedagógiai és nevelési folyamatok, valamint a szocializációs tényezők hatására a tanuló ifjúság is folyamatosan formálódik, változik, ami a társadalmi fejlődés és a jövő szempontjából az egyik minőségi meghatározó. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk várhatóan jelentősen megváltoztatja a társadalmunkat, és ezen belül az ifjúság helyzetét is. Kevés információval rendelkezünk azonban arról, mennyire felkészültek a fiatalok ezekre a változásokra. Ezért megnőtt a jelentősége az ifjúsági témával kapcsolatos tudományos kutatásoknak.

A „Diák-ifjúság” című kérdőíves adatfelvétel 2003 első félévében készült Zala megyében a nappali tagozatra járó középiskolások körében. A középiskolai oktatásban 13 168 fő vett részt, ebből a szakközépiskolai tanulók aránya 67,2 százalék volt. A megyében feladat ellátási hely szerint a 14 gimnázium és 24 szakközépiskolából 10 középiskola került kijelölésre, Zalaegerszeg, Keszthely, Lenti és Zalaszentgrót városokban (4 gimnázium és 6 szakközépiskola)

A kijelölt mintában a középiskola tanulóinak 10 százaléka lett kijelölve, azonban mindössze 1 241 értékelhető kérdőív került feldolgozásra, ebből 506 fiú és 735 lány.

A vizsgálat során a diákok szocializációs környezetére is irányultak kérdések.

A kutatás főbb szempontjai

Családi háttér és a családban betöltött „szerep” vizsgálata arra irányult, milyen – pozitív és negatív – hatásai vannak a családnak a serdülő fiatalra. Ennek érdekében az alábbi tényezőkre irányultak kérdéseink:

- szokások, ismeretek és kapcsolatok,
- a devianciák,
- diákok az iskola szocializációs környezetében,
- vallási ismeretek, a vallásról alkotott vélemények,
- elégedettségük önmagukkal és környezetükkel,
- véleményük mindennapjaikról, devianciákról, proszociális viselkedésformákról.

A felsorolt területek közül a devianciákat választottam ki bemutatásra.

Napjainkban a dohányzás és az alkoholizmus nagy mértékben hozzájárul azokhoz a kockázati tényezőkhöz, amelyek a mortalitás emelkedését okozzák. Sajnálatos módon elterjedőben van a kábítószer használata is, amely elsősorban a fiatalok körében lett „divattá”.

E kockázati tényezőknek hatalmas a közgazdasági terhe. A beteg ember gyógyítása sokkal költségesebb, mint az egyes betegségek megelőzése. A dohányzási szokások csökkentése érdekében a kormányzat is jelentős lépéseket tett és tesz különféle intézkedéseiben.

A magatartási normák és szabályok kialakításában – a családi környezeten és az iskolai szervezeten túl – jelentős szerepet játszanak a diákok életében az eszményképek (példaképek), mivel a mintakövetés ebben az életkorban szociális szükséglet is. Megfigyelhető,

hogy bizonyos baráti közösségekben a deviáns normák lesznek az újonnan belépők számára a követendő és példaértékű magatartásformák. Ezért az új belépők is meg akarják felelni az adott közösség normáinak. Dohányoznak, először csak „divatból”, de nem esik jól nekik. Esetleg kipróbálják a drogot, úgy véelve, hogy a próbából semmi baj nem származhat. Úgy gondolják, hogy ők is példaképpé válhatnak. A proszociális magatartást felválthatja az antiszociális viselkedés. Ilyen csoportokban ugyanis torz „egoisztikus” motivációk válnak az egyén magatartásának mozgatóivá, nemcsak leértékelődik a tágabb közösség, hanem az egyén viselkedése ellenségessé is válhat azzal szemben. Ezért fontos nevelési feladat (lenne) a proszociális viselkedési formák fejlesztése az iskolai szervezetekben.

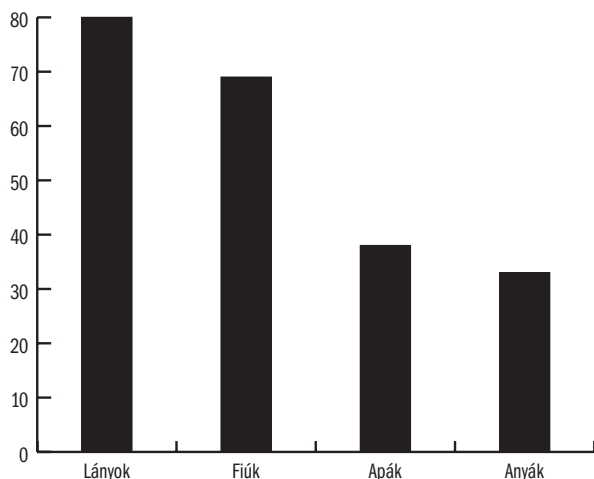
Dohányzás, kábítószer-fogyasztás

Sajnálatos tény, hogy a kérdezett középiskolás lányok is, a jövődöbéli anyák, nagy arányban dohányoznak. Az iskolákban jelen van nemcsak a cigaretta, hanem az alkoholos italok, sőt kábítószeresek. A 15–19 éves diákok 76 százaléka dohányzik, 63 százaléka alkoholfogyasztó és 12 százaléka kipróbált valamilyen drogot.

A kábítószer rohamos terjedése az iskolákban nemcsak az egyént és az iskolai közösséget veszélyezteti, de káros a társadalom számára is. Ezzel az állítással a diákok 75 százaléka egyetért, csak 13 százalékuk utasítja el. Ők azok, akik már kipróbálták a hatását. Vannak bizonytalankodók is akik nem tudnak ebben a kérdésben állást foglalni (12 százalék).

A szülőknél sokkal gyakrabban – kétszer annyian – dohányoznak a gyermekeik: az anyák 33 százaléka, az apák 38 százaléka cigarettázik.

1. ábra: Dohányzás a családban, százalék

A nikotin káros hatásairól szóló felvilágosító munka elérte célját. A fiatalok már jól tudják, hogy milyen veszélyeket rejt, ha szenvedélyükké válik. A felvilágosítás azonban nem módosítja a magatartást. A megkérdezettek 81 százaléka nagyon jól tudja, hogy a dohányzás káros az egészségére, mégis dohányzik.

Különösen riasztó, hogy a lányok 51 százaléka gyermekként, már 10–15 éves korától elkezdte a dohányzást, többen, mint a hasonló életkorú fiúk (44 százalék). A rendszeres dohányosok átlagosan napi 10 szál cigarettát szívnak. Arra a kérdésre, hogy miért dohán-

nyoznak, a 15–17 éves lányok 42 százaléka válaszolta, hogy „nem esik jól, de dohányzom”, csak a 18–19 évesek többségénél tapasztalható, hogy már élvezet számukra a dohányzás. A fiatalok 17 százaléka csak *dívatból* dohányzik.

Érdekes képet kapunk, ha a családokat megvizsgáljuk annak alapján hogy ki, vagy kik dohányoznak otthon, és ez miképpen formálja vagy alakítja a gyermekük szokásait. Követendő példának tekintik-e, ha a szülők otthon dohányoznak.

Ahol mindkét szülő dohányos, ott a gyermekük nem dohányzó lesz az esetek többségében, és egyáltalán nem gyújtanak rá. Az a kisebbség, aki mégis rászokik, nagyon erős dohányos lesz, ők rendszeresen és sokat cigarettáznak (9 százalék). Ahol az apa dohányzik de az anya nem, ott a fiúk többsége dohányzó – az apát tekintik példaképüknek. Ugyanez megfigyelhető a lányok esetében is, akik dohányozni fognak, ha az anya cigarettázik.

A baráti társaságok hatása, befolyása, azonban sokkal nagyobb, mivel a családok 45 százalékában csak a fiatalok dohányoznak.

1. táblázat: Dohányzási szokások a korcsoportonként megkérdezettek százalékában

Megnevezés	Összes dohányzó	Ebből:		
		10-15 éves korától dohányzó	Dohányzó anya	Dohányzó apa
Összesen	76	48	33	38
Fiúk összesen	69	44	33	39
15 éves	77	64	33	48
16 éves	69	34	33	41
17 éves	67	25	45	29
18-19 éves	62	39	22	34
Lányok összesen	80	51	33	37
15 éves	77	45	37	35
16 éves	76	49	31	38
17 éves	86	56	36	40
18-19 éves	82	52	26	34

Alkohol-fogyasztás

A diákok általában minden hétvégén járnak a barátokkal zenés szórakozóhelyekre, ahol az italozás nem marad el. Az ittas ember gátlásai oldódnak, önfegyelme, lelkiismereti kontrollja megváltozik, egész környezetére hatást gyakorol. Számos betegség megelőzhető lenne, ha csökkenne az alkoholfogyasztás.

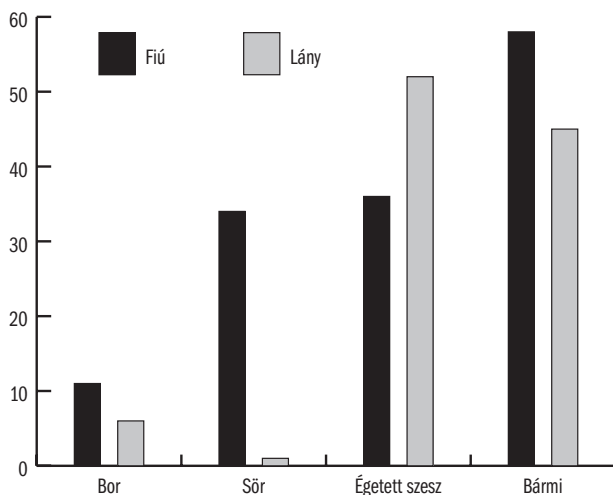
Az alkoholfüggőség kialakulásához azonban elég hosszú idő szükséges, s ebben a környezet is meghatározó szerepet játszik. Ezért nem lehet közömbös az sem, hogy a pedagógusok erről a témáról az iskolákban miként vélekednek, és esetenként mit tesznek az ellen, hogy a fiatalok inkább az egészséges életmód felé orientálódjanak.

Zala megyében országosan a legmagasabb a májbetegségek száma, ami egyértelmű összefüggésben van a szeszital fogyasztásával is.

A fiatalok 63 százaléka alkoholfogyasztó, a lányoknak 61 százaléka, míg a fiúknak 65 százaléka. A baráti találkozók alkalmával szórakozásból isznak. Az alkoholfogyasztók közül a lányok 88 százaléka, a fiúk 77 százaléka csak baráti társaságban fogyaszt alkoholt. A lányok a fiúknál magasabb arányban fogyasztanak égetett szeszt, a fiúk 58 százaléka viszont bármit megiszik válogatás nélkül.

2. ábra: A fiúk és a lányok alkoholfogyasztásának alakulása az alkoholfogyasztók százalékában

Az alkoholizmus kialakulásában a genetikai maghatározottság bizonyított tény. A szülők alkoholista környezetében gyakrabban válik a gyermekük is alkoholistává. A kutatás szerint a szülők 10 százaléka tartozik a „rendszeres alkoholfogyasztók” közé, akiknek fiúgyermekei általában követik a szülők magatartását.

Azonban a családon kívüli közvetlen szocializációs színtér is nagy hatást gyakorol a diákokra. Életkoruk szerint vizsgálva a lányok esetében a tizenöt évesek (akik még a középiskola kezdetén vannak) között nincs még rendszeres alkoholfogyasztó. Szórakozóhelyekre is jóval kisebb arányban járnak, mint a felsőbb osztályokban tanulók. A lányok a magasabb osztályokban egyre gyakrabban látogatják a szórakozóhelyeket, és ennek arányában emelkedik az alkoholfogyasztásuk gyakorisága is.

A fiúknál viszont 9. osztályban a legmagasabb a rendszeres szeszestalt fogyasztók száma, ők így akarnak kitűnni, és tekintélyre szert tenni társaik előtt. A 10–12. osztályokban a kezdeti magas szám kissé mérséklődik, majd stagnál. Azok a diákok, akik a középiskola kezdetén azzal akartak magasabb státust szerezni, hogy rendszeresen isznak a barátok körében, a következő években már ritkábban akarnak versenyre kelni a többiekkel.

A gimnáziumokban tanuló fiúknál valamivel alacsonyabb a rendszeresen alkoholt fogyasztók száma, mint a szakközépiskolákban. A lányok esetében különbségek nem tapasztalhatók.

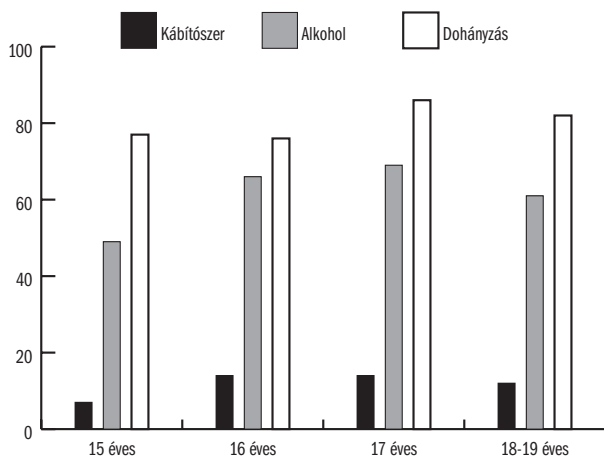
Lányok és fiúk deviáns szokásai korévek szerint

A tanulókat már gyermekkorukban olyan információtömeg éri közvetve és közvetlenül a tömegkommunikáción keresztül, hogy egyre többen lesznek „koraérettek”, azt értve ezen, hogy a felnőtt világ felelősségét még nem tudják és nem is akarják vállalni, a külsőségekben azonban alkalmazkodnak. Szocializációs környezetükből igyekeznek átvenni mindazt, ami alapján őket a felnőtt táborba sorolják. Így a deviáns magatartásformák utánzása is bizonyos esetekben az életük részévé válhat.

Az iskola a szocializáció egyik legfontosabb intézménye, ahol a társadalmi elvárásokat és normákat közvetítenek a diákok felé. Az egészség érték közvetítő eszközrendszere

mindenképp az iskola nevelő hatása lehetne. Az egészség megőrzése érdekében a pedagógusok képesek a diákok gondolkodásmódját befolyásolni az egészség, az egészséges életmód, mint érték elfogadásában is.

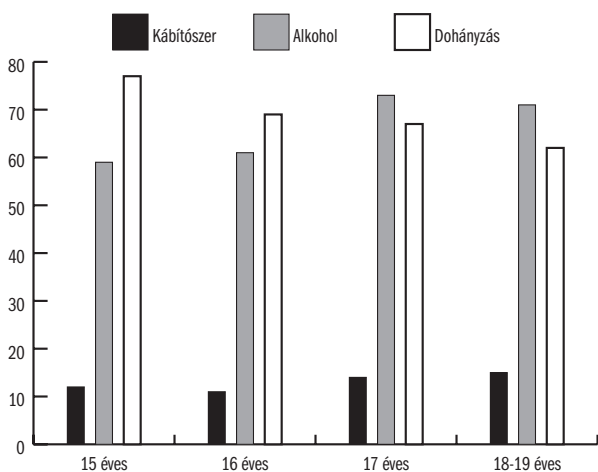
3. ábra: A lányok deviáns szokásai korévenként, százalék

A lányok deviáns szokásait vizsgálva kitűnik, hogy a pedagógusok munkájára nagy szükség van. Míg a 15 éves lányok 7 százaléka kábítószer-fogyasztó, addig a 16 éveseknél ez már megkétszereződik. A fiúknál ilyen drasztikus növekedés nem tapasztalható, azonban 15 évesen ők már magasabb arányban tartoznak a drogfogyasztók közé.

Az életkor emelkedésével egyre több fiatal kerülhet drogfüggővé. Zala megyében a kábítószerrel való visszaélések miatt az eljárás alá vont személyek megoszlása az elmúlt években a 18–21 évesek korcsoportjában volt a legmagasabb. A Zala Megyei Drogambulancia adatai szerint folyamatosan növekedik azoknak a fiataloknak a száma, akik kábítószerek miatt egészségügyi ellátásban részesülnek.

4. ábra: A fiúk deviáns szokásai korévenként, százalék

Az alkoholfogyasztás a lányok minden korévében alacsonyabb mint a fiúké, kivéve a 16 éveseket, ahol a lányok 66, a fiúk 61 százaléka fogyaszt alkoholt. A lányok többet dohányoznak mint a fiúk, kivéve a 15 éveseket ahol egyenlő az arány a fiúk és a lányok között.

2000-ben az Európai Tanács nizzai ülésén elfogadták a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem közös célkitűzéseit. Minden tagállamban fontosnak tartják a társadalmi kirekesztődés megelőzését. Az ital vagy a kábítószer rabjai képtelenek magatartásukat kontrollálni, ami miatt a társadalom kirekesztettjei közé tartozhatnak.

Ennek érdekében fiataljainkat sokkal nagyobb gonddal és törődéssel kell körülvegyük, a társadalom minden szocializációs színterén.

Rémesné Köpeczi Bócz Edit

Az iskola demokráciája – a demokrácia iskolája Diákönkormányzatok működése hetedikesek szemével

Csákó Mihály vezetésével 2004 őszén egy kutatássorozat keretében a főváros hét iskolájában folytattunk csoportos interjút hetedikeseikkel hatalomról és engedelmeskedésről, konfliktusokról és megoldásokról. Nem kerülhettük el a diákönkormányzat témáját, bár korábbi vizsgálatokból tudtuk, hogy többnyire nem tulajdonítanak jelentőséget neki, és nem jut eszükbe kapcsolatba hozni a demokráciával.

A diákönkormányzatról a közoktatásügyi törvény 62–64. §-a rendelkezik, mely nem teszi kötelezővé a felállítását, a diákönkormányzat létrehozása a tanulók *joga*. A törvény nemcsak azt a jogot biztosítja, hogy a diákok maguk határozzák meg és szervezzék saját közösségi tevékenységüket, hanem iskolai érdekvédelmüket is lehetővé teszi a diákönkormányzat révén.

Ebben az írásban az interjúk során szerzett tapasztalatainkat összegezzük a céllal, hogy bemutassuk, milyen a törvény adta lehetőség a valóságban. Az idézeteket a hetedikesek válaszaiból válogattuk. Nem célunk messzemenő következtetéseket levonni, csupán felvázolni azt a horizontot, amely mentén érdemes lehet további kutatásokat folytatni.

Hogyan és ki kerül a diákönkormányzatba?

A diákönkormányzat képviseleti elv alapján jön létre, s ezt a diákok is elfogadják. A diákönkormányzatba való bekerülés formája általában demokratikus, legfontosabb eszköze a *szavazás*.

Az iskolák között különbség mutatkozik a szavazás lebonyolításában. Volt, ahol teljesen szabad a jelölés és a szavazás:

„Hát nálunk úgy volt, hogy ilyen kis papírra fölírtuk a neveket, hogy mi kire szavazunk és akkor megnéztük, hogy ki az a kettő legjobb.”

„Papírra mindenki ráírja kit jelöl [...] és aztán a tanár vagy a diákokkal összesít.”

Másutt önjelöltek indultak a képviselőválasztásokon:

„Voltak gyerekek, akik jelentkeztek... Jelentkeztek tízen tegyük föl.”

Ezt az eljárást egyébként az internetes tanácsadó fórum is tanácsolja a diákoknak. Így olyan ember nem kaphat szavazatot, aki nem is vállalná a feladatot, illetve ez az eljárás közelebb esik ahhoz a formához, amely a felnőttek demokráciájában is működik.

Az alkoholfogyasztás a lányok minden korévében alacsonyabb mint a fiúké, kivéve a 16 éveseket, ahol a lányok 66, a fiúk 61 százaléka fogyaszt alkoholt. A lányok többet dohányoznak mint a fiúk, kivéve a 15 éveseket ahol egyenlő az arány a fiúk és a lányok között.

2000-ben az Európai Tanács nizzai ülésén elfogadták a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem közös célkitűzéseit. Minden tagállamban fontosnak tartják a társadalmi kirekesztődés megelőzését. Az ital vagy a kábítószer rabjai képtelenek magatartásukat kontrollálni, ami miatt a társadalom kirekesztettjei közé tartozhatnak.

Ennek érdekében fiataljainkat sokkal nagyobb gonddal és törődéssel kell körülvegyük, a társadalom minden szocializációs színterén.

Rémesné Köpeczi Bócz Edit

Az iskola demokráciája – a demokrácia iskolája Diákönkormányzatok működése hetedikesek szemével

Csákó Mihály vezetésével 2004 őszén egy kutatássorozat keretében a főváros hét iskolájában folytattunk csoportos interjút hetedikeseikkel hatalomról és engedelmeskedésről, konfliktusokról és megoldásokról. Nem kerülhettük el a diákönkormányzat témáját, bár korábbi vizsgálatokból tudtuk, hogy többnyire nem tulajdonítanak jelentőséget neki, és nem jut eszükbe kapcsolatba hozni a demokráciával.

A diákönkormányzatról a közoktatásügyi törvény 62–64. §-a rendelkezik, mely nem teszi kötelezővé a felállítását, a diákönkormányzat létrehozása a tanulók *joga*. A törvény nemcsak azt a jogot biztosítja, hogy a diákok maguk határozzák meg és szervezzék saját közösségi tevékenységüket, hanem iskolai érdekvédelmüket is lehetővé teszi a diákönkormányzat révén.

Ebben az írásban az interjúk során szerzett tapasztalatainkat összegezzük a céllal, hogy bemutassuk, milyen a törvény adta lehetőség a valóságban. Az idézeteket a hetedikesek válaszaiból válogattuk. Nem célunk messzemenő következtetéseket levonni, csupán felvázolni azt a horizontot, amely mentén érdemes lehet további kutatásokat folytatni.

Hogyan és ki kerül a diákönkormányzatba?

A diákönkormányzat képviseleti elv alapján jön létre, s ezt a diákok is elfogadják. A diákönkormányzatba való bekerülés formája általában demokratikus, legfontosabb eszköze a *szavazás*.

Az iskolák között különbség mutatkozik a szavazás lebonyolításában. Volt, ahol teljesen szabad a jelölés és a szavazás:

„Hát nálunk úgy volt, hogy ilyen kis papírra fölírtuk a neveket, hogy mi kire szavazunk és akkor megnéztük, hogy ki az a kettő legjobb.”

„Papírra mindenki ráírja kit jelöl [...] és aztán a tanár vagy a diákokkal összesít.”

Másutt önjelöltek indultak a képviselőválasztásokon:

„Voltak gyerekek, akik jelentkeztek... Jelentkeztek tízen tegyük föl.”

Ezt az eljárást egyébként az internetes tanácsadó fórum is tanácsolja a diákoknak. Így olyan ember nem kaphat szavazatot, aki nem is vállalná a feladatot, illetve ez az eljárás közelebb esik ahhoz a formához, amely a felnőttek demokráciájában is működik.

Ugyanakkor akad olyan iskola is, ahol a tanár jelöli ki a diákok képviselőit, a szavazás pedig csupán formalitás az eredmény igazolására:

„Tehát a tanárotok felvetette, hogy ki az, akit ő javasolna?

A: Végül is igen.

I: Először K.-t és A.-t javasolta. Akkor megkérdezte őket, hogy szeretnék-e [képviselők lenni]. A K: »En persze nem szeretném.« Őneki nem is szól semmit, jól van.

Az A. is mondta, az A. tiltakozott minden erejéből, hogy ő nem akar...

A: Nem minden erőmből, de azért...

I: Azért kimondtad, hogy nem.

A: ...hogy én nem szeretnék lenni. De A. néni ennek ellenére is engem választott.

I: És A-t megválasztották.

A: Sajnos.”

Úgy tűnik, hogy a jelölés antidemokratikus formája kedvezőtlenül hatott a választottnak a diákönkormányzati munkában való részvételére.

Mit csinál a DÖK?

Miután megválasztották a tagokat, a DÖK elkezdte a tulajdonképpeni munkát:

„Ott megvitatják, mi kellene az iskolának, vagy ha van valakinek óhaja vagy problémája, akkor azt megbeszéljük.”

Egyaránt megvitatnak közös ügyeket és egyénieket. A javaslatok jöhetnek „lentől”, azaz az a diákoktól, amelynek a törvény igyekezett utat nyitni:

„...Hát ilyenkor az osztály valamit javasol a tagoknak, akik aztán a gyűlésen elmondják az osztály igényét... De egyének is tehetnek javaslatot.”

De jöhetnek a javaslatok „fentről”, a tanárok részéről is:

„Hát a vezető, így elmondja a témát, és akkor hozzá kell szólni, meg lehet szavazni valamit, például ezt a csöngetési rendet. Tehát az ilyen iskolai rendezvényeknek a megszervezését, hogy melyik osztály mit vállal el.”

A működés persze nem mindig zökkenőmentes. Előfordul, hogy egy tanár már a javaslatok kialakításánál beleszól a diákok dolgába. A diákképviselők maguk is ellenezhetik bizonyos javaslatok előterjesztését.

„Múltkor is az osztályfőnöki óra arra ment el, hogy min változtatnánk a házrenden, az egyikre azt mondta a tanár, hogy nem, a másikra meg az mondta a DÖK tagja, hogy semmiképp, mert nem égeti magát ilyen dolgokkal...”

A diákok véleménye a diákönkormányzatról

A DÖK-ről alkotott vélemények igen különbözőek. Találunk köztük negatívát és pozitívát is. A negatív attitűd oka lehet, ha úgy érzik a diákok, hogy igazából nincs valódi joguk a döntéshozatalba való beleszóláshoz.

„Hát, igazából nem a diákönkormányzatisok alakíthatták ki [a házirendet], hanem a tanárok. Szóval azzal nem érték egyet [Értsd: »nem gondolom úgy« – A kérdező], hogy mi beleszólhatunk.”

Ha az önkormányzat létezik és működik is, akkor is előfordulhat, hogy határozatainak nincs ereje, következménye. A diákok úgy érzik, nem tudják érdemlegesen befolyásolni az őket érintő döntéseket, amelyekben a diákönkormányzatnak is meghatározó szerepet vállalhatna, melyre a közoktatási törvény ide vonatkozó rendelkezései lehetőséget biztosítanak.

„Szerintem egy hetedikes, nyolcadikos gyerek nem nagyon tud változtatni a felnőttek döntésein, tehát egy diák nem tud azon változtatni, ami benne van az iskola tanrendjében...”

„Hát hogy őszinte legyek nagyon a sulibulin kívül más változást nem észleltünk. Szóval így nagyon nem. Lehet, hogy van valami [...] biztos, hogy van, mert nem hülyeségből csinálták ezt, de a sulibulin kívül semmi különös nincs.”

„Szerintem ez azért, van, hogy az iskola hírnevét növelje, hogy itt ez is van...”

„Hát igen, a legtöbb suliban van, de ez szerintem egy ilyen álca...”

Az is előfordul, hogy egyesek kissé a tanári feladatok áthárításának, a tanulók illetéktelen megterhelésének érzik, hogy olyan munkákat kell szabadidejükben ellátniuk, amilyen például egy iskolai házirend módosításának megfogalmazása. Az ilyen tanulók természetesen nem vállalnak képviselői szerepet, még ha társaik (vagy éppen tanáraik) egyébként alkalmasnak tartanák is őket. A jog az ő szemükben jogtalan munkateherként jelenik meg. Valószínű, hogy ez a jelenség inkább a tanárok által nyíltan befolyásolt jelölések és/vagy választások esetén gyakori, mivel olyankor történhet vagy legalább tűnhet úgy, hogy a megbízás nem a társaktól, hanem a tanár(ok)tól jön.

Természetesen sok pozitív véleményt is hallottunk a diákönkormányzat szerepével, iskolán belüli helyzetével és munkájának hatékonyságával kapcsolatban.

„Hát végül is a diákönkormányzat az iskola érdekeit szolgálja, hogy mi legyen az iskolának a jó, hogy például a csöngetési rend, hogy a diákoknak mi lenne a jobb. Szerintem az iskolának jobbat akarnak.”

„...ha az osztályban van valami problémája, akkor nem kell mindig elmenni az igazgatóhoz és akkor megbeszélni vele...”

Kiderül, hogy eredményesebb a csoportkonszenzuson nyugvó közös álláspont közvetítése, mint csak az egyéni érdekek érvényesítése:

„hát ha oda menne a bizottság elnöke az egyik tanárral, aki ott segít, akkor őket inkább meghallgatja, meg hát azt inkább meghallgatja, amit az egész társaság elfogadott, mintha csak egy ember menne oda...”

Még ha nem is teljesül a törvény betűje, néhány esetben világosan úgy érzékelik a tanulók, hogy a diákönkormányzat nem mindenható ugyan, de olyan fórum, ahol lehetőség van saját témáik vagy megoldásaik felvetésére.

„Megváltoztatni nem változtathatjuk meg a házirendet, csak javaslatokat tehetünk.”

A diákönkormányzat működése beilleszkedik a már meglévő intézményes struktúrába, tükrözi a meglévő viszonyokat. A diákönkormányzatban a tanár-diák viszonyt dominánsan a pedagógiai gyakorlat határozza meg. Ez nagyon sok esetben nyomasztó a diákönkormányzatok működésére, vagyis mindaz a szabadság, amelyet a törvény biztosít a diákok számára, a gyakorlatban korlátozottan valósul meg.

Kutatási tanulságok

Ha azt akarnánk megvizsgálni, hogy mennyire járul hozzá a diákönkormányzatok működése a tanulók demokráciára neveléséhez, egy hipotetikus tipológiát vehetnénk alapul, a diákok aktivitását és a tanári beleszólást választva rendező elvnek.

Ez az egyszerű séma felhasználható konkrét diákönkormányzatok jellemzésére az érintett két kategória helybeli aktivitásának és a törvényi szabályozásnak az összevetésével. A továbbiakban azonban azt kell megvizsgálni, hogy a tényleges működés (szervezet, témák, akciók, érdekképviselet és a tanulók véleménye) igazolja-e a hipotetikus besorolást.

		Tanári beleszólás	
Az iskolai diákönkormányzatok működési típusai	Nincs	Nincs: Az iskola nem törődik a diákönkormányzattal	Van: Az iskola a törvény betűje és szelleme szerint jár el
	Van: szűk kisebbség (stréber)	Formális létezés	Demokratikus: oktató-nevelő jellegű
Diákaktivitás	Van: önálló képviselést tömegbázissal	Formális: magán- vagy csoportérdeket testesít meg	Formális: nincs igazi képviselet
		Demokratikus	Demokratikus: egyeztető
			Van: Az iskola törvényes jogain túl beavatkozik, szabályoz, dirigál
			Antidemokratikus: az iskolavezetés passzív „szíjártétele”
			Antidemokratikus: az iskolavezetés aktív „szíjártétele”
			Demokratikus: konfliktusos

Összegzés

Elmondható, hogy diákönkormányzatok működése iskolánként nagyon változatos képet mutat. A hetedikeseik körében szerzett benyomásaink alapján az tűnik valószínűbbnek, hogy az általános iskolák ma még messze vannak a demokráciára nevelés kívánatos szintjétől.

A diákönkormányzat működése meghatározó módon illeszkedik a már meglévő intézményes struktúrához, tükrözi a meglévő viszonyokat. A diákönkormányzatban a tanár-diák viszonyt dominánsan a pedagógiai gyakorlat határozza meg. Ez nagyon sok esetben rányomja bélyegét a diákönkormányzatok működésére, vagyis mindaz a szabadság, amely a törvényben biztosítva van a diákok számára, a gyakorlatban korlátozottan valósul meg.

Összegzésképpen felvázolunk néhány kérdést, melyek további kutatás tárgyát képezhetik:

- Az iskola mely attribútumai vannak hatással a diákönkormányzat működésére?
- Milyen a DÖK megítélése a tanárok szemszögéből?
- Hogy működik a vita és a döntéshozás az osztályban, valamint a DÖK üléseken?

A nevelés mint rendszeres és módszeres szocializáció szempontjából az iskolában megvalósuló demokrácia fontos szerepet játszik a későbbi állampolgári szerepre való felkészülésben. Ezért a diákönkormányzatok működése nagy befolyást gyakorolhat a jövő nemzedék politikai viselkedésére.

Csípő Ildikó & Daróci Renáta & Kun Eszter & Laktos Gábor & Vircsák Enikő

Tanulási szokások, stílusok, módszerek, terek a kaposvári egyetemen

A kutatás célja „hallgató-barát” tanulási környezet kialakítása az egyetemen. A kutatás az egyetemünkön három éve tartó sorozat folytatása, melyben a teljes hallgatói környezetet vizsgáljuk. Az első kutatás, a végzettjeink várható munkaerőpiaca fogadására, a második a szakmai motivációikra és attitűdjeire vonatkozott.

		Tanári beleszólás	
Az iskolai diákönkormányzatok működési típusai	Nincs	Nincs: Az iskola nem törődik a diákönkormányzattal	Van: Az iskola a törvény betűje és szelleme szerint jár el
	Van	Formális létezés	Demokratikus: oktató-nevelő jellegű
Diákaktivitás	Nincs	Formális létezés	Antidemokratikus: az iskolavezetés passzív „szíjártétele”
	Van: szűk kisebbség (stréber)	Formális: magán- vagy csoportérdeket testesít meg	Formális: nincs igazi képviselő
	Van: önálló képviselőt tömegbázissal	Demokratikus	Demokratikus: egyeztető
			Antidemokratikus: az iskolavezetés aktív „szíjártétele”
			Demokratikus: konfliktusos

Összegzés

Elmondható, hogy diákönkormányzatok működése iskolánként nagyon változatos képet mutat. A hetedikeseik körében szerzett benyomásaink alapján az tűnik valószínűbbnek, hogy az általános iskolák ma még messze vannak a demokráciára nevelés kívánatos szintjétől.

A diákönkormányzat működése meghatározó módon illeszkedik a már meglévő intézményes struktúrához, tükrözi a meglévő viszonyokat. A diákönkormányzatban a tanár-diák viszonyt dominánsan a pedagógiai gyakorlat határozza meg. Ez nagyon sok esetben rányomja bélyegét a diákönkormányzatok működésére, vagyis mindaz a szabadság, amely a törvényben biztosítva van a diákok számára, a gyakorlatban korlátozottan valósul meg.

Összegzésképpen felvázolunk néhány kérdést, melyek további kutatás tárgyát képezhetik:

- Az iskola mely attribútumai vannak hatással a diákönkormányzat működésére?
- Milyen a DÖK megítélése a tanárok szemszögéből?
- Hogy működik a vita és a döntéshozás az osztályban, valamint a DÖK üléseken?

A nevelés mint rendszeres és módszeres szocializáció szempontjából az iskolában megvalósuló demokrácia fontos szerepet játszik a későbbi állampolgári szerepre való felkészülésben. Ezért a diákönkormányzatok működése nagy befolyást gyakorolhat a jövő nemzedék politikai viselkedésére.

Csipő Ildikó & Daróci Renáta & Kun Eszter & Laktos Gábor & Vircsák Enikő

Tanulási szokások, stílusok, módszerek, terek a kaposvári egyetemen

A kutatás célja „hallgató-barát” tanulási környezet kialakítása az egyetemen. A kutatás az egyetemünkön három éve tartó sorozat folytatása, melyben a teljes hallgatói környezetet vizsgáljuk. Az első kutatás, a végzettjeink várható munkaerőpiaca fogadására, a második a szakmai motivációikra és attitűdjeire vonatkozott.

A kutatás *módszere* a megfigyelés, kérdőíves felmérés és interjú volt. Az elemszám 375 (a hallgatók 10 százaléka, közülük 224 leány, 151 fiú), és a három karra terjedt ki (Állattudományi Kar – ÁTK, Gazdaságtudományi Kar – GTK, Pedagógiai Főiskolai Kar – PFK).

A kutatást az alábbi gyakorlati tapasztalatokra alapoztam. Főleg az Állattudományi Karon jellemző alacsony felvételi ponthatár (72 pont) jelentős negatív hatással van a felsőoktatásra jellemző tanulás első szakaszára. Általánosan jellemző minden karra, hogy a hallgatók zöme, nem tudja idejét beosztani, idejük közel egynegyed része üresjárat. A szorgalmi időszakban a tanulásra fordított idő messze alatta marad a szükségesnek. A tanulási stílusban a vizualitás, a hagyományos tanulás a döntő (az egyetemi jegyzetből, könyvből való tanulás), visszaszorult a saját jegyzetkészítés, alig jellemző a könyvtár és az internet használata. Végezetül tapasztaltuk, hogy a tanulókat körülvevő tanulási környezet nagyon alacsony szintű, alig vannak intim tanulási terek, a tanulás közvetlen segítő szolgáltatások szintje alacsony.

Az alábbiakban a kutatásnak csak néhány összefüggését emelem ki.

A hallgatói időmérleg

Az adatfelvételt az év elején végeztük egy évfolyamon az állattudományi karon.

	Tanulás	Alvás	Étkezés	Higiéné	Ügyintézés ^a	Csevegés ^b	Holtidő ^c	Szórakozás ^d
Szorgalmi időszak	6 ó	8 ó 33'	55'	45'	1630'	2 ó	2620'	2 ó
Vizsgaidőszak	14 ó	6 ó	30'	45'	30'	30'	20'	0

^a Ügyintézés, szervezés, várakozás. ^b Csevegés, telefonálás. ^c Holtidő (nem tudják mire ment el, bambulás, pihengetés, járkálás stb.) ^d Szórakozás (hallgatói klub, bulik, TV, film, szórakozó helyek, sport-mecs-csek, lovaglás).

A legtöbb hallgató állandó időhiányra panaszkodik, a mérés szerint ugyanakkor napi 2,5 óra „holtidővel”, ügyintézés (szervezetlen rohangálás és várakozás), csevegő idő, passzív idő (ágyon heverés, alvás stb.) és hét közbeni szórakozásra fordított idővel rendelkeznek. A tanulási időt szorgalmi időszakban az előadás, szeminárium, dolgozatírás, gyakorlat tölti ki. Összefoglalva, a legtöbb tanuló nem tudja idejét beosztani (nem tanulta meg) a középiskola kötött időbeosztásából szabadulva az egyetemen a szorgalmi időszakban okosan felhasználni az időt. Az utolsó perces felkelés, előadásra odaérés (sokszor pár perces késés), ügyek azonnali intézése, halogatása, a számonkérésekre, feladatokra az „utolsó perces” készülés állandó rohanást és igen nagy holtidőket eredményez.

Az időzavar, az időbeosztás hiánya megmutatkozik a heti időmérlegen: a kedd és a csütörtök a tanulásra fordított napok.

Az időgazdálkodás problémáira utaló: állandó késés, állandó rohanás, az utolsó percekben (vagy azután) elvégezett feladatok, a nagy számú halasztás, a sok holt idő oka lehet a középiskola feszes időbeosztásból való kiszakadás után az egyetem – főleg az első félévben – nem követeli meg a tervezett és szervezet időgazdálkodást. Mivel a tanári kontroll nem feszes, így ez a tanulási szokás (magatartás) rögzül. Ezért azt gondolom az idővel gazdálkodásra – a tanári követelménytámasztással – lehet rászoktatni a hallgatókat. Még ha ez felveti azt a kérdést, hogy hallgatóink felnőttek, felelősek a döntésükért, ez nem középiskola, hallgatói (diák) jogok stb. Mert egyrészt – főleg az első években – többen a késő serdülő állapotban, valamint szociológiai státusokat tekintve nem önálló állapotban lévőkről van szó.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
Szorgalmi időszak	17	21	25	14	5	0	0
Vizsgaidőszak	50	60	vizsganap	30	50	30	25

A tanulási stílus

A hallgatók döntő hányada (53 százalék) a vizuális tanulási stílust (vizuális tanulás) részesíti előnyben, a tipológia szerint vizuális típust képviselnek. Sokkal inkább a társas tanulást mint az egyéni részesítik előnyben. A gondolkodás szerint főleg reflektív típusba sorolhatók. Nagyon elgondolkodtató, hogy a már egyetemre járók 8 százalék nem tudja milyen típusú tanulást folytat (tanulok, ahogy tudok, amikor tudok).

A hallgatók számítógéphez (hálózathoz) hozzáférése siralmas, igaz, van 5–6 számítógépes terem, van internetes szoba és internet kávézó a kollégiumban, de ezek használata napközben az oktatás miatt, este a felügyelet hiánya miatt lehetetlen. Az egész egyetemen nem alakult ki a felsőoktatásra jellemző informatikai kultúra. A könyvtár-használat oktatói igény, a könyvtári állomány mennyisége és minősége, olvasótermi kapacitása, elektronikus katalógusa kevésbé szolgálja a hallgatói igényeket

A tanulás helyszíne

Az egyetemen a tanulásra szolgáló hallgatói terek száma és színvonala döntően befolyásolja a tanulás lehetőségeit, áttételesen eredményességét. Az egyéni tanulás intim terei (pl. a könyvtári olvasó, a kollégiumi szoba vagy az otthoni szoba) alkalmas a tanulásra, a közösségi terek inkább csak az alkalmi (dolgozat, vizsga előtti) tanulásra alkalmasak, de e célra is be kell rendezni, bútorozni. A tantermek napközben foglaltak, este és hétvégén elvileg „kulcskérdés” az egész, de ennek nincs szabályozott rendje.

A jelentős számú (40 százalék) kollégista válaszai szerint is az otthoni tanulás emelkedik ki. A kutatás során vizsgáltuk – egy szemináriumi terem térszerkezetén keresztül –, hol helyezkednek el a hallgatók, és egy tanóra során hol helyezkedik el az oktató (milyen teret használ a termen belül). A hallgatók a katedrától biztos távolságra lévő tereket, majd a kitüntetett tereket (ajtó, ablak közelsége) töltik fel, rokonszenv-ellenszenv választási alapon ülnek egymás mellé. Kevésbé játszik szerepet a láthatóság (tábla, vetítő felület), a hallhatóság.

A tanár néhány hallgatóval szemkontaktust tart. A kísérlet bizonyította, hogy a jelenlétre legtöbbször a hátsó helyen ülők esetében lenne szükség. A szeminárium módszerének változása, a vita előtérbe helyezése, nem azonnal, de átrendezheti a teret. A tereknek, a tanár térszabályt alkalmazó oktatásának, a hallgatók egészségügyi és pszichikai, szociális kapcsolatai figyelembevétele javíthatja a tanulási teljesítményt.

A tanulási testhelyzet

Ennek szerepe látszólag nem nagy, de jellemző: kiemelkedik a mozgásos tanulás. A tradicionális „íróasztalnál tanulok” szokás megváltozott. Ágyon fekvő tanulok, úgy nézem a TV-t, esetleg úgy olvasok, vagy úgy mobilozok, ott nassolok. Az ágy a 20. század végén, a 21. század elején kitüntetett szerepet nyert a tanulásban (de viselkedésben, magatartásban is).

A tanulási motiválatlanság okai

A vonatkozó kérdések negatív, „miért nem” típusú kérdések – a sugalmazó, felmentő jellegük miatt – csak bizonyos fenntartásokkal kezelhetők. Meglepően magas arányban „találták meg” a sikertelenségük okait a hallgatók a feltett kérdésekben. A legmotiválatlanabban az agrár mérnöktanár-hallgatók. A pályát (az agrártudományt, a tantárgyakat) a leginkább a négy agrárszak utasítja el. Ugyanők kiugróan magas értékkel válaszolták, hogy „utálom a tanárt”. Kiugróan magas értéket kapott „az óra hosszú és unalmas” válasz is.

A „hallgatóbarát” tanulási környezet megteremtése az egyetemen – javaslatok

Összegezőként az alábbi megállapításokat teszem.

- Hallgatói és tanulási szempontból át kell alakítani az egyetem tereit és szolgáltatásait.
- Meg kell változtatni a szorgalmi időszak óraterveit. Át kell tekinteni az egész gyakorlati képzést (arányát és módszereit is), hallgatói (demonstrátori) és tanári kutató és oktató teameket kellene alakítani.
- A hallgatói jegyzet-, ösztöndíj-támogatások elmaradnak a tankönyvek, tansegédletek áraitól. Az egyetemi könyvtár is csak korlátozottan tudja ezt megoldani. Nagyon rövid idő alatt e-learning-esíteni (ha ez nem lehetséges akkor csak digitalizálni) kellene az alapvető tananyagokat.
- Az első szemeszter kezdetén, az önismereti tréning után, két hetes propedeutika kurzust kellene tartani minden hallgatónak, ahol megtanulná a felsőoktatásra jellemző tanulás módszereket (könyvtár, internet használat, irodalmazás, jegyzetelés, önálló tananyag-feldolgozás, kommunikáció, felkészülési stratégia, kutatások, jogok, kötelezettségek, szabályzók, lehetőségek stb.).
- Tanári továbbképzést, kellene szervezni a korszerű oktatási módszerekről, eszközökről, stratégiákról, a szorgalmi és vizsgaidőszak tanítási-tanulási ritmusáról, követelményeiről.
- További kutatásokat kell folytatni – most már kísérletes formában – a tanulási stílusokról, módszerekről és szokásokról.

Martinkó József

SZEMLE

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ A 21. SZÁZADBAN: KRITIKAI MEGKÖZELÍTÉSEK

Magyarországon a rendszerváltás óta többen, többféle szempontból is foglalkoztak a politikai szocializáció, a politikai kultúra témáival.¹ Az empirikus kutatások kérdésfeltevései általában az 1990-es években felnövő nemzedék politikával kapcsolatos tudását, a demokratikus értékekhez való viszonyát, illetve azt kutatták, hogy mely médiumok milyen formában járulnak hozzá ezeknek a tudásoknak, vagy éppen a tudás hiányának a kialakulásához. Nyilvánvaló, hogy egy olyan jelentős esemény, mint a rendszerváltás, ösztönzően hatott az ilyen jellegű kutatásokra, hiszen nemcsak a szocializáló közeg változott meg alapvetően, hanem a szocializálandó értékek is. A politikai szocializáció témája érthetően a nagyobb politikai, társadalmi változások idején a legérdekesebb téma a kutatók számára.

Hogy a 20. század végének átalakulásai mennyire tűnnek majd kiugróan nagy változásoknak az utókor számára is, arról jelenleg megoszlanak a vélemények. A politikai szocializációt kutató szociológusok, politológusok, oktatáskutatók egy része mindenesetre úgy látja, hogy ezek jelentős folyamatok. Erről tanúskodik például egy 2001-ben Németországban tartott konferencia címe is: „Politikai szocializáció, részvétel és oktatás. Korszakváltás – demokratizálódási folyamatok” (*Political Socialization, Participation, and Education. Change of Epoch-Processes of Democratization*). Nagyjából ennek a konferenciának az anyaga jelent meg a Peter Lang kiadónál a „Munka – Technológia – Szervezet – Társadalom” sorozat részeként. A kötetben található 17 tanulmány szerzői, bár sok különböző területet vizsgálnak, lényegében arra a kérdésre keresik a választ, hogyan lehet-

séges fenntartani, vagy egyes, a jelent teljesen pesszimistán látó szerzők szerint, megindítani a demokratikus értékrendszer fejlődését? Milyen módjai vannak a demokratikus részvétel erősítésének az élet legkülönbözőbb területein? Milyen irányt vesznek a társadalmi és politikai rendszerek a harmadik évezredben? Mi a kapcsolat oktatás, munka, politika és demokrácia között? Egy kicsit leszűkítve a kérdést: mi a kapcsolat az oktatáspolitikai és a társadalmi kapcsolatok újra- (vagy újjá)termelődése között? Milyen szerepe lehet a kritikai oktatásméleteknek, különös tekintettel a részvételre vonatkozó meglátásoknak a demokratikus gyakorlatok minél teljesebb és optimális megvalósulásában?

A kötet a bevezető részen kívül három nagyobb egységre tagolódik. A munka és a jóléti intézkedések világát érintő kérdésekkel foglalkozik az első rész, oktatással kapcsolatos írásokat tartalmaz a második rész, a harmadik részben pedig a lehetséges követendő politikák és forgatókönyvek kapnak helyet.

A válogatásmód máris tükrözi a szerzőknek és a szerkesztőknek azt a szemléletét, hogy a politikai szocializáció nem pusztán a gyerekkorra, az iskolai évekre korlátozódik. Az iskola csak egyike azon intézményeknek, amelyeknek alapvető jelentőségük van a demokratikus gyakorlatok, illetve az ezekre való hajlandóság kialakításában. A munka világa, a munkahely azonban szintén fontos intézmények: jó érzékkel foglalkozik ezzel a tanulmánykötet, hiszen, ha „nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk”, akkor érdemes megfigyelni, hogy az iskolában ideális esetben megjelenített demokratikus értékrendek hogyan jelennek meg az „életben” – azaz például a munkahelyen.

A kötetben található tanulmányok hangsúlyozottan nem értéksemleges beállítódásúak. A kri-

¹ Lásd pl.: Szabó Ildikó & Örkény Antal (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Könyvek; Szabó Ildikó (2000) *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

tikai megközelítés általános. Több esetben igen erősen elkötelezett írások ezek; mindez nem von le az értékükből, sőt, az olvasóban felmerül a kérdés, hogy van-e értelme politikai szocializációval foglalkozni politikai jellegű elkötelezettség, normatív célok nélkül?

Ez a normativitás végigvonul a könyvön: A kötetben megtalálható tanulmányok némelyike nem is annyira tudományos írás, mint inkább ironikusan felvázolt helyzetkép, politikai kiáltvány. Ilyen például az első, tehát a munka világával foglalkozó részben található, György Széll által dráma-szinopszis formában előadott írás (*Workplace, Democracy and Alienation – a Modern Drama until now in three Acts with a Prologue*) arról a folyamatról, amelynek szereplői a Tőke, a Munka, a Szakszervezetek, az Egyének és az Állam, és amelynek során egyre kilátástalanabb mértékűvé válik az elidegenedés. A szerző szórakoztatón, bár nem túl mélyen elemezve villantja fel nemcsak a különböző, jelenünk szerves részeivé váló munkaszerveződési formáknak (különös tekintettel a távmunkákra, a „vállalati identitásra”) az elidegenedéshez való viszonyát, hanem az élet, és tulajdonképpen a politika depolitizálódását is. Olyan világban élünk, amelyet a hatalmon lévők egyre inkább egy hatalmas vidámparkká igyekeznek tenni, ahol az „alávetettek”-ben fel sem merül, hogy részt vehetnének sorsuk irányításában, hogy megkérdőjelezhetnék a világot. A szerző szerint az elidegenedést nem győztük le, hanem még attól is kezdünk idegenkedni, hogy egyáltalán foglalkozzunk vele.

Az elidegenedés problematikája, teljesen érthetően, gyakran visszatérő témája a könyvnek. Milyen lehetőségek létezhetnek ennek a jelenségnek a csökkentésére? Ez természetesen, már csak azért is, mert a szerzők hangsúlyozzák a terminológia marxi kötődését, erőteljesen előkerül a munka világával foglalkozó empirikus írásokban is. Volkmar Kreissig például azzal foglalkozik (*Participation in the Organization of Production – Democratizing the Work Process?*) saját vizsgálata kapcsán, vajon hogyan lehetséges demokratizálni a munkafolyamatokat, miképpen lehetséges az, hogy a dolgozók részt vegyenek saját munkájuk irányításában, és ekképpen hogyan előzhető meg a teljes elidegenedés.

Az oktatással kapcsolatos írások közül Kreissig tanulmányához hasonlóan empirikus adatfelvé-

telek ismertetésére épül Russel Farnen cikke (*Political Socialization, Culture, and Education in 21st Century USA and Canada: State of the Art in North America*), amelyben az állampolgári ismeretek (civic education) oktatása áll középpontban. Az Amerikai Egyesült Államokban ennek a tantárgynak az oktatása mögött az az elképzelés húzódik meg, hogy minél több politikai ismeret átadásával lehetséges a leghatékonyabban „jó” (aktív, tudatos stb.) állampolgárokat nevelni. A cikk szerzője azonban arra figyelmeztet, hogy valójában ez a megközelítés kicsit leegyszerűsíti a valóságot. Érvelésében egy felmérésre hivatkozik, amelynek eredményei arról tanúskodnak, hogy a megfelelő mennyiségű állampolgári ismerettel rendelkezők nemcsak magasabb iskolai végzettségűek, hanem magasabb jövedelműek is – jogosan teszi fel tehát a kérdést, hogy lehet az, hogy a témával foglalkozók, miközben a politikai kultúra erősítése érdekében általában sürgetik az oktatás kiterjesztését, szinte soha nem vizsgálják a jövedelmi hatások befolyásolásának lehetőségét. Túl leegyszerűsítő lenne pusztán azt állítani, hogy az iskolai végzettségek növelésével elérhető lenne a nagyobb és öntudatosabb részvétel a politikai életben.

A nagyobb fokú iskolázottság önmagában amúgy sem feltétlenül eredményezi, hogy az emberek a tekintélyelvűséget elvető, aktív demokraták lesznek, hiszen bármily közhelyes legyen is, de igaz: nem mindegy, hogy mi a tartalma az iskolai tananyagoknak, amelyet az iskolázottak elsajátítanak. A szerző és társai 44 országra kiterjedő felmérésének eredményei szerint csak a demokratikus és fejlett országokban tölti be az oktatás ezt a demokratizáló szerepet. Igen erőteljes hatása van annak, hogy az oktatáspolitikában (és az oktatási gyakorlatban) megjelennek-e, és ha igen, milyen hangsúllyal, olyan fogalmak, hívószavak, mint a multikulturalizmus vagy a globalizáció. Hiszen igaz, hogy az oktatás egyike azoknak a rendszereknek, amelyek keresztlől zajlik a politikai szocializáció, amelyen keresztül az emberek megismerik a hagyományokat, értékeket, intézményeket; ugyanakkor, hangsúlyozza a szerző, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy interaktív, kétoldalú folyamatról van szó: az oktatás formája, tartalma, minősége nemcsak megismertet a politikai kultúrával, de hatással is lehet rá. A kutatás egyik legfontosabbnak tűnő megállapítása szerint pél-

dául azoknak az iskoláknak a diákjai bizonyultak a legtöbb és legfontosabb politikai tudással rendelkezőnek, ahol demokratikus gyakorlatok valósulnak meg a hétköznapokban. A szerző a kritikai oktatásméletek számbavételével igyekszik figyelemfelhívást ébresztetni éppen egy ide kapcsolódó veszélyre, mégpedig arra, hogy Amerikában, legalábbis számos kritikai gondolkodó szerint, az iskola világa nem alkalmas a demokratikus értékrendszer átadására. Állításuk szerint az amerikai iskola politikai célja nem a részvétel és az aktivitás elősegítése, hanem a politikai passzivitás és konformitás békés átörökítése. Az iskolák engedelmességet és patriotizmust tanítanak, nem pedig kritikai gondolkodást és demokratikus értékeket. Sőt, ezek a szerzők azt is állítják, hogy az amerikai történelmi, állampolgári ismeretek oktatásának tananyagai az iskolákban inkább valamiféle állampolgári tudatlansághoz, politikai érdektelenséghez járulnak hozzá, mégpedig azért, mert unalmas, redundáns és nem gyakorlatias az oktatás módszere és tartalma.

Az állításokkal, amelyek az elmúlt egy-két évtized amerikai kritikai oktatásszociológiájában amúgy is gyakran feltűnnek, nem nehéz egyetérteni. Ugyanakkor a cikkből kimaradt az ismertetése azoknak a kutatásoknak, amelyek ezeket az eredményeket alátámasztják – tankönyvelemzések, iskolai megfigyelések eredményei sorakozhatnának itt. Az aggodalmak azonban megalapozottnak tűnnek. Egy 90 000 diákra kiterjedt 1999-es nemzetközi felmérés adatairól beszámolva a szerző azt állítja, hogy a passzivitás világjelenség: általában elmondható, hogy a fiatalok úgy gondolják, a jó állampolgárság egyenlő azzal, hogy szavazni kell a választásokkor, de például nem foglalja magában sem az aktív pártpolitikai részvételt (mint például a párttagság), sem a nyilvánosság olyan elemeit, mint például az olvasói levelek írását. A felmérés arról tanúsodik, hogy a fiatalok, miközben terveik között szerepel, hogy a civil szférában részt vállaljanak (önkénteskedjenek, környezetvédelemmel foglalkozzanak stb.), addig a szűken vett politikai jellegű tevékenységekre ellenérzésekkel tekintenek. A politikai tevékenység újradefiniálása zajlik, állítja a szerző: kizárólag a voluntarizmus, a közösségben való ténykedés, jótékonykodás számít a politikai cselekvés színterének. Bár

a szerző nem hangsúlyozza, azért ehhez hozzá kell tennünk, nem ez önmagában az igazi probléma: a mai magyar társadalomban például egyértelműen pozitív jelenség lenne, ha a közösségi szolidaritás ilyen mértékben megjelenne a fiatalok értékrendjében. A gond inkább a szigorúan vett politikai étellel kapcsolatos gyanakvás, a szinte teljes elidegenedés, hiszen ez nyilvánvalóan meggátolja az egyéneket abban, hogy saját sorsuk alakulását ők maguk vegyék a kezükbe. A hagyományos értelemben vett politikától való eltávolodást felerősíti a média által festett negatív kép, a demokratikus részvételről megnyilvánuló elitista nézetek. Farnen cikke, többek között, az amerikai nyilvánosság szerkezetét, az iskolai tanterveket okolja a nem demokratikus, elidegenedettséget sugalló értékek előretöréséért.

A kötetből nem maradhattak ki olyan írások sem, amelyek a 21. század politikai életének lehetséges alakulásait a nemzeti kontextuson túl lépve elemzik. Douglas Kellner a globalizáció ellentmondásos jelenségére adható válaszokkal foglalkozik (*Globalization, September 11, and the Restructuring of Education*). Bármit gondoljunk is a globalizáció, a kapitalizmus és a demokrácia kapcsolatáról, magát a jelenséget – Kellner szerint – el kell fogadnunk. Az egyre újabb és újabb technológiák a jövő domináns erői, így hiábavalónak tartja az ezek ellen való küzdelmet. Szerinte az oktatással foglalkozó kritikai gondolkodók feladata az, hogy a „felülről történő globalizáció” formáival szembeni ellenállás formáit megtalálják, és hogy képessé tegyék az egyéneket a globalizált világ megértésére és az ebben való cselekvésre. Az internet példáján illusztrálja az új technológiák ellentmondásos voltát – ezek a jelenségek nem skatulyázhatók be egyértelműen a demokráciát, a nyilvánosságot, a részvételt erősítő vagy gyengítő kategóriákba, éppen ezért az oktatáskutatók feladata megtalálni, hogy ezeknek a technikáknak melyek azok a tulajdonságai, amelyek képessé tehetik őket arra, hogy a progresszív oktatás formái és a demokratizálódás szolgálatába állítsák őket. Sajnálatosnak és egyenesen felelőtlennek tartja azt a jelenséget, hogy a legtöbb kritikai gondolkodó technika-ellenes.² Elég, ha csak a kötetben szereplő György Széll írásának egyes

2 A technika kritikusai között az egyik legfontosabb idevágó elméletet Neil Postman fejti ki, lásd pl.: Postman, N. (1993) *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York, Vintage Books.

elemekre gondolunk itt, aki a számítógépes rendszereknek a munka világában betöltött elidegenítő szerepére utal. Kellner szerint azonban az új technológiák nem feltétlenül gonosz erők, amelyek ellen küzdeni kell. Kifejezetten hozzájárulhatnak például a hegemonia jelenségeinek ellensúlyozásához, hiszen ezek a rendszerek egy sor újításnak köszönhetően egyre inkább decentralizálttá, ezáltal az egyének által jobban irányíthatóvá, átláthatóvá válhatnak. Ez nemcsak az intézményes oktatás világában vezethet kézzelfogható eredményekhez, de a tudás-átadást is forradalmasítja, hiszen az internet máris több embernek, több információt és tudást juttat el, mint bármelyik korábbi intézmény a világtörténelemben. Éppen ezért a progresszív oktatáspolitikai célja nem lehet más, mint az új technológiákhoz való hozzáférés biztosítása mindenki számára, a digitális szakadék betemetése. Kellner szerint a pedagógiának éppoly radikálisnak kell lennie, mint amilyen radikálisak a jelenleg zajló technológiai átalakulások. Az iskola nem hagyhatja figyelmen kívül az újfajta technológiákat; nemcsak írni-olvasni kell megtanítani a gyerekeket, hanem a különböző új médiumokat használni is. Mint minden újítás esetében, a jelenlegi új technológiákra is igaz az, hogy a privilegizált csoportok tagjai könnyedebben férhetnek hozzájuk; éppen ezért az oktatási rendszer egyik nagy kihívása, hogy általános hozzáférést teremtsen, és kialakítsa a szükséges kompetenciákat, ellenkező esetben a meglévő társadalmi egyenlőtlenségek rohamosan tovább nőhetnek. Kellner tehát, ellentétben a kritikai baloldal sok más gondolkodójával, egyáltalán nem technofób, és arra figyelmeztet, hogy egy-egy új technológia megjelenése mindig is hasonlóan nagy indulatokat váltott ki mind az elemzők, mind általában az emberek körében, mintha az emberek ilyenkor összes fantáziájukat, félelmüket, reményüket és álmaikat belevetítenék az új jelenségbe. A politológusoknak, oktatással foglalkozóknak azonban nem ez a feladatuk, hanem az, hogy feltérképezzék az új technológiáknak azokat a tulajdonságait, amelyek ösztönözhetik a demokratikus részvétel különböző formáit, hiszen az e-mail, az internetes fórumok használata mind egyfajta „alulról építkező globalizációt” erősíthet, szemben a Kellner által is veszélyesnek tartott „felülről jövő globalizációval”.

Bár nem használja a kifejezést, de a felülről jövő globalizációt támadja a radikális baloldali kritikus, Peter McLaren is a kötetben található cikkében (*Critical Pedagogy in the Shadow of Terror: A Marxist Educator's Reflections from Ground Zero*), amely a legradikálisabb, de ugyanakkor a legkoherensebb elméletet és következtetéseket tartalmazza a kötetben. Egy olyan világban élünk, amelynek az értelmezése és az irányítása a „szakértőkre” van bízva, állítja. Mindezt a politikai diskurzus és a média számlájára írja. Úgy értékeli, hogy Amerikában a helyzet 2001. szeptember 11. óta tovább romlott: nemcsak a demokratikus részvétel mint pozitív érték megjelenésének esélyei csökkentek, hanem a reflexív, kritikai gondolkodás akár kockázatosabb is válhat a jelenlegi amerikai társadalomban, ahol könnyen hazafiatlannak, Amerikai-ellenesnek bélyegződhetnek az efféle gondolatok. Csakúgy, mint Kellner, McLaren is a kapitalizmus és a demokrácia kapcsolatát boncolgatja. Az amerikai iskola, írja, az egyik legbiztosabb bástyája a jelenlegi neoliberális berendezkedés legitimitásának, mivel azt tanítja, hogy a kapitalizmus egyenlő a demokráciával; ha a kapitalizmus gyengül, a demokrácia bukásra van ítélve. Azaz, a szocializáció egyik legfőbb mondanivalója, hogy a piaci alapon működő világot kell támogatni; a piaci alapon működő egészségügyet, iskolarendszert stb.; az egalitáriánus közoktatás modellje ekképpen naivnak és utópisztikusnak tűnik. A neoliberalizmus érvrendszeréből az következik, hogy az állam kivonul a jóléti szektorból, helyét magánkezdeményezéseknek adja át. Ezáltal azonban ahhoz is hozzájárul, hogy az iskolai oktatás legfőbb céljává az váljon, hogy minél jobban kielégítse a gazdaság szükségleteit, mintha az oktatási rendszer valójában csupán a gazdaság egyik alrendszere lenne. McLaren marxista felfogása szerint a kapitalista társadalmakban a „humánerőforrás” fejlesztése éppen azért állhat annyira központi szerepben, mert a kapitalista világban az oktatási rendszer feladata a munkaerő fejlesztése, egyre nagyobb értékűt előállítását az egyre jobban képzett munkaerő által. A neoliberális korszak iskolája tehát hozzájárul ahhoz, hogy az emberek adaptálódjanak a globális kapitalizmus rendszeréhez; a McLaren nevével is fémjelzett „kritikai pedagógia” irányzata viszont éppen arra törekszik, hogy a diákokat „kritikailag adaptálhatatlanná”

tegye ehhez a rendszerhez, és az iskolát a megértés, a reflexivitás helyszínévé változtassa: egy olyan intézménnyé, amely segít a mindennapi élet eseményeit megérteni, nagyobb geopolitikai kontextusba helyezni.

Egy kifejezetten érdekesen válogatott tanulmánykötetet tarthat a kezében az olvasó. Külön dicséretes a szerkesztőknek azon igyekezete, hogy interdiszciplinárisra tegyék a kötetet. Így a különböző témákkal foglalkozó szociológusok, politológusok, oktatáskutatók írásai egymást sokszor kiegészítik, egymásra rímelnek. Különösen példamutató a magyar olvasó számára az az általános szemlélet, amely végigvonul a kötetben: a szerzők az oktatás világát, az iskolát mint intézményt nem „öncélúan”, hanem szélesebb kontextusba helyezve vizsgálják. Már csak ennek a mentalitásnak a megnyilvánulása miatt is érdemes kézbe venni a kötetet. Mindez azt a hitet kell, hogy megerősítse az olvasóban, hogy a különböző iskolai jelenségekre irányuló vizsgálatok eredményei, az iskolák működése, a pedagógiai módszerek megfigyelése során szerzett tapasztalatok önmagukban nem elégíthetik ki a kutatót; mindezek igazi jelentősége akkor mutatkozhat meg, ha valamilyen társadalmilag releváns jelenséggel kapcsolatban vizsgáljuk őket – jelen esetben a politikai szocializáció, a politikai kultúra alakulásával kapcsolatban.

(*Sünker, H.; Farnen, R.; Széll, Gy. [eds]: Political Socialisation, Participation and Education. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003.*)

Berényi Eszter

KÉZIKÖNYV SZABADSÁGHARCOSOKNAK

Gene Sharp számos egyetem oktatójaként és az Albert Einstein Intézet munkatársaként már évtizedek óta vizsgálja az erőszakmentes konfliktuskezelés és a diktatúrák lerombolásának lehetőségeit. Munkáit számos nyelvre lefordították, közöttük az elmúlt évek legnagyobb diktatúraellenes konfliktusaiban részt vevő népek nyelveire is. Műve az A. Einstein Intézet gondozásában jelent meg. Az Intézet küldetése az erőszakmentes konfliktuskezelés elméletének és gyakorla-

tának terjesztése világszerte, kutatásokkal, az eredmények közkinccsé tételével és a konfliktusban élő csoportokkal való kapcsolattartással. A könyv ennek megfelelően, miközben elméleti alapossággal járja körül a témát, kifejezetten gyakorlati tanácsokkal kíván szolgálni az elnyomottak számára az erőszakmentes cselekvésről, arról, hogy hogyan lehet megelőzni a diktatúrák kialakulását, illetve lerombolni azokat.

A szerző nagyon határozottan kijelöli előfeltelezett értékeit. A diktatúrákat egynek tekinti a halállal és a destrukcióval. Ezzel együtt a szerző határozott véleményre jut a diktatúrák, ha komoly munka és áldozatok árán is, de bizony megelőzhetőek illetve megdönthetőek a bennük élő életének feláldozása nélkül is. A mű voltaképpen témája az, hogy a legkevesebb élet feláldozása és szenvedés mellett mi a leghatékonyabb módja a diktatúrák lerombolásának.

A könyv tehát a terepen is használható; „egyszerű” olvasóin túl felelős, az erőszakot elutasító, népüket diktatúrából demokráciába vezetni kívánó szabadságharcosokat lát el a gyakorlatban már hasznosnak, illetve az átlagosnál hasznosabbnak bizonyult eszközökkel és tanácsokkal, amelyek segítségével hatékonyan lehet elősegíteni a diktatúra bukását, a demokrácia kiépülését és ugyanakkor megakadályozni, hogy a diktatúra helyébe új diktatúra épülhessen ki. Jellemző, hogy a magyar nyelvben igazából szó sincsen azokra az emberekre, akiket a mű megcéloz. A felszabadító szónak kellemetlen csengetése van, a forradalmár vagy szabadságharcos szó pedig valamiféle harcban lobogó tartalmat hordoz, szemben a mű a hagyományos értelemben vett harcot elvi és praktikus okokból is elutasító álláspontjával.

A szerző egyik alapélménye, hogy a diktatúrák, ha eltökélt és aktív emberekkel kerülnek szembe, szinte törvényszerűen összeomlanak. Ugyanakkor a hosszú idők óta diktatúrában élőkhöz már belenevelték a diktatúrát. Hiányoznak a társadalomnak a hatalomtól független vallási szociális, politikai és gazdasági intézményei, az atomizálódott emberek itt nem bíznak egymásban és nem tudnak együtt küzdeni a szabadságért. Majdnem ugyanez a helyzet a frissen megszűnt diktatúrákban, ahol a gyors változások hoznak létre anomikus állapotot, ráadásul eközben pártok, egyének és más aktorok fenekednek hatalomért. Mindkét esetben egy

tegye ehhez a rendszerhez, és az iskolát a megértés, a reflexivitás helyszínévé változtassa: egy olyan intézménnyé, amely segít a mindennapi élet eseményeit megérteni, nagyobb geopolitikai kontextusba helyezni.

Egy kifejezetten érdekesen válogatott tanulmánykötetet tarthat a kezében az olvasó. Külön dicséretes a szerkesztőknek azon igyekezete, hogy interdiszciplinárisra tegyék a kötetet. Így a különböző témákkal foglalkozó szociológusok, politológusok, oktatáskutatók írásai egymást sokszor kiegészítik, egymásra rímelnek. Különösen példamutató a magyar olvasó számára az az általános szemlélet, amely végigvonul a kötetben: a szerzők az oktatás világát, az iskolát mint intézményt nem „öncélúan”, hanem szélesebb kontextusba helyezve vizsgálják. Már csak ennek a mentalitásnak a megnyilvánulása miatt is érdemes kézbe venni a kötetet. Mindez azt a hitet kell, hogy megerősítse az olvasóban, hogy a különböző iskolai jelenségekre irányuló vizsgálatok eredményei, az iskolák működése, a pedagógiai módszerek megfigyelése során szerzett tapasztalatok önmagukban nem elégíthetik ki a kutatót; mindezek igazi jelentősége akkor mutatkozhat meg, ha valamilyen társadalmilag releváns jelenséggel kapcsolatban vizsgáljuk őket – jelen esetben a politikai szocializáció, a politikai kultúra alakulásával kapcsolatban.

(*Sünker, H.; Farnen, R.; Széll, Gy. [eds]: Political Socialisation, Participation and Education. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003.*)

Berényi Eszter

KÉZIKÖNYV SZABADSÁGHARCOSOKNAK

Gene Sharp számos egyetem oktatójaként és az Albert Einstein Intézet munkatársaként már évtizedek óta vizsgálja az erőszakmentes konfliktuskezelés és a diktatúrák lerombolásának lehetőségeit. Munkáit számos nyelvre lefordították, közöttük az elmúlt évek legnagyobb diktatúraellenes konfliktusaiban részt vevő népek nyelveire is. Műve az A. Einstein Intézet gondozásában jelent meg. Az Intézet küldetése az erőszakmentes konfliktuskezelés elméletének és gyakorla-

tának terjesztése világszerte, kutatásokkal, az eredmények közkinccsé tételével és a konfliktusban élő csoportokkal való kapcsolattartással. A könyv ennek megfelelően, miközben elméleti alapossággal járja körül a témát, kifejezetten gyakorlati tanácsokkal kíván szolgálni az elnyomottak számára az erőszakmentes cselekvésről, arról, hogy hogyan lehet megelőzni a diktatúrák kialakulását, illetve lerombolni azokat.

A szerző nagyon határozottan kijelöli előfeltelezett értékeit. A diktatúrákat egynek tekinti a halállal és a destrukcióval. Ezzel együtt a szerző határozott véleményre jut a diktatúrák, ha komoly munka és áldozatok árán is, de bizony megelőzhetőek illetve megdönthetőek a bennük élő életének feláldozása nélkül is. A mű voltaképpen témája az, hogy a legkevesebb élet feláldozása és szenvedés mellett mi a leghatékonyabb módja a diktatúrák lerombolásának.

A könyv tehát a terepen is használható; „egyszerű” olvasóin túl felelős, az erőszakot elutasító, népüket diktatúrából demokráciába vezetni kívánó szabadságharcosokat lát el a gyakorlatban már hasznosnak, illetve az átlagosnál hasznosabbnak bizonyult eszközökkel és tanácsokkal, amelyek segítségével hatékonyan lehet elősegíteni a diktatúra bukását, a demokrácia kiépülését és ugyanakkor megakadályozni, hogy a diktatúra helyébe új diktatúra épülhessen ki. Jellemző, hogy a magyar nyelvben igazából szó sincsen azokra az emberekre, akiket a mű megcéloz. A felszabadító szónak kellemetlen csengetése van, a forradalmár vagy szabadságharcos szó pedig valamiféle harcossan lobogó tartalmat hordoz, szemben a mű a hagyományos értelemben vett harcot elvi és praktikus okokból is elutasító álláspontjával.

A szerző egyik alapélménye, hogy a diktatúrák, ha eltökélt és aktív emberekkel kerülnek szembe, szinte törvényszerűen összeomlanak. Ugyanakkor a hosszú idők óta diktatúrában élőkhöz már belenevelték a diktatúrát. Hiányoznak a társadalomnak a hatalomtól független vallási szociális, politikai és gazdasági intézményei, az atomizálódott emberek itt nem bíznak egymásban és nem tudnak együtt küzdeni a szabadságért. Majdnem ugyanez a helyzet a frissen megszűnt diktatúrákban, ahol a gyors változások hoznak létre anomikus állapotot, ráadásul eközben pártok, egyének és más aktorok fenekednek hatalomért. Mindkét esetben egy

gyenge, ellenállóképtelen, önbizalom nélküli közösség jön létre, ahol az emberek félnek, szenvednek és reménytelenek. A cél pedig az, hogy a félelem és a szófogadás szokása megtörjön, ami a szerző véleménye szerint elvezet a diktatúra leomlásához.

A szerző kimerítően járja körül a megoldáskeresés egyes lehetőségeit, amelyeket egyes közösségek célravezetőnek tarthatnak. Talán nem meglepő megállapítás, de a szerző részletesebben megmagyarázza, hogy a konszenzusos eszközök diktatúrákban nem vezetnek eredményre, tekintve, hogy a diktátorok nem hallgatnak a közvéleményre és nem tartják be a jogszabályokat. Ezért sokan az erőszakos megoldásokat részesítik előnyben, amit az is elősegít, hogy a diktatúra rémtettei bosszúért kiáltanak. Azonban az erőszak alkalmazása során a sok szenvedés mellé ritkán társul a győzelem; a diktátor azon a pályán támadják, ahol a legerősebb, és a választások brutalitása tovább apasztja a reményt a lakosságban. Probléma az is, hogy ha a fegyveres harc mégis győzne, gyakran a korábbi diktátornál is rosszabb diktatúrát segít hatalomra, miközben a civil társadalom, a civil intézmények tovább gyengülnek. A szerző megvizsgálja az államcsíny, a külföldi beavatkozás és a választások lehetőségeit is, amelyek a nem kellő civil kurázsival rendelkező társadalmakban tűnhetnek jó megoldásnak. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az eszközök ugyan mind rendelkezésre állnak és lehetséges, hogy hasznosak is, de általában csak látszatz megoldást nyújtanak. Megállapítható, hogy a lényeg, a társadalom működési mechanizmusai és a társadalmi kontroll egyik esetben sem változnak meg a kellő mértékben és irányba. A külföldi beavatkozással külön baj, hogy általában nem jön, illetve, ha mégis, akkor a legritkább esetben esnek egybe a beavatkozó érdekei a demokráciát kívánó társadalom igényeivel. A diktatúrák a szerző szerint belső okokból léteznek, ezért a külföldi segítség nem képes megoldani a problémát – ettől függetlenül természetesen a külföldi nyomásgyakorlás, embargó igen hasznos lehet. Élven lehetőség van arra is, hogy kompromisszumok révén kerüljön sor az emberek életének javítására. A szerző figyelmeztet a diktátorokkal folytatott tárgyalások, illetve a velük kötött kompromisszumok veszélyeire; felhívja a figyelmet arra, hogy végső soron azt kelle-

ne elérni, hogy diktátor fokozatosan mondjon le hatalmáról. Kompromisszumokra egy diktátor azonban csak akkor hajlandó, ha hatalma gyengül; hatalma újbóli erősödésével könnyen felrúgja az addigi megállapodásokat, ami a demokraták számára azonnali retorziókat jelent. A szerző szerint tehát rideg tény, hogy az erőszakmentes ellenállás az egyedüli megoldás.

Mivel a diktatúrák belső okokra vezethetők vissza, egyértelmű, hogy a változásnak is belső tényezőkön kell alapulnia. A szerző véleménye szerint a diktatúrák megdöntésének alapfeltétele a társadalom tagjai önbecsülésének megteremtése, a független társadalmi intézmények létrejötte, amelyek azután a belső ellenállás szárba szökkenhet. Ezek a tényezők szükséges és egyben elégséges feltételek a diktatúra megdöntéséhez – a felszabadulás esélye egyenlő az emberek önfelszabadító képességével.

Nyilvánvaló igazság, hogy a diktátorok nincsenek meg erőforrások nélkül, amit végső soron a nép engedelmessége biztosít. A diktatúrák semmitől sem riadnak vissza, hogy engedelmességre szorítsák alattvalóikat. De ezen túl szükséges még az is, hogy az emberek legalábbis egy jelentős része belső késztetésnek engedve idomuljon a hatalom elvárásaihoz, hiszen lehetőleg folyamatosan és mindenkiel szemben erőszakkal teremteni meg az engedelmességet. Az erőforrások diktátor alá rendelésének az önkéntessége az az alap, amin a diktatúra felépül; a közvélekedéssel ellentétben tehát a diktatúra van legjobban rászorulva a népre. A feladat ezért az engedelmességet megtörése, ami révén a diktatúra összeomlik.

Ehhez azonban meg kell találni a diktatúra gyenge pontjait. A szerző számos olyan pontot sorol fel, amelyek nemcsak diktatúrák, de igazából bármilyen tartósabb berendezkedés esetén fennállhatnak és egyben kihasználhatók: a belső feszültségektől a statikusságra, a ideologikus megkerülhetetlenségek merevítő hatásától a vezérből való kiábrándulásig.

A direkt politikai eszközök, illetve a fegyveres konfliktus kézenfekvő megoldása a diktatúrákkal szemben nem válik be. Ezzel szemben a polgári engedetlenség, az erőszakmentes stratégia a szerző véleménye szerint komoly és bonyolult, de eredményekkel kecsegtető eszközt jelent, ami ellen a diktátoroknak nincs meg az ellenszerük. Továbbmenve, ezek az eszközök egyben a később-

bi demokratizálódás alapjául is szolgálhatnak a demokratikus értékek kifejlődésének elősegítésével. Az erőszakmentes ellenállás során sokféle eszközt kell gyorsan és folyamatosan, illetve a körülményekhez igazítva alkalmazni. A konkrét eszközök a szimbolikus aktusok (mint az éhségsztrájk), a „nem-együtműködések” (a fogalom tágabb, mint a polgári engedetlenség, ide tartozik minden szabotázs-jellegű cselekmény vagy mulasztás) és az erőszakmentes beavatkozások (ilyen például egy árnyékkormány felállítása). Pusztá felsorolásuk oldalakat tölt meg a függelékben: az éhségsztrájkot a bojkotton át a tüntetésig: a szerző összesen 198 darabot különböztet meg. Ezek az eszközök lehetnek gazdasági vagy politikaiak, illetve extrémebbek vagy a mindennapokba is beilleszthetők.

Az eszközök négyféle úton hathatnak. Bekövetkezhet a konverzió, azaz mikor a diktátor, illetve apparátusa belátja, hogy téved – ez a szerző szerint is felettlébb ritka. Ezzel szemben az alkalmazkodás (mikor a diktatúra formális intézményei és hatalma fennmarad, de közeledik az elvárt állapotokhoz), az erőszakmentes korlátozás (mikor a polgári engedetlenség hatására a hatalmi viszonyok alapjaiban változnak meg; a régi vezetők formailag a helyükön maradnak, de cselekvésképtelenné válnak, az erőszakszervezetek nem hajlandóak a további represszióra), illetve a dezintegráció, (mikor a diktatúra mind formailag, mind tartalmilag összeomlik, saját bürokráciája ellene fordul) már mind-mind útja lehet a demokráciába való átmenetnek.

Ugyanakkor minderre nem kerülhet sor stratégiai terv nélkül, ami a rendelkezésre álló erők leghatékonyabb felhasználásához szükséges. A népi mozgalmak gyakran a spontaneitás talaján keletkeznek, de ez nagyon veszélyes – eredményt jó eséllyel elérni csak szervezeten lehet, ennek híján a legnagyobb önbizalommal és lelkesedéssel is felmorzsolódhat a mozgalom. Tervezés szükséges tehát, ami alatt a szerző a legacionálisabb, a gazdasági tervekkel összehasonlítható szintű, eredményorientált folyamatot érti. A földalatti szervezkedés ugyan nagy hagyományokkal rendelkezik, de célszerűtlen. A rejtettség ugyanis nemcsak energiákat emészt fel (félteni kell a kémektől, ügynököktől), hanem minden titok belső feszültségeket, a titokhoz jobban és kevésbé hozzáférő embereket szül. Ezért a szerző véleménye szerint az átfogó terveket el kell

juttatni a legszélesebb nyilvánossághoz – nem ide értve persze az egyes konkrét akciók terveit, az ellenállás tárgyi eszközeinek fellelhetőségét stb. Ez az eljárás egyrészt egy erős hatalom képzetét támasztja a lakosság körében már akkor is, amikor a demokratáknak még nem áll kellő erő a háta mögött, másrészt így el lehet érni, hogy mindenki alkalmazkodjék az átfogó tervekhez. Különösen fontos, hogy a diktatúra fölöslegességét és lerombolhatóságát hirdető eszmék, tanmesék széles körben és közérthető formában terjedjenek a társadalomban.

A szerző részletesen elemzi az átfogó stratégiák, részstratégiák, taktikák és metodikák viszonyát – ezek a részletek tartalmazzák a konkrét esetben felteendő kérdéseket, a diktatúra és a demokraták erősségeit, gyengeségeit, a szituációk lehetőségeit és veszélyeit, az akciók hasznát és a hatalom várható reakcióit. Fontos, hogy az átfogó stratégiát egészen a demokrácia megteremtéséig kell végigvinni, azaz nem szabad megelégedni csupán a fennálló hatalom megdöntésével – ami egyes elméletileg képzetlen szabadságharcosok rendszeres hibája.

Ha egy adott társadalomban alacsony a demokratizálódási potenciál, akkor először olyan – időben, térben, a résztvevők szerint korlátozott – szimbolikus akciókat kell szervezni (virágültetés stb.), amelyek kockázata alacsony, ugyanakkor alkalmasak arra, hogy felrázzák a lakosságot, bizalmat építsenek ki. Ezután kell létrehozni az olyan független társadalmi intézményeket, amelyek alapul szolgálhatnak a diktatúra elleni harchoz, majd meg kell kezdeni a diktatúra alapját adó (erőszak)szervezetek gyengítését. A diktatúra kellő meggyengítése után lehet neki látni végső szétbomlásához, ügyelve arra, hogy ezzel párhuzamosan, illetve ez után ki kell védeni a puccsisták és az idegen hatalmak törekvéseit a befolyásszerzésre. A legvégső lépés pedig a demokratikus rend, az alkotmányt megteremtése.

A szerző a könyv végén tételes jegyzékét adja a diktatúrákkal szemben alkalmazható erőszakmentes eszközöknek.

Sharp nem említi, de könyve alapján egyértelmű, hogy az emberiség „jó” állapotának a demokráciát tekinti. Értékekről nem érdemes vitatkozni, de megállapítható, hogy az emberiség eddigi történelmének túlnyomó részét nem demokratikus keretek között élte le. Kérdés, hogy

a demokrácia valóban mindenütt megvalósítandó cél kell-e, hogy legyen, illetve egyensúlyi helyzetet teremtsen-e, hisz felfogható akár egy bizonyos méretet és bonyolultságot, illetve minőséget elért társadalom összetartása és működésének költségeinek is, ami más közegbe ültetve nem feltétlenül eredményez maximális közjót.

Hiányolható, hogy a szerző csak a lakosság-gal szemben álló, az elnyomott lakosság erőforrásaira – és nem, mondjuk, valamilyen természeti erőforrás monopóliumára – épülő, ugyanakkor a demokráciát ismerő és valamelyest értő és kíváncsi népszerűvel rendelkező diktatúrákat vette számításba, illetve gyanítható, hogy eszközei itt vethetőek be elsősorban. Nem vizsgálja, hogy a többször hivatkozott példa, Hitler Németországa egy liberális szakasz után miért választotta voltaképpen önként a diktatúrát és tartott ki mellette oly sokáig; a gazdasági válságokat, anomikus állapotot csak, mint az elnyomottak tetteikészségét csökkentő tényezőt veszi számításba. Nem vizsgálja a hagyományok, a vallás igen jelentős, néha a diktatórikus hatalomgyakorlást közvetlenül támogató szerepét sem.

Arról, hogy a mű valóban betölti e szándékolt célját, tehát hogy az elnyomottak haszonnal forgatják-e, nincs adat, az emberek a tapasztalatok szerint többnyire a továbbiakban is spontán módon, az erőszakos elemeket sem nélkülözve próbálkoznak a diktatúrák megdöntésével, és elképzelhető, hogy nem a valóban demokratikus, szabad társadalom képe lebeg szemük előtt. Ugyanakkor a mű olvasása során az ember fejébe szöveget üt a gondolat, hogy lehet, hogy ez a kissé leegyszerűsítő, gyakorlatias felfogás, a magától értetődő értékek alapján álló praktikus stratégia, az emberek önfelszabadító képességébe vetett hit mégis többet képes tenni a szabadságért, mint elméleti fejtegetések hosszú sora.

(Sharp, G.: *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*. Boston: Albert Einstein Institution, 1993. [<http://aeinstein.org/organizations/org/FDTD-2.pdf>])

Puskás Gábor

ÁTALAKULÓ IFJÚSÁG

1997-ben jelent meg Andy Furlong és Fred Cartmel könyve az ifjúságról, mely kísérletet tesz arra, hogy teljes képet adjon korunk angol ifjúságáról. Már a cím is jelzi, hogy a társadalomban valamiféle változás következett be, amely erőteljesen kihatott az ifjúságra. Ki sem kell nyitnunk a könyvet ahhoz, hogy a társadalmi változás szerzők szerinti értelmezéséről képet kapjunk, ugyanis mindjárt az alcímben szerepel az individualizáció, a rizikó és a kései modernitás kifejezés, ami rögtön Ulrich Beck *A kockázattársadalom* c. könyvét jutatja eszünkbe.

A szerzők számára Beck elmélete jelenti a kiindulópontot, olyannyira, hogy a könyvben az egész első fejezetet ennek a témának szentelik. Az elmúlt két évtized változásából fakadó kockázatok (rizikók) közül azonban kizárólag azokat tárgyalják, amelyek az ifjúságot érintik. Ezek a változások, amelyek a munkaerőpiac megváltozásából, az oktatási expanzióból és a társadalmpolitika átalakulásából fakadnak, gyakorlatilag kihatnak a fiatalok összes tevékenységére, és többek közt azt eredményezik, hogy a fiatalok egyre tovább függenek a családjuktól. Ezek a változások magukkal hozták az életstílus, a szabadidős tevékenységek és a kapcsolatrendszerek átalakulását. A fiataloknak olyan problémákkal kell szembenézniük, amelyek a szülők generációja számára jórészt ismeretlenek voltak. A szerzők szerint ezek az új problémák jelentik a fiatalok számára a rizikót a mai társadalomban. Furlong és szerzőtársai egy másik könyvben,³ amely az Európai Unió számára készült, a rizikók három nagy csoportját írják le, és rizikó helyett a fiatalok sebezhetőségéről beszélnek az oktatás, a munkavállalás és a szabadidő területén.

A bevezetőben a szerzők elvetik Lyotard és Baudrillard posztmodern elméleteit, miszerint a modernitásban a társadalom leírására már nem alkalmasak a korábbi osztályfogalmak és struktúraelméletek. Szerintük a radikális változások, amelyek az utóbbi évtizedekben végbementek és megváltoztatták az ifjúságot, még mindig erősen strukturáltak jelennek meg. A posztmodern elméletek közül a szerzők kiindulópontjuknak Beck fent említett könyve mellett Giddens *Modernity and Self Identity* c. művét tekintik. Beck szerint a posztmodern világ egy

3 Furlong & Stadler & Azzopardi (2004) *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere Kiadó.

a demokrácia valóban mindenütt megvalósítandó cél kell-e, hogy legyen, illetve egyensúlyi helyzetet teremtsen-e, hisz felfogható akár egy bizonyos méretet és bonyolultságot, illetve minőséget elért társadalom összetartása és működésének költségeinek is, ami más közegbe ültetve nem feltétlenül eredményez maximális közjót.

Hiányolható, hogy a szerző csak a lakosság-gal szemben álló, az elnyomott lakosság erőforrásaira – és nem, mondjuk, valamilyen természeti erőforrás monopóliumára – épülő, ugyanakkor a demokráciát ismerő és valamelyest értő és kíváncsi népszerűvel rendelkező diktatúrákat vette számításba, illetve gyanítható, hogy eszközei itt vethetőek be elsősorban. Nem vizsgálja, hogy a többször hivatkozott példa, Hitler Németországa egy liberális szakasz után miért választotta voltaképpen önként a diktatúrát és tartott ki mellette oly sokáig; a gazdasági válságokat, anomikus állapotot csak, mint az elnyomottak tetteikészségét csökkentő tényezőt veszi számításba. Nem vizsgálja a hagyományok, a vallás igen jelentős, néha a diktatórikus hatalomgyakorlást közvetlenül támogató szerepét sem.

Arról, hogy a mű valóban betölti e szándékolt célját, tehát hogy az elnyomottak haszonnal forgatják-e, nincs adat, az emberek a tapasztalatok szerint többnyire a továbbiakban is spontán módon, az erőszakos elemeket sem nélkülözve próbálkoznak a diktatúrák megdöntésével, és elképzelhető, hogy nem a valóban demokratikus, szabad társadalom képe lebeg szemük előtt. Ugyanakkor a mű olvasása során az ember fejébe szöveget üt a gondolat, hogy lehet, hogy ez a kissé leegyszerűsítő, gyakorlatias felfogás, a magától értetődő értékek alapján álló praktikus stratégia, az emberek önfelszabadító képességébe vetett hit mégis többet képes tenni a szabadságért, mint elméleti fejtegetések hosszú sora.

(Sharp, G.: *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*. Boston: Albert Einstein Institution, 1993. [<http://aeinstein.org/organizations/org/FDTD-2.pdf>])

Puskás Gábor

ÁTALAKULÓ IFJÚSÁG

1997-ben jelent meg Andy Furlong és Fred Cartmel könyve az ifjúságról, mely kísérletet tesz arra, hogy teljes képet adjon korunk angol ifjúságáról. Már a cím is jelzi, hogy a társadalomban valamiféle változás következett be, amely erőteljesen kihatott az ifjúságra. Ki sem kell nyitnunk a könyvet ahhoz, hogy a társadalmi változás szerzők szerinti értelmezéséről képet kapjunk, ugyanis mindjárt az alcímben szerepel az individualizáció, a rizikó és a kései modernitás kifejezés, ami rögtön Ulrich Beck *A kockázattársadalom* c. könyvét jutatja eszünkbe.

A szerzők számára Beck elmélete jelenti a kiindulópontot, olyannyira, hogy a könyvben az egész első fejezetet ennek a témának szentelik. Az elmúlt két évtized változásából fakadó kockázatok (rizikók) közül azonban kizárólag azokat tárgyalják, amelyek az ifjúságot érintik. Ezek a változások, amelyek a munkaerőpiac megváltozásából, az oktatási expanzióból és a társadalmpolitika átalakulásából fakadnak, gyakorlatilag kihatnak a fiatalok összes tevékenységére, és többek közt azt eredményezik, hogy a fiatalok egyre tovább függenek a családjuktól. Ezek a változások magukkal hozták az életstílus, a szabadidős tevékenységek és a kapcsolatrendszerek átalakulását. A fiataloknak olyan problémákkal kell szembenézniük, amelyek a szülők generációja számára jórészt ismeretlenek voltak. A szerzők szerint ezek az új problémák jelentik a fiatalok számára a rizikót a mai társadalomban. Furlong és szerzőtársai egy másik könyvben,³ amely az Európai Unió számára készült, a rizikók három nagy csoportját írják le, és rizikó helyett a fiatalok sebezhetőségéről beszélnek az oktatás, a munkavállalás és a szabadidő területén.

A bevezetőben a szerzők elvetik Lyotard és Baudrillard posztmodern elméleteit, miszerint a modernitásban a társadalom leírására már nem alkalmasak a korábbi osztályfogalmak és struktúraelméletek. Szerintük a radikális változások, amelyek az utóbbi évtizedekben végbementek és megváltoztatták az ifjúságot, még mindig erősen strukturáltak jelennek meg. A posztmodern elméletek közül a szerzők kiindulópontjuknak Beck fent említett könyve mellett Giddens *Modernity and Self Identity* c. művét tekintik. Beck szerint a posztmodern világ egy

3 Furlong & Stadler & Azzopardi (2004) *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere Kiadó.

veszélyes hely lett, ahol mindenkinek folyamatosan kockázattal kell számolnia. Az emberek eltolódnak korábbi társadalmi helyükről és kénytelenek új alkalmazkodási módokat kidolgozni. Ez azonban nem jelent osztály nélküli társadalmat, hisz a modernitásban az életutak individualizációja hasonló egyenlőtlenségi karakterisztikát mutat, mint az osztálytársadalomban. Az életutak individualizációja inkább azt jelenti, hogy a korábbi osztályjellemzők már nem határozzák meg az egyes ember életstílusát és gondolkodásmódját. A szerzők álláspontja szerint a korábbi szubjektív osztályfogalom gyengül ugyan, de nemvész el teljesen, az individualizáció pedig egyre fontosabb szerepet játszik a társadalomalkotásban.

Az individualizáció két szinten jelenik meg. Az első az objektív élethelyzet, amelyet külső kritériumok alapján lehet vizsgálni, a második pedig az egyén szubjektív tudata és identitása, amit kijelöl magának. Giddens szerint azonban az emberek nem teljesen szabadok az identitásuk kialakításában, hisz függnek az oktatástól, a munkaerőpiactól, azaz szűkítették a választási lehetőségeik. A modernitás ugyan magában foglalja az új életstílusok kialakulását, de ez nem jelenti a társadalmi osztályegyenlőtlenségek eltörlését. Az osztály – gyengülő mértékben ugyan, de – még mindig hatással van az egyéni életutakra, a kollektív osztályidentitás azonban lényegesen háttérbe szorul. A szerzők ebben az átalakuló társadalomban vizsgálják az ifjúság helyzetét. A rizikót szerintük pont az jelenti, hogy az ifjúság még nem tudta kialakítani a megfelelő alkalmazkodási módot ehhez az új társadalomhoz.

A további fejezetekben a szerzők néhány empirikus kutatás eredményeivel ismertetik meg az olvasót. Tematikusan külön fejezetben vizsgálják a fiatalok helyzetét különböző szempontok szerint. Az alábbiakban röviden bemutatom, hogyan látták a szerzők Anglia ifjúságát a kilencvenes évek végén.

Nem meglepő, hogy a fiatalok helyzetének leírásakor az első fejezetet az oktatási rendszer megváltozásának szentelik, ugyanis a fiatalokat érintő változások kiindulópontja az oktatási expanzió, az oktatásban tanulók számának erőteljes növekedése.

Az oktatás a kilencvenes évek végére a fogyasztói társadalom termékévé vált, ebből kö-

vetkezik, hogy a továbbtanulás is az egyéni döntés eredménye. Azonban az egyenlőtlenségek változatlanul megmaradtak az oktatási rendszerben, azaz a reformok ellenére a társadalmi reprodukciós folyamatok nem változtak. Az iskolai rizikók új jellemzői, hogy míg korábban kollektív szinten jelentek meg, addig most, a posztmodern korban, mindez individuális szinten, az egyének szintjén zajlik. A munkaerőpiac megváltozása miatt elvárás lett a minél magasabb iskolai végzettség megszerzése, és emiatt az oktatásban tanulók száma erősen növekedett. A teljesítményorientáltság fontossá vált, az egyéni teljesítmény szerepe erősödött az oktatásban. A brit iskolarendszer radikális megváltoztatása nem járt együtt az egyenlőtlenségek eltűnésével. Példaként lehet felhozni, hogy jóllehet javult a munkásosztályból származó gyerekek tanulmányi átlaga, de még mindig a középosztálybeli gyerekeké alatt marad. A meritokratiikus elvek nem teljesen tudtak megvalósulni az iskolai rendszer strukturáltsága miatt. A vitathatatlanság ellenére inkább folytonosságról beszélhetünk. Az iskolarendszer változása nem hozta meg a várt eredményt, a társadalom egyenlősítését.

A második legfontosabb terület, amely meghatározza a fiatalok helyzetét, a munkaerőpiac. Ez is erőteljes változáson ment keresztül az utóbbi két évtizedben. Az oktatási rendszerből az átmenet a munkaerőpiacba korábban egyértelmű volt a fiatalok számára. Ez a kilencvenes években radikálisan megváltozott. Az életutak linearitása heterogenizálódott. Mindez sok problémával járt a fiatalok számára. Ennek egyik legerősebb kifejezője a fiatalkori munkanélküliség. A foglalkoztatottság szektorok szerinti megoszlása erőteljesen átalakult a posztindusztriális társadalomban, a szolgáltató szektor szerepe vált dominánssá. A korábbi nyolcórás teljes állásokban foglalkoztatott fiatalok száma csökkent. Különböző munkavállalási formák kerültek előtérbe, úgymint önfoglalkoztatottság, rész munkaidő és megbízási munkaviszony. Megegyően az egyének felelőssége a munkavállalásnál. Ezek a változások globális bizonytalanságot eredményeztek a fiatalok körében. A munkavállalási formák éles egyenlőtlenségekhez vezettek a társadalomban. Az átmenet az iskolából a munkába ugyan egyre komplexebb és változatosabb, de a szerzők szerint ez a tendencia nem fogja meg-

változtatni a társadalmi struktúrát, csak elmosódottabbá teszi. A munkaerőpiac változásai a globalizáció miatt következtek be. A magas iskolai végzettségű fiataloknak megnőtték a lehetőségei, de ezek a lehetőségek magukkal hoztak egy korábban nem létező, kemény versenyhelyzetet a munkaerőpiacon. Mivel a lehetőségeket leginkább a magasán képzett fiatalok tudják kiaknázni, a munkaerőpiacon a meglévő társadalmi különbségek megmaradtak. A munkásosztályból származó fiataloknak sok új hátránnyal kell szembesülniük. A rugalmas munkavállalási formák miatt a létbiztonság nagymértékben csökken, a képzetlenebbek pedig a munkaerőpiac perifériájára szorultak. Csökkent a tradicionális szakszervezetek taglétszáma, ezzel szemben a professzionális középosztály és az új menedzser réteg egyre szervezettebb lett. A munkavállalási formáknál a kék- és fehérgalléros megkülönböztetés helyett fontosabb lett a rugalmas és a kötött munkaidő közti különbségtétel. A fent felsoroltak minden fiatal számára szubjektív létbizonytalansághoz vezethetnek. Azonban objektívan nézve a legveszélyeztetettebb helyzetben azonban az alacsony társadalmi helyzetű fiatalok állnak.

A következő fejezetben a fiatalok családtól való függőségét vizsgálják a szerzők, amelynek egyik meghatározó eleme a fiatalok lakhelye. A kilencvenes évekre egyre több fiatal költözött el otthonról saját lakásba vagy albérletbe, jelezve a növekvő lehetőségeket. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása miatt ma a fiatalok többféle életformát tudnak kipróbálni, ami a korábbi generációk számára ismeretlen volt. Azonban ez a próbálkozás a kései modernitásban nagy nehézségbe kerül az individualizmus miatt. A fiatalok egyre kevésbé képesek olyan stabil társadalmi identitást kialakítani, amely egész életükben meghatározó lesz. Korábban a munkásosztálybeli fiatalok akkor hagyták el a szülői házat, amikor megházasodtak. Ezt gyorsan követte a saját család alapítása. A középosztálybeli fiatalok számára a lakhelyváltás gyakran egy időben zajlott egyéb változásokkal: még nem szakadtak el teljesen a szülőktől, de saját családot sem alapítottak. Ez a folyamat nagymértékben összefügg a meghosszabbodott tanulási idővel. Manapság a középosztály és a munkásosztály fiataljai között sokkal nagyobb a hasonlóság az oktatási expanzió következtében. A legtöbb fiatal nem házasság, családalapítás miatt hagyta el az ott-

honát, hanem a függetlenség vágya miatt. Ezek a változások megmutatják az individualizációt, a fiatalok növekvő választási szabadságát.

A fiataloknál nagyon meghatározó a szabadidő eltöltése, mivel ennek módja kihat a fiatalok életstílusára, valamint meghatározza az ifjúsági szubkultúrákat, ezek következtében strukturáló tényezővé alakul. A fiatalok státusának kialakulása, a fiatalkori életszakasz meghosszabbodása, a növekvő szabadság és választási lehetőségek miatt a társadalmi osztály egyre kevésbé határozza meg a fiatalok szabadidejét és életstílusát. A legtöbben a középiskola befejezése után továbbtanulnak, emiatt egységeseedik a fiatalok életstílusa. Ezzel párhuzamosan csökkennek a továbbtanuló és a nem tovább tanuló fiatalok, illetve – leginkább a felsőoktatásban – a nemek közti különbségek. A fiatalok szubkultúrája nem ismer társadalmi osztályhatárokat, és egyre kisebb a különböző társadalmi osztályba tartozók életstílusa közötti különbség is. Ugyanakkor megjelenik egy leszakadó fiatal réteg, a munkanélküli fiatalok csoportja. A munkanélküliek kizáródnak a fogyasztói társadalomból és kultúrából, és ez az eltérő életstílusukban is megmutatkozik.

A hatodik fejezetben a fiatalok egészségügyi helyzetét elemzik a szerzők. Megállapításuk szerint a vizsgálatok nem mutatják, hogy a fiatalok átlagos egészségi állapota romlana, többségük jó egészségnek örvend. Az egészségi állapotnál a társadalmi egyenlőtlenségek csak később, a felnőttkorban mutatkoznak meg. Míg a dohányzás jobban elterjedt a munkásosztálybeli fiataloknál, addig az alkoholfogyasztás és a könnyű drogok használata már inkább a középosztálybeli fiatalokra jellemző. A vizsgálatokból kiderült, hogy a mentális betegségek inkább veszélyeztetik a fiatalokat, mint a testi betegségek. Előbbiek közül a leggyakoribb a depresszió, különböző evési zavarok (anorexia, bulímia), valamint az öngyilkosság. Ezek a mentális betegségek éles nemi különbségeket mutatnak. Megjelenésük összefügg az individualizációval és a kollektív identitás gyengülésével. A társadalmi rizikók általában kevésbé hatnak ki fiatalkorban az egészségre, azonban itt is megjelenik egy marginalizált csoport – a munkanélküliek csoportja –, amely a növekvő bizonytalanságerzet miatt az átlaghoz képest sokkal rosszabb egészségi és mentális állapotban van.

A hetedik fejezetben a fiatalkori bűnözést veszi górcső alá a tanulmány. Habár nagyon sok fiatal vesz részt bűncselekményekben, és sokan válnak szenvedő alannyá, nem lehet azt állítani, hogy nőtt volna a fiatalkori bűnözés aránya, hisz az egész társadalomban nőtt a bűnelkövetések száma. A fiatalkori bűnözést leginkább a média helyezi a középpontba, amit a társadalom bűncselekményektől való féelme tovább gerjeszt.

A bűnelkövetés és a bűnelt szenvedés nem társadalmi egyenlőtlenségek alapján jelenik meg, hanem földrajzi megoszlást követ. A közfelfogásban a deprivált helyzetet és a bűnelkövetést még mindig összekapcsolják, azonban a vizsgálatok azt mutatják, hogy a munkanélküli munkásosztálybeli fiatalok körében az átlagosnál nem magasabb a bűnelkövetők aránya. A hátrányos társadalmi csoportok tagjait azonban a bírósági eljárás során gyakrabban büntetik meg, mint a jobb társadalmi helyzetben lévőkét. A bűncselekmények gyakoriságának növekedéséhez az ifjúsági szubkultúrák szerepének erősödése is hozzájárul.

A fiatalok jellemzőinek vizsgálatakor az utolsó fejezetet a politikának szentelik a szerzők. Megállapításuk szerint, ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a fiatalok a hordozói a társadalmi változásoknak, akkor a jövőben egy konzervatív fordulat várható. Azt a vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a politikai nézetek kialakításánál a családé a legmeghatározóbb szerep, mivel a fiatalok általában a szülők politikai nézeteit teszik magukévá. A posztmaterialista társadalomban a fiatalok politikai cselekvésmintái nem individualizálódnak. A fiatalok kollektív problémákkal szembesülnek, de a társadalmi helyzetből függően eltérő válaszokat adnak a problémákra. A szerzők egyetértenek Abrams-szal a tekintetben, hogy az egyéni rossz társadalmi helyzet inkább stresszhez vezet, mint politikai bizonytalansághoz. Itt is megjelenik egy leszakadó marginális csoport, amely hátrányos társadalmi helyzete miatt szélsőséges politikai irányzatokhoz csapódhat. Ezek a szélsőséges politikai nézetek olyan erősen hatnak, hogy nagyban meghatározzák a fiatalok életstílusát. A vizsgálatok ennek ellenére azt mutatják, hogy a fiatalok gondolkodásában a politika egyáltalán nem játszik központi szerepet.

A fentiekből láthatjuk, hogy az angol ifjúság is hasonló problémákkal szembesül, mint a

magyar. Ez alátámasztja az Európai Unió által kiadott Ifjúsági Fehér Könyv alapvető állítását, miszerint egész Európában hasonló kihívások érik az ifjúságot. Természetesen nem lehet állítani, hogy a könyvben leírtak mindenben megfelelnek a magyar helyzetnek, csupán inkább csak előre jelezhetik a magyar ifjúság helyzetének átalakulását, hisz Magyarországon is – igaz, sokkal később – végbementek az angliaihoz hasonló változások. Ez persze nem jelenti azt, hogy nálunk is minden ugyanúgy fog lezajlani, mint Nagy-Britanniában. Éles különbség érezhető a magyar és az angol társadalom között, úgy-hogy a könyv terminológiája nem is alkalmazható egy az egyben a magyar viszonyokra. Míg Angliában nagyon erős tradíciója van mind a munkásosztálynak, mind a középosztálynak, addig Magyarországon csak most kezd kialakulni egy igazi középosztály.

Cartmel és Furlong elemzéséből látható, hogy Angliában is lezajlott az ún. ifjúsági korszakváltás, csak hamarabb mint Magyarországon. Az ifjúsági korszakváltás fogalma először Nyugat-Európában jelent meg Jürgen Zinnecker nyomán. Modellje szerint az ifjúsági korszakváltás két külön ifjúsági korszakból tevődik össze. Az egyik az ipari társadalmakra jellemző átmeneti ifjúsági korszak, a másik a posztindusztriális társadalmakra jellemző iskolai ifjúsági korszak.

Az átmeneti ifjúsági korszakban az ifjúság még nem önálló kategóriaként, inkább csak a gyermekkorból a felnőttkorba való kényszerű átmenetként jelenik meg – saját értékek, életstílus nélkül. A fiatalokra leginkább a felnőttek intézményrendszere, normarendszere hat, mivel még nem alakították ki saját normarendszerüket. A felnőttekhez képest alárendelt viszonyban vannak, a felnőttek társadalmának az alján tartózkodnak.

Az átmeneti ifjúsági korszakkal szemben az iskolai ifjúsági korszak már sokkal inkább önálló életszakaszként jelenik meg. Leginkább a felsőoktatásban tanulókat érinti. Az ifjúság saját normarendszert alakít ki, saját értékekkel. A fiatalok önálló életstílust próbálnak kialakítani, amely egyrészt nagyfokú önállósággal jár, másrészt a felelősség a felnőtt társadalomra hárul. Ezekre a fiatalokra már nem hat olyan erősen a felnőtt világ struktúrája, intézmény- és értékrendszere, autonómiájuk nagymértékben növekszik. Mivel a fiataloknak már nem kell

pénzkereső tevékenységet folytatniuk, megnő a saját aktivitásra fordítható idő, ami a különböző ifjúsági életstílusok megjelenéséhez vezet. Nyugat-Európában az átmeneti ifjúsági korszak a hatvanas évek elején kezd felbomlani, ugyanaz a folyamat Kelet-Európában majdnem húsz évet várat magára.

A társadalmi reprodukció tekintetében az átmeneti ifjúsági korszak az öröklésen alapszik, ezzel ellentétben az iskolai ifjúsági korszakban meg kell küzdeni a pozíciókért. Az átmeneti ifjúsági korszak rövidebb, mint az iskolai ifjúsági korszak. A legfontosabb szocializációs tényező a család, a munkahely. Ezzel szemben az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalokra leginkább az iskola, a kortárs csoportok és a médiumok hatnak. Míg az átmeneti korszak ifjúsága a felnőtt társadalom kultúráját fogadja el, addig az iskolai korszak ifjúsága saját kulturális mintákat alakít ki.

Az egész könyvben a fent említett ifjúsági korszakváltás jellemzőit írják le a szerzők. Azonban az elméletet a társadalmi struktúra szerint vizsgálják. A legfőbb megállapítása a könyvnek, hogy a korábbi társadalmi egyenlőtlenségek nem szűntek meg, jelen vannak a társadalomban. Az individualizmus ezeket az egyenlőtlenségeket csak enyhíteni tudja, de megszüntetni nem.

(Furlong, A.; Cartmel, F.: *Young People and Social Change*. Buckingham [England], Philadelphia, Open University Press, 1997.)

Tarnay István

A BRIT FIATALOK ÉS A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG

Az Open University gondozásában *Youth in Society* címmel jelent meg Angliában az a tanulmánykötet, amely különösen széles tematikus intervallumban ad betekintést a brit és a nyugat-európai ifjúságtudat és ifjúsági munka eredményeiről, irányairól. A könyv széles spektruma ellenére helyenként sokkal inkább tézis-összefoglalókra épít, mintsem a szerzők empirikus tapasztalataira. Ez persze nem vesz el semmit a kötet értékéből, hiszen a logikusan

egymásra épülő tanulmányok kiváló szerkesztési munkáról tanúskodnak. A szerzők többsége egyetemi oktató-kutató vagy tudományos intézet, ifjúsági civil szervezet munkatársa. A szerzők zöme brit, de a kötetben megtalálható a kassai Társadalomtudományi Intézet két szlovák kutatójának, Ladislav Lovásznak és Josef Vyrostnak a brit Wendy Stainton Rogers-szel és Rex Stainton Rogers-szel közösen publikált írása is az európai fiatalok értékorientációjáról (*Young People's Aspirations in a Changing Europe*).

A kötet megjelentetésével a szerzők elsődleges célja annak az elterjedt prekoncepciónak a lerombolása, amely a brit fiatalok csoportját alapvetően társadalmi problémaforrásként jeleníti meg. Céljuk elősegíteni egy valós, kritikai helyzetkép kialakulását a fiatalokról és ezáltal megpróbálni helyére tenni, újragondolni az ifjúság fogalmát.

Ennek elérését két úton látják lehetségesnek. Egyfelől a fiatalok változó cselekvési mintáinak, értékattitűdjének, másfelől a felnőtt társadalom hozzájuk való viszonyának elemzésével. A szerzők kiindulópontja, hogy mindkét generációnak tanulnia kell egymástól, egymásról, és hasznukra lehet egy széles körű társadalmi párbeszéd.

A kilencvenes évek második felében az ifjúsági átmenet még hangsúlyosabb szerepet kapott, mint korábban. A felsőoktatás drámai expanziója, a megszüntetett vagy legalábbis csökkentett ifjúsági járulékok és a diákhitel-rendszer bevezetése elősegítette a fiatalok családjuktól való gazdasági függőségét. Ez a „megerősödött függőség” Európa-szerte megfigyelhető. A felsőoktatás privatizációja az Egyesült Királyságban magával hozta az aránytalanul magas hallgatói létszámokat, amelyek egyaránt befolyásolják a magas szintű rész- és teljes munkaidőt, és generálnak jelentős adósságterheket. A felsőoktatási expanzió és az „élet hosszíig tartó tanulás” szlogenje összekapcsolódik a fiatalokra erőteljesen ható „képes vagyok rá”, „meg tudom tenni” világgéppel. Az eszme, hogy „bárki képes rá, amíg elég kitarítás van benne” az, ami miatt ma a fiatalok sokkal inkább önmagukat vádolják saját hibájukért, mint a gazdasági vagy szociális helyzetüket. Sok szempontból az Egyesült Királyság jóval különbözőbb, polarizáltabb és kevésbé meritokratikusabb, mint egy generációval korábban. A fehér többségű, aktív, középosztálybeli fiatalok sima és kiszámítható úton juthatnak el a

vekvő feszültség tapasztalható az egyén gazdasági, egzisztenciális függetlenség függetlensége és állandó foglalkoztatottságának elodázása közt. Az iskolát és munkahelyet párhuzamosan látogató mai fiatalság a többszörösen összetett és újradefiniált szociális szerepkészletének kialakításával van elfoglalva. A politikai szerepvállalás egyre inkább átvevődik a civil szektorba, az önkéntes szervezetekben való részvételre. Ez a tendencia Nagy-Britanniában nemcsak a fiatalok, de a felnőttek körében is erőteljesen jelen van. „Ezeknek a csoportoknak a különbözősége kifejezi a fiatalok közti aktuális különbözőségeket.” Ezek a csoportok nem homogén tömegnek tekintik a fiatalokat, hanem valós lehetőségeket kínálnak a részvételre és az érdeklődésük kifejezésére. Számos közösség, önkéntes csoport létezik, amelyik gondoskodik a fiatalok ellátásáról, törődik velük, és beszél helyettük. Bizonyos mértékben ennek a szektornak a növekedése egyfajta elmozdulást jelent az állami szabályozásoktól. A szektor jogi és társadalmi megerősödése még inkább elősegíti a fiatalok részvételét, hiszen konkrét célokat pragmatikus módon valósíthatnak meg. Részvételük persze ettől még nem lesz automatikus. A közösségek léteéhez, a fiatalok részvételének és aktivitásának elősegítéséhez szükség van külső szervezetek aktív támogatására is. Claire Hackett éppen ezekben a szervezetekben látja a fiatalok társadalmi aktivitásának erősítését, a leszakadásukhoz, elidegenedésükhöz vezető út egyik lehetséges megfordítását.

A tanulmánykötet még számos ifjúságpolitikai kérdést érint a drogkérdéstől az oktatáson, a munkaerőpiaci helyzeten, az ifjúsági kultúrán, a szexualitáson át a fiatalok életervezéséig, családalapításáig. A kiragadott tanulmányok azonban jelzik azt a metodológiai szisztémát, azt a gondolati kört, amelyben a kötet szerkesztői is mozognak. Ez a tér nem más, mint a sokszínűség, a különbözőség tere, amely azonban nem ütközik a könyv professzionális tartalmi meg szerkesztettségével.

(Roche, J. [et al] [eds]: *Youth in Society*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage, *The Open University*, 2004.)

Matiscsák Attila

EGYESÜLT NÉMETORSZÁG – MEGOSZTOTT IFJÚSÁG

Ahogy a könyv címe is sugallja, a mai Németország, bár szeretné már magáról elmondani, hogy a negyven évig álló fal leomlása után a két országrész minden tekintetben egyesült, még korántsem ért el ezen folyamat végére. Sokan sokféleképpen próbálták magyarázni e deficit okát, e tematikus könyv az „új német időszámítás” ifjúságát érintő problémákra keres és nyújt magyarázatot. Az itt bemutatandó politikai kézikönyv a német-német újraegyesülést vizsgálja a fiatalok integrációjának szemszögéből. Kérdéseket tesz fel az olyan meghatározó szocializációs intézmények, mint család, iskola, szakképzés, munkahely megváltozott szerepével és funkciójával kapcsolatban, illetve foglalkozik az ifjúságvédelem jelentőségével. A szerzők még a látszatát is el szeretnék volna kerülni, hogy akár nyugat-német vagy valamiféle (n)osztalgikus nézőpont legyen az irányadó a témák feldolgozásánál, de azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy az egykori Német Szövetségi Köztársaságban és annak „demokratikus” testvérországában eltérő életkörülmények, tradíciók és tapasztalati valóság határozta meg a mindennapokat. Ezen különbségekre és legfőképpen a napjainkban érzékelhető hatásaira koncentrálna a könyv 31 tanulmánya. Röviden: azokat a specifikus körülményeket és feltételeket térképezi fel, amelyek a kelet-német fiatal generáció integrációját megnehezítik a társadalmi, politikai és gazdasági transzformációban.

A volt NDK demokratikus átalakulását nem lehet más kelet-európai országok rendszerváltásához hasonlítani. Már a kiinduló feltételek is nagyban eltértek. Az Állambiztonsági Minisztérium (Ministerium für Staatssicherheit – Stasi) ezerkarú polipként hálózta be az országot, az állományában dolgozó aktív hálózati munkatársak (IM) száma elérte a 174 000-et, ami a társadalmi változásokra irányuló törekvéseket ellehetetlenítette vagy csírájában elfojtatta. Azok, akik nem láttak más megoldást, a nyolcvanas évek végén tömegesen hagyták el az országot („*Fluchtbewegung*” – menekültmozgalom), az otthonmaradók az egyre-másra alakuló társadalmi tiltakozó mozgalmak felhívására, 1989 szeptemberétől rendszeres időközönként, az utcákon követelték a Német Demokratikus

Köz társaság belső megreformálását, demokratikus átalakítását – az állam kereteinek feladása nélkül –, illetve a szabadságjogokat. A politikai elit egyre jobban elbizonytalanodott, és a párt (NSZEP), mivel Erich Honecker 1989 októberében „visszavonult” a politikától, egy vezető-cserével próbálta visszaszerezni az állampolgárok bizalmát. Az tény, hogy a tiltakozások elindulásakor a német-német újraegyesítés, mint lehetséges kiút a politikai és gazdasági krízisből, nem szerepelt a követelések között. A két országot elválasztó határ megnyitása és a fal leomlása 1989. november 9-én a nemzet jövőjével kapcsolatos vélemények gyors megváltozását is maga után vonta. Míg a társadalmi mozgalmak aktivistái, mint a tiltakozások elindítói és vezetői, az NDK továbbélése és szocializmus jobb, megreformált útja mellett foglaltak állást, addig a lakosság már egész más úton szeretett volna járni. A kelet-német állampolgárok „szabad” utazásaik során egyfelől szembesültek a két országrész életszínvonalbeli különbségével, másfelől – a média hathatós segítségével – a kelet-német vezetés álságos hazugságaival. A tömegek a tüntetéseken az addigi „Mi vagyunk a nép!” szállóige helyett már a „Mi egy nép vagyunk!”-ot skandálta, és a közvélemény-kutatók eredményei is egyértelművé tették: a többség a nemzeti egység mellett tenné le voksát. A nyugat eddig óvatos, inkább szemlélődő hozzáállása erőre kapott, megindultak a tárgyalások a két Németország vezető erői között egy gazdasági, valuta- és szociális unióról; 1990 márciusában a nyugat-német Kereszténydemokrata Unió (CDU) pénzügyi és politikai támogatását élvezve a kelet-német testvérpárt, melynek politikai programjának vezérfonala a két állam egyesítése volt, nyerte meg az NDK első és egyben utolsó szabad parlamenti választását. Az újraegyesítés már csak idő kérdése volt. Augusztus 31-én a két állam aláírta az egyesülési szerződést, melynek értelmében az öt új (volt kelet-német) tartomány – Brandenburg, Mecklenburg-Előpomeránia, Szászország, Szászország-Anhalt és Thüringia – csatlakozik az NSZK-hoz, és területükön 1990. október 3.-tól a nyugat-német alaptörvény hatálya érvényes. A konszolidáció éveit a nyugat-német intézményi transzfer jellemezte, legyen szó választási törvényről, politikai, gazdasági, tudományos intézményi struktúráról. Az új tartományokban bevezették, nyu-

gati mintára, a háromlépcsős iskolamodellt és a duális szakképzés rendszerét. Helmut Kohl, az egyesült Németország kancellárja, a meglévő életszínvonalbeli különbségek kiegyenlítődedés és virágzó tájegységeket ígért.

A gyors és zökkenőmentes „összenövés” optimista jövőképét alátámasztani látszottak a szociológiai vizsgálatok is, mint például közvetlenül az újraegyesítés után a volt kelet- és nyugat-német ifjúság körében végzett összehasonlító kutatások, melyek eredményei meglepő hasonlóságokat mutattak ki: mind életmód, mind kulturális és értékpreferenciák, mind politikai nézetek terén. Ez a kép azonban csalóka, aminek egyfelől az újraegyesítés eufóriája volt az oka, másfelől a kutatások egyoldalú módszertana. Az akkori ifjúságkutatás paradigmája a kelet-európai transzformációt egy egyenes vonalú alkalmazkodási folyamatként képzelte el, amelynek zsinórmértéke a nyugati társadalmi berendezkedés. A könyv szerzőinek éppen az volt a célja, hogy ebből a félrevezető értelmezési paradigmából kitörve a „megosztott ifjúság” témakörét annak komplexitásában elemezzék és mutassák be. A kilencvenes évek közepén Németország keleti részén megnőtt az ideggyűlölettel kapcsolatos erőszakos cselekedetek és szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok száma. Ez a tendencia egy új ifjúságkutatási perspektívát termelt ki, amely – legalábbis részleteiben – a teljes egyesülést megkérdőjelezi. Mindezek figyelembe vételével a szerkesztők által jegyzett első tanulmány így fogalmazza meg a könyv ars poetica-ját: a transzformációanalízis második szakaszához érkezve az 1989 utáni eseményeket és jelenségeket, a regionális különbségeket szem előtt tartva, szisztematikusan kell elemezni, hatásait értékelni és végre felhagyni azzal a sematikus ábrázolási móddal, ami a társadalmat vagy egy szélsőjobboddali, kilátástalan ifjúság horrorszenáriójával fenyegeti, vagy egy felhőtlen „no zoff and voll busy” (németül: zoff = vita, kötekedés) generációról beszél.

A kötet öt témát dolgoz fel: a fiatalok és a politika viszonya; megosztott esélyek; fiatalok és az erőszak; demokrácia, nevelés és politikai képzés; a szocializáció állomásai a demokráciába való átmenetben.

A regionális különbségek a fiatalok politikai kultúrájában is visszaköszönnének. A 40 évnyi állami és gazdasági önállóságnak megvannak a

maga sajátosságai, de 14 évvel a rendszerváltás után már más kategóriák bevonásával kell a mai ifjú generáció helyzetét elemezni. A NDK nevelési koncepciója teljesítményorientált volt, a nemzedékek egyenlőségét hirdette, bátorságra, patriotizmusra, igazságosságra és az „új ember” képzésére fektette a hangsúlyt. Az NSZK-ban nem volt ehhez hasonlítható nevelési fenomén. Christian Pfeiffer kriminológus – a kötetben több helyen idézett és vitatott – tézise szerint az NDK represszív nevelési stílusa előfeltétele volt az ország keleti felén napjainkban tapasztalható idegengyűlöletből elkövetett erőszakos cselekedeteknek. Összehasonlító vizsgálatokra a hiányzó empiria folytán nincs lehetőség. D. Sturzbecher és H. Tausendteufel utal arra, hogy Kelet-Németországban, legalábbis a múltban, az intézményi nevelés kevésbé követelt meg individualizációt és önszerveződést a gyerekektől. A könyv második fejezete („Megosztott esélyek”) foglalkozik részletesen ezzel a témával. A következő évtizedben felcseperedő nemzedék, függetlenül születési helyétől, hasonló problémákkal fog szembesülni: migráció, a munkaerőpiac flexibilissé válása, a társadalmi különbségek növekedése, a képzés finanszírozásának megváltozása. A kérdés, hogy ki milyen cselekvési stratégiákkal reagál a kihívásokra. Eltérő előfeltételek, körülmények és források határozzák meg e cselekvési módokat: az NDK kevésbé tagolt társadalmában a jövő tervezhető, kiszámítható és biztonságos volt, az újraegyesítés azonban mélyreható változásokat hozott: az elvándorlás következtében (1990 és 2000 között 2,5 millió, főleg 18–30 év közötti állampolgár költözött át nyugatra); a nyugatról keletre ezzel szemben mindössze egymillió, elsősorban 40 év felettiek) a demográfiai egyensúly felborult, az ipari nagyvállalatok csődje miatt a terület gazdasági produktivitása kisebb, a munkanélküliség új normalitássá vált, az egykori munkahelyek 75 százaléka 2000-re megszűnt, ami magában hordozza a szakképzési helyek számának csökkenését is. Emellett a kulturális infrastruktúra is szétesett. A hiányzó képzési helyek és munkahelyek, a bevételek regionális különbsége (keleten átlagosan 15 százalékkal kevesebb bérből gazdálkodnak) magában hordozza a veszélyt, hogy számos fiatalkorú kiesik a szociális rendszerből, ami növeli a diszkrpanciát az életcélok és azok megvalósításának lehetőségei

között. A gazdasági és társadalmi elbizonytalanodás hatásaként az új tartományokban élő fiatalok jövőképe pesszimistább, mint nyugati társaiké, idegenekkel szemben bizalmatlanabbak, nem mernek és nem tudnak előre tervezni, kisebbségi érzéstől és önbizalomhiányban szenvednek. Ennek hátterében annak az azonosulási modellnek az eltűnése áll, amit NDK-nak hívtak, és ami közepszerűnek és változásra érdemesnek ítéltetett. A szociális környezetben, az újraegyesítés után bekövetkezett változások és azzal kapcsolatos ambivalens vagy negatív tapasztalatok és családok erősebb befolyást gyakorolnak az érintettek világszemléletére, mint a régi rendszer szocializációs mintái, ahogy azt P. Fröster longitudinális vizsgálata mutatja. Hogy az újraegyesítés milyen hatással volt a politikai nézetekre és idegengyűlöletre, arra a kötet első fejezete („Fiatalkor és politika”) szolgál kimerítő magyarázatot.

Az újraegyesítés megítélése függ a megkérdőjelezett szülőhelyétől is. Általánosságban elmondható, hogy a volt kelet-német lakosság kritikusan szemléli az egyesülést, anélkül, hogy azt elutasítaná, sőt a fiatalkorúak 73 százaléka inkább előnyt lát benne, bár a társadalmi vágyonból való részesedésből kizárva érzik magukat. A demokráciát, mint társadalmi berendezkedési formát, mindkét országrész fiataljai üdvözlik, ám az új tartományokban az utóbbi időben nosztalgikus múltba révedezés figyelhető meg, amiből elsősorban a PDS (az NSZEP utódpartja) profitál. Szélsőjobboldali pártot választók aránya 22 százalék keleten, 11 százalék nyugaton. A fiatalok politika iránti érdeklődése 1990 óta csökkenő tendenciát mutat, főleg a keleti régiókban, ami a politikai integrációt kérdőjelezi meg. Nem egy hirtelen változásról beszélhetünk, hanem egy alacsony szinten stagnáló trendről. A kelet-német fiatalkorúak több mint 70 százaléka látja úgy, hogy nincs befolyása a politikára (nyugaton: 58 százalék), ami alátámasztja az apolitikus, az összenövés forgatókönyvét író politikában családott kelet-német ifjúság képét. Összefoglalva: az új tartományokban élők előnyösnek ítélik meg a rendszerváltást, de szkeptikusak, vagyis ők az „elégedetlenebb demokraták”. Persze nem két egymástól hermetikusan elzárt ifjúsági kultúráról beszélünk, közeledés is megfigyelhető az életstílusok között: a keleti tartományokban is hosszabbá vált a kép-

zésre szánt idő, ezzel összhangban a családalapítás időpontja későbbre tolódott.

A kilencvenes évek közepétől az idegengyűlölet és szélsőjobboldal szelleme járja be Németországot. Az idegenekkel szembeni gyanakvás a keleti régióban erősebb. A fiatalok 73,4 százaléka látja úgy, hogy túl sok külföldi él az új tartományokban, holott számuk 1990 óta csupán 3 százalékkal nőtt, viszont 75 százalékkuk elutasítja az idegenekkel szembeni erőszakot. A politika kezdetben relativizálta a jobboldali veszélyt, az oktatási intézményekben nem foglalkoztak komolyan ezzel a problémával, holott a statisztika egyértelmű növekedést regisztrált: mind a szimpatizánsok körében, mind az erőszak elterjedésében. A kötet harmadik fejezete („Fiatalok és erőszak”) az új tartományokra jellemző szélsőjobboldali lokális ifjúsági és erőszakkultúra új típusát elemzi, amit egy új „népi (völkische) életstílus és hétköznapi kultúra” határoz meg. Fiatal, alacsonyabb iskolai végzettséggel (szak-, középiskola), vidéken élő fiúk alkotják ennek az informális, egymást segítő és támogató, laza szervezeti struktúrájú, a csoporton belül erősen hierarchizált, konformitást követelő mozgalomnak a magját. A csoportok erőszakpotenciálja magas, az idegenekkel szembeni testi sértés elkövetésével gyanúsítottak 70 százaléka 21 év alatti fiú, mégsem beszélhetünk csak ifjúsági problémáról. A hiányzó szabadidős infrastruktúra, a közvetlen környezetükben tapasztalt társadalmi elbizonytalanodás, kilátástalanság érzése, frusztráció és idegengyűlölő klíma jó termőtalaj a szélsőjobboldali ideológiának. Mindezt erősíti a családottság: a virágzó tájegységek politikai lufija kipukkadt a „félelem zónái”-ban. Néhány szerző az NDK autoriter szocializációs modelljét teszi felelőssé a idegengyűlölet és a szélsőjobboldal újraéledésében. M. Brumlik egy hosszú tanulási folyamatot jósol, míg sikerül az NDK-ban „elsajátított” idegenekkel szembeni szkepszist maguk mögött hagyni, és a demokráciát mint életformát internalizálni (3. fejezet: „Demokrácia, nevelés és politikai képzés”). Th.

Krüger e leegyszerűsítő magyarázat ellen emel szót. Nem szabad a kelet-német társadalmat agolatlanul ábrázolni, és az erőtlen civil társadalmat okolni a szélsőjobboldal térnyeréséért. A demokrácia az ország nyugati tartományaiban sem egy magától értetődő létforma, sőt a legtöbb szélsőjobboldali szervezet, párt, egyesület épp az ország nyugati felén található. Éppen ezért a politikai képzést újra kell pozícionálni, a helyi sajátosságokra koncentrálni, a pedagógusokat is bevonva a jobboldal elleni „harcba”. Isabell Diehm szerint a toleranciára való nevelés rossz kiindulópont. A tolerancia a különbségeket emeli ki és – nem szándékoltan – nagyítja fel, épp ezért a pedagógiának a tolerancián túl a különbségek *elfogadását* kell hangsúlyoznia. A szélsőjobboldali beállítódás több mint az intolerancia problémája, sokkal inkább a tisztelet hiányáról van szó.

A kötet zárófejezete („A szocializáció állomásai a demokráciába való átmenetben”) az iskola, a sportegyesületek, az ifjúságvédelem és a nevelési tanácsadók munkájának fontosságát hangsúlyozza, hisz a fent vázolt problémák elsősorban ezekben az intézményekben csapodnak le, illetve nagy szerepük van a fiatalkorúak integrációjának megkönnyítésében, pozitív visszacsatolásban, perspektívák teremtésében. A fiatalok a politikában és politika csinálásban már nem bíznak, és egyre több fiatal választja a szélsőjobboldalra vezető kiutat. A könyv megjelenése utáni évben, 2004-ben, sikerült szélsőjobboldali pártoknak bekerülniük Szászország tartományi parlamentjébe.

Az utóbbi tizenégy évben a német társadalom kettős modernizációt (globalizáció és újraegyesítés) volt kénytelen átélni, ami túl súlyos terheket pakolt, nem utolsósorban az ifjúság vállára.

(Andresen, S. [et al] [eds]: *Vereintes Deutschland – geteilte Jugend. Ein politisches Handbuch. Leverkusen, Leske + Budrich, 2003.*)

Hazay Kinga

SUMMARIUM

POLITICAL SOCIALIZATION

Political socialization has been living its revival since the end of the eighties all over the world. Besides the conservative turn of Western democracies and the crisis of welfare states, the collapse of communist regimes is one of those major political changes that accounts for a reexamination of the area. Not only have the political regimes changed, but also the closest surroundings of the youth, the family, school and neighborhood as well. Although all these would give a ground for designing a wide panorama about the present-day roles of the main socializing agents in the process of political socialization, however, this would be too ambitious for a single thematic issue. Instead, we have chosen only a few topics that got new emphasis with the present-day wave of political socialization, or it received a fresh light. They also include an examination of specific socializing factors.

The research of political socialization in Hungary has always been related to the question of national identity. It is well-known from international literature, that national symbols are the first elements in the socialization process. The issue is more than that in our country: while socialization by the state and by the family was contradictory, national identity became a current stake. The conditions of this process ceased to exist after the change of regime, it is time therefore to begin analyzing the relationships. Ildikó Szabó examines the question of national identity placing it in a larger theoretical framework of the formation of collective identities. She has shown that this issue is not independent from the extreme right phenomena, from the counter effects of integrative processes and the newly formulated interethnic and cultural relationships.

Among the problematic areas sensed by her, we will stress the importance of interethnic relations, which has been the topic of several researches in the nineties. Zsolt Enyedi and Bojan Todosijević, by comparing two towns (Salgótarján and Sopron) with good inspiration, they test whether the authoritarian personality or the cultural expectations of the environment explains prejudices better. According to their results the two theories are indeed reconcilable, and the main differences between them lie in the difference of emphasis given for various aspects of prejudices. The theory of authoritarian personality is about individual accepting of prejudiced attitudes, while the hypothesis of normative expectations explains it with those wider socio-cultural conditions that are placed as a medium between the individual character and prejudices. Their analysis reveals that the prejudiced culture gives birth to prejudiced individuals, however, individuals are not passive subjects of culture. Authoritarian personalities tend to hate the groups which "we all hate", they prove to be passionate followers, but it is probable that they also find private targets for themselves. The complexity and sometimes confusing connections between prejudices at children and their parents is a sign of the necessity to continue the research on this.

István Murányi stresses the importance of religiousness among the explaining factors emerging from the researches done in the nineties. Although his results underline the theory that by the growth in intensity of religiousness, the proportion of youth we could call prejudiced is decreasing, and only prejudices against deficient people remain frequent; still, by a careful operationalization of religiousness and by differentiating among denominations he found that this is only true for prejudices against Roma, and it is less valid for reformat than for catholic youth. Nevertheless, indicators of antisemitism grow together with the intensity of religiousness, irrespective of denominational affiliation. It is also interesting that the religiousness of parents strengthens both tendencies. These results ask for further examination, showing one of the possible future directions of researches about prejudice in Hungary.

It is still unusual to mention political socialization and violence together in Hungary. Nevertheless, the dark sides of Hungarian children's and young people's life where the effects of family and peer violence dominates slowly come to the light. The view according to which violence is expanding in our country becomes stronger and stronger in everyday conversations. The American research of Linda Valenty and Edith Barrett focuses our attention to the effects of violence occurring in large cities. Their study examines the relationship between political socialization and exposure to violence through representative surveys conducted in 1994 and 1987. They illustrate how the violent environment can influence the trust of youth in politics, their effectiveness and success, self-esteem, future wishes, political attitudes, their attitude towards the government in power, their participation in community life. The study also reveals that if a person is exposed to violence at an early stage of his/her life, this will influence the victim negatively not only emotionally, but will have an effect on its political socialization and future political participation. In the same time, family and religion have an important balancing and mitigating effect.

Research on the socializing role of non-governmental institutions is important in many respects. On one hand the socialization of their members and leaders deserve attention, on the other hand their effect on their environment is crucial. The interest towards this issue is at its birth in Hungary. The study by Márta Nárai tries to review these organizations and attempts to formulate a few questions regarding their effects.

One of the most important socializing factors of our times is the media; we know almost everything by the coverage of mass media. Even so, its socializing effects are rarely studied, even less its role in political socialization. Meantime, media is not only the bearer of spontaneous effects, but it is an important tool for intentional influence, and this makes its examination even more important. Ágnes Ráczkevi presents that this function did not occur together with the media becoming one of the great powers, but earlier, when the first medium, the radio rose the attention of the power elite for the new opportunity. The political education of the youth - as a specific influence - was part of the political motivations behind the spreading of the radio. Even if the first role now belongs to the television, it can happen that by the time our researches will disclose the political socializing effects of television, a new medium will dominate these effects. The development of information technology - for instance the spreading of internet - makes this quite probable.

We know that the main deficiency of the thematic issue is that it does not deal with the effects of the most important socializing factor of youth: the school. This gap can be explained by that "historic" setup according to which legal processes has stopped politi-

cal activities in schools and in workplaces after the change of regime. Most teachers and parents interpret this – as a personal cautiousness – in a large understanding, accepting political topics only in the framework of social science classes. An important task for future research is to find appropriate research methods to fight this barrier.

Another deficiency is that we could not discuss in detail the experiences of the larger region, where countries have gone through a similar process of regime change. One single article about the Polish conservative turn and its implication for youth, by Marek Szopski, provides us such an insight. The research experiences across borders – according to studies published before – lead to important considerations by exploring similarities and differences, and we can only express our regret that they could not be fitted in this issue.

Text of Mibály Csákó – translated by Ágota Szentannai

POLITISCHE SOZIALISATION

Die politische Sozialisation erlebt weltweit ihre Renaissance seit Ende der 80er Jahre. Nebst dem Zusammenbruch der kommunistischen Systeme gehören die konservative Wende in den westlichen Demokratien und die Krise der Wohlfahrtsgesellschaft zu jenen großen politischen Änderungen, die auf jeden Fall nach einer Weiterführung diesbezüglicher Forschung verlangen. Es veränderten sich nicht nur die politischen Systeme, aber auch die Jugend, die Familien, die Schulen und ihre direkte Umgebung. Dieser Hintergrund könnte das Aufzeichnen einer möglichst vollständigen Palette der wichtigsten Sozialisationsagenden begründen – allerdings kaum in einer einzigen thematischen Ausgabe. Deshalb beschränkten wir uns auf einige Themen, die mit der neuen Welle der politischen Sozialisation eine neue Akzentuierung erhielten, was zugleich die Untersuchung spezifischer sozialisatorischer Faktoren bedeutete.

In Ungarn ist und war das Problem der nationalen Identität in der Forschung der politischen Sozialisation immer präsent. Aus der Fachliteratur weiß man, dass die nationalen Symbole zu den am frühesten auftretenden Elementen im Prozess der Sozialisation auftreten. In Ungarn kommt hinzu, dass die nationale Identität inmitten des Gegensatzes zwischen staatlicher und familiärer Sozialisation eine besondere Aktualität errang. Weil nach der Wende die Bedingungen dieses Prozesses verschwanden, erschien es sinnvoll, die Zusammenhänge neu zu analysieren. *Ildikó Szabó* untersucht das Problem der nationalen Identität, indem sie dieses in den komplexeren theoretischen Rahmen der Entstehung kollektiver Identitäten stellt. Sie weist nach, dass diese Problematik nicht unabhängig von den rechtsradikalen Phänomenen, den Gegenwirkungen integrativer Prozesse sowie den neudefinierten interethnischen und kulturellen Beziehungen ist.

Aus dem Kreis der erwähnten problematischen Gebiete beschäftigen wir uns ausführlich mit den interethnischen Beziehungen, die in Ungarn das Thema dutzender Forschungsarbeiten in den 90er Jahren bildeten.

Zsolt Enyedi und *Bojan Todosijević* testen mit Hilfe eines geistreichen Vergleichs zweier Städte (Sopron [Ödenburg] und Salgótarján) die Frage, ob die Entstehung von Vorurteilen durch autoritäre Personalität oder durch kulturelle Erwartungen der Umgebung besser erklärt werden können. Nach ihrem Befund lassen sich die zwei Theorien miteinander in Einklang bringen – die wichtigsten Unterschiede entstehen dadurch, dass sie jeweils unter-

schiedliche Aspekte des Vorurteils hervorheben. Die These der autoritären Personalität behauptet die individuelle Empfänglichkeit für die Aneignung von Vorurteilsattitüden; die These der normativen Erwartungen weist auf breitere soziokulturelle Bedingungen, die eine vermittelnde Funktion zwischen Persönlichkeit und Vorurteil einnehmen, hin. Aus der Analyse der Autoren wird deutlich, dass eine mit Vorurteilen behaftete Kultur Menschen mit Vorurteilen hervorbringt, gleichzeitig sind aber die einzelnen Individuen keine passiven Objekte der Kultur. Autoritäre Menschen zeigen sich bereit, Gruppen zu hassen, die „jeder hasst“; sie erweisen sich in dieser Hinsicht sogar als besonders eifrige Nachahmer. Es ist allerdings wahrscheinlich, dass sie über ihre tatsächlichen Zielobjekte hinaus andere, vielleicht sogar eigene Zielgruppen treffen. Die komplexen und manchmal verwirrenden Verknüpfungen, die zwischen den Vorurteilen der Eltern und ihrer Kinder bestehen, zeigen die Notwendigkeit der weiterer Forschung an.

István Murányi beleuchtet die Wirkung der Religiosität, einen weiteren erklärenden Faktor also, der in seinen Untersuchungen aus den 90er Jahren auftauchte. Seine Ergebnisse untermauern die These, dass mit einer Verstärkung der Religiosität die Proportion der Jugendlichen mit negativen Vorurteilen sinkt, und lediglich das Vorurteil gegenüber Behinderten steigt. Durch eine genaue Operationalisierung der Religiosität und eine Unterscheidung zwischen den Konfessionen wies er allerdings nach, dass dies nur auf die Vorurteile gegenüber Roma und Sinti zutrifft, zudem ist dieses Phänomen bei protestantischen Jugendlichen weniger als bei katholischen nachzuweisen. Zur gleichen Zeit steigt der Antisemitismus mit erhöhter Religiosität – unabhängig vom konfessionellen Zugehörigkeit.

In Ungarn ist es zwar noch relativ ungewohnt, politische Sozialisation und Gewalt zusammen zu erwähnen, aber auch bei uns treten vermehrt die dunklen Seiten aus dem Leben der Kinder und Jugendlichen ans Tageslicht, die von den Wirkungen von Gewalt in der Familie und durch Altersgenosse zeugen; es verstärkt sich also die Meinung, dass Gewalt auch hierzulande am Steigen ist. *Linda Valenty* und *Edith Barrett* machen auf die Wirkung von Gewalt in den Großstädten aufmerksam. Sie untersuchten die Zusammenhänge zwischen der Ausgeliefertheit an Gewalt und der politischen Sozialisation und stützten sich dabei auf zwei repräsentative Datenbanken aus den Jahren 1987 bzw. 1994. Sie zeigen dem Leser, wie eine gewaltsame Umgebung das Vertrauen der Jugendlichen in die Politik, ihr individuelles Durchsetzungsvermögen, ihre Selbstschätzung, ihre Zukunftswünsche, ihre politischen Attitüden, ihre Teilnahme am Leben der Gemeinschaft beeinflusst. Der Aufsatz zeigt, dass im frühen Lebensalter durchlebte Gewalt nicht nur negativ aufs Gefühlleben der Opfer einwirkt, aber auch auf die politische Sozialisation und spätere Teilnahme an der Politik beeinflusst. Demgegenüber üben Familie und Religion wichtige, mäßigende Ausgleichsfunktionen aus.

Die Erforschung der Sozialisationsrolle der zivilen Organisationen ist wegen mehrerer Aspekte wichtig. Einerseits verdient bereits die Sozialisation ihrer Mitglieder und Führer die Aufmerksamkeit, andererseits ist auch die Wirkung, die sie auf ihre Umgebung ausüben, der Untersuchung wert. Das Interesse an diesem Thema ist in Ungarn erst am Entstehen. *Márta Nárai* unternimmt den Versuch, einen Überblick über solche einheimische Organisationen zu geben, und formuliert einige Fragen bezüglich ihrer Wirkungen.

Die Medien gehören zu den wichtigsten heutigen Sozialisationsfaktoren: wir erfahren fast alles über ihre Vermittlung. Demgegenüber wird die sozialisatorische Wirkung der Medien kaum erforscht – ihre politisch-sozialisatorische Wirkung noch weniger.

Gleichzeitig sind die Medien nicht nur Träger spontaner Prozesse, sondern werden auch als Mittel absichtlicher Beeinflussung benutzt, was eine diesbezügliche Untersuchung noch wichtiger erscheinen läßt. *Ágnes Ráckevi* zeigt in ihrem Beitrag, dass diese erwähnte Funktion nicht erst mit der Entwicklung der Medien zur „Weltmacht“ entstand, sondern dass bereits das erste Medium, das Radio das Interesse der Machtinhaber erweckte. Die politische Erziehung der Jugend – als besondere Form der Beeinflussung – gehört zu den politischen Motiven der Verbreitung des Rundfunks. Heute wird diese Rolle vor allem durch das Fernsehen erfüllt, aber die rapide Entwicklung der Informationstechnologie (z.B. die Verbreitung der Internet-Benutzung) läßt vermuten, dass unsere Untersuchungen die politischen Sozialisationswirkungen des Fernsehens erst zu einer Zeit aufdecken werden, wenn bereits ein neues Medium die dominante Position innehat.

Wir sind uns darüber im Klaren, dass ein Hauptmangel unserer thematischen Zusammenstellung im Fehlen eines der wichtigsten Sozialisationsfaktoren – der Schule – liegt. Dieser Mangel läßt sich zum größten Teil mit der „geschichtlichen“ Situation erklären: Nach der Wende war es gesetzlich verboten, politische Tätigkeit am Arbeitsplatz oder in der Schule auszuüben. Dieses Verbot wird – auch aus Vorsicht – von den meisten Lehrern und Eltern dermaßen weit aufgefasst, dass eine politische Sozialisation nur im Fach Gesellschaftskunde geduldet wird.

Ebenfalls fehlt ein Ausblick auf die Erfahrungen anderer Staaten der Region, obwohl diese nach der Wende einen historischen Weg durchschritten, der mit dem ungarischen verwandte Züge aufweist. Lediglich ein Aufsatz erfüllt diese Aufgabe. In diesem macht *Marek Szopski* den Leser mit der polnischen konservativen Wende und deren Auswirkungen auf die Jugend bekannt. Die Ergebnisse von Untersuchungen über die Landesgrenzen hinaus führen durch die Aufdeckung von Änderungen und Unterschieden bekanntlich zu wichtigen Einsichten – aus diesem Grunde können wir nur bedauern, dass sie keinen Platz in unserer Ausgabe bekommen konnten.

Text von Mibály Csákó, Übersetzung von Gábor Tomasz

LA SOCIALISATION POLITIQUE

Depuis la fin des années 1980 on assiste à une renaissance du thème de la socialisation politique. Outre le tournant conservateur des démocraties occidentales et la crise de l'Etat Providence la chute des régimes communistes constitue également un grand changement qui légitime les nouvelles investigations entreprises dans ce domaine. Par ailleurs ce ne sont pas uniquement les régimes politiques qui ont changé, mais aussi la jeunesse et son entourage immédiat, la famille, l'école et l'habitat. Compte tenu de toutes ces mutations, il faudrait en principe étudier un par un le rôle exercé par les canaux mentionnés dans les processus de socialisation politique, mais dans le cadre d'une seule livraison de notre revue il serait impossible d'atteindre cet objectif. A la place de cela nous avons choisi quelques thèmes qui avec l'avènement de nouveaux types de processus de socialisation politique apparaissent sous un nouvel éclairage et qui par conséquent nécessitent l'analyse de certains aspects particuliers de la socialisation.

En Hongrie, les questions liées à l'identité nationale étaient toujours abordées dans le cadre des études concernant la socialisation politique. Il est bien connu de la littérature internationale que les symboles nationaux font partie des premiers repères politiques

assimilés par les individus dans le cadre des processus de socialisation. Dans notre pays cette problématique a acquis une importance particulière en raison du fait que dans un contexte marquée par une forte opposition des contenus véhiculés par l'État et par les familles l'identité nationale est devenu un enjeu de taille. *Ildikó Szabó* étudie dans son article les questions liées à l'identité nationale en replaçant cette problématique dans un cadre théorique plus général élaboré un vue d'étudier le développement des identités collectives. Ceci faisant l'auteur signale que de nos jours la problématique en question est aussi bien conditionnée par des phénomènes liés à l'extrême-droite que par des réactions provoquées par les processus d'intégration en cours et aussi par le fait que les relations inter-ethniques et culturels sont thématiques d'une nouvelle façon.

Parmi les problématiques précédemment signalés nous accordons une place de choix aux relations inter-ethniques qui ont fait l'objet d'une douzaine de recherches en Hongrie durant les années 1990. Par le biais d'une recherche comparative réalisée dans deux villes de Hongrie, Szombathely et Salgótarján *Zsolt Enyedi* et *Bojan Todossijevič* ont trouvé un moyen ingénieux pour pouvoir répondre au dilemme suivant : est-ce que les préjugés doivent être attribués avant tout aux attitudes autoritaires de la personnalité ou aux attentes culturelles de l'entourage des individus. D'après les résultats de cette recherche ces deux théories ne s'excluent pas mutuellement, en effet, les principales différences entre les deux explications résultent du fait que chacune des deux théories met en avant différents aspects spéciaux des préjugés. La théorie de la personnalité autoritaire essaye d'expliquer pourquoi certains individus sont plus enclins à réfléchir selon des préjugés, tandis que l'hypothèse des attentes normatives attire notre attention sur les conditions socioculturelles plus larges qui sont présents en tant qu'éléments médians ou médiateurs dans les liens existant entre la personnalité des individus et les préjugés. Ces investigations prouvent certes qu'un milieu imbibé de préjugés favorise le développement d'individus enclins à réfléchir selon des préjugés, mais il apparaît aussi clairement que les individus ne sont pas de simples « supports » passifs de la culture. Néanmoins les personnes autoritaires sont prêts à haïr les groupes que « tout le monde haït », et tout permet de penser qu'il y aura des gens qui les suivront dans cette voie, de même, il est également fort probable qu'ils trouveront d'autres cibles aussi qui leur seront propres. La recherche fait aussi apparaître que des liens fort complexes voire troublants peuvent exister entre parents et enfants lorsque la pensée de ces individus appartenant à des générations différentes est de la même façon imprégnée de préjugés. Cette dernière problématique est tellement préoccupante que des investigations ultérieures devraient être menées dans ce domaine.

Parmi les facteurs explicatifs mis en avant durant les années 1990 *István Murányi* attire l'attention des lecteurs sur un autre facteur, celui de la religiosité. S'il est vrai que ses résultats confirment le constat selon lequel - excepté le cas des préjugés concernant les handicapés - parallèlement au renforcement du degré de religiosité la proportion des jeunes enclins à réfléchir selon des préjugés va en diminuant. Toutefois en operationalisant avec précision la notion de religiosité et en faisant aussi la distinction entre les différentes Eglises on constate d'une part que la thèse mentionnée n'est valable que dans le cas des préjugés concernant les tsiganes, d'autre part on remarque aussi que les attitudes en question caractérisent moins les jeunes protestants que les jeunes catholiques. Par contre les indicateurs de l'antisémitisme évoluent parallèlement à ceux de la religiosité, et de ce point de vue il n'y a pas de différences entre les adeptes des différentes Eglises. Notons aussi que la religiosité des parents joue également en faveur des deux tendances

mentionnées. Afin de pouvoir expliquer ces résultats il faudrait procéder à des investigations complémentaires, ainsi ce type de recherches pourrait constituer une voie importante pour les futures recherches hongroises concernant les préjugés.

En Hongrie on n'est pas encore habitué à aborder en même temps la problématique de la socialisation politique et celle de la violence. Cependant on a de plus en plus d'informations sur les tréfonds de la vie de maints enfants et jeunes de notre pays, sur ces vies profondément marquées par des actes de violence imputables soit à la famille soit à des pairs tandis que dans les conversations quotidiennes on constate de plus en plus souvent que les phénomènes de violence gagnent de plus en plus de terrain dans notre pays aussi. Les investigations de Linda Valenty et Edith Barrett qui avait été menées aux USA attirent notre attention sur les effets que peut avoir la violence dans les grandes villes : en s'appuyant sur deux bases de données représentatives datant de 1987 et de 1994 les deux auteurs essayent d'analyser quels peuvent être les liens entre le fait d'être assujéti à la violence et la socialisation politique. Elles nous décrivent notamment quelle influence peut avoir un milieu caractérisé par un fort degré de violences sur la confiance de jeunes à l'égard de la politique, sur l'efficacité de leur action individuelle et sur leur réussite personnelle, ainsi que sur leur estime en soi. Elles étudient également quel effet aura un milieu violent sur les futures aspirations des jeunes, sur leurs attitudes politiques, sur leurs attitudes vis-à-vis des gouvernements successifs et sur leur participation à la vie collective. Les auteurs soulignent que si les individus sont soumis dès leur bas âge à des actes de violence, cela ne perturbe pas uniquement la vie affective de la victime, mais exerce aussi une influence sur leur socialisation politique et affecte également leur participation ultérieure à la vie politique, tandis que la famille et la religion peuvent exercer un important rôle modérateur ou équilibreur.

Le rôle joué par les organisations de la société civile dans les processus de socialisation mérite d'être étudié à plusieurs égards. D'une part on peut s'intéresser à juste titre à la socialisation des membres et des leaders de ces organisations, d'autre part c'est l'influence exercée par ces dernières sur leur entourage qui peut retenir notre attention. Ces deux types de questionnement ne sont apparus que tout récemment en Hongrie. L'article de *Márta Náráy* tente de dresser un tableau des organisations en question en formulant quelques questions concernant l'effet que peuvent exercer celles-ci.

Parmi les canaux de socialisation contemporains ce sont les mass-média qui jouent le rôle le plus important en ceci en raison du fait que désormais presque tout ce que l'on sait nous l'apprenons par le biais des média. Malgré cela l'influence des mass-média sur la socialisation est un thème peu étudié et l'effet de ceux-ci sur la socialisation politique fait encore moins l'objet de recherches. Notons aussi que les média ne sont pas uniquement les vecteurs d'effets spontanés, mais constituent aussi un canal particulièrement important du point de vue des effets voulus. L'étude d'*Ágnes Ráczkevi* nous montre que cette fonction est apparue bien avant l'époque actuelle où les média ont une énorme puissance. En effet, peu après la naissance du premier mass-média, à savoir la radio, les détenteurs du pouvoir ont accordé un intérêt particulier à ce nouvel outil. La volonté d'exercer une influence sur l'éducation politique des jeunes a constitué un motif politique particulièrement important lorsqu'ils ont voulu diffuser le plus vite possible ce nouveau type d'outil. Certes, de nos jours c'est la télévision qui exerce un rôle déterminant, mais avec le rapide développement des technologies de l'information - dont témoigne notamment la diffusion rapide de l'utilisation d'Internet - il n'est pas exclu que les investigations concernant

le rôle exercé par la télévision sur la socialisation politique ne porteront leurs fruits qu'à une moment qui sera déjà marqué par la prédominance d'un nouveau médium.

Nous sommes pleinement conscients de la principale lacune de notre livraison, à savoir de ne pas avoir étudié les effets exercés par l'école, c'est à dire par le canal de socialisation qui jusqu'à maintenant pouvait être considéré comme le canal le plus important. Cette lacune s'explique en grande partie par le fait qu'une loi adoptée après le changement de régime interdit de mener des activités politiques sur les lieux de travail et dans les écoles. Cette interdiction est interprétée par une grande partie des enseignants et des parents d'un façon si large qu'ils ne tolèrent les activités liées à la socialisation politique que dans le cadre des quelques cours de « connaissances sociales ». Les recherches ultérieures devront trouver des méthodes adaptées qui permettront de dépasser cet obstacle.

Autre lacune presque aussi importante : nous n'avons pas pu étudier de façon détaillée les expériences acquises dans les autres pays de notre région dont le passé est similaire à celui de la Hongrie. Une seule exception à cela : l'étude signée de *Marek Szopski* et traitant du tournant conservateur de la Pologne et des répercussions de celui-ci sur les jeunes. Puisque des études précédemment publiées montrent que par le biais des descriptions consacrées aux similitudes et aux différences les investigations dépassant les frontières peuvent considérablement enrichir notre vision, il est fort regrettable que - faute de place - nous n'ayons pas pu inclure de tels écrits dans la présente livraison de notre revue.

Texte de Mihály Csákó, traduction de Iván Bajomi

HELYREIGAZÍTÁS

Előző számunkban (Educatio, 2004/3) Ladányi Andor és Szőke Krisztina cikkének (A pedagógusképzés a kétciklusú képzés rendszerében) 412. oldalán az utolsó bekezdésben található hibás mondat helyesen így hangzik:

Azon az alapszakaszon, amelyre tanári mesterszak is épülhet – az alapszakon is szerethető szakképzettséghez szükséges, az általánosan kötelező és a szakspecifikus tanulmányokat is magába foglaló, legalább 110 kreditpont akkumulálása mellett, de legalább két féléven át –, biztosítani kell a tanári felkészítés tárgyai (beleértve a pedagógiai, pszichológiai modulok) felvételének lehetőségét.